

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАРЧУК ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 332:630.6

**ДИСЕРТАЦІЯ
НАУКОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО
МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ**

Спеціальність 08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело _____ Ю. М. Марчук
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

АНОТАЦІЯ

Марчук Ю. М. Наукові основи формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2025.

У дисертації обґрунтовується сутність фінансово-економічного механізму природокористування як сукупності форм, методів, способів, інструментів та важелів формування і перерозподілу фінансових фондів через застосування комплексу фіскальних, кредитних та інвестиційних підойм, а також фінансових преференцій (податкових пільг, компенсації процентних ставок, зменшення ввізного мита) та штрафних санкцій, спрямованих на розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу й охорону навколишнього природного середовища. Доведено, що вагомий детермінуючий вплив на формування фінансово-економічного механізму природокористування останніми роками здійснили інституціональні трансформації, які пов'язані із реформуванням системи державного управління природними ресурсами, децентралізацією влади та реформою місцевого самоврядування, внесенням змін у бюджетне, податкове та природно-ресурсне законодавство.

Виявлено, що надмірна уніфікованість інструментів податкового та фінансово-кредитного регулювання природокористування не дозволяє повною мірою диверсифікувати джерела інвестиційного забезпечення, а також фінансування поточних витрат на відтворення та охорону природно-ресурсного потенціалу. Встановлено, що останнім часом спостерігається поступове збільшення питомої ваги видатків місцевих бюджетів у загальних видатках Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища, що свідчить про посилення впливу фіскальної децентралізації на

фінансово-економічний механізм природокористування. Обґрунтовано, що однією з основних передумов підвищення ефективності функціонування фінансово-економічного механізму природокористування є диверсифікація джерел наповнення фінансових фондів відтворення природно-ресурсного потенціалу й охорони навколишнього природного середовища через поживлення муніципальних запозичень під реалізацію природоохоронних проєктів та активізацію банківського кредитування суб'єктів природно-господарського підприємництва.

Обґрунтовано, що фінансово-економічний механізм лісогосподарювання являє собою комплекс методів, інструментів і важелів формування й розподілу фінансових фондів відновлення, відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу і модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів лісогосподарської і лісоохоронної інфраструктури, адміністрування, акумуляції та перерозподілу різноманітних форм лісоресурсної ренти, вилучення частини доданої вартості і прибуткових надходжень суб'єктів лісогосподарського підприємництва, залучення, накопичення та освоєння капітальних і портфельних інвестицій в основний та оборотний капітал лісогосподарського виробництва й інші складові лісопродуктових ланцюгів, а також грошово-кредитного забезпечення, компенсації та страхування втрат, фінансування на основі угод публічно-приватного партнерства проєктів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та розбудови індустрії лісовирощування, лісорозведення, лісозаготівель і деревообробки.

Встановлено, що основними складовими фінансово-економічного механізму лісогосподарювання виступають бюджетно-податкова, грошово-кредитна та фінансово-інвестиційна складові. Обґрунтовано, що одним із ключових питань формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах поглиблення процесів децентралізації, обмеженості бюджетного фінансування здійснення лісогосподарських заходів, особливо для областей Півдня України, є створення Фонду розвитку

лісового господарства, який дозволить забезпечувати безперебійне фінансування процесів лісовідновлення та лісозбереження. Доведено, що в короткостроковій перспективі для підвищення результативності функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання необхідно забезпечити диверсифікацію джерел інвестиційного забезпечення проєктів відтворення, відновлення і охорони лісоресурсного потенціалу та модернізації об'єктів лісогосподарської і лісоохоронної інфраструктури.

Встановлено, що поточний фінансово-економічний механізм лісогосподарювання охоплює низку рудиментів командно-адміністративної економіки та перехідного періоду, тому потребує трансформації у механізм стимулюючого типу, який функціонує у високорозвинених і постсоціалістичних країнах. Встановлено, що основними методами такого механізму мають виступати: цільове бюджетне фінансування, фіскальне стимулювання, бюджетне та позабюджетне відшкодування втрат лісогосподарського виробництва, створення фондів розвитку лісового господарства, застосування програмно-цільового методу фінансування розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу.

Обґрунтовано, що важливою складовою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу в умовах децентралізації є застосування комплексу інструментів і важелів, які спонукатимуть органи місцевого самоврядування фінансувати процеси відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів.

У дисертації розкривається доцільність розроблення сучасного інструментарію стимулювання процесів розширення площі лісових земель як важливої складової фінансово-економічного механізму лісогосподарювання з урахуванням вимог воєнного часу та наслідків децентралізаційних процесів. Обґрунтовано, що основним пріоритетом стимулювання процесів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу є заохочення постійних лісокористувачів, інших підприємницьких структур і домогосподарств щодо переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь до категорії

лісових земель та лісорозведення на малопродуктивних сільськогосподарських угіддях і неугіддях.

Встановлено, що інституціональним підґрунтям для формування інструментарію стимулювання розширення площі лісових земель виступає президентська екологічна ініціатива «Масштабне заліснення України» та нещодавно схвалений закон, який передбачає спрощення процедури переведення самозаліснених угідь у землі лісогосподарського призначення.

Доведено, що дієвість стимулювання процесів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу залежить від інституціоналізації додаткових інструментів бюджетно-податкового регулювання, зокрема введення порядку нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів на основі середньозваженої вартості заготовленого 1 куб. м деревини віком більше 40 років, створення фонду фінансування лісового господарства в публічних бюджетах різного таксономічного рівня та диверсифікація джерел його наповнення, розроблення бюджетних програм лісорозведення.

Встановлено, що вагомим стимулом для розширення площі лісових земель завдяки площі самозаліснених сільськогосподарських угідь, малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь є запровадження інструментів фінансово-кредитного регулювання, зокрема залучення приватних інвестицій у лісове господарство через реалізацію глобальних пріоритетів боротьби з кліматичними змінами, нарощення фінансових впливів через інтеграцію сільського та лісового господарства, збільшення обсягів приватного інвестування в реінжиніринг самосівних лісів і полезахисні смуги, фінансування проєктів утилізації лісосічних відходів та іншої некондиційної деревини для виробництва твердого біологічного палива.

Встановлено, що в короткостроковій перспективі необхідним слід вважати зростання питомої ваги інвестиційних витрат на придбання нематеріальних активів, щоб прискорити процеси цифрової трансформації та

охопити діджиталізацією широку сферу відносин, пов'язаних з лісовідновленням, лісовідтворенням, охороною та захистом лісів, а також заготівлею та продажем деревини.

Доведено, що нарощення обсягів інвестування модернізації основного капіталу лісового сектору залежить від доповнення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання комплексом методів, інструментів і важелів, які стимулюватимуть суб'єкти лісогосподарського та деревообробного підприємництва збільшувати обсяги фінансування капітальних інвестицій у лісовирощування, лісозаготівлі, транспортування деревини, утилізацію деревних відходів і деревообробні виробництва. Встановлено, що найвищий рівень результативності застосування податкових, кредитних і митних преференцій щодо стимулювання процесів нарощення інвестиційних вливань у модернізацію основного капіталу лісового сектору буде отримано за умови відновлення державного та регіонального програмування розвитку лісогосподарського і деревообробного виробництва, а також здійснення поступальних структурних трансформацій у лісовій галузі за збереження базових елементів української інституціональної архітектури лісогосподарювання.

Запропоновано чотири сценарії фінансування капітальних інвестицій у розбудову інноваційної інфраструктури налагодження виробництва паливних деревних продуктів і теплової та електричної енергії: перший сценарій передбачає фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами та реалізується коштом державних лісових господарств і централізованих асигнувань Державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України» (ДП «Ліси України»); другий сценарій полягає в інвестуванні проєктів розбудови інноваційної інфраструктури для збирання, сортування, транспортування та перероблення деревних відходів, що здійснює енергогенеруюча компанія власними та позиковими коштами; згідно із третім сценарієм диверсифікація джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інноваційної

інфраструктури поводження з деревними відходами відбувається на основі партнерства енергогенеруючих компаній і державних (комунальних) лісових господарств, тобто укладання угод публічно-приватного партнерства (ППП); відповідно до четвертого сценарію фінансування розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами здійснюють органи місцевого самоврядування в територіальних громадах багатолісних районів для нарощення обсягів виробництва паливних деревних продуктів, генерації теплової та електричної енергії.

Ключові слова: лісогосподарювання, фінансово-економічний механізм, стимулювання, диверсифікація, лісові землі, деревні відходи, рентна плата, інвестиційне забезпечення.

ABSTRACT

Marchuk Yu. M. Scientific basis for the formation of financial and economic mechanism of forest management. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Theses for the degree of Doctor of Economics in the specialty 08.00.06 «Economics of nature management and environmental protection». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2025.

The essence of the financial and economic mechanism of nature management as a set of forms, methods, means, instruments and levers of the formation and redistribution of financial funds through the use of a set of fiscal, credit and investment levers as well as financial preferences (tax privileges, interest rates compensation, reduction of import duties) and penalties aimed at the expanded reproduction of natural resources potential and environmental protection substantiates in the dissertation. It has been proven that the institutional transformations related to the reformation of the system of state management of natural resources, decentralization of power and the reform of local self-government, introducing changes to the budget, tax and natural and resource

legislation have significantly influenced the formation of the financial and economic mechanism of nature management in recent years.

It has been revealed that excessive commonality of the instruments of tax and financial and credit regulation of nature management does not allow for full diversification of investment support sources, as well as financing of current expenses for reproduction and protection of natural resources potential. It has been established that in recent years there has been a gradual increase in the share of local budgets' expenditures in the total expenditures of the Consolidated Budget of Ukraine on environmental protection, suggesting that there is an increase in the impact of fiscal decentralization on the financial and economic mechanism of nature management. It has been substantiated that one of the main prerequisites for increasing the efficiency of the functioning of the financial and economic mechanism of nature management is the diversification of sources of filling the financial funds for recreation of natural resources potential and environmental protection at the expense of the revival of municipal borrowings for the implementation of environmental protection projects and the activation of bank lending to the natural and economic businesses.

It is proved that the financial and economic mechanism of forest management is a set of methods, tools and levers of formation and distribution of financial funds for restoration, reproduction and protection of forest resource potential and modernization, reconstruction and technical re-equipment of objects of forest economic and forest security infrastructure, administration, accumulation and redistribution of various forms of forest resource rent, the removal of value added and income of forest business entities, attraction of forest resources, accumulation and development of capital and portfolio investments in fixed and working capital of forest production and other components of forest product chains, as well as monetary support, compensation and insurance of losses, financing on the basis of public and private partnership agreements of projects of expanded reproduction of forest resource potential and development of the industry of forest cultivation, forest cultivation, logging and woodworking.

It is established that the main components of the financial and economic mechanism of forestry are the fiscal, monetary, financial and investment components. It is proved that one of the key issues of formation of financial and economic mechanism of forest management in the conditions of deepening the processes of decentralization, limitation of budget financing the implementation of forest economic activities, especially for areas of the South of Ukraine, is the establishment of a Fund for forest development, which will provide continued funding processes, forest restoration and forest conservation. It is proved that in the short term to improve the performance of the financial and economic mechanism of forest management it is necessary to diversify the sources of investment support for projects of reproduction, restoration and protection of forest resource potential and modernization of forest economic and forest security infrastructure.

It is established that the existing financial and economic mechanism of forestry management covers a number of rudiments of the command and administrative economy and the transition period. Therefore, it requires transformation into a mechanism of stimulating type, which operates in highly developed countries and countries of the post-socialist camp. It is established that the main methods of such a mechanism should be: targeted budget financing, fiscal incentives, budgetary and extra-budgetary compensation of losses of forestry production, the creation of funds for the development of forestry, the application of the program-target method of financing the expanded reproduction of the resource potential.

It is proved that in the conditions of decentralization, an important component of the financial and economic mechanism of forestry is the availability of tools that will stimulate local governments to allocate funds for forestry. It is established that the expediency of increasing the volume of financing of forestry activity at the expense of local budgets is also connected with the absence in the last years of expenditures of the State Budget of Ukraine for the stated purposes.

The expediency of developing modern tools for stimulating the processes of expanding the area of forest land as an important component of the financial and

economic mechanism of forestry, taking into account the requirements of wartime and the consequences of decentralization processes reveals in the dissertation. It is proved that the main priority of stimulating the processes of expanded reproduction of forest resource potential is to encourage permanent forest users, other business structures and households to transfer self-wooded agricultural land to the category of forest land, afforestation on unproductive agricultural land and non-agricultural land.

It is established that the institutional basis for the formation of tools for stimulating the expansion of forest land area is the presidential environmental initiative “large-scale afforestation of Ukraine” and the recently approved law that provides for simplification of the procedure for transferring self-wooded land to forestry land.

It is proved that the effectiveness of stimulating the processes of expanded reproduction of forest resource potential depends on the institutionalization of additional tools of budget and tax regulation, in particular, the introduction of the procedure for calculating rent for special use of forest resources based on the weighted average cost of harvested 1 cubic meter of wood for more than 40 years, the creation of a forestry financing fund in public budgets of various taxonomic levels and the diversification of sources of its filling, the development of budget programs for afforestation.

It is established that a significant incentive to expand the area of forest land at the expense of self-planted agricultural land, unproductive agricultural land and non-land is the introduction of financial and credit regulation tools, in particular, attracting private investment in forestry through the implementation of global priorities to combat climate change, increasing financial injections through the integration of agriculture and forestry, increasing the volume of private investment in reengineering of self-sown forests and field protection strips, financing of projects for the disposal of logging waste and other substandard wood for the production of solid biological fuels.

It is established that in the short term, it is necessary to consider an increase in the share of investment costs for the acquisition of intangible assets in order to accelerate the processes of digital transformation and cover by digitalization a wide range of relations related to reforestation, forest protection and protection, as well as the harvesting and sale of wood.

It is proved that the increase in investment in the modernization of the fixed capital of the forest sector depends on the installation in the financial and economic mechanism of forestry of a set of methods, tools and levers that will stimulate the subjects of forestry and woodworking entrepreneurship to increase the volume of financing of capital investments in forestry, logging, wood transportation, wood waste disposal and woodworking production. It is established that the highest level of effectiveness of the application of tax, credit and customs preferences in terms of stimulating the processes of increasing investment injections into the modernization of the fixed capital of the forest sector will be obtained subject to the resumption of state and regional programming for the development of forestry and woodworking production, as well as the implementation of progressive structural transformations in the forest industry while preserving the basic elements of the domestic institutional architectonics of forestry.

The first scenario is financial and investment support for the development of innovative infrastructure for wood waste management is carried out at the expense of state forestry funds and centralized appropriations of the State Specialized Economic Enterprise Forests of Ukraine (SE Forests of Ukraine). The second scenario is investment in projects for the development of innovative infrastructure for the collection, sorting, transportation and processing of wood waste is carried out by an energy generating company at the expense of its own and borrowed funds. The third scenario is diversification of sources of financial and investment support for the development of innovative infrastructure for the management of wood waste is carried out on the basis of a partnership between energy generating companies and state (municipal) forestry, i.e. the conclusion of public-private partnership (PPP) agreements. The fourth scenario is financing for local

governments in territorial communities of heavily forested areas carry out the development of innovative infrastructure for the management of wood waste in order to increase the production of fuel wood products, generation of heat and electricity.

Key words: forest management, financial and economic mechanism, incentives, diversification, forest lands, wood waste, rental fee, investment support.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Марчук Ю. М. Фактор кліматорегулятивної ролі лісів в Екологічній Конституції Землі. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади. За ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці. Львів. РВВ НЛТУ України, 2011. С. 251–257.

2. Швиденко А. З., Лакида П. І., Щепашенко Д. Г., Васишин Р. Д., **Марчук Ю. М.** Вуглець, клімат та землеуправління в Україні: лісовий сектор: монографія. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2014. 283 с. *(Здобувачем сформовано інституційні засади побудови системи землеуправління в лісовому секторі України).*

3. Марчук Ю. М. Формування фінансово-економічного механізму відтворення лісоресурсного потенціалу в умовах децентралізації. Обліково-фінансові механізми підвищення ефективності діяльності підприємств лісового господарства України: монографія / за ред. В. В. Чудовця. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. С. 104–107.

Статті в наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України:

4. **Марчук Ю. М.,** Марчук О. О. Перспективи розвитку лісового насінництва. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2006. Вип. 110. С. 165–169. *(Здобувачем розкрито перспективи розвитку лісового насінництва).*

5. Марчук Ю. М. Особливості використання механізмів Кіотського протоколу у лісовому господарстві України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.11. С. 53–57.

6. Марчук Ю. М. Проблема сталого розвитку лісового господарства у контексті міжнародних зобов'язань України. *Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах*. Львів. 2009. Вип. 5(79). С. 385–395.

7. Марчук Ю. М. Посилення кліматорегулятивної ролі лісів у межах реальних та перспективних економічних можливостей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.15. С. 63–70.

8. Ковалевський С. Б., **Марчук Ю. М.**, Маєвський К. В., Курдюк О. М. Масштаби та наслідки незаконного видобутку бурштину на землях Житомирського ОУЛМГ. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. Вип. 27(10). С. 69–72. *(Здобувачем розкрито економічні аспекти обмеження незаконного видобутку бурштину)*.

9. Krynytskyi H. T., Lakyda I. P., **Marchuk Yu. M.**, Tkach V. P., Polyakova L. V. Forests and forestry in Ukraine. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. Вип. 27 (8). С. 10–15. *(Здобувачем проаналізовано основні тенденції розвитку лісового господарства в Україні)*.

10. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: інституціональні засади інвестиційної діяльності. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 35–40.

11. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: сутність, складові та перспективи удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 13–18.

12. Марчук Ю. М. Еквівалентне вилучення лісоресурсної ренти як важлива складова фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах децентралізації. *Агросвіт*. 2018. № 22. С. 47–54.

13. Марчук Ю. М. Фінансування лісового господарства: регіональні особливості. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва*. Серія «Економічні науки». 2019. № 3. С. 357–370.

14. **Марчук Ю. М.,** Уварова В. І. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання: особливості та інституціональні передумови формування. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 58–63. *(Здобувачем розкрито інституціональні передумови становлення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання).*

15. Марчук Ю. М. Фінансове забезпечення ведення лісового господарства: диверсифікація пріоритетів та джерел. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 23. С. 29–34.

16. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу: завдання, функції та методи. *Агросвіт*. 2019. № 23. С. 25–31.

17. Карпук А. І., Дзюбенко О. М., **Марчук Ю. М.,** Кватирко О. М. Бюджетно-інвестиційна спрямованість податкового регулювання діяльності постійних лісокористувачів як фактор конкурентоспроможності лісового сектора. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 47–57. *(Здобувачем виявлено бюджетно-інвестиційну спрямованість податкового регулювання діяльності постійних лісокористувачів).*

18. Карпук А. І., Дзюбенко О. М., **Марчук Ю. М.,** Олексієвець О. М. Удосконалення фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів як важлива передумова диверсифікації лісогосподарювання: інвестиційні аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 9. С. 38–47. *(Здобувачем ідентифіковано інвестиційної аспекти диверсифікації лісогосподарювання).*

19. Карпук А. І., **Марчук Ю. М.,** Миклуш Т. С. Фінансово-інвестиційне забезпечення комплексного природокористування в умовах децентралізації: специфіка Карпатського регіону. *Агросвіт*. 2020. № 7. С. 3–11. *(Здобувачем розроблено інструментарій фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування в умовах децентралізації).*

20. Карпук А. І., **Марчук Ю. М.,** Несторяк Ю. Ю. Фінансово-економічне регулювання нарощення потенціалу біорізноманіття лісів:

перспективи імплементації передового іноземного досвіду. *Агросвіт*. 2020. № 4. С. 35–43. (Здобувачем визначено перспективи імплементації передового іноземного досвіду фінансово-економічного регулювання нарощення потенціалу біорізноманіття лісів). **Марчук Ю. М.**, Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А.

21. Інституціональна модернізація фінансово-економічного механізму лісогосподарювання: пріоритети підвищення результативності виконання виробничо-фінансових планів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 19–20. С. 31–40. (Здобувачем обґрунтовано механізми інституціональної модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання). **Марчук Ю. М.**, Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А.

22. Інвестування модернізації основного капіталу лісового сектора як складова фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 21. С. 24–35. (Здобувачем розроблено напрями інвестування модернізації основного капіталу лісового сектора).

23. **Марчук Ю. М.**, Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А. Інструментально-методологічне забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах інституціональних трансформацій. *Агросвіт*. 2022. № 20. С. 37–51. (Здобувачем розкрито сутнісний вимір інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання).

24. **Марчук Ю. М.**, Демидюк С. М., Аксаїтов Р. Ш., Доценко Т. Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства: диверсифікація джерел та методів. *Академічні візії*. 2023. Вип. 23. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/532/485>. (Здобувачем запропоновано механізми диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства).

25. **Марчук Ю. М.**, Голян В. А., Коробка Р. В., Заставний Ю. Б. Зелені інвестиції як складова фінансово-інвестиційного забезпечення екологізації національної економіки: відтворювальні та секторальні виміри. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 5. С. 19–25. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3169/3205>. (Здобувачем сформовано авторський підхід до сутності зелених інвестицій як складової фінансово-інвестиційного забезпечення екологізації національної економіки).

**Статті в періодичних наукових виданнях,
включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України
та/або в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних**

Web of Science Core Collection та/або Scopus

26. Kovalevskyi S. B., **Marchuk Y. M.**, Mayevsky K. V., Kurdyuk O. M. Succession processes on the territories disrupted due to illegal amber mining of Zhytomyr Regional Forestry and Hunting administration. *Ukrainian Journal of Forest and Wood Science*. 2019. Vol. 10(2). P. 26–40. URL: <https://forestscience.com.ua/en/journals/tom-10-2-2019/suktsyiesiyni-protsyysi-na-tyeritoriyakh-zhitomirskogo-oblasnogo-upravlinnya-lisovogo-ta-mislivskogo-gospodarstva-porushyenykh-unaslidok-nyezakonnogo-vidobutku-burshtinu>. (Здобувачем виявлено еколого-економічні наслідки незаконного видобутку бурштину на територіях Житомирського обласного управління лісового та мисливського господарства).

27. Kovalevskyi S., **Marchuk Y.**, Maevskyi K., Kovalevskyi S., Churilov A. Environmental consequences of the adverse impact of unauthorized amber mining on forest areas of Zhytomyr region. *Ukrainian Journal of Forest and Wood Science*. 2021. Vol. 12(1). P. 57–67. URL: <https://forestscience.com.ua/en/journals/tom-12-1-2021/yekologichni-naslidki-nyegativnogo-vplyvu-nyesanktsionovanogo-vidobutku-burshtinu-na-lisovi-dilyanki-zhitomirshchini>. (Здобувачем розкрито екологічні наслідки негативного впливу несанкціонованого видобутку бурштину на лісові масиви Житомирської області).

28. Голян В. А., **Марчук Ю. М.**, Погуляйко Ю. М., Матрунчик Д. М., Дзюбенко О. М. Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання як важлива передумова інноваційної трансформації лісового сектора України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Т. 3(56). С. 139–155. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4406/4111>. (Здобувачем проаналізовано основні тенденції надходжень податкових платежів, сплачених сектором державних лісових господарств до публічних бюджетів України).

29. Novakovskiy L., **Marchuk Yu.**, Holian V., Leonidova I., Bulysheva D., Groza V. Modern waste management strategies in context development of the green economy of Ukraine. The International Conference of Business and Innovative Technology (ICBIT). Bahrain. May 29, 2024. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-71526-6_80. (Здобувачем проаналізовано основні тенденції фінансування сфери поводження з відходами в Україні).

30. Голян В., **Марчук Ю.**, Матрунчик Д., Карпук А., Погуляйко Ю., Недопад Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Т. 1(60). С. 490–510. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4696>. (Здобувачем розкрито сутність фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами й обґрунтовано сценарії інвестування проєктів виробництва твердого біологічного палива на основі рециклінгу низькосортної та малокондиційної лісосировини).

Статті в інших виданнях

31. **Марчук Ю. М.**, Марчук О. О. Сучасний стан генетичних резервів та плюсових насаджень дуба звичайного на Харківщині. *Науковий вісник*

НАУ. 2006. Вип. 103. Лісівництво. Декоративне садівництво. С. 196–202. *(Здобувачем проаналізовано сучасний стан генетичних резервів дуба звичайного на Харківщині).*

32. **Марчук Ю. М.**, Мешкова В. Л., Борисова В. В. Методичні аспекти тривалого зберігання насіння лісових порід. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2007. Вип. 111. С. 108–175. *(Здобувачем сформовано методичні аспекти тривалого зберігання насіння лісових порід).*

33. Марчук Ю. М. Запровадження лише мораторію ситуацію не виправить, а навіть може ускладнити. *Деревообробник*. 2017. № 4 (394). С. 1–4.

34. Марчук Ю. М. Дати відповідь на виклики дня. Здоров'я лісової галузі вимагає невідкладного втручання. *Лісовий і мисливський журнал*. 2017. № 1 (120). С. 6–8.

35. Ковалевський С. Б., **Марчук Ю. М.**, Маєвський К. В., Курдюк О. М. Бурштин на території Українського Полісся: утворення, видобуток, наслідки. *Лісове і садово-паркове господарство*. 2017. № 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgoc_2017_13_6. *(Здобувачем розкрито прикметні риси видобутку буриштину на території Українського Полісся).*

36. Марчук Ю. М. Мисливське господарство України: бізнес, елітна розвага чи соціальна послуга? *Лісовий і мисливський журнал*. 2017. № 3 (122). С. 22–28.

Тези наукових доповідей

37. **Марчук Ю. М.**, Мешкова В. Л., Борисова В. В. Методичні аспекти тривалого зберігання жолудів дуба звичайного. *Лісова типологія в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку*: XI Погребняківські читання, м. Харків, 2007: тези доповіді. Харків, 2007. С. 137–139. *(Здобувачем виявлено методичні аспекти тривалого зберігання жолудів дуба звичайного).*

38. **Марчук Ю. М.**, Лакида П. І. Лісова політика України як інструмент сталого управління галуззю. *Основні проблеми й тенденції подальшого*

розвитку лісового господарства в Українських Карпатах: Міжнародна науково-практична конференція, м. Івано-Франківськ, 2018: тези доповіді. Івано-Франківськ, 2018. С. 110–115. (Здобувачем розкрито зміст лісової політики України щодо розвитку лісового господарства в гірській місцевості).

39. Голян В. А., **Марчук Ю. М.** Земельний податок на лісові землі: наслідки фіскального перегину в рентному регулюванні. *Облік, аналіз і аудит: виклики інституціональної економіки: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Луцьк, 6 жовтня 2018 р.: тези доповіді. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018. С. 33–35. (Здобувачем розкрито сутнісно-змістовні характеристики земельного податку на лісові землі).*

40. Марчук Ю. М. Проблеми та перспективи розвитку лісового господарства України. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку національного господарства в умовах глобальної нестабільності: Міжнародний форум, м. Кременчук, 28–29 листопада 2018 р.: тези доповіді. 2018. С. 298–300.*

41. Голян В. А., Карпук А. І., **Марчук Ю. М.** Стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу. *Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством: XV Міжнародна науково-практична конференція, м. Луцьк, 23 червня 2023 р.: тези доповіді. Луцьк, 2023. С. 33–35. (Здобувачем сформовано авторський концепт побудови системи стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу).*

42. Марчук Ю. М. Бюджетне фінансування видатків на лісове господарство та мисливство: український контекст. *Актуальні питання економіки, обліку та права в сучасних умовах: Міжнародна науково-практична конференція, м. Житомир, 30 грудня 2023 р.: тези доповіді. Житомир, 2023. С. 19.*

43. Марчук Ю. М. Інституціональна модернізація фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в Україні: сучасний вимір. *Період трансформаційних процесів в світовій науці: задачі та виклики*. II Міжнародна наукова конференція, м. Кривий ріг, 19 січня 2024 р.: тези доповіді. Кривий ріг, 2024. С. 25–26.

ЗМІСТ

ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ.....	41
1.1. Сутність, принципи та складові фінансово-економічного механізму природокористування.....	41
1.2. Інституціональні засади формування сучасної парадигми та стратегічних пріоритетів лісогосподарювання в Україні.....	64
1.3. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання: особливості та інституціональні передумови формування.....	89
Висновки до розділу 1	109
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ.....	113
2.1. Характеристика природно-ресурсних, виробничо-технічних та організаційно-економічних складових лісогосподарювання.....	113
2.2. Характеристика фінансово-економічних показників діяльності підприємств ДАЛРУ та оцінка основних тенденцій бюджетного фінансування видатків на лісове господарство і мисливство.....	131
2.3. Аналіз результативності виконання ДАЛРУ виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства й охорони навколишнього природного середовища та фінансування основних лісогосподарських, лісоохоронних і лісовпорядкувальних заходів.....	146
2.4. Адміністрування лісоресурсної ренти та прогнозування надходжень фіскальних платежів від лісових господарств до	163

публічних бюджетів в умовах децентралізації.....	
Висновки до розділу 2	195
РОЗДІЛ 3 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ.....	198
3.1. Чинники та передумови інституціоналізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах.....	198
3.2. Інструментально-методологічне забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах інституціональних трансформацій.....	222
3.3. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу: завдання, функції та методи.....	252
Висновки до розділу 3	262
РОЗДІЛ 4 ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ІНВЕСТИВАННЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ ЛІСОВОГО СЕКТОРУ ЯК СКЛАДОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ.....	265
4.1. Інвестування модернізації основного капіталу лісового сектору як ключова ланка фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.....	265
4.2. Диверсифікація джерел і методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства...	289
4.3. Інструментально-інституціональне забезпечення інвестиційного стимулювання збільшення площі лісових земель у контексті модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання...	304
Висновки до розділу 4	320
РОЗДІЛ 5 МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПОВОДЖЕННЯ З ДЕРЕВНИМИ ВІДХОДАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	324
5.1. Формування фінансово-економічного механізму поводження з	324

деревними відходами в умовах викликів воєнного часу	
5.2. Фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу.....	346
5.3. Фінансово-економічне стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу.....	364
Висновки до розділу 5	383
ВИСНОВКИ	386
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	394
ДОДАТКИ	429

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах воєнного часу, остаточного вибору євроінтеграційного вектору розвитку країни, поглиблення децентралізації влади та реалізації декількох етапів реформи управління лісовими ресурсами (укрупнення лісових господарств, корпоратизація лісового господарства на основі створення на базі постійних лісокористувачів Державного підприємства «Ліси України» (ДП «Ліси України»)) виникла необхідність у формуванні сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який забезпечував би результативніший вплив лісової складової національного багатства на темпи соціально-економічного піднесення країни та територіальних громад, прискорював би зростання рівня капіталізації ведення лісового господарства та своєчасне розширене відтворення, охорону і захист сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу, а також формував би інституціональні передумови для ефективнішої комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами.

При формуванні інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах воєнного часу та корпоратизації лісового господарства необхідно враховувати той факт, що останніми роками так і не вдалося повною мірою забезпечити необхідні інституціональні та фінансові передумови для формування мережі спеціальних фінансових фондів розвитку лісового господарства, еквівалентного вилучення лісоресурсної ренти, диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури, масштабної імплементації передового іноземного досвіду стимулювання лісовідновлення та лісорозведення в українську практику лісогосподарювання. Відправним пунктом у формуванні сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має бути розуміння того, що серед методів та інструментів регуляторного впливу на

постійних лісокористувачів і суб'єкти деревообробного виробництва найбільш вагоме значення мають фінансово-економічні регулятори, а максимальний ефект досягається за умови диверсифікації та оптимального поєднання регуляторів стимулюючого, компенсаційного, дозвоільно-регламентного і штрафного спрямування.

Також консервація низки проблем забезпечення прийнятних рівнів еколого-економічної ефективності лісогосподарювання значною мірою пов'язана з відсутністю сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який охоплював би комплекс прямих і непрямих бюджетно-податкових та фінансово-кредитних регуляторів, що спонукали би постійних лісокористувачів результативніше використовувати наявний лісоресурсний потенціал, зокрема корисні властивості лісів, і збільшувати обсяги виробництва продукції, робіт та послуг з високою доданою вартістю. Нинішній формат фінансово-економічного механізму лісогосподарювання оперує обмеженим набором методів, важелів та інструментів, що не закладає достатніх стимулів для державних (філій ДП «Ліси України») та комунальних лісових господарств повною мірою забезпечувати у виробничо-господарській діяльності дотримання принципів невиснажливого, безперервного та збалансованого лісокористування. Це породжує ланцюг проблем, пов'язаних із формуванням оптимальної породно-вікової структури лісового фонду, забезпеченням належної повноти насаджень та своєчасним здійсненням лісогосподарських і лісоохоронних заходів.

Розробці теоретико-методологічних засад формування та окремих складових фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах перехідного періоду та ринкових відносин присвячені праці І. Антоненко, В. Бардася, Р. Білоскурського, А. Білоуса, В. Будзяка, Р. Василюшина, О. Врублевської, О. Голуба, В. Голяна, Б. Данилишина, С. Данькевича, А. Дейнеки, О. Дзюбенка, С. Дорогунцова, О. Дорош, О. Дребот, Р. Дубаса, Я. Дяченка, Т. Євсюкова, Н. Зіновчук, А. Карпука, С. Кваші, І. Ковальчука, Я. Ковалю, Б. Колісника, І. Купріянич, О. Лабенка, П. Лакиди, І. Лицура,

А. Мартина, Н. Мединської, Є. Мішеніна, І. Новаковської, І. Опенька, Н. Попадинця, М. Попкова, А. Попова, М. Римара, С. Рогач, О. Сакаль, В. Самоплавського, І. Синякевича, І. Соловія, М. Стегней, Р. Ступеня, А. Сундука, В. Ткача, В. Ткачука, А. Торосова, А. Третяка, Ю. Туниці, О. Фурдичка, М. Хвесика, М. Шершуна, О. Шкуратова, О. Шубалого, О. Яремка та інших. Значна увага приділяється нарощенню рівня капіталізації лісогосподарського бізнесу через підвищення ефективності використання лісоресурсного потенціалу, впровадженню нових форм партнерських відносин між постійними та тимчасовими лісокористувачами, інституціоналізації сучасних форм фінансово-кредитного регулювання розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу суб'єктів лісогосподарського підприємництва, фіскальному регулюванню господарського освоєння лісової складової національного багатства та вертикальному і горизонтальному розподілу акумульованої в публічних бюджетах рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів.

Враховуючи виклики воєнного часу та повоєнного відновлення і необхідність зміцнення обороноздатності та господарської самодостатності країни, а також наслідків децентралізації влади, корпоратизації лісового господарства і реформування глобальної та української інституціональної архітекτονіки управління лісовим господарством, залишаються недостатньо відпрацьованими пріоритетні напрями й інституціональне підґрунтя розроблення наукових засад формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, що визначило тему, мету, об'єкт, предмет і завдання дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертації безпосередньо пов'язані з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, а саме темами: «Розробити методичні основи та інформаційне забезпечення оцінювання екосистемних функцій лісів природно-заповідного фонду Полісся України» (номер

державної реєстрації 0119U100908), у межах якої автором проведено структурування екосистемних послуг, що продукуються лісовими біогеоценозами; «Науково-методичне забезпечення створення геопорталу для оцінювання ризику, прогнозування та попередження природних пожеж у Поліссі України» (номер державної реєстрації 0118U000312), у межах якої сформовано інституціонально-методологічне забезпечення диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в контексті реалізації президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України»; «Розробити наукові основи прогнозу росту основних лісотвірних порід України», у межах якої розроблено концептуальний підхід до стратегування розвитку сфери лісогосподарювання, що передбачає структурування цілей Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового і мисливського господарства України на основі дотримання базових принципів невиснажливого, безперервного та збалансованого лісокористування (номер державної реєстрації 0117U001255).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення наукових основ, зокрема теоретико-методологічних підходів і практичних рекомендацій, щодо формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання з урахуванням викликів воєнного часу, повоєнного відновлення національного господарства, переваг євроінтеграції і децентралізації та наслідків реформування інституціональної архітектури управління лісовим господарством.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

- розкрити зміст сучасної парадигми ведення лісового господарства як базової методологічної передумови формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання;
- сформулювати авторський підхід до вибору базових принципів і розроблення цілей Стратегії сталого розвитку та інституційного

реформування лісового та мисливського господарства України щодо диверсифікації джерел фінансового забезпечення лісогосподарювання;

- структурувати екосистемні послуги лісових біогеоценозів як об'єктну базу диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного регулювання лісогосподарювання;

- обґрунтувати пріоритети та джерела фінансово-економічної підтримки ведення лісового господарства в умовах структурної і системної трансформації сфери лісогосподарювання;

- проаналізувати основні тенденції бюджетно-податкового регулювання лісогосподарювання та основні фінансово-економічні показники лісогосподарської діяльності в Україні і сформувати методичні підходи до прогнозування сукупної величини сплачених лісовими господарствами податків, зборів та обов'язкових платежів до публічних бюджетних і позабюджетних фондів;

- сформувати авторський концепт інституціональної модернізації сфери лісогосподарювання в контексті урізноманітнення джерел, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення функціонування лісопродуктових ланцюгів;

- розробити інструментарій фінансового забезпечення потреб мисливського господарства через створення Мисливського фонду України у формі позабюджетного публічного фонду;

- ідентифікувати базові чинники формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі, зокрема корпоратизації сектору державних лісових господарств;

- уточнити специфікацію передумов удосконалення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання з урахуванням викликів воєнного часу та вимог повоєнного відновлення;

- сформувати інструментально-методологічне забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання на основі

інституціоналізації додаткових методів та інструментів бюджетно-податкового і грошово-кредитного регулювання функціонування лісопродуктових ланцюгів;

- розробити комплекс завдань, функцій і методів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу в умовах корпоратизації лісового сектору національного господарства;

- сформулювати авторський концепт удосконалення системи бюджетного фінансування потреб лісогосподарювання через створення спеціальних фондів розвитку лісового господарства на різних таксономічних рівнях;

- запропонувати науково-теоретичний підхід до формування глобальної специфікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації лісогосподарських і лісоохоронних проєктів в Україні;

- сформулювати механізм диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного регулювання лісогосподарювання в контексті реалізації президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України»;

- розробити методичні підходи до проведення узагальнюючої оцінки результативності утилізації деревних відходів у секторі державних лісових господарств;

- обґрунтувати сценарії фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури поводження з деревними відходами та виробництва паливних деревних продуктів.

Об'єктом дослідження є процеси формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах воєнного часу, поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому господарстві, інтернаціоналізації лісопродуктових ланцюгів, а також з урахуванням вимог повоєнного відновлення національного господарства.

Предметом дослідження є теоретичні та методологічні положення формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в

умовах воєнного часу та корпоратизації сектору державних лісових господарств.

Методи дослідження. Науковим підґрунтям проведеного дослідження є фундаментальні положення економіки природокористування, класичної інституціональної теорії та неоінституціоналізму, а також сучасні парадигми невиснажливого, безперервного та збалансованого ведення лісового господарства. Для досягнення мети та вирішення завдань дисертації використано загальні та спеціальні методи наукових досліджень: *аксіоматичний* – для визначення сутності категорії «фінансово-економічний механізм лісогосподарювання» та інших категорій, які розкривають зміст об'єкта й предмета дослідження; *абстрактно-логічний* – для ідентифікації складових фінансово-економічного механізму лісогосподарювання на загальнонаціональному, регіональному та локальному рівнях; *інституціональний аналіз* – для оцінки доцільності імплементації передового іноземного досвіду фінансування потреб лісового господарства в українську практику лісогосподарювання; *системний підхід* – для вибору пріоритетів інституціональної модернізації сектору постійних лісокористувачів та системи бюджетного фінансування лісового господарства, а також обґрунтування сценаріїв розбудови інфраструктури для збирання та перероблення деревних відходів; *метод економіко-статистичного аналізу* – для визначення основних тенденцій бюджетно-податкового регулювання лісогосподарювання в Україні; *когнітивне моделювання* – для розроблення прогнозів сукупної величини сплачених лісовими господарствами податків, зборів та обов'язкових платежів до публічних бюджетних і позабюджетних фондів та виявлення зрушень у фіскальному регулюванні розширеного відтворення і господарського освоєння лісоресурсного потенціалу; *регресійне моделювання* – для проведення узагальнюючої оцінки результативності утилізації деревних відходів у багатолісному регіоні.

Інформаційну базу дослідження становлять матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів

України, Державної служби статистики України, Державної фіскальної служби України, Державної казначейської служби України, Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ), ДП «Ліси України», ВО «Укрдержліспроект», міжобласних управлінь лісового та мисливського господарства.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація за сукупністю отриманих результатів вирішує важливу наукову проблему формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах воєнного часу та корпоратизації сектору державних лісових господарств. Найважливіші наукові результати дисертаційного дослідження, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

- обґрунтовано сучасну парадигму ведення лісового господарства, яка базується на фундаментальних положеннях Резолюції ООН 2013 року про відновлення лісових ландшафтів до 2030 року та принципах Нової лісової стратегії ЄС, що визначають комплекс методів, інструментів і важелів регулювання лісогосподарювання, та передбачає імплементацію в українську практику регуляторного впливу на постійних лісокористувачів бюджетно-податкових, грошово-кредитних і дозвольно-регламентних регуляторів, визначених міжнародними конвенціями лісівничого спрямування, що дасть змогу диверсифікувати джерела фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури і прискорити процеси входження українських суб'єктів лісогосподарського підприємництва й інших інститутів лісівництва в глобальну архітектуру відтворення, охорони та захисту лісового біорізноманіття і примноження екосистемних послуг лісів;

- сформовано авторський концепт інституціональної модернізації сфери лісогосподарювання, яка передбачає збереження традиційної для України архітектури ведення лісового господарства, розмежування господарських і контрольно-інспекційних функцій управління лісовими

ресурсами та врахування наслідків корпоратизації сектору державних лісових господарств, а також включення у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання комплексу інститутів-правил, зокрема інституту бюджетно-податкового стимулювання лісовідновлення і лісорозведення, інституту еквівалентності фіскального впливу на лісопродуктові ланцюги, інституту соціальної та екологічної відповідальності постійних лісокористувачів, інституту соціального і наближеного до природи лісівництва, інституту інтеграції лісового та сільського господарства, що дозволить мінімізувати ресурсно-виробничі та відтворювальні «перегини» (дисбаланси) у лісопродуктових ланцюгах та усунути фіскальні розриви в рентному регулюванні лісокористування;

– розроблено фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу, який охоплює комплекс завдань, функцій, методів та інструментів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного та дозвільно-регламентного впливу на постійних лісокористувачів і суб'єкти переробних ланок лісового сектору, що дасть змогу диверсифікувати джерела та форми інвестиційного забезпечення модернізації основних лісогосподарських засобів, знизити рівень фіскального, зокрема податкового, навантаження на діяльність лісових господарств і розширити інституціональне підґрунтя діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва на фінансовому ринку та при реалізації угод публічно-приватного партнерства;

удосконалено:

– ідентифікацію базових чинників формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, яка, на відміну від інших, виокремлює воєнні, соціально-економічні, інституціональні, природно-ресурсні, енергетичні й екологічні чинники, що мають бути враховані при детермінації форм, методів, інструментів і важелів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного та дозвільно-регламентного регулювання відтворювальних пропорцій у лісопродуктових ланцюгах;

– детермінацію інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, яка, на відміну від інших, базується на урахуванні інституціональних передумов регуляторного впливу (форми і права власності на лісові насадження, фауністичні ресурси, корисності лісу, лісові землі та лісогосподарські активи, вертикаль публічного управління та адміністрування у сфері лісогосподарювання, публічні й корпоративні фінанси лісогосподарювання, система наукового забезпечення ведення лісового господарства, рівень цифровізації процесів лісогосподарювання) на лісокористувачів при інституціоналізації методів та інструментів фінансово-економічного регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, що передбачені інституціональною матрицею міжнародних лісівничих відносин та інституціональними трансформаціями в українському лісовому секторі, зокрема формуванні на базі сектору державних лісових господарств корпоративного утворення (ДП «Ліси України»);

– концептуальний підхід до стратегування розвитку сфери лісогосподарювання, який, на відміну від інших, передбачає структуризацію цілей Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України на основі дотримання базових принципів невиснажливого, безперервного та збалансованого лісокористування за такими блоками: лісогосподарського спрямування, формування лісопродуктових ланцюгів, інституціонально-управлінського та фінансового спрямування;

– набір пріоритетів і джерел фінансово-економічного забезпечення підтримки ведення лісового господарства, який, на відміну від інших, охоплює галузево-виробничі та природоохоронні пріоритети, а також пріоритети інформаційно-інноваційного, зокрема цифрового, забезпечення, реалізація яких відбувається на основі інституціоналізації сучасних джерел фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів;

– специфікацію передумов удосконалення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, яка, на відміну від інших, виокремлює передумови нормативно-правового, ресурсно-виробничого та фінансового спрямування, врахування яких дасть змогу забезпечити трансформацію архітекτονіки фінансово-економічного регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу згідно з викликами воєнного часу та вимогами повоєнного відновлення, пріоритетами національної лісової політики, базовими міжнародними лісоохоронними конвенціями та передовою іноземною практикою;

– інституціонально-методологічне забезпечення диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в контексті реалізації президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України», яке, на відміну від інших, передбачає урізноманітнення методів та інструментів стимулювання й інвестування проєктів лісовідновлення і лісорозведення, зокрема заліснення малопродуктивних сільськогосподарських земель державної та комунальної власності, а також переведення сільськогосподарських земель, на яких відбулося природне поновлення лісів, у лісові землі;

– методичні підходи до узагальнюючої оцінки результативності утилізації деревних відходів, які, на відміну від традиційних, передбачають використання прийомів регресійного моделювання і демонструють залежність відсотка використання відходів деревообробки від обсягів переробки деревини, рентабельності діяльності й обсягів утворення відходів деревообробки в секторі постійних лісокористувачів багатолісного регіону, що слугує передумовою вибору сценарію розбудови інфраструктури для збирання, сортування та перероблення деревних відходів;

набули подальшого розвитку

– структуризація екосистемних послуг, що продукуються лісовими біогеоценозами, яка передбачає виокремлення економічних, екологічних і соціальних характеристик екосистемних функцій лісів у вартісному

вираженні з урахуванням наявності неоцінених послуг, пов'язаних із правом вибору способу лісокористування, збереження біорізноманіття та залучення корисних властивостей лісоландшафтів у відтворювальний процес, що дозволяє виявити ресурсні (сировинні та несировинні), просторові й естетичні виміри комплексного використання лісоресурсного потенціалу і трансформувати об'єктну базу диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання;

– інструментарій бюджетного фінансування потреб лісогосподарювання через створення спеціальних фондів розвитку лісового господарства на загальнонаціональному, обласному, районному рівнях, а також на рівні територіальної громади базового рівня, застосування комплексу прямих і непрямих фінансово-кредитних та бюджетно-податкових регуляторів розширеного відтворення потенціалу лісогосподарського та деревообробного виробництва, затвердження програми «Ліси України – 2030» з ідентифікацією джерел фінансування конкретних завдань і пріоритетів лісовідновлення та лісорозведення, що в підсумку активує процеси нарощення лісоресурсного потенціалу, забезпечить вищий рівень продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг, підвищить рівень комплексності ведення лісового господарства;

– інституційно-фінансові засади створення Мисливського фонду України як позабюджетного публічного фонду на загальнонаціональному рівні, які передбачають урізноманітнення джерел його наповнення (плата за отримання мисливського квитка, плата за ліцензії на добування мисливських тварин, плата за користування мисливськими угіддями, благодійні та філантропічні внески, інші платежі) і забезпечують цифровізацію дозвільно-регламентного документообігу у сфері мисливського господарства та упорядкування відносин користування мисливськими угіддями на обласному, міжтериторіальному та територіальному рівнях;

– прогнозування сукупної величини сплачених лісовими господарствами податків, зборів та обов'язкових платежів до публічних

бюджетних і позабюджетних фондів, яке базується на застосуванні елементів когнітивного моделювання, що дає змогу виявити зрушення у фіскальному регулюванні розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу на основі детермінації ресурсно-екологічних (площа рубок головного користування та санітарних рубок), виробничо-відтворювальних (обсяг реалізації деревини в круглому вигляді та обсяг переробки деревини), цінових (ціна знеособленого куб. м заготовленої деревини), фіскальних (номінальна та реальна фіскальна віддача заготовленої деревини) предикторів (факторів);

– науково-теоретичний підхід до формування глобальної специфікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення лісового господарства, яка охоплює державну фінансову підтримку, приватні інвестиції, кошти, акумульовані в процесі комерціалізації екосистемних послуг лісових біогеоценозів, філантропічні та благодійні внески, офіційну міжнародну допомогу та враховує проблеми функціонування фінансових інститутів у сфері лісогосподарювання (фрагментація джерел фінансування, дублювання діяльності, непродуктивна конкуренція, складність фінансової звітності), що виступає інституціональним підґрунтям диверсифікації методів та інструментів фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів в Україні;

– сценарний підхід до фінансування капітальних інвестицій у розбудову інфраструктури поводження з деревними відходами і налагодження виробництва паливних деревних продуктів та теплової і електричної енергії, який виокремлює чотири сценарії: 1) розбудова інфраструктури поводження з деревними відходами здійснюється за кошти державних лісових господарств і централізованих асигнувань ДП «Ліси України»; 2) інвестування розбудови інфраструктури для збирання, сортування, транспортування та перероблення деревних відходів здійснює енергогенеруюча компанія за власні та позикові кошти; 3) фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інфраструктури поводження з

деревними відходами відбувається на основі партнерства енергогенеруючих компаній і державних (комунальних) лісових господарств; 4) фінансування розбудови інфраструктури поводження з деревними відходами здійснюють органи місцевого самоврядування в територіальних громадах багатолісних районів.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, результати аналізу, прикладні рекомендації, висновки і пропозиції, викладені в дисертації, мають важливе практичне значення для урізноманітнення методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання з урахуванням вимог воєнного часу, викликів повоєнного відновлення національної економіки та наслідків корпоратизації сектору державних господарств. Розроблені здобувачем практичні пропозиції, які стосуються формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу з ідентифікацією необхідного комплексу завдань, функцій і методів, а також диверсифікації джерел фінансового забезпечення пріоритетів ведення лісового господарства через підвищення результативності реалізації фінансування в межах виконання регіональних і місцевих програм, формування Державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства, використання фінансових ресурсів приватних підприємницьких структур, урядів іноземних держав і міжнародних екологічних фондів, використовуються Товариством лісівників України при розробленні проєктів законодавчих, нормативно-правових та інструктивно-розпорядчих документів (довідка № 09/02 від 21.01.2025 р.).

У діяльності Волинської обласної ради при розробці Стратегії розвитку Волинської області на період до 2027 року використовуються запропоновані в дисертації пропозиції щодо диверсифікації методів та інструментів стимулювання процесів лісовідновлення та лісорозведення, а також переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у лісові землі, які узгоджуються з пріоритетами Президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України» та Резолюції ООН 2013 року про

відновлення лісових ландшафтів до 2030 року (довідка № 1143/55/2-24 від 05.08.2024 р.).

Результати дисертації, які стосуються застосування інноваційних методів ведення лісового господарства, охорони та захисту лісів, використання самозаліснених сільськогосподарських земель і стимулювання процесів лісовідновлення та лісорозведення, використані Народним депутатом України при підготовці Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 р. № 2321-IX (довідка № 1 від 22.01.2025 р.).

Наукові положення та практичні рекомендації, присвячені виявленню найбільш детермінуючих предикторів, що визначають рівень використання відходів деревообробки для формування регіонального потенціалу біопалив, впроваджені в освітній процес кафедри інженерії енергосистем при викладанні дисциплін, пов'язаних з процесами комбінованого енерговиробництва, зокрема «Комбіноване енергозабезпечення територіальних громад», «Системи електроживлення з полігенерацією», «Децентралізоване енерговиробництво» освітніх програм за спеціальностями 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» і 144 «Теплоенергетика». Результати наукових досліджень також були використані при формуванні дослідницької складової наукового гранту № 202/0129 «Формування технологічних структур децентралізованих енергосистем у повоєнній відбудові інфраструктури територіальних громад у контексті зміни клімату» (довідка № 01/1005 від 29.01.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать особисто автору та є його науковим доробком. Дисертація є самостійно виконаною завершеною та логічно упорядкованою науковою працею. У дисертації розв'язана важлива наукова проблема – розроблено наукові основи формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах воєнного часу, децентралізації та євроінтеграції, поглиблення інституціональних

трансформацій у секторі державних лісових господарств. Наукові результати дисертаційного дослідження є внеском у розвиток теорії та методології економіки природокористування і охорони навколишнього середовища та фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які одержані автором особисто. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертації апробовано на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема: XI Погребняківських читаннях «Лісова типологія в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку» (м. Харків, 2007 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Облік, аналіз і аудит: виклики інституціональної економіки» (м. Луцьк, 2018 р.); Міжнародному форумі «Актуальні проблеми та перспективи розвитку національного господарства в умовах глобальної нестабільності» (м. Кременчук, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Основні проблеми й тенденції подальшого розвитку лісового господарства в Українських Карпатах» (м. Івано-Франківськ, 2018 р.); Першому та другому етапі IV З'їзду лісівників України (м. Київ, 2018 р., м. Луцьк, 2019 р.); XV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством» (м. Луцьк, 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання економіки, обліку та права в сучасних умовах» (м. Житомир, 2023 р.); II Міжнародній науковій конференції «Період трансформаційних процесів в світовій науці: задачі та виклики» (м. Кривий ріг, 2024 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 43 наукові праці, з яких 3 монографії, 22 статті в наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 5 статей у періодичних наукових виданнях, включених до категорії «А» Переліку

наукових фахових видань України та/або в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 6 статей в інших виданнях, 7 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 461 сторінку комп'ютерного тексту. Дисертація містить 9 таблиць і 60 рисунків та 9 додатків. Список використаних джерел налічує 326 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Сутність, принципи та складові фінансово-економічного механізму природокористування

Фінансово-економічний механізм природокористування, який функціонує в Україні, не забезпечує належного залучення фінансових ресурсів у більшість сегментів природно-ресурсного сектору національного господарства та не стимулює природокористувачів до максимально можливої економії природної сировини в господарському обігу. Найбільш проблемним є формування в структурі фінансово-економічного механізму природокористування інвестиційного інструментарію, який забезпечував би поступове нарощення обсягів залучення фінансових ресурсів у природоохоронну та природоексплуатаційну діяльність. Як показує досвід попередніх років, нинішня конструкція фінансово-економічного механізму природокористування в основному зорієнтована на збільшення величини поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища, що не забезпечує належних обсягів інвестування проєктів оновлення, модернізації та реконструкції об'єктів природоохоронної інфраструктури. Отже, набуває актуальності проблема щодо доповнення поточного фінансово-економічного механізму природокористування на різних таксономічних рівнях (держава, регіон, територіальна громада, підприємство) набором методів та інструментів стимулювання інвестиційної діяльності через використання внутрішніх джерел фінансування капітальних вкладень і залучення зовнішніх інвестицій.

Як показує передова іноземна практика, досягти проривних результатів стосовно уповільнення деградаційних процесів у сфері природокористування

можна за умови наявності комплексу методів, способів, інструментів і важелів фінансового впливу на суб'єкти господарської діяльності, які здійснюють залучення природних ресурсів у відтворювальний процес.

До того ж має бути сформована така архітектура фінансового впливу, яка відзначатиметься гармонійним поєднанням важелів та інструментів стимулюючого та спонукального впливу на природокористувачів. Тобто доцільною є розробка фінансово-економічного механізму природокористування з урахуванням як фундаментальних засад податкового регулювання використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, так і форм та методів фінансування капітальних інвестицій і поточних витрат на відтворення та охорону довкілля.

Актуальні проблеми формування фінансово-економічного механізму природокористування розглядаються у працях українських вчених, серед яких: В. Боронос, Л. Ішук, Н. Котенко, У. Костюк, А. Ніколаєва, І. Скляр, А. Сундук та інші [17; 112; 157; 259; 265]. Зокрема, А. Сундук виокремлює ряд особливостей формування фінансово-економічного механізму природокористування. По-перше, сфера природокористування є специфічною за своїми рисами, які необхідно враховувати. По-друге, всі природні ресурси тісно пов'язуються між собою і дія на один ресурс викличе зміну інших ресурсів. По-третє, природні ресурси за своїм значенням належать до важливого елемента національного багатства. По-четверте, зважаючи на ці позиції, при дії фінансово-економічного регулювання на сферу природокористування необхідно забезпечити збереження всього комплексу властивостей природних ресурсів [265]. Концентрація різноманітних видів природної сировини на одному ареалі вимагає комплексного підходу до застосування форм, методів і способів залучення окремих видів природних ресурсів у господарський обіг, щоб усунути рецидиви виснажливого та розбалансованого природокористування.

Увага вчених акцентується на ролі фондів охорони навколишнього природного середовища у відтворенні природно-ресурсного потенціалу та

інших елементів довкілля, розширенні переліку джерел наповнення інвестиційних фондів, посиленні мотиваційного впливу фінансово-економічних інструментів на природокористувачів, інституціоналізації сучасних форм і методів кредитування природоохоронних та природоресурсних проєктів, посиленні інвестиційної спрямованості природоохоронних витрат.

Зокрема, В. Боронос, І. Скляр та Н. Котенко пропонують розширити перелік можливих джерел наповнення місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища включенням до їх складу, крім традиційних – екологічного податку та частини грошових стягнень за шкоду, завдану порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності, також плату за землю, збори за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення [17]. Саме надходження основної маси природно-ресурсних платежів до загальних фондів публічних бюджетів різного таксономічного рівня не дає змоги забезпечити їх цільове використання, найперше щодо фінансування проєктів розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу та комплексного використання вторинної природної сировини.

Удосконалення поточного економічного механізму природокористування і природоохоронної діяльності та формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів в умовах переходу до ринкових відносин, на думку О. Стефанків, має стати органічною складовою системи управління і регулювання економіки, стимулювати охорону і відтворення природно-ресурсного потенціалу країни через створення відповідних економічних умов (інвестиційних, податкових, кредитних тощо) [259]. На сьогодні інвестиційні умови для суттєвого збільшення фінансових вливань у розбудову мережі об'єктів природоохоронної інфраструктури не створені, тому спостерігається на різних рівнях управління кількаразове перевищення обсягів фінансування поточних природоохоронних витрат над обсягами фінансування екологічних

інвестицій. Податкові інструменти стимулювання раціонального природокористування використовуються мляво, що не закладає відповідних стимулів для природокористувачів забезпечувати економію природної сировини в різних фазах природно-продуктових ланцюгів. Також залишається несформованим інституційне підґрунтя виходу на ринок позикового капіталу суб'єктів природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва.

Останніми роками все більш детермінуючий вплив на формування фінансово-економічного механізму природокористування здійснює поглиблення інституціональних трансформацій, що вимагає урізноманітнення складових фіскального та фінансово-кредитного впливу на безпосередніх природокористувачів. Ураховуючи динаміку суспільно-політичних і екологічних факторів поглиблення інституціональних трансформацій в Україні та світі, на думку О. Сакаль, існує потреба в поглибленні теоретико-методологічних засад формування інструментів регулювання природокористування, насамперед фінансово-економічних як найбільш дієвих, які б ураховували виклики сьогодення і забезпечували досягнення як загальної мети, так і поточних цілей сталого розвитку [244]. Такими викликами виступають: формування сучасної глобальної природоохоронної архітекτονіки, поширення моделей переходу національних господарств до діяльності, що ґрунтується на принципах низьковуглецевого розвитку. Загострення негативних кліматичних екстерналій, вичерпання окремих видів природної сировини, підвищення вагомості природно-ресурсного потенціалу в зміцненні господарської самодостатності та обороноздатності країни.

Іщук Л., А. Ніколаєва та С. Пиріг переконані в тому, що фінансовий механізм природоохоронної діяльності в теперішніх умовах функціонує неефективно. Вирішення складних проблем поліпшення та стабілізації екологічної ситуації залежить, на їхню думку, від розвитку співпраці з інвесторами у сфері геологічного вивчення й освоєння ресурсів

природокористування; удосконалення тарифної політики у всіх сферах природокористування; розроблення та впровадження системи державного екологічного кредитування; створення механізму заохочення екологоконструктивної діяльності [112]. Показовим у цьому аспекті виступає вирішення проблеми легалізації та екологізації видобутку бурштину, оскільки незаконний видобуток названої органо-мінеральної сировини призвів до поширення деградаційних процесів у лісових масивах поліських адміністративних районів і звузив ареал приросту деревної біомаси.

Однією з основних проблем становлення сучасного фінансово-економічного механізму природокористування є те, що неповною мірою враховуються наявні взаємозв'язки між базою стягнення екологічних податків і природно-ресурсних платежів як потенційних джерел фінансування природоохоронних проєктів та динамікою капітальних інвестицій і поточних витрат, спрямованих на відтворення й охорону природно-ресурсного потенціалу та навколишнього природного середовища.

У більшості наукових праць, присвячених формуванню компонентного складу фінансово-економічного механізму, особлива увага приділяється виокремленню основних структурних елементів, а саме фінансового та економічного, що дає змогу забезпечувати узгодженість конкретних економічних пріоритетів з джерелами та формами фінансового забезпечення їх реалізації.

Ну думку А. Корбутяк, фінансово-економічний механізм – це сукупність методів реалізації економічних, виробничих, майнових та інших інтересів за допомогою фінансового впливу на соціально-економічний розвиток. Враховуючи те, що фінансово-економічний механізм дає уявлення про те, за допомогою чого можна здійснити фінансовий вплив, то в його складі доцільно виділяти фінансові інструменти, за допомогою яких реалізуються прийняті рішення та фінансові індикатори, що достовірно відображають стан суб'єкта фінансових відносин [156]. Тобто рівень збалансованості компонентного складу фінансово-економічного механізму

природокористування визначається ступенем досягнення визначених індикаторів покриття потреби природоохоронної індустрії у фінансових ресурсах.

Полторак А. головним елементом фінансово-економічного механізму розглядає фінансовий механізм. На переконання вченого, фінансовий механізм є сукупністю форм і методів створення та використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення. Для ефективного управління економікою фінансовий і економічний механізми доцільно реформувати в єдиний механізм, базисом ефективного функціонування якого є система важелів, інструментів, методів, форм, прийомів і важелів, забезпечуючих підсистем [227]. Якраз забезпечувальні підсистеми дозволяють формувати базу наповнення спеціальних фондів публічних бюджетів. Від оптимальності поєднання методів, інструментів і важелів бюджетно-податкового та грошово-кредитного впливу на природокористувачів залежить збалансованість заохочувальних і спонукальних підойм, які в підсумку і визначають темпи, масштаби та пропорції розширеного відтворення і господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Фундаментальною ознакою фінансово-економічного механізму на всіх ієрархічних рівнях виступає наявність фінансових фондів, які формуються за допомогою комплексу інструментів і важелів та перерозподіляються, враховуючи наявні економічні потреби, а також інституціоналізовані форми їх перерозподілу.

Домінуючою тезою в більшості наукових праць, присвячених структуризації компонентного складу фінансово-економічного механізму, є виокремлення основних складових. Такими складовими виступають фінансово-кредитний і бюджетно-податковий механізми. Фінансово-кредитний механізм є невід'ємною складовою інтегрального фінансово-економічного механізму на макро-, мезо- і мікрорівні.

Фінансово-кредитний механізм розглядають теж як систему, оскільки він має всі основні її атрибути: призначення – досягнення поставленої перед ним економічної та фінансової мети; функції – забезпечення раціонального руху грошових потоків; регулювання фінансових взаємовідносин у сфері фінансування, інвестування, страхування, оподаткування, формування та розподілу фінансових результатів; підтримки реалізації кращої з фінансових альтернатив; забезпечення здійснення контролю і моніторингу реалізації фінансової стратегії; потоки – фінансові та інформаційні між його окремими структурними елементами [261]. Ключового значення при регулюванні інформаційних потоків у сфері господарського освоєння природної складової національного багатства набуває усунення рецидивів асиметричності інформації, щоб не допустити функціональних і системних дисбалансів при розподілі коштів спеціальних фондів природоохоронного спрямування.

Водночас бюджетно-податковий механізм, який представлений певною сукупністю методів та інструментів бюджетно-податкового регулювання, теж є невід'ємною складовою фінансово-економічного механізму на загальнонаціональному та регіональному рівнях. В умовах поглиблення процесів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування необхідною умовою підвищення дієвості фінансово-економічного механізму регулювання регіонального розвитку є подальша інституціоналізація інструментів бюджетно-податкового стимулювання розвитку регіонів і територіальних громад.

Бюджетно-податкове регулювання фінансового потенціалу територій полягає в системі фінансових методів, важелів та інструментів, якими користуються у своїй роботі державні та місцеві органи влади задля забезпечення економічного розвитку територій і держави загалом. Бюджетно-податковий механізм як складова частина фінансово-економічного механізму існує об'єктивно і являє собою сукупність соціально розроблених і законодавчо закріплених методів і важелів, мобілізації та використання фінансових ресурсів території [58]. Принципового значення

набуває реальна імплементація розширеного ряду прав і повноважень органів місцевого самоврядування щодо акумуляції та використання коштів екологічної спрямованості. Тим більше, згідно з базовими нормативно-правовими актами, що регулюють децентралізацію влади та реформування її територіальної організації, за обласним рівнем закріплені функції реалізації регіональної екологічної політики насамперед задля усунення екологічних проблем декількох територіальних громад базового рівня.

Важливою складовою бюджетно-податкового регулювання в умовах децентралізації виступає бюджетно-податкове стимулювання розвитку територій. Під бюджетно-податковим стимулюванням розвитку регіонів В. Тарангул запропонувала розуміти діяльність держави з використання комплексу організаційних і фінансових заходів щодо забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів регіону для вирішення конкретних завдань їх соціально-економічного розвитку в межах національної стратегії економічного розвитку на основі узгодження всіх інтересів регіонів та уряду країни за умови максимально ефективного використання економічного потенціалу регіонів [267]. Бюджетно-податкове стимулювання відіграє ключову роль також стосовно сфери природокористування. Надання податкових і кредитних преференцій для природокористувачів дасть змогу в разі підвищити рівень комплексності господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та рівень утилізації вторинної природної сировини.

Формування сучасного фінансово-економічного механізму природокористування в нинішніх умовах воєнних і повоєнних викликів є особливо ускладненим, що пояснюється домінуванням в окремих регіонах державної форми власності на значну кількість природних і природно-господарських активів, нерозвиненістю системи муніципального управління природокористуванням та надмірною звуженістю видів діяльності суб'єктів державного природно-господарського підприємництва. До того ж фактично

відсутній вплив місцевих громад на використання природних невідтворювальних ресурсів як державними, так і приватними компаніями.

Фінансово-економічний механізм природокористування являє собою сукупність форм, методів, інструментів і важелів формування та перерозподілу фінансових фондів через застосування податкових, кредитних, інвестиційних підойм, а також фінансових преференцій (податкових пільг, компенсації процентних ставок, зменшення ввізного мита) та штрафних санкцій, спрямованих на розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу й охорону навколишнього природного середовища.

Наявний фінансово-економічний механізм природокористування на сьогодні не оперує достатнім набором інструментів і важелів, які дали б змогу повною мірою імплементувати у сферу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу угоди публічно-приватного партнерства, що дозволять доповнити бюджетне фінансування відтворення та охорони природних ресурсів приватними інвестиціями.

У межах системи загального природокористування доцільно застосовувати такі форми та інструменти фінансування: податки, збори та інші обов'язкові платежі, запозичення органів муніципального управління, трансферти, донорські внески, публічно-приватне партнерство, програми [58].

В умовах поглиблення інституціональних трансформацій у природно-ресурсному секторі вагомим значення набуває проблема удосконалення фінансово-економічного механізму природокористування для своєчасного формування фінансових фондів відтворення природно-ресурсного потенціалу та навколишнього природного середовища для попередження проявів виснажливого використання природної сировини й екологодеструктивного впливу на довкілля. В умовах інституціональних трансформацій, коли системна взаємодія природно-ресурсної і фінансово-економічної сфер характеризується високим рівнем невизначеності, ключову роль у переході системи на якісно вищий рівень розвитку необхідно відводити, на

переконання О. Сакаль, інструментам фінансово-економічного механізму. Такі інструменти регулювання природокористування впливають на затрати і доходи природокористувачів, тим самим непрямым чином змінюючи їх діяльність для досягнення встановлених регулятором цілей і мети розвитку [244]. З таким підходом варто погодитися, оскільки рівень затратності функціонування окремих груп природокористувачів і визначає їх внутрішні можливості щодо фінансування проєктів природно-ресурсного та природоохоронного спрямування. Прикметним прикладом в цьому є надмірний фіскальний вплив на лісокористувачів через високі ставки дивідендів.

Характерною рисою поточного фінансово-економічного механізму природокористування в Україні є надмірна уніфікованість методів та інструментів, що не дозволяє повною мірою використати наявний потенціал стягнення природно-ресурсних платежів та екологічних податків, а це зі свого боку не забезпечує своєчасного формування фінансових фондів для відтворення й охорони природних ресурсів та запобігання екологічним збиткам.

Особливу роль у системі регулювання природокористування відіграють інструменти фінансово-економічного регулювання, оскільки вони передбачають непряму мотиваційно-стимулюючу й компенсаційно-антистимулюючу дію суб'єкта управління на об'єкт управлінського впливу [244]. Надмірна уніфікованість екологічних податків і природно-ресурсних платежів не дозволяє закласти стимули для безпосередніх користувачів щодо комплексного використання природної сировини та мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Певні деструктиви у фінансово-економічний механізм природокористування останніми роками внесли спорадичні зміни у формування фондів навколишнього природного середовища на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях. Значний негативний вплив на процеси відтворення та охорони природних ресурсів

мали заходи, які позбавили статусу розпорядника бюджетних коштів окремих центральних органів виконавчої влади, які є відповідальними за реалізацію державної політики у сфері раціонального використання водних і лісових ресурсів.

Надмірна уніфікованість інструментів податкового та фінансово-кредитного регулювання природокористування не дозволяє повною мірою диверсифікувати джерела інвестиційного забезпечення, а також фінансування поточних витрат відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу. Як і в попередні роки основними джерелами фінансування капітальних інвестицій і поточних витрат природоохоронного спрямування виступають власні кошти підприємств, організацій та установ, а також кошти державного і місцевих бюджетів.

Через високі кредитні ставки так і не вдалося активізувати процеси банківського кредитування природоохоронних та природоексплуатаційних проєктів, а також залучення коштів урядів інших країн і зарубіжних підприємницьких структур. Надзвичайно деструктивний вплив на процеси удосконалення фінансово-економічного механізму природокористування справили законодавчі зміни в податковому законодавстві, які інституціоналізували земельний податок на лісові землі, незважаючи на те, що постійні лісокористувачі вже сплачують рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів. Деструктивними також необхідно вважати пропозиції окремих представників виконавчої гілки влади щодо передачі цілісних лісогосподарських комплексів у концесію, що суперечить фундаментальним засадам користування та володіння державними природно-ресурсними, зокрема лісовими та лісогосподарськими активами. Такі підходи ставлять під сумнів довгострокові інвестиції в лісогосподарські заходи.

Нарощення обсягів капітальних інвестицій природоохоронного спрямування прямо пов'язане з можливістю виходу суб'єктів природно-господарського підприємництва, зокрема постійних лісокористувачів, на ринок позикового капіталу, що дало б змогу залучати кредитні ресурси,

необхідні для модернізації і реконструкції об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури.

Незважаючи на те, що децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування, які супроводжуються процесом об'єднання територіальних громад, збільшили питому вагу місцевих бюджетів у загальних природоохоронних видатках Зведеного бюджету України, досягти реального збільшення обсягів фінансування капітальних інвестицій і поточних витрат природоохоронного спрямування не вдалося. Вагомим резервом нарощення такого виду видатків місцевих бюджетів є інституціональне та методичне забезпечення здійснення муніципальних запозичень через випуск боргових цінних паперів під реалізацію природоохоронних проєктів.

Важливість природних ресурсів для забезпечення сприятливих умов життєдіяльності населення та функціонування значної кількості галузей господарського комплексу визначає специфіку функціонування фінансово-економічного механізму природокористування. З огляду на це значна частина природного багатства номінально перебуває у власності українського народу, що накладає певні обмеження щодо забезпечення диверсифікації форм і методів інвестиційного забезпечення реалізації природоохоронних проєктів і відтворення природно-ресурсного потенціалу, а з іншого боку, вплив населення на експлуатації цих ресурсів незначний.

За таких умов першочергового значення набуває встановлення належного взаємозв'язку між надходженням і використанням коштів фінансових фондів, які формуються з екологічних податків і природно-ресурсних платежів. Необхідність встановлення такого взаємозв'язку посилюється через тісний взаємозв'язок між елементами бюджетної та податкової системи України, інструментами бюджетно-податкової політики та макроекономічним середовищем. На доходи та видатки бюджету впливає як низка складових бюджетно-податкового регулювання, так і низка макроекономічних факторів, зокрема економічний стан, що вимірюється обсягом ВВП [259].

Поточний фінансово-економічний механізм природокористування не забезпечує адекватного вимогам часу перерозподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища та штрафних санкцій за порушення природоохоронного законодавства між загальним і спеціальним фондами бюджетів різного таксономічного рівня. Існують обмеження для державних природно-господарських підприємств щодо виходу на ринок цінних паперів і ринок банківських послуг, які ще більше прив'язують результативність реалізації природоохоронних проєктів до видатків державного та місцевих бюджетів.

За умов наявності значного комплексу інституціональних обмежень стосовно володіння та користування природними і природно-господарськими активами підвищення дієвості функціонування фінансово-економічного механізму природокористування залежить насамперед від доповнення його належним чином методами та інструментами, які забезпечать формування відповідних фінансових фондів природоохоронного спрямування, що дасть змогу в середньостроковій перспективі суттєво збільшити інвестиційні вливання у відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорону навколишнього природного середовища.

Результативність інвестиційного інструментарію в системі фінансово-економічного механізму природокористування значною мірою залежить від мобільності акумуляції природно-ресурсних платежів у відповідні фінансові фонди та їх спрямування на фінансування капітальних вкладень і поточних витрат природоохоронного напрямку. Прикметною особливістю фінансово-економічного механізму природокористування в Україні є те, що лєвова частка природно-ресурсних платежів (рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів) надходить у загальні фонди бюджетів відповідного таксономічного рівня, що не забезпечує належного їх взаємозв'язку із фінансуванням пріоритетних напрямів відтворення

природно-ресурсного потенціалу й охорони навколишнього природного середовища.

В умовах формування глобальної конструкції регулювання відтворення довкілля у зв'язку з кліматичними змінами потребують перегляду засадничі принципи, методи та форми фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Для України це є особливо актуальним з огляду на посилення антропогенного та техногенного впливу на природні комплекси, що призводить до виникнення численних екологодеструктивних процесів. У працях українських вчених вже багато років порушуються проблеми фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища, але їх актуальність останніми роками особливо загострилася у зв'язку з прискоренням процесів децентралізації та євроінтеграції, а також у зв'язку з необхідністю екологічного реінжинірингу земель, які були порушені внаслідок активних бойових дій, ракетних обстрілів і мінування.

Певного роду методологічним маркером у царині досліджень проблем фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища слід вважати те, що увага провідних вчених зосереджувалася на необхідності введення інституту платності природокористування як важливого чинника нарощення фінансової бази відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу, розширення набору інструментів стимулювання процесів ресурсозбереження, посилення матеріальної відповідальності за понадлімітне використання природних ресурсів та понадлімітні викиди і скиди шкідливих речовин [284, с. 62]. Інститут платності природокористування, що був введений на самому початку 90-х років минулого століття в останні десятиліття так і не зазнав суттєвих трансформацій щодо урізноманітнення інструментального забезпечення, щоб повною мірою охопити трансакції з природними ресурсами.

На думку І. Конєвої, механізм фінансування природоохоронних заходів в Україні недосконалий. Відсутність взаємозв'язку між надходженням коштів

на природоохоронні цілі та їх витрачанням робить його неефективним, тому потребує вдосконалення [154]. Причиною такої ситуації є те, що екологічні та природно-ресурсні платежі надходять до загальних фондів бюджетів різного таксономічного рівня, а це призводить до їх нецільового використання. У латентному стані також перебуває інструмент природоохоронних субвенцій, здатний усунути інвестиційний дефіцит фінансування природоохоронних програм на рівні територіальних громад базового рівня.

На переконання Н. Карпишин, Україна на сучасному етапі розвитку має суттєві проблеми у сфері фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Вирішення існуючих проблем значною мірою залежить від ефективності системи фінансового забезпечення, сформованої в країні, встановленого складу й обсягів джерел фінансування і визначених напрямів їхнього використання. Дослідження сучасного стану фінансування охорони довкілля для визначення найбільш значущих проблем і шляхів їх вирішення є надзвичайно актуальним [115, с. 33–34]. Саме надмірна обмеженість обсягів фінансування внаслідок звуженості форм і методів фінансового забезпечення природоексплуатаційних та природоохоронних проєктів не дозволяє забезпечувати прийнятні темпи усунення проявів екологічно деструктивної діяльності.

Фінансове забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля є багатокомпонентним процесом, оскільки охоплює процеси фінансування екологічних інвестицій і поточних витрат. Крім того, значний пласт проблем у галузі фінансування раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля пов'язаний із диверсифікацією джерел фінансування екологічних проєктів та вимог екологічної безпеки. Погріщук Г. зазначає, що фінансування охорони довкілля має бути організоване таким чином, щоб стимулювати кожен суб'єкт господарювання до здійснення недорогих, але ефективних заходів за

їх часткового субсидування, підтримати маловитратні способи локалізації шкідливих відходів. Завдяки цьому потоки коштів життєздатних підприємств можуть стати джерелом здійснення окремих проєктів модернізації технологій боротьби із забрудненнями, а також впровадження нових засобів екологічного контролю [225, с. 136]. Саме створення фінансових умов для того, щоб здійснення природоохоронної діяльності стало вигідним, виступає однією з основних передумов формування сучасного фінансово-економічного механізму природокористування.

Фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів, на думку І. Мартинюк, є важливим напрямом фінансової політики держави в умовах сьогодення. Оскільки незадовільний стан екологічної ситуації впливає як на зростання кількості захворювань населення, так і на стримування економічного розвитку держави, що обумовлює необхідність застосування більш ефективних природоохоронних заходів і збільшення джерел їх фінансування [170, с. 9]. Водночас в умовах наявних бюджетних обмежень фінансування проєктів активізації природоохоронної діяльності створюються можливості для залучення додаткових коштів із-за кордону в межах планетарної боротьби з глобальним потеплінням, а також в межах імплементації природоохоронних директив Європейського Союзу. До того ж приріст зростання обсягів фінансового забезпечення відтворення природних ресурсів дасть змогу нарощувати природно-ресурсну базу соціально-економічного піднесення в середньостроковій і довгостроковій перспективі.

Професійна асоціація екологів України наголошує на надважливості реформи сфери екологічних фінансів і пропонує консолідовану зі стейкхолдерами концепцію реформування. Представники цієї асоціації також акцентують увагу на недостатньому фінансуванні з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, нецільовому використанні коштів екологічного податку і рентних платежів державного та місцевих бюджетів, фінансуванні таких заходів за залишковим принципом, невідповідністю

чинного бюджетного законодавства України чинним нормам Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» щодо обов'язкового формування спеціального фонду за кошти з частини надходжень від екологічного податку [237].

Підтвердженням доцільності реформування системи фінансування охорони навколишнього природного середовища є думка Н. Ярошевич та А. Якимів стосовно того, що покращення екологічної ситуації неможливе без забезпечення належного рівня фінансування природоохоронних заходів. Фінансування охорони навколишнього середовища з бюджетних коштів недостатнє і потребує збільшення [315, с. 121–127]. Однозначно, що мінливість у формуванні регуляторних органів, які здійснюють вплив на процеси забруднення довкілля, виступає однією з основних причин відсутності повноцінної системи фінансування заходів з попередження негативного впливу на довкілля. Не відпрацьовано повною мірою також інструментарій фінансового забезпечення екологічної політики на рівні територіальних громад базового рівня.

Критичне переосмислення приведених авторських підходів дає підстави стверджувати, що фінансування охорони навколишнього природного середовища є багатогранним і багатофункціональним процесом, оскільки охоплює забезпечення коштами різноманітних видів природоохоронної діяльності в усіх, без винятку, секторах національного господарства. Складність формування сучасної системи фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища пов'язана з різною спрямованістю фінансових ресурсів, які освоюються в процесі здійснення природоохоронної та природооблаштувальної діяльності. Надзвичайно уніфікованим є також перелік форм, методів і джерел фінансування природоохоронних заходів, що в підсумку і визначає незадовільний рівень фінансового забезпечення реалізації проєктів екологічного спрямування (рис. 1.1).

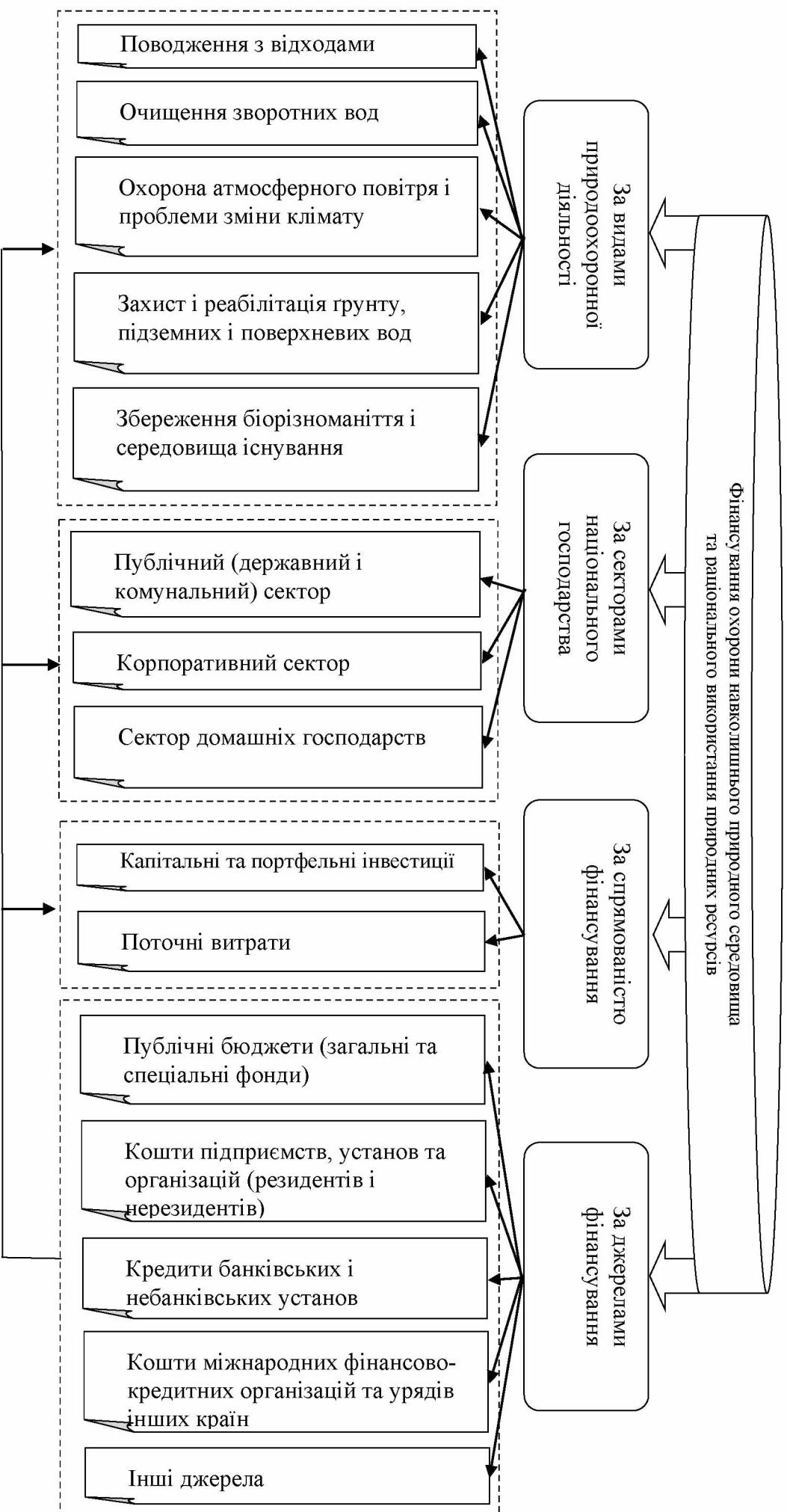

Рис. 1.1. Видова, секторальна та функціональна характеристика системи фінансування охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів*

Примітка. *Розроблено автором

Напрями фінансування охорони навколишнього природного середовища за видами природоохоронної діяльності відзначаються різною матеріально-речовою та функціональною спрямованістю. Зокрема, такими напрямками виступають: фінансування індустрії поводження з відходами; фінансування матеріально-технічної та техніко-технологічної бази очищення зворотних вод; фінансування охорони атмосферного повітря і проблеми зміни клімату; фінансування захисту і реабілітації ґрунту, підземних і поверхневих вод; збереження біорізноманіття і середовища існування.

Більшість територіальних громад не мають можливості забезпечити реальну переорієнтацію природоохоронної діяльності через збереження рецидивів перехідного періоду при формуванні національної екологічної політики. Основною інституціональною пасткою формування вираженої національної екологічної політики на основі імплементації кращих іноземних практик охорони довкілля залишається зведення системи публічного управління природоохоронною діяльністю до механічного контролю за діяльністю природокористувачів. Це консервує рудименти командно-адміністративної конструкції збереження та відтворення довкілля, і тому «не приживаються» в українській практиці регулювання природокористування апробовані в багатьох країнах сучасні форми та методи стимулювання раціонального використання природної сировини і несилових користностей довкілля, а також інвестиційного забезпечення реалізації природоохоронних проєктів.

Загальновизнані концепції побудови ефективних систем менеджменту, зокрема й екологічного, передбачають поєднання контрольної функції з функціями організації, планування та мотивації. Тобто гіпертрофована в Україні контрольна функція органів публічного управління природоохоронною діяльністю перетворює структурні підрозділи центрального органу регулювання у сфері охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів у суто каральний орган не лише для

суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств, а й для місцевого самоврядування.

З цієї причини і не вдається забезпечити в більшості регіонів і населених пунктів належну співпрацю між суб'єктами регуляторного впливу на природокористувачів та місцевим самоврядуванням. Тому проекти відтворення та охорони навколишнього природного середовища, реалізація яких, з одного боку, дасть змогу усунути або локалізувати вогнища забруднення навколишнього природного середовища, а з іншого – забезпечити продукування твердого, рідкого та газоподібного видів біологічного палива на основі утилізації твердих побутових відходів і полів фільтрації промислових підприємств, не отримують інституціонального, фінансового та консультативного забезпечення.

Першим кроком до забезпечення гармонізації пріоритетів діяльності органів публічного управління природоохоронною діяльністю, місцевого самоврядування та підприємницьких структур має стати удосконалення законодавства про публічно-приватне (державно-приватне) партнерство щодо встановлення партнерських відносин між комунальним (державним) і приватним партнером стосовно реалізації проєктів відтворення та охорони довкілля, зокрема щодо модернізації індустрії поводження з відходами. Нинішня редакція Закону України «Про державно-приватне партнерство» не створює навіть критично необхідного інституціонального підґрунтя, яке сформувало б фінансові та організаційні передумови для реалізації проєктів утилізації відходів, очищення зворотних вод і збереження біорізноманіття на основі залучення приватних інвестицій у публічний сектор.

Водночас у 2019 році було створено додатковий бар'єр для нарощення обсягів фінансування природоохоронної діяльності через об'єднання регуляторів природоохоронної діяльності та суб'єктів енергетичного ринку в одне міністерство – Міністерство енергетики та захисту довкілля України. Структура національної економіки, енергетичний ландшафт країни та галузеві особливості найвищої концентрації капіталу створили передумови

для того, щоб профільне міністерство опікувалося насамперед проблемами енергетичної галузі. Захист довкілля за таких умов перестав бути основним пріоритетом міністерства, хоча напередодні його створення в названому форматі говорилося про те, що екологія буде первинною в його діяльності. І це в кінцевому підсумку призвело до відновлення Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

Масштабні пожежі у Київській, Житомирській та Луганській областях, які охопили й Чорнобильську зону відчуження, створивши ризики для погіршення радіологічної ситуації, значною мірою зумовлені й недостатнім фінансуванням природоохоронної діяльності як підрозділів сектору публічного управління, так і суб'єктів природно-господарської діяльності, які працюють на основі комерційного розрахунку. Суспільство так і не отримало належної і адекватної оцінки об'єктивних та суб'єктивних причин поширення цих пожеж і несвоєчасної реакції щодо їх гасіння з боку профільного міністерства. Профільне міністерство найперше мало б забезпечити публічне обговорення перспектив покращення рівня фінансового забезпечення природоохоронної діяльності, щоб такі пожежі й інші техногенні аварії і небезпечні природні явища в майбутньому локалізувалися б ще у їх зародку.

Специфічною рисою системи фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища є те, що воно реалізується переважно прямо та опосередковано залежно від сектору національного господарства. У публічному секторі природоохоронні програми та заходи фінансуються за кошти державного та місцевих бюджетів. Останніми роками виникла необхідність переміщення центру тяжіння природоохоронних заходів у бік місцевих бюджетів, насамперед бюджетів місцевого самоврядування, з огляду на те, що територіальні громади базового рівня отримали додаткові повноваження як у сфері управління природоохоронною діяльністю, так і у сфері бюджетно-податкового регулювання природооблаштувальної та природоохоронної діяльності. Особливою

резонансністю відзначаються проблеми фінансування вирішення екологічних проблем на рівні територіальних громад базового рівня, оскільки саме тут відбувається безпосередній вплив природокористувачів на прилеглі території, особливо щодо поводження з відходами. На корпоративний сектор, а саме щодо реалізації природоохоронної діяльності, держава може впливати опосередковано через надання різного роду преференцій, зокрема стосовно пільгового оподаткування, введення спеціального режиму податкового регулювання, компенсації процентних ставок при отриманні банківських кредитів і введення пільгового митного режиму. Сектор домашніх господарств стимулюється найперше через надання певного набору дотацій і субсидій.

За спрямованістю фінансування охорони навколишнього природного середовища передбачає фінансування капітальних інвестицій і поточних витрат. У більшості видів природоохоронної діяльності останнім часом домінує тренд збільшення обсягів спрямування коштів саме на вирішення поточних екологічних проблем через перманентний дефіцит фінансових ресурсів природоохоронного спрямування. Фінансування екологічних інвестицій відбувається навіть не в критично необхідних обсягах, що не дає можливості вирішити задовнені екологічні проблеми. Певною мірою така ситуація пов'язана з нерозвиненістю ринкової інфраструктури екологічного інвестування, особливо щодо залучення портфельних інвестицій у проєкти примноження природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля.

Наявна інституціональна обмеженість методів, форм і джерел фінансування охорони навколишнього природного середовища й надалі залишає кошти публічних бюджетів і власні кошти підприємств, установ, організацій основними джерелами фінансового забезпечення природоохоронної діяльності, що не дає змогу повноцінно фінансувати капіталомісткі проєкти як у публічному і корпоративному секторі, так і в секторі домашніх господарств. Банківські та небанківські фінансово-кредитні установи неохоче фінансують екологічні проєкти через їх низьку

інвестиційну привабливість. Невчасна реакція владних інститутів на міжнародні природоохоронні конвенції, пов'язані зі зміною клімату, не дає можливості залучати кошти глобальних природоохоронних фондів на фінансування проєктів екологічного спрямування. Тому й не вдається ліквідувати інвестиційний дефіцит, насамперед у публічному секторі національного господарства.

Частка природоохоронних капітальних інвестицій, профінансованих з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, не завжди визначалася величиною надходжень екологічного податку і розміром поточних витрат на охорону довкілля, а визначалась значною мірою величиною капітальних вкладень у природно-ресурсну й екологічну сферу, які фінансуються з Державного бюджету України загалом. Менший варіаційний розмах між максимальним і мінімальним значенням природоохоронних капітальних інвестицій спостерігався в динаміці фінансування за кошти з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища.

Це є наслідком цільового використання надходжень місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища для розв'язання конкретних проблем розбудови природоохоронної інфраструктури регіональних господарських комплексів, тому й не спостерігається таких значних коливань в динаміці капітальних інвестицій, профінансованих коштами з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища. Значне коливання частки капітальних інвестицій на охорону довкілля, профінансованих коштами з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, у загальній величині природоохоронних капітальних інвестицій, профінансованих коштами з місцевих бюджетів, спостерігалось лише в окремі роки [284].

Практика господарювання та макроекономічного регулювання в країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою показує, що відтворення довкілля та раціональне використання природних ресурсів є

необхідними умовами соціально-економічного піднесення цих країн. Покращуючи якість довкілля та нарощуючи окремі складові природно-ресурсного потенціалу завдяки застосуванню гнучких механізмів кредитної, податкової та консультативної підтримки, ці держави розширюють територіальний базис розвитку екологобезпечних видів виробничо-господарської діяльності та окремих видів робіт і послуг, що сприяє нарощенню обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції і кумулятивним чином відображається на темпах соціально-економічного піднесення.

Формування сучасних підходів до розроблення ефективних методів і способів фінансування природоохоронних проєктів є важливою складовою модернізації фінансово-економічного механізму природокористування загалом. У зв'язку з підвищенням вагомості лісів для забезпечення прийняттого повітряно-водного балансу та укріплення біогеоценозів останніми роками надзвичайно актуалізувалася проблема фінансування розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, тому розроблення теоретико-методологічних засад формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стало одним із найбільш актуальних завдань економіки природокористування.

1.2. Інституціональні засади формування сучасної парадигми та стратегічних пріоритетів лісогосподарювання в Україні

Розвиток лісового господарства України останніми роками супроводжувався численними інституціональними суперечностями, що пов'язано з відсутністю скоординованої національної лісової політики та селективним підходом до імплементації у вітчизняну практику лісогосподарювання передового іноземного досвіду. Надто повільно відбувається гармонізація національних пріоритетів розвитку лісового

господарства з тими пріоритетами, які визначені базовими міжнародними природоохоронними конвенціями, що не дає змоги сформувати умови для додаткового залучення іноземних інвестицій у лісогосподарське та деревообробне виробництво.

Сфера лісогосподарювання охоплює усі сировинні та сировинно-переробні фази лісопродуктових ланцюгів і водночас виступає важливою складовою усієї сфери природокористування (рис. 1.2). До того ж саме лісогосподарювання в умовах українських реалій і є структуроутворюючою ланкою процесів як господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, так і охорони навколишнього природного середовища. Це пов'язано з тим, що ведення лісового господарства, зокрема лісовідновлення та лісовідтворення, сприяють як нарощенню природної складової національного багатства, так і запобіганню значній кількості екологодеструктивних і природоруйнівних процесів.

До того ж складові сфери лісогосподарювання безпосередньо впливають на всі складові охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, налагодження процесів утилізації деревних відходів безпосередньо пов'язане з індустрією поводження з відходами загалом. Враховуючи високий рівень ресурсної цінності деревних відходів та їх здатність створювати енергетичну масу, їх утилізація може забезпечити мультиплікативний ефект щодо налагодження рециклінгу лівової частки промислових і побутових відходів для виробництва твердого та газоподібного біологічного палива, а також різноманітних будівельних матеріалів і напівфабрикатів. Окремі складові деревних відходів, зокрема вживаної деревини, можуть використовуватися як біологічний фільтр для очищення зворотних вод, що сприятиме якісним позитивним зрушенням щодо зменшення відсотка забруднених вод, які потрапляють у природні та штучні водні джерела.

Рис. 1.2. Лісогосподарювання в системі еколого-економічного відтворення природокористування*

Примітка. *Розроблено автором

Створення захисних лісосмуг і здійснення іншого роду агролісомеліоративних заходів дозволяють підвищити ефективність захисту та реабілітації ґрунту, підземних і поверхневих вод. Захисні лісосмуги виступають дієвим субстратом для поглинання стоку азотовмісних сполук, що дає змогу забезпечувати реальну імплементацію природоохоронної директиви ЄС, яка стосується попередження потрапляння нітратних сполук у водні об'єкти [56]. Прискорення процесів лісовідтворення та лісовідновлення дозволить збільшувати обсяги виробництва кисню та нарощувати обсяги поглинання вуглекислого газу, що позитивним чином вплине на стан атмосферного повітря та дасть змогу ефективніше боротися з глобальним потеплінням. Налагодження сучасної системи охорони та захисту лісів приведе до прискорення процесів збереження біорізноманіття і середовища існування.

З огляду на це останнім часом активізувалися процеси цифрової трансформації лісогосподарювання, що дозволить мультиплікативним чином прискорити процеси відтворення лісів, лісозбереження та лісооблаштування, а це зі свого боку дасть змогу ще більше посилити вплив результативності лісогосподарювання як на процеси господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, так і на процеси охорони навколишнього природного середовища.

У нинішніх умовах, коли активізувалася глобальна боротьба з кліматичними змінами, прискорилися процеси євроінтеграції та децентралізації, загострилися воєнні ризики, сфера лісогосподарювання має значний потенціал для ефективнішого залучення лісової складової продуктивних сил у відтворювальний процес і зміцнення обороноздатності країни. Налагодження прозорого ринку лісосировини дасть змогу наростити ресурсну базу переробки деревини, а результативніша утилізація лісосічних відходів і відходів деревообробки сприятимуть формуванню сучасної ланки лісового сектору – біоенергетичного сегмента. Для підвищення комплексності здійснення окремих видів лісогосподарської діяльності

необхідним є нарощення потужностей із заготівлі другорядних лісових матеріалів і побічного лісокористування [49].

Результативніше використання несировинних корисностей лісів сприятиме розбудові індустрії рекреаційного лісокористування, що дасть змогу суттєво підвищити рівень капіталізації екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами. Враховуючи прискорені темпи розвитку сировинного сегмента національного АПК, що супроводжуються зростанням посівних площ сільськогосподарських культур, необхідним є налагодження інструментарію нарощення масштабів здійснення агролісомеліоративних робіт, що попередить процеси деградації ґрунтового покриву та покращить водорегулювання в місцях концентрації сільськогосподарського виробництва.

Водночас отримання перерахованих переваг від переведення сфери лісогосподарювання на сучасну модель розвитку залежить від модернізації існуючої системи управління лісовими ресурсами та трансформації всієї архітекτονіки залучення лісової складової продуктивних сил у відтворювальний процес [49]. Для вироблення дорожньої карти модернізації сфери лісогосподарювання необхідно проаналізувати інституціональні пастки та інституціональні розриви, які існують в регуляторному механізмі лісогосподарювання.

Розроблення адекватного викликам часу фінансово-економічного механізму лісогосподарювання потребує уточнення сутності та ідентифікації структурних складових самого терміну «лісогосподарювання». Правильне визначення структурних елементів лісогосподарювання дасть змогу інституціоналізувати максимальну кількість інструментів регуляторного впливу на постійних лісокористувачів та інших учасників відтворювальних процесів у лісопродуктових ланцюгах.

На переконання Є. Мішеніна та І. Ярової, лісогосподарювання є видовою формою ширшого трактування сталого лісокористування, оскільки охоплює такі складники: використання лісів за функціональним

призначенням, освоєння ресурсного й екологічного потенціалу лісів, лісоспоживання, відтворення лісів, лісозбереження та лісооблаштування, охорону та захист лісів, інформаційне забезпечення, інтелектуалізацію лісогосподарювання, духовні та культурні орієнтири лісогосподарювання [203, с. 224]. Сьогодні таке трактування себе повністю виправдовує, оскільки у сфері лісогосподарювання, крім традиційних видів діяльності (використання лісів, освоєння екологічного потенціалу лісів, лісоспоживання), відбуваються численні процеси, які пов'язані з інформатизацією та інтелектуалізацією лісівничої діяльності. Зокрема, базовим трендом реформування системи управління лісовим господарством виступає цифрова трансформація, яка дозволяє забезпечити значну економію на трансакційних і трансформаційних затратах, оскільки цифрові технології дають змогу подолати численні бюрократичні перепони, а також прискорити процеси прийняття управлінських рішень.

Загалом лісогосподарювання являє собою інтегрований процес відтворення лісів, лісозбереження та лісооблаштування, охорони та захисту лісів, освоєння ресурсного, екологічного та екосистемного потенціалу лісів, використання лісів за функціональним призначенням, цифровізації управління ланцюгами поставок лісопродукції та ринку використання корисних властивостей лісів. У секторальному розрізі лісогосподарювання охоплює процес формування та відтворення лісоресурсного потенціалу, створення ресурсної бази переробки деревини та розвитку біоенергетики, заготівлі другорядних лісових матеріалів і побічного лісокористування, продукування кисню та поглинання вуглецю, водорегуляції та агролісомеліорації, рекреаційного лісокористування. В умовах сировинних обмежень щодо заготівлі деревини як ресурсної основи формування лісопродуктових ланцюгів ключовою складовою лісогосподарювання виступає освоєння потенціалу екосистемних послуг лісів [49].

Скляр Є. та В. Кушнір розглядають лісогосподарювання в широкому розумінні як здатну до саморозвитку соціально-матеріально-духовну

систему, що створена й функціонує через залучення та використання компонентів лісоресурсного потенціалу, а також інтелекту й духовності соціуму з метою створення та гармонізації придатних для життя умов існування, а також для задоволення його інтересів і потреб суспільства з урахуванням законів функціонування лісових екосистем у системі господарських відносин [252, с. 613].

З огляду на матеріально-речову субстанцію лісоресурсних активів і різноманітних складових лісового біорізноманіття, можна стверджувати, що ресурсною передумовою розвитку сфери лісогосподарювання виступають екосистемні послуги, які продукуються лісовими біогеоценозами. Тобто ключовим чинником формування національної лісової політики щодо розвитку сфери лісогосподарювання є розширення ряду форм і методів господарського освоєння та комерціалізації екосистемних послуг лісів. Основними функціями екосистемних послуг є: накопичення лісової біомаси, формування середовища існування флористичних і фауністичних ресурсів, регулювання впливу на навколишнє природне середовище, створення умов для побічних лісокористувань. Реалізація перерахованих функцій дає змогу посилити захисні функції лісів, укріпити агроландшафти, запобігати опустелюванню, збільшити обсяги поглинання вуглецю та виділення кисню (рис. 1.3).

Такий підхід впливає з передового іноземного досвіду лісогосподарювання, відповідно до якого основним пріоритетом ведення лісового господарства і наращення лісоресурсного потенціалу є комплексний характер залучення в господарський обіг сировинних і несировинних складових лісових ресурсів. Базовим методологічним підґрунтям структуризації екосистемних послуг виступає розуміння того, що вони охоплюють послуги економічного, екологічного та соціального спрямування.

Структура екосистемних послуг в лісах

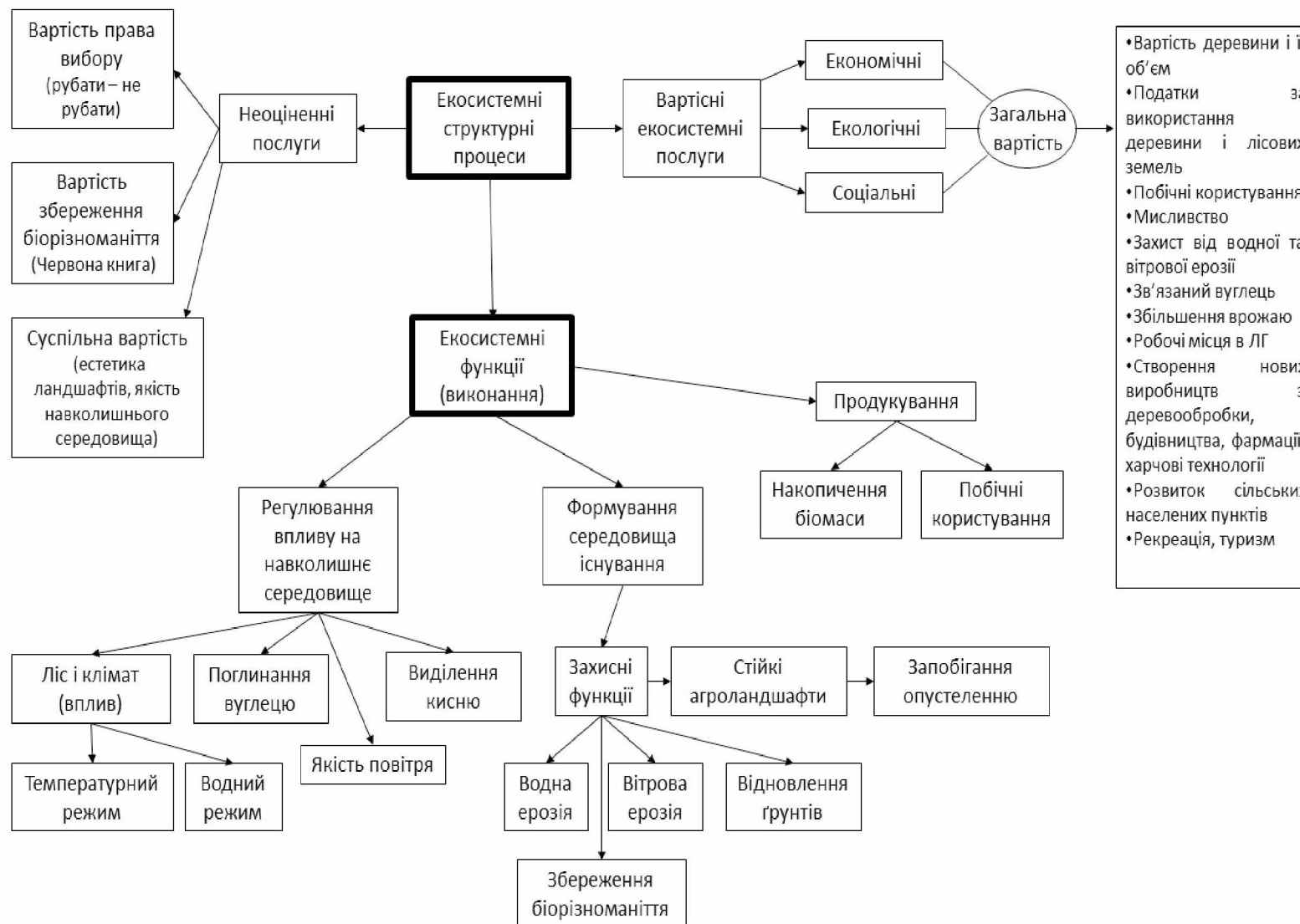

Рис. 1.3. Структура екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами*

Примітка. *Розроблено автором

Послуги економічного спрямування зорієнтовані на розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу постійних лісокористувачів і охоплюють заготівлю деревини та використання корисних властивостей лісів, зокрема через розвиток рекреаційного лісокористування. Послуги екологічного характеру передбачають зв'язування вуглецю, захист сільськогосподарських та інших угідь від водної і вітрової ерозії.

Підвищення результативності запобігання проявам ерозії сільськогосподарських угідь призводить до збільшення врожаю та зростання ефективності ведення сільськогосподарського виробництва загалом. Тобто екосистемні послуги економічного й екологічного спрямування перебувають у тісному взаємозв'язку, що має враховуватися при підборі регуляторів стимулюючого впливу на діяльність постійних лісокористувачів стосовно підвищення їх заінтересованості щодо комплексного використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу в господарському обігу. Екосистемні послуги соціального спрямування полягають у розвитку сучасних форм соціального лісівництва, за якого населення територій, що виступають ареалом розміщення лісових ресурсів, отримує можливість використовувати лісоресурсні активи задля збільшення доходів домогосподарств і зростання рівня сільської зайнятості та самозайнятості.

Фактор багатофункціональної спрямованості екосистемних послуг має бути врахований у системі суспільного відтворення при імплементації сучасної парадигми ведення лісового господарства в українську практику лісогосподарювання, щоб забезпечувати прийнятний рівень капіталізації лісового бізнесу за наявності численних ресурсних і часових обмежень щодо нарощення лісової біомаси та залучення лісової складової природного багатства країни у відтворювальний процес.

Водночас спорадичні та безсистемні дії щодо формування нової інституціональної архітектури лісового господарства на основі огульного копіювання іноземного досвіду не дають необхідного ефекту, оскільки не

враховують позитивні надбання вітчизняних лісівників і суперечать фундаментальним умовам лісогосподарювання в Україні. Усунення такого роду інституціональних пасток і розривів може бути забезпечене через імплементацію сучасної парадигми ведення лісового господарства в українську практику. В основі такої імплементації мають лежати базові положення міжнародних природоохоронних конвенцій, зокрема Резолюції ООН 2013 року про відновлення лісових ландшафтів до 2030 року та Нової лісової стратегії ЄС (рис. 1.4), які сформулюють базові імперативи трансформації існуючої системи управління лісовим господарством і модернізацію системи фінансового забезпечення відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів.

В Україні загалом збереглася командно-адміністративна модель управління лісовими ресурсами, яка передбачає високий рівень централізації функцій щодо регулювання процесів наروщення лісоресурсного потенціалу, перерозподілу лісових благ і залучення ресурсів лісу у відтворювальний процес. Тому й виникла ситуація, коли використання більшості складових лісоресурсного потенціалу не завжди корелює з пріоритетами розвитку територій, які виступають ареалом концентрації лісових благ. Відомчі пріоритети домінують над пріоритетами соціально-економічного піднесення територіальних громад, що не дає змоги повною мірою використати лісоресурсний потенціал для структурної перебудови регіональних господарських комплексів, підвищення рівня зайнятості місцевого населення, зміцнення енергетичної самодостатності багатолісних регіонів.

Незважаючи на підписання економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, надзвичайно повільно та дискретно здійснюється процес імплементації в українську практику європейської моделі організації лісогосподарського виробництва, зокрема тих пріоритетів лісокористування, які передбачені Спільною аграрною політикою ЄС.

Рис. 1.4. Імплементація сучасної парадигми ведення лісового господарства в практику лісогосподарювання в Україні*

Примітка. Розроблено автором

До цих пір не сформовано інноваційного концепту децентралізації системи управління лісовими ресурсами, що не створює належного інституціонального підґрунтя для формування євроінтеграційного механізму організації управління лісовим господарством.

Сутність децентралізованого управління лісовими ресурсами стосовно євроінтеграційних процесів має відображатись у максимально можливому використанні європейської методології і практики в названій сфері діяльності. При цьому варто відразу відзначити, що децентралізація, як така, не є однозначно визначальною кінцевою метою євроінтеграції та реформування сфери управління лісовими ресурсами, особливо для України на сучасному етапі її розвитку, а також і на перспективу. У недавній історичній ретроспективі розвитку лісового сектору – сукупності лісогосподарських, деревообробних, целюлозно-паперових, лісохімічних підприємств – можна відзначити різні за своїм характером етапи, на яких спостерігався той чи інший рівень інтеграції в процесі проходження лісових ресурсів від її вирощування до заготівель, переробки та реалізації кінцевої лісопромислової продукції [51; 52].

Методологічною передумовою формування євроінтеграційного механізму децентралізованого управління лісовими ресурсами має стати апроксимація української моделі організації лісогосподарського виробництва з передовими іноземними практиками. Визначальним у цьому є розповсюдження на національних рівнях не загальних декларацій, а конкретних міжнародних нормативних документів – стандартів якості навколишнього середовища, на базі яких, зокрема, проводиться практичний екологічний аудит з використанням позитивного міжнародного досвіду [39].

У зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку (ратифіковано Законом

України № 1678-VII від 16.09.2014 р.), узагальнюючи викладене, слід відзначити, що всі заходи з реформування системи управління лісами і лісовим господарством України в контексті децентралізації влади доцільно наближати до заходів і узгоджувати з інструментами, передбаченими Новою лісовою стратегією ЄС (затверджена Європейською комісією 20 вересня 2013 р.), зокрема [316]:

- Стратегією Європи 2020 щодо зростання і створення робочих місць;
- Дорожньою картою ресурсної ефективності;
- Політикою розвитку сільських районів;
- Промисловою політикою;
- Кліматичним і енергетичним пакетом ЄС;
- Стратегією здоров'я рослин і репродуктивних матеріалів;
- Стратегією в галузі біорізноманіття та біоекономіки.

Структура євроінтеграційного механізму децентралізованого управління лісовими ресурсами відображає соціально-економічну й екосистемну ролі та функції лісів, а також відповідає інструментам Нової лісової стратегії ЄС. Євроінтеграційний механізм децентралізованого управління лісовими ресурсами має означати стале управління лісами, яке визначене в Лісовій стратегії ЄС [316] як використання лісів і лісових земель таким чином і з такою швидкістю, яка зберігає їх біорізноманіття, продуктивність, здатність до відновлення, життєздатність і потенціал виконувати сьогодні та в майбутньому відповідні екологічні, економічні й соціальні функції на місцевому, національному та глобальному рівнях, що не завдає шкоди іншим екосистемам.

Важливо, що всі заходи децентралізованого управління лісовими ресурсами стосовно євроінтеграційних процесів найбільш повною мірою мають ґрунтуватися на врахуванні місцевих умов і особливостей як природного, так і соціально-економічного характеру. Орієнтуючись у процесі децентралізації управління на євроінтеграцію, відзначимо, що Договір про

функціонування ЄС не містить конкретних положень, які стосуються лісової політики ЄС. Європейський Союз має довгу історію сприяння заходами політики забезпеченню сталого лісового господарства та рішеннями окремих держав-членів щодо лісів. Тут має місце застосування принципів субсидіарності та пропорційності, а процес децентралізації покликаний підвищити ефективність управління лісовими ресурсами, адже на місцевому рівні обізнаність про об'єкт управління і необхідні заходи щодо нього є оптимальною.

Проектуючи процеси імплементації сучасної парадигми ведення лісового господарства в українську практику, першочергового значення набуває врахування трьох базових принципів Нової лісової стратегії ЄС у її компліментарності з Резолюцією ООН про відновлення лісових ландшафтів. Такими базовими принципами виступають: сталий розвиток і багатофункціональна роль лісів, забезпечення їх охорони та збалансоване забезпечення всієї множини екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами; ефективність використання лісових ресурсів, оптимізація внеску лісів і лісового сектору в розвиток сільських територій; глобальна відповідальність за ліси.

Саме на основі перерахованих базових принципів Нової лісової стратегії ЄС визначаються пріоритети Нової лісової стратегії ЄС, які потребують відповідного інституціонального та фінансового супроводження для імплементації у практику лісогосподарювання в Україні. Такими пріоритетами виступають:

- підтримка сільського і міського розвитку на основі використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу (цей пріоритет в умовах української дійсності може бути реалізований у разі гармонізації пріоритетів національної лісової політики з пріоритетами соціально-економічного розвитку територіальних громад як багатолісних, так і малолісних регіонів);

- прискорення конкурентоздатності та сталості індустрії ЄС, що базується на лісових ресурсах, біоенергії та зеленій економіці (розбудова індустрії переробки лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва, а також створення спеціалізованих виробництв із виготовлення паливних гранул і брикетів);

- охорона лісів і посилення екосистемних функцій (урізноманітнення флористичної та фауністичної складових біорізноманіття лісів, зміцнення стійкості лісових ландшафтів і лісових біогеоценозів);

- нове та інноваційне лісівництво і виробництво продуктів доданої вартості (продукування та трансфер інноваційних технологій у лісовій селекції, зокрема лісовому насінництві, у лісовирощуванні, лісозаготівлях, переробці деревини, утилізації деревних відходів і виробництві дерев'яних будівельних конструкцій);

- забезпечення компліментарності між відтворенням і використанням лісів (врахування реального приросту лісової фітомаси при проектуванні масштабів рубок, враховуючи результати базового та безперервного лісовпорядкування; здійснення національної інвентаризації лісів);

- використання лісів з погляду глобальної перспективи (максимізація продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг, що супроводжується додатковим депонуванням вуглецю та виділенням кисню, що відповідає базовим положенням Нової кліматичної угоди).

Перераховані пріоритети Нової лісової стратегії ЄС, які мають бути реалізовані у практиці лісогосподарювання в Україні, повинні бути гармонізовані і збалансовані цілями міжнародної лісової політики, визначеними Резолюцією ООН 2013 року про відновлення лісових ландшафтів. Такими збалансованими цілями міжнародної лісової політики виступають:

- стимулювання збереження та відновлення лісових ресурсів для зменшення впливу кліматичних змін на природне середовище та збереження

його різноманіття (імплементация цієї цілі в Україні потребує розширення набору інструментів стимулювання раціонального лісокористування із внесенням відповідних змін до Лісового кодексу України);

- забезпечення міждержавного контролю за ринком нелегально заготовленої деревини, ефективності торгівлі і справедливого розподілу ресурсів між лісовими та малолісними країнами (укладання міждержавних угод між Україною та сусідніми з нею країнами, які є імпортерами української лісопродукції, зокрема дров'яної деревини);

- стимулювання сезонних підходів до виділення економічних, екологічних і соціальних проблем лісів і лісових територій через міждержавні структури та урядові угоди та надання фінансової допомоги регіонам, які перебувають в зоні екологічних і соціальних ризиків (показовим має бути приклад взаємодії міждержавних структур на основі урядових угод та надання фінансової допомоги в межах програм і проєктів транскордонного співробітництва);

- напрацювання єдиного підходу до рівня ведення лісового господарства та до формування об'єктивних критеріїв оцінки ефективності управління лісами (розширення масштабів і напрямів екологічної сертифікації, розбудови національної системи лісового кадастру та інвентаризації лісів).

Прийняття комплексу природоохоронних конвенцій і директив, які передбачають ведення лісового господарства на принципах невиснажливого та збалансованого лісокористування, потребує поступового переходу національного лісогосподарського комплексу до стандартів і регламентів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів, які функціонують у високорозвинених країнах і країнах постсоціалістичного табору, які здійснили результативні системні та структурні перетворення в лісовому секторі.

Базовою інституціональною передумовою імплементації передових іноземних практик лісокористування в українську практику є розробка стратегічних напрямів розвитку лісового та мисливського господарства з відповідним інституційним забезпечення їх реформування. Віддзеркаленням визначення стратегічних орієнтирів розвитку лісогосподарського сегмента лісового сектору економіки є розробка Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства в Україні. Розробка цієї стратегії має відбуватися на основі комплексу базових принципів, які визначають екологічні, інституціональні та соціальні обмеження господарського освоєння лісоресурсного потенціалу (рис. 1.5).

Враховуючи події 2018–2019 років, які пов'язані з намаганням окремих представників уряду передати цілісні лісогосподарські комплекси в концесію, надзвичайної актуальності набуває дотримання такого базового принципу, згідно з яким ліси як об'єкти права власності українського народу не можуть бути передані в концесію та оренду. Підтвердженням недоцільності запровадження концесійних режимів лісокористування є досвід Грузії та інших країн постсоціалістичного та пострадянського табору.

Низький рівень ефективності концесійного режиму ведення лісового господарства пов'язаний зі значним часовим лагом між посадкою лісу та його стиглістю, що не забезпечує швидку окупність авансованого капіталу та отримання значних прибуткових надходжень у короткостроковій і середньостроковій перспективі. Концесійний режим лісокористування частково виправдав себе в країнах, які відзначаються найбільшими запасами лісосировинних ресурсів, зокрема в Канаді та Російській Федерації.

Вказаний принцип, що унеможливорює надання лісів у концесію, закріплений у базових законодавчих і нормативно-правих актах, які регламентують форми, методи та способи лісогосподарювання.

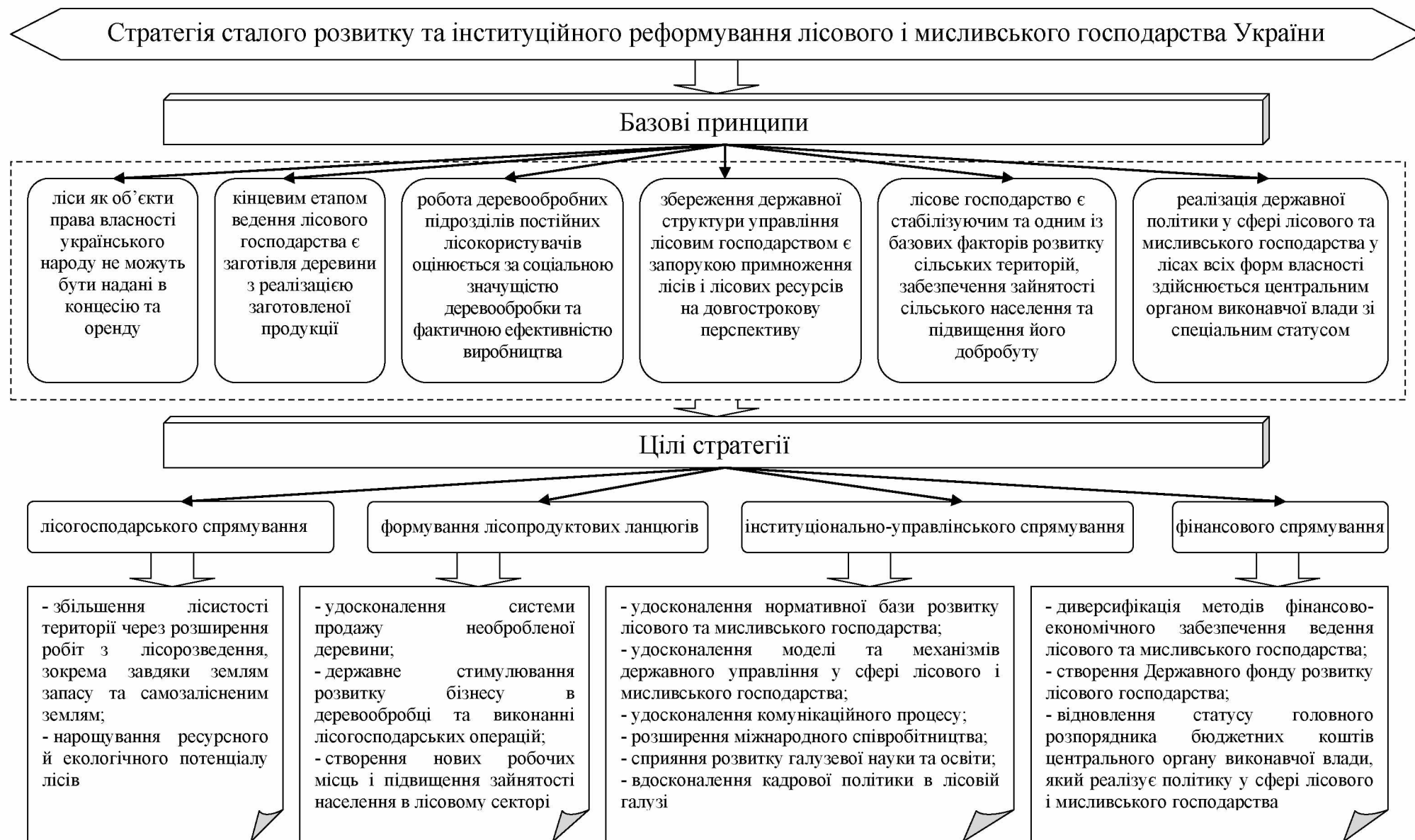

Рис. 1.5. Принципи та цілі Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України*

Примітка. *Розроблено автором

Розробка Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України має базуватися на дотриманні базового принципу, суть якого полягає в тому, що кінцевим етапом ведення лісового господарства є заготівля деревини з реалізацією заготовленої продукції. Тобто постійні лісокористувачі, які в порядку рубок головного користування та рубок, пов'язаних з веденням лісового користування здійснюють заготівлю деревини, мають її реалізовувати на цільовому ринку різним категоріям споживачів на принципах прозорості, еквівалентності та конкурентності. Інституціональним підґрунтям дотримання вказаного базового принципу є подальше удосконалення системи регулювання національного та регіональних ринків деревини відповідно до передової закордонної практики. Також має відбуватись подальше удосконалення системи аукціонних торгів, де здійснюється продаж постійними лісокористувачами ділової деревини.

Одним з базових принципів визначення пріоритетів стратегічного розвитку лісового та мисливського господарства України є забезпечення соціальної значущості деревообробки та фактичної ефективності переробки деревини, яка здійснюється переробними підрозділами державних і комунальних лісогосподарських підприємств. З огляду на те, що у 2016–2018 роках та у теперішній час було і є відсутнє бюджетне фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів, забезпечення здійснення необхідного комплексу лісогосподарських заходів відбувалося за власні кошти постійних лісокористувачів, отриманих внаслідок госпрозрахункової діяльності.

Вищий рівень ефективності виробничо-господарської діяльності в період економічного зростання та макроекономічної стабілізації демонстрували ті державні та комунальні лісогосподарські підприємства, в структурі яких функціонували переробні підрозділи. Наявність переробних підрозділів зменшувала залежність постійних лісокористувачів від експорту лісу-кругляка, що в умовах дії мораторію на продаж необробленої деревини

виступало необхідною умовою забезпечення прийняттого рівня ефективності роботи суб'єктів лісогосподарського підприємництва загалом. В умовах дефіциту бюджетного фінансування ведення лісового господарства саме переробні підрозділи давали можливість постійним лісокористувачам забезпечувати прийнятний рівень ефективності виробничо-господарської діяльності, щоб повноцінно фінансувати із власних коштів комплекс необхідних науково обґрунтованих лісогосподарських заходів. У 2023 році після корпоратизації сектору державних лісових господарств переробні підрозділи цих господарств було приватизовано для вирівнювання умов щодо переробки деревини для суб'єктів деревообробного виробництва різних форм власності.

У теперішніх умовах наявність переробних підрозділів у структурі комунальних лісогосподарських підприємств має високий рівень соціальної значущості, оскільки дає змогу виготовляти продукцію з деревини для потреб місцевого населення і для розбудови комунальної інфраструктури, створює додаткові робочі місця.

Розробка Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового і мисливського господарства України має базуватися на дотриманні базового принципу збереження державної структури управління лісовим господарством. Саме існуюча державна структура управління лісовим господарством має розгалужену мережу територіальних підрозділів та спеціалізованих підприємств, які володіють організаційно-економічним і виробничо-технічним потенціалом для забезпечення невиснажливого та збалансованого лісокористування.

Сучасна державна структура управління успадкувала багато позитивних рис від відповідної структури, яка функціонувала в умовах командно-адміністративної економіки, а також імплементувала кращі практики управління лісогосподарюванням, які мали місце в практиці ведення лісового господарювання країн пострадянського та постсоціалістичного табору. У теперішніх умовах можна розглядати лише

модернізацію державної структури управління лісовим господарством в бік розширення повноважень територіальних підрозділів, а також надання ширших прав і повноважень у прийнятті рішень щодо вибору пріоритетів виробничо-господарської діяльності менеджменту лісогосподарських підприємств. Важливо при формуванні вертикалі управління лісовим господарством зберегти юридичну регіональну самостійність окремих лісогосподарських структур. Жорстка вертикаль управління лісовим господарством в умовах війни має право на існування, але недоцільно позбавляти регіональні структури прав і повноважень щодо координації функціонування постійних лісокористувачів і вибору пріоритетів диверсифікації їх діяльності.

Проектування стратегічного розвитку лісового та мисливського господарства України має базуватися на принципі, згідно з яким лісове господарство є стабілізуючим чинником та одним із базових факторів розвитку сільських територій, забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення його добробуту. У лісозабезпечених регіонах саме лісове господарство є базовою ланкою господарського комплексу, яка створює левову частку робочих місць і формує ресурсну базу суміжних виробництв.

Значний потенціал підвищення зайнятості сільського населення та збільшення доходів сільських домогосподарств залежить від диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів через розбудову індустрії рекреаційного лісокористування та розвитку мисливського господарства. При виборі стратегічних пріоритетів розвитку лісового господарства треба також враховувати, що в лісозабезпечених регіонах постійні лісокористувачі є основними бюджетонаповнюючими організаціями для бюджетів місцевого самоврядування, оскільки рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, земельний податок за лісові землі та податок на доходи фізичних осіб надходять у бюджети базового рівня, що в підсумку визначає бюджетну самодостатність територіальних громад багатолісних регіонів.

Головною ланкою державної структури управління лісовим господарством, як і в попередні періоди, має бути центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, який реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства у лісах всіх форм власності. Позбавлення Державного агентства лісових ресурсів України статусу головного розпорядника бюджетних коштів в умовах війни не дає можливості повною мірою забезпечувати системні та структурні перетворення в лісовому господарстві, що консервує інституціональні пастки, які сформувалися в умовах глибокої стагнації національної економіки. Вони зі свого боку не дають змоги постійним лісокористувачам здійснювати повноцінну діяльність на ринку позикового капіталу, що позбавляє їх можливості забезпечувати фінансування капітальних інвестицій в оновлення виробничо-технічної бази та лісогосподарської інфраструктури. Тому й спостерігається високий рівень фізичного спрацювання та морального старіння основного капіталу лісогосподарських виробництв.

Перераховані базові принципи розробки Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України мають враховуватися при розробці конкретних цілей. З огляду на наявні природно-ресурсні, організаційно-економічні та виробничо-технічні передумови розвитку лісового господарства та поточне інституціональне середовище лісогосподарювання, стратегічні цілі варто згрупувати таким чином:

- 1) цілі лісогосподарського спрямування;
- 2) цілі формування лісопродуктових ланцюгів;
- 3) цілі інституціонально-управлінського спрямування;
- 4) цілі фінансового спрямування.

Цілі лісогосподарського спрямування мають передбачати перманентне здійснення заходів щодо збільшення лісистості територій через розширення робіт з лісорозведення, зокрема завдяки землям запасу та самозалісненим землям, а також наросування ресурсного й екологічного потенціалу лісів

через запровадження сучасних технологій лісовирощування та здійснення заходів з примноження біорізноманіття лісів. Вказані цілі мають передбачати не лише фізичний приріст фітомаси, а й забезпечення оптимальної породно-вікової структури лісового фонду, що дозволить підвищувати продуктивність лісових насаджень, а також зменшувати відсоток заготівель некондиційної деревини. Урізноманітнення фауністичної та флористичної складових біорізноманіття лісів підвищує здатність лісових біогеоценозів продукувати екосистемні послуги, що забезпечить природоохоронну, середовищевідтворювальну та водорегулюючу функції лісів.

Для максимізації прибуткових надходжень у зв'язку з господарським освоєнням лісоресурсного потенціалу важливого значення набуває досягнення цілей формування лісопродуктових ланцюгів, зокрема, посилення державного стимулювання розвитку деревообробного виробництва, інноваційного оновлення виробничо-технічної бази здійснення лісогосподарських операцій, а також удосконалення системи продажу необробленої деревини в компліментарній єдності зі створенням нових робочих місць і підвищенням зайнятості населення в лісовому секторі. Підвищення рівня капіталізації лісогосподарського бізнесу прямо пов'язане із формування лісопродуктових ланцюгів, які передбачають введення додаткових потужностей у деревообробному, целюлозно-паперовому та лісохімічному виробництві, а також у біоенергетичному сегменті лісового сектору.

Реалізація стратегічних пріоритетів розширеного відтворення потенціалу лісового та мисливського господарства напряму залежить від досягнення цілей інституціонально-управлінського спрямування, які передбачають удосконалення нормативної бази розвитку лісогосподарського виробництва, удосконалення моделі та механізмів державного управління у сфері лісового і мисливського господарства. Також потребують удосконалення форми та методи комунікаційного процесу, щоб усунути рецидиви упередженого ставлення окремих громадських організацій до

суб'єктів лісогосподарського підприємництва, що набуло поширення в останні роки і негативним чином впливає на інвестиційну привабливість лісогосподарського виробництва.

Прискорення процесів імплементації передових іноземних практик збалансованого невиснажливого лісокористування залежить від активізації міжнародного співробітництва, що дозволить забезпечити сучасний трансфер інноваційних технологій лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель, переробки деревини та утилізації деревних відходів. Важливого значення набуває також розвиток галузевої науки та освіти як щодо продукування нових технологій, розвитку лісової селекції, розробки нових моделей лісозаготівельного та деревообробного обладнання, а також підготовки фахівців лісівничого спрямування з урахуванням сучасних трендів розвитку лісівництва.

Необхідною передумовою забезпечення прийнятної рівня інвестиційного забезпечення реалізації лісогосподарських і лісоохоронних проєктів є досягнення цілей стратегії фінансового спрямування. Дефіцит бюджетного фінансування ведення лісового господарства ще більше актуалізував необхідність нарощення внутрішніх джерел постійних лісокористувачів для забезпечення повноцінного фінансування процесів відновлення та охорони лісів, модернізації і реконструкції виробничо-технічної бази лісозаготівель та деревообробки, а також індустрії утилізації деревних відходів.

З огляду на це важливою ціллю виступає диверсифікація методів фінансово-економічного забезпечення ведення лісового та мисливського господарства через залучення фінансових ресурсів на ринку позикового капіталу, через реалізацію угод публічно-приватного партнерства, а також залучення іноземних інвестицій. Як показує передовий іноземний досвід і попередня практика лісогосподарювання, ефективним методом фінансового забезпечення реалізації лісогосподарських і лісоохоронних проєктів виступає формування спеціального фонду – Державного фонду розвитку лісового

господарства. Враховуючи практику господарювання останніх років, яка супроводжувалася консервацією проблем розвитку лісогосподарського виробництва через відсутність обґрунтованої політики бюджетного фінансування ведення лісового господарства, необхідно відновити статус головного розпорядника бюджетних коштів центрального органу державної влади, який безпосередньо реалізує політику у сфері лісового і мисливського господарства. Це особливо важливо для відновлення лісів, які постраждали внаслідок воєнних дій. Такі ліси потребують комплексу заходів з екологічного реінжинірингу, що вимагає формування надійних джерел фінансового забезпечення, оцінки завданих збитків та юридично обґрунтованого механізму їх відшкодування.

Формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах має базуватися на врахуванні сучасних трендів фінансового забезпечення потреб лісового господарства, які регламентуються базовими природоохоронними конвенціями, зокрема Резолюцією ООН 2013 року про відновлення лісових ландшафтів до 2030 року та Нової лісової стратегії ЄС. Ці дві конвенції передбачають значний ряд цілей і пріоритетів розширеного відтворення лісоресурсного комплексу щодо підвищення здатності лісів продукувати екосистемні послуги та сприяти соціально-економічному піднесенню сільських територій, що вимагає диверсифікації форм, методів та інструментів фінансового забезпечення лісогосподарських і лісоохоронних проєктів. Враховуючи багатогранність і багатофункціональність лісогосподарських заходів відповідно до базових положень зазначених природоохоронних конвенцій, диверсифікація форм і методів фінансово-інвестиційного забезпечення розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу має бути упорядкованою через формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

До того ж при виборі пріоритетів інституціоналізації додаткових інструментів фінансово-економічного регулювання необхідно виходити з усієї багатогранності складових біорізноманіття лісів і його ролі в системі

суспільного відтворення. Тобто кожна сировинна та несировинна складова біорізноманіття лісів має отримати регулятор, що забезпечить її капіталізацію, а також стимулюватиме постійних лісокористувачів комплексно використовувати всі складові лісоресурсного потенціалу.

Підписання Угоди між Україною та Європейським Союзом вимагає реформування сучасної системи управління лісовими ресурсами в напрямі її децентралізації, щоб синхронізувати пріоритети розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу з пріоритетами соціально-економічного розвитку територіальних утворень, зокрема територіальних громад базового рівня. Враховуючи надмірну централізацію управління лісовими ресурсами, формування євроінтеграційного механізму децентралізованого управління лісовими ресурсами має базуватися на поступовій інституціональній перебудові адміністративної вертикалі управління, інституціоналізації приватного та комунального секторів у лісокористуванні, удосконаленні системи регулювання ринків необробленої деревини.

1.3. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання: особливості та інституціональні передумови формування

Розширене відтворення лісоресурсного потенціалу України прямо пов'язане з наявністю широкого ряду джерел фінансового забезпечення здійснення лісогосподарських заходів, модернізації лісогосподарської інфраструктури, оновлення парку лісозаготівельного та деревообробного обладнання, створення сучасної індустрії лісорозведення та лісовирощування. Водночас методи, інструменти та важелі фінансово-кредитного і фіскального регулювання лісовідновлення та залучення лісової складової національного багатства до господарського обігу повинні бути компліментарними і взаємоузгодженими. Тобто вони мають бути включені в цілісну систему у формі фінансово-економічного механізму

лісогосподарювання, який оперуватиме регуляторними підоймами, спрямованими на формування та упорядкування фіскальних, кредитно-інвестиційних і компенсаційних потоків у всіх фазах лісопродуктових ланцюгів.

Актуальність формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання ринкового типу також пов'язана з необхідністю імплементації передових іноземних практик ведення лісового господарства та трансформацією існуючої системи управління лісовими ресурсами, щоб сформувати надійні джерела інвестиційного забезпечення реалізації лісогосподарських і лісоохоронних проєктів, а також забезпечити стимулюючу спрямованість системи фіскального та грошово-кредитного регулювання господарського використання і відтворення лісоресурсного потенціалу.

Найбільш ускладненим в останні періоди є формування збалансованої системи фіскального регулювання лісокористування як головного елемента фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, що потребує поглибленого вивчення існуючих підходів та удосконалення практичних рекомендацій щодо забезпечення належних стимулів для реінвестування прибуткових надходжень у лісовідновлення і модернізацію лісогосподарської інфраструктури та недопущення надмірного податкового тягара на постійних лісокористувачів. Недостатньо опрацьованими з наукового погляду є також підходи щодо формування на різних таксономічних рівнях фондів розвитку лісового господарства та визначення джерел їх наповнення, щоб унеможливити прецеденти тотального фінансового дефіциту на кшталт того, що виник останніми роками в областях Півдня України.

У працях українських вчених: І. Антоненко, М. Бець, Я. Бойко, Г. Ільницької-Гикавчук, М. Кизима, А. Торосова, О. Яремка та інших [3; 6; 9; 111; 139; 271; 312] – уже тривалий період розглядаються різноманітні підходи стосовно формування сучасної конструкції фінансово-економічного механізму лісогосподарювання як складової інституціональних перетворень

у лісовому секторі та як необхідної умови зміцнення фінансової стійкості постійних лісокористувачів. Прикметною рисою більшості підходів виступають пропозиції щодо трансформації окремих складових фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, зокрема бюджетно-податкової, грошово-кредитної та фінансово-інвестиційної.

Кизим М. та І. Ярошенко удосконалення фінансово-економічного механізму ведення лісового господарства (включно з оподаткуванням) розглядають як важливу складову впровадження інституційної реформи лісових відносин загалом. Вони виділяють такі інструменти фінансування лісового господарства: державні і місцеві бюджети, бюджетні інвестиції, трансфери, дотації і компенсації підприємствам лісової галузі, інвестиції, кредити на ведення лісового господарства, пільгові кредити, фонд на відновлення, охорону та захист лісових систем, рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів, альтернативні режими оподаткування, розстрочення і відстрочення податкових платежів [139].

Ткач Л., А. Торосов та О. Бондар акцентують увагу на тому, що передбачається впровадження такого фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який забезпечить прибутковість лісового господарства, дозволить дотримати баланс інтересів власників лісів, суб'єктів управління і господарювання. Розвиток фінансово-економічної системи ведення лісового господарства передбачає вдосконалення заходів державного регулювання та застосування ринкового інструментарію. При цьому, враховуючи виключно важливу природоохоронну роль українських лісів, необхідно забезпечити державну фінансову підтримку лісового господарства в необхідному обсязі [269].

На необхідності формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання наголошують В. Голян та О. Голуб. На їх думку, для забезпечення збалансованого та невиснажливого ведення лісового господарства необхідним є формування сучасної системи фінансового забезпечення лісовідновлення та переробки деревини. Доцільність створення

фондів лісового господарства на місцевому рівні вони пояснюють тим, що в більшості територіальних громад немає практичних можливостей для створення необхідних умов фінансового забезпечення лісогосподарського комплексу [51].

Одним із ключових питань формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах поглиблення процесів децентралізації, обмеженості бюджетного фінансування здійснення лісогосподарських заходів, особливо для областей Півдня України, є створення Фонду розвитку лісового господарства, який дозволить забезпечувати безперебійне фінансування процесів лісовідновлення та лісозбереження. Ще з кінця 90-х років минулого століття ведеться полеміка стосовно диверсифікації джерел і методів формування такого фонду, а також щодо принципів використання акумульованих у ньому коштів. На думку І. Антоненко, Фонд розвитку лісового господарства повинен формуватися на підставі частки рентного доходу від плати за деревину незалежно від виду рубок, частки доходу від лісогосподарської діяльності, надання послуг, частки плати за використання лісів природоохоронного призначення, частки зборів за нанесення шкоди лісам, коштів бюджету на розширене відтворення лісових ресурсів, спонсорських внесків та інших джерел фінансування [3].

Ільницька-Гикавчук Г. розглядає необхідність створення Фонду лісових ресурсів одним із джерел інвестування лісового господарства, який доцільно створити на державному й обласному рівнях. Вона виділяє такі основні джерела формування коштів цього фонду: трансферти з бюджету та фондів охорони навколишнього природного середовища, штрафи і санкції за порушення лісового законодавства, плата за спеціальне використання лісових ресурсів та інше [111].

В умовах нестабільної економіки, нестійкого фінансового стану підприємств лісового господарства та екологічної кризи М. Бець обґрунтовує доцільність створення спеціального фонду бюджетування лісового

господарства коштом від зборів за спеціальне використання лісових ресурсів, які повинні покривати всі видатки лісового господарства [6].

Більш системно до проблеми акумулювання та використання коштів на розвиток лісового господарства підходить Я. Бойко, стверджуючи, що для збільшення надходжень власних коштів механізми управління повинні бути переорієнтованими на економічні методи господарювання. Для цього необхідно вивчити та визначити можливі джерела надходження власних коштів та їхню роль у фінансуванні лісового господарства. Стабілізація надходження власних і бюджетних коштів та їх раціональне використання можливі лише тоді, коли в усіх лісах України буде лише один державний господар [9].

Необхідною умовою формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є розробка ефективної системи фіскального регулювання лісокористування, яка оперуватиме такими податковими інструментами, які з одного боку, стимулюватимуть процеси розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, а з іншого – сприятимуть формуванню фондів фінансування лісового господарства. Свого роду інституціональною пасткою у фіскальному регулюванні розвитку лісового господарства стало прийняття «фермерського» закону, який передбачав надміру високі ставки земельного податку на лісові землі, що в разі його введення могло призвести до масового банкрутства лісогосподарських підприємств та культивувало б процеси виснажливого та розбалансованого лісокористування.

У зв'язку з необхідністю модернізації та реконструкції виробничо-технічної бази лісогосподарського виробництва пропонуються напрями диверсифікації джерел фінансового забезпечення діяльності лісогосподарських підприємств через інституціоналізацію банківського та небанківського кредитування лісогосподарських проєктів та укладання угод державно-приватного партнерства. На переконання Р. Дубаса, фінансовий механізм забезпечення розвитку лісоресурсної сфери може бути розширений

альтернативними джерелами фінансування, які в Україні майже не задіяні – банківського кредитування (екологічні банки), приватних інвестицій, страхових фондів, лізингу, міжнародних грантів тощо [81]. У ряді країн інституційною основою фінансування розширеного відтворення лісових ресурсів, на думку О. Яремка, є інститути державно-приватного партнерства, що дозволяють акумулювати фінансові ресурси з різних джерел і значно підвищити роль позабюджетних ресурсів у фінансуванні лісовідновлювальних заходів. До основних напрямів державно-приватного партнерства в сучасних умовах варто віднести переважно екологічне підприємництво, рекреаційну діяльність та інфраструктурне обслуговування лісозаготівельної діяльності [312].

Враховуючи приведені вище підходи українських вчених щодо пріоритетних напрямів формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання та з огляду на існуючі виклики стосовно покращення інвестиційного забезпечення лісового господарства, напрошується висновок про необхідність обґрунтування системного підходу до диверсифікації методів, інструментів і важелів бюджетно-податкового, грошово-кредитного та фінансово-інвестиційного забезпечення процесів лісовідновлення і модернізації лісогосподарської інфраструктури, а також критичного аналізу прецедентів надмірного фіскального тиску на постійних лісокористувачів.

Формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання відзначається комплексом особливостей, які пов'язані з інституціональними засадами господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, що передбачають домінування державної форми власності на ліси та лісовкриті землі, збереження спеціалізованих підрозділів державних і комунальних лісогосподарських підприємств, науково-дослідних та проєктно-вишукувальних установ лісівничого спрямування. Процеси природної ренатуралізації, які характерні для покинутих і облогових сільськогосподарських угідь, сформували відповідні інституціональні та

природно-ресурсні передумови для формування приватного сектору в лісокористуванні.

З огляду на зміст Угоди про асоціацію між Україною та ЄС імплементується комплекс природоохоронних директив і директив, які передбачають перехід до нових стандартів та регламентів ведення лісового господарства і виробництва лісоматеріалів, відбувається переорієнтація діяльності як центрального органу виконавчої влади, на якого покладені функції реалізації державної політики у сфері ведення лісового господарства, так і постійних лісокористувачів, що вимагає диверсифікації форм, методів та інструментів фінансово-економічного забезпечення відтворення лісоресурсного потенціалу і модернізації основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва.

Різде скорочення обсягів бюджетного фінансування процесів лісовідновлення призвело до підвищення вагомості кінцевих результатів госпрозрахункової діяльності постійних лісокористувачів для забезпечення належного фінансування процесів лісорозведення, лісовирощування та охорони лісових біогеоценозів. За таких умов виникла необхідність у формуванні принципово нової конструкції фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, функціонування якого буде результативніше забезпечувати акумуляцію фінансових ресурсів для повноцінного фінансування процесів лісовідновлення та оперуватиме комплексом економічно обґрунтованих фіскальних інструментів.

Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання являє собою комплекс форм, методів, способів, інструментів і важелів формування та розподілу фінансових фондів відновлення, відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу і модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури; адміністрування, акумуляції та перерозподілу різноманітних форм лісоресурсної ренти, вилучення частини доданої вартості та прибуткових надходжень суб'єктів лісогосподарського підприємництва; залучення,

накопичення та освоєння капітальних і портфельних інвестицій в основний та оборотний капітал лісогосподарського виробництва й інші складові лісопродуктових ланцюгів; грошово-кредитного забезпечення, компенсації та страхування втрат, фінансування на основі угод публічно-приватного партнерства проєктів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та розбудови індустрії лісовирощування, лісорозведення, лісозаготівель і деревообробки.

Враховуючи інституціональні передумови та призначення лісів у різних природно-кліматичних зонах України, бюджетне фінансування потреб лісового господарства залишається основним елементом фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Унаслідок відсутності останніми роками належної бюджетної підтримки лісове господарство, особливо лісогосподарські підприємства на Півдні та Сході України, зазнало значних втрат, що негативним чином відобразилося на ефективності проведення лісогосподарських заходів і на темпах оновлення виробничого устаткування постійних лісокористувачів. Тому позитивним моментом у функціонуванні фінансово-економічного механізму лісогосподарювання слід вважати суттєві зрушення у фінансовій підтримці лісової галузі [31].

Першочергового значення в нинішніх умовах набуває диверсифікація джерел фінансування процесів лісовідновлення. Поряд з коштами державного та місцевих бюджетів і коштами, отриманими внаслідок здійснення госпрозрахункової діяльності, мають бути інституціоналізовані нові сучасні форми фінансування потреб лісового господарства, які є апробовані передовою іноземною практикою. Для цього лісогосподарські підприємства мають більш активно працювати на ринку позикового капіталу, залучаючи ресурси екологічних фондів, комерційних банків і Світового банку під гарантії Уряду.

Останнім часом особливої актуальності набула проблема інституціонального забезпечення розширення переліку методів і джерел фінансування потреб лісового господарства, що пов'язано зі згортанням

останніми роками бюджетного фінансування лісовідновлення та необхідністю впровадження сучасних технологій лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель і переробки деревини. Відсутність бюджетного фінансування останніми роками ще більше підвищила вагомість власних коштів постійних лісокористувачів для своєчасного та повноцінного фінансування потреб лісового господарства, що має забезпечувати розширене відтворення лісоресурсного потенціалу. Крім того, доцільність перегляду інституціональних передумов фінансового забезпечення реалізації лісогосподарських проєктів зумовлена розширенням пріоритетів лісогосподарської та лісоохоронної діяльності, що вимагає суттєвого нарощення обсягів фінансування, які самостійно постійні лісокористувачі забезпечити не в змозі за нинішньої звуженості можливостей лісогосподарських підприємств стосовно вибору контрагентів і диверсифікації виробничо-господарської діяльності.

Власні кошти лісогосподарських підприємств є основним джерелом фінансування потреб лісового господарства. Останнім часом вагомість цього джерела ще більше підвищилася, що пов'язано із припиненням фінансування потреб лісового господарства з коштів державного бюджету України. Тобто результативність фінансового забезпечення лісогосподарського виробництва залежить від рівня ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів.

За період 2013–2018 рр. спостерігається висхідна тенденція в динаміці фінансування потреб лісового господарства із власних джерел підприємств, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України. Якщо у 2013 році обсяг власних коштів постійних лісокористувачів, підпорядкованих вказаному відомству, складав 1,8 млрд грн, у 2014 році – 2,2 млрд грн, у 2015 році – 3,2 млрд грн, у 2017 році – 4,8 млн грн, то у 2018 році – 6,3 млрд грн (рис. 1.6). Тобто у 2018 році, порівнюючи з 2013 роком, обсяг власних коштів державних лісових господарств, спрямованих на потреби лісового господарства, збільшився більш ніж у три рази.

Рис. 1.6. Динаміка власних коштів лісових господарств, які функціонують у системі Держлісагентства України, спрямованих на ведення лісового господарства у 2013–2023 рр., млн грн*

Примітка. *Розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України

Однак збільшення утричі власних коштів постійних лісокористувачів, які спрямовувалися на потреби лісового господарства, спостерігається в динаміці лише за номінальною величиною. У динаміці за реальною величиною (власних коштів у цінах на початок 2013 року, які розраховувалися діленням номінальної величини на кумулятивний індекс цін виробників) стрімкого зростання не спостерігається. Зокрема, у 2013 році реальна величини власних коштів, спрямованих на потреби лісового господарства, складала 1,7 млрд грн, у 2014 році – 1,6 млрд грн, у 2017 році – 1,8 млрд грн, у 2018 році – 2,1 млрд грн. Динаміка величини власних коштів державних лісогосподарських підприємств у порівняльних цінах на початок 2013 року, які спрямовувалися на ведення лісового господарства, свідчить про те, що реальне нарощення обсягів фінансування фактично не спостерігається.

У 2019–2023 роках питома вага власних коштів постійних лісокористувачів у загальній величині фінансування ведення лісового господарства коливалася в інтервалі 96,0–99,4 %. Два етапи реформи системи управління лісовим господарством (укрупнення лісових господарств, корпоратизація сектору державних лісових господарств) не призвели до диверсифікації джерел фінансування заходів, пов'язаних з веденням лісового господарства. Незважаючи на номінальне зростання величини коштів у 2019–2023 роках, спрямованих на фінансування ведення лісового господарства, реального їх збільшення не відбулося. Крім того, сума фінансування ведення лісового господарства у 2019–2023 роках у порівняльних цінах не перевищила відповідних показників періоду 2013–2018 років.

Значне зростання номінальної величини власних коштів, спрямованих на ведення лісового господарства забезпечувалося через інфляційно-девальваційні процеси. За період 2013–2018 рр. простежується зростання питомої ваги власних коштів у загальному обсязі фінансування ведення лісового господарства державними лісогосподарськими підприємствами. Якщо у 2013 році цей показник становив 79,6 %, у 2015 році – 92,6 %, то у 2018 році – 97,3 %.

Це пов'язано з тим, що останніми роками взагалі припинилося фінансування потреб лісового господарства з державного бюджету України. У 2013 році в структурі загальної величини фінансового забезпечення ведення лісового господарства питома вага коштів державного бюджету складала 20 % (447,7 млн грн), кошти спеціального фонду держбюджету складала 0,9 % (11,8 млн грн). У Державному бюджеті України на 2019 рік було закладено фінансування ведення лісового господарства, що сприяло нарощенню обсягів фінансування лісогосподарських проєктів загалом. У держбюджеті 2023–2024 років таке фінансування було відсутнім.

Розширене відтворення лісоресурсного потенціалу потребує перегляду пріоритетів розвитку лісогосподарського виробництва, які дозволять наблизити модель ведення лісового господарства в Україні до кращих практик лісогосподарювання. Враховуючи передовий досвід високорозвинених країн і країн постсоціалістичного табору, надати необхідних імпульсів невиснажливому веденню лісового господарства в Україні зможе розширення системи пріоритетів здійснення лісогосподарської та лісоохоронної діяльності. Такими пріоритетами розглядаються: галузево-виробничі пріоритети, пріоритети інформаційно-інноваційного забезпечення та природоохоронні пріоритети (рис. 1.7).

Серед галузево-виробничих пріоритетів виділяються: забезпечення невиснажливого використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу, впровадження сучасних технологій лісорозведення та лісовирощування, збереження лісового біорізноманіття, зокрема флористичної та фауністичної складових. В умовах відсутності реальних можливостей для модернізації виробничо-технічної бази лісозаготівельної діяльності постійних лісокористувачів потребує поетапного застосування практика виконання лісогосподарських заходів і операцій суб'єктами приватного бізнесу на конкурсній основі та договірних засадах з лісогосподарськими підприємствами.

Рис. 1.7. Пріоритети та джерела фінансового забезпечення ведення лісового господарства*

Примітка. * Розроблено автором

Підвищення ефективності здійснення лісогосподарських заходів і транспортування деревини вимагає розбудови та модернізації існуючої лісової транспортної інфраструктури, що забезпечить зниження витрат паливно-мастильних матеріалів і прискорить процеси перевезення деревини на нижні склади.

У зв'язку з летальними випадками в місцях здійснення лісозаготівель потребує корекції система контролю виконання правил безпеки при здійсненні лісогосподарських операцій. Як показує передовий іноземний досвід, підвищення рівня капіталізації лісогосподарювання залежить від диверсифікації виробничо-господарської діяльності та підвищення рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу. З огляду на це пріоритетами діяльності постійних лісокористувачів мають виступати збільшення обсягів використання недеревних лісових продуктів і сприяння розвитку лісової рекреації та зеленого туризму.

Враховуючи сучасні тренди у впровадженні інноваційних технологій у сферу лісового господарства у високорозвинених країнах, у практиці лісогосподарювання в Україні набуває небувалої актуальності доцільність реалізації пріоритетів удосконалення інформаційно-інноваційного забезпечення ведення лісового господарства. Передусім це стосується проведення національної інвентаризації лісів та їх обліку, удосконалення системи базового та безперервного лісовпорядкування. Для уникнення ганебної практики останніх років (упередженого ставлення ряду громадських організацій до діяльності постійних лісокористувачів) необхідно забезпечити підвищення якості та доступності інформації про ліси та лісове господарство.

Впровадження європейських стандартів невиснажливого ведення лісового господарства вимагає підвищення кваліфікаційного рівня та професіоналізму спеціалістів лісового господарства. Підвищення інвестиційної привабливості лісогосподарських і лісоохоронних проєктів в Україні прямо залежить від прискореної гармонізації українських стандартів ведення лісового господарства з міжнародними та європейськими

стандартами лісогосподарювання, зокрема і стосовно ведення мисливського господарства.

В умовах посилення техногенного й антропогенного тиску на довкілля особливої гостроти набуває імплементація у практику лісогосподарювання природоохоронних пріоритетів, які дадуть змогу оптимізувати мережу об'єктів природно-заповідного фонду на території лісів і лісовкритих площ, забезпечити контроль санітарного стану лісів та посилити адаптивну здатність лісових екосистем. Вимагають розробки дорожні карти здійснення заходів щодо забезпечення адаптації лісів і лісового господарства до змін клімату в межах дотримання вимог Нової кліматичної угоди. Враховуючи наявність численних проявів виникнення лісових пожеж ця складова лісоохоронної діяльності теж має отримати нове техніко-технологічне й організаційно-консультативне супроводження, щоб значно скоротити прояви поширення вогню в лісових екосистемах.

Реалізація перерахованих пріоритетів лісогосподарювання (галузево-виробничих пріоритетів, пріоритетів інформаційно-інноваційного забезпечення та природоохоронних пріоритетів) повною мірою буде забезпечена за умови диверсифікації джерел фінансового забезпечення ведення лісового господарства, щоб у разі збільшити обсяги фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів, порівнюючи з тими, які забезпечуються сьогодні фактично лише завдяки власним коштам державних і комунальних лісогосподарських підприємств. Додаткові фінансові потоки в лісове господарство стануть можливими за умови:

- розробки і запровадження Державної програми «Ліси України до 2030 року» з подальшою підготовкою відповідних регіональних програм;
- реального запровадження фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів за кошти Державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства;

- використання лісогосподарськими підприємствами, поряд із власними, також позикових і залучених коштів на ринку позикового капіталу та фондовому ринку;

- диверсифікації залучення капітальних і фінансових інвестицій через створення належного інституціонального підґрунтя для надходження у сферу лісового господарства фінансових ресурсів інституціональних інвесторів, приватних підприємницьких структур, урядів іноземних держав і міжнародних фінансово-кредитних установ;

- використання коштів, акумульованих державними лісогосподарськими підприємствами в межах реалізації угод публічно-приватного партнерства, зокрема щодо надання послуг суб'єктам аграрного підприємництва стосовно створення захисних лісосмуг для попередження проявів ерозії та дефляції ґрунтів.

Забезпечення безперервного, невиснажливого та збалансованого лісокористування залежить від реалізації комплексу пріоритетів розвитку лісового господарства, які враховують сучасні світові тренди у виборі форм і методів господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, запровадження сучасних технологій лісорозведення і лісовирощування та використання передового іноземного досвіду щодо розбудови лісогосподарської інфраструктури. Дослідження показали, що такими пріоритетами є: галузевовиробничі пріоритети, пріоритети інформаційно-інноваційного забезпечення та природоохоронні пріоритети. Водночас реалізація названих пріоритетів потребує диверсифікації джерел фінансового забезпечення, оскільки використовуючи лише власні кошти, більшість державних лісогосподарських підприємств не здатні на порядок підвищити ефективність використання лісоресурсного потенціалу та прискорити запровадження перевірених світовою практикою методів і технологій екологізації лісокористування. Диверсифікація джерел фінансування потреб лісового господарства має відбуватися через перезатвердження державної та відповідних регіональних

програм «Ліси України до 2030 року», створення державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства, залучення фінансових ресурсів лісогосподарськими підприємствами на ринку позикового капіталу та коштів, акумульованих внаслідок реалізації угод публічно-приватного партнерства.

Ключовим елементом фінансово-економічного регулювання розвитку лісового господарства є рентне регулювання лісокористування. Основним фіскальним інструментом такого регулювання виступає рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, яка передбачає оподаткування лісових ресурсів загальнодержавного та місцевого значення. Тривалий період цей платіж повністю надходив до загальних фондів державного та місцевих бюджетів, що не давало змоги забезпечувати цільове його використання. Свого роду інституціональною «пасткою» в рентному регулюванні лісокористування стала поправка до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств», яка передбачала введення земельного податку на всі лісові землі України [96].

Згідно з цим законодавчим актом ставки земельного податку на лісові землі мали коливатися в інтервалі 0,1–5 % від нормативної грошової оцінки цієї категорії земель. Враховуючи те, що нормативну грошову оцінку лісових земель не проведено, за базу нарахування цього фіскального платежу планувалося брати нормативну грошову оцінку 1 га ріллі у відповідній області, а ставки оподаткування мали визначатися рішенням територіальних громад. Введення названого податку значною мірою збільшило б фіскальне навантаження на постійних лісокористувачів, оскільки вони вже сплачують рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів і весь набір прямих та непрямих податків й інших обов'язкових платежів. Фактично це передбачає подвійне оподаткування, оскільки відповідно до чинної системи оподаткування сьогодні вже справляється податок на лісові землі як складова рентної плати.

Сама інституціоналізація земельного податку на лісові землі навіть за мінімальними ставками становить численні ризики для ефективної роботи лісогосподарських підприємств, оскільки фактично вводиться фіскальне навантаження на: землі, які перебувають на стадії створення деревостанів (незімкнуті лісові культури, зруби, прогалини) або на яких зростають насадження до 40-річного віку і в яких неможливо отримати деревину, придатну для реалізації (вигідніше вирощувати сільськогосподарські культури, ніж ліс); захисні ліси південних і східних областей Степової та Лісостепової зон, які вже й так останні три роки є без бюджетної підтримки, де звільнилося 50 % працівників, а площа лісових пожеж із кожним роком збільшується; ліси з обмеженим лісокористуванням – в заказниках регіонального і місцевого значення інших об'єктах природно-заповідного фонду [150].

У Державному агентстві лісових ресурсів України було проведено попередні розрахунки щодо прогнозних сум земельного податку, який буде акумульовано у Зведеному бюджеті України, та очікуваного чистого фінансового результату державних лісогосподарських підприємств без збільшення доходу від реалізації продукції за ставки земельного податку на лісові землі від 0,1 до 5 %. Інституціоналізація земельного податку за ставкою 0,1 % мала означати механічне збільшення надходжень цього платежу до місцевих бюджетів, зокрема бюджетів територіальних громад базового рівня. Найбільший приріст надходжень земельних платежів завдяки введенню земельного податку на лісові землі об'єктивно можна було отримати в найбільш заліснених областях (Волинській, Житомирській, Рівненській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській), а також в Одеській області, де проведено нормативну грошову оцінку лісових земель.

Додаткові надходження земельного податку до місцевих бюджетів у зазначених регіонах мали коливатися в інтервалі 9,67–17,47 млн грн. В інших регіонах також мало спостерігатися зростання сум надходжень земельного

податку, але не в таких обсягах, як у багатолісних областях. Натомість позитивний очікуваний чистий результат без збільшення доходу від реалізації продукції за ставки земельного податку на лісові землі 0,1 % ще забезпечувався б у лісозабезпечених регіонах, а в зоні Степу та в окремих областях Лісостепу державні лісогосподарські підприємства вже нестимуть збитки. Зокрема, підприємства Дніпропетровського ОУЛМГ отримають збитки на суму 2,24 млн грн, Луганського ОУЛМГ – 6,05 млн грн, Херсонського ОУЛМГ – 7,17 млн грн, а також Тернопільського ОУЛМГ – 0,45 млн грн. За інституціоналізації ставки земельного податку на лісові землі в розмірі 1 % хоча і відбудеться збільшення надходжень сум земельного податку в 10 разів, але вже державні лісові господарства в усіх областях України понесуть колосальні збитки.

Також введення ставки земельного податку унеможливить сплату податку на прибуток і сплату дивідендів до Державного бюджету України. Якби територіальним громадам законодавчо закріпили б можливість встановлення ставок земельного податку на лісові землі від 2 до 5 %, то розмір збитків призвів би до масового банкрутства лісогосподарських підприємств. Водночас надмірне фіскальне навантаження на постійних лісокористувачів за ставками оподаткування лісових земель більше 0,1 % призведе до подорожчання щонайменше в 1,5–2 рази деревини, що реалізовується на ринку. Через високу вартість деревини більшість підприємств деревообробної промисловості будуть зупинені, а тому припинять роботу й лісогосподарські підприємства.

Збільшиться інтенсивність рубок, що може негативно вплинути на підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів і збереження біорізноманіття в лісах. Також значно зросте вартість утримання мисливських господарств [150]. Тому проривним досягненням слід вважати те, що були внесені законодавчі зміни до Податкового і Бюджетного кодексів України на 2019 рік і зменшено податкове навантаження щодо стягнення земельного податку на ліси до 0,1 % [31].

В умовах обмеженості бюджетного фінансування процесів лісовідновлення важливого значення набуває формування сучасного інструментарію фінансування ведення лісового господарства з урахуванням наявних і потенційних можливостей лісогосподарських підприємств, а також інституціоналізації нових форм фінансового забезпечення розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та модернізації лісогосподарської інфраструктури. Враховуючи те, що останніми роками бюджетне фінансування потреб лісового господарства фактично було відсутнім, забезпечення здійснення комплексу науково обґрунтованих лісогосподарських заходів здійснювалося на основі фінансування із власних коштів постійних лісокористувачів.

Натомість нарощення потенціалу фінансування потреб лісового господарства з власних коштів потребує застосування виваженої політики податкового регулювання діяльності лісогосподарських підприємств, щоб забезпечувати можливість реінвестування частини прибутку в модернізацію основного капіталу ведення лісового господарства та деревообробних виробництв, вчасного поповнення оборотних коштів для своєчасного здійснення лісогосподарських заходів. Територіальна нерівномірність лісоресурсного потенціалу та наявної лісогосподарської і лісоохоронної інфраструктури вимагає при виборі форм і методів фінансування лісового господарства врахувати рівень забезпеченості лісовими ресурсами конкретних територій і регіональні особливості лісокористування.

Для підвищення результативності функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в короткостроковій перспективі необхідно сформувати інституціональні передумови для розширення повноважень менеджменту лісових господарств щодо можливостей отримання кредитних ресурсів банківських та інших фінансово-кредитних установ, укладання угод публічно-приватного партнерства з суб'єктами аграрного підприємництва й органами місцевого самоврядування для упорядкування самозаліснених і малопродуктивних сільськогосподарських

угідь, впровадження нових форм співпраці з підприємницькими структурами-нерезидентами та зарубіжними фінансовими фондами стосовно залучення кредитних і грантових ресурсів для реалізації проєктів відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу.

Формування сучасного інструментарію фінансування потреб лісового господарства потребує застосування комплексу фіскальних, бюджетних і фінансово-кредитних заходів, спрямованих на формування спеціальних фондів відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу, застосування виваженої політики податкового регулювання діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва та подальшої диверсифікації форм, джерел і методів залучення приватного капіталу в лісогосподарський комплекс. У короткостроковій перспективі необхідно формувати підґрунтя для максимального стимулювання постійних лісокористувачів до реінвестування прибуткових надходжень у розбудову матеріально-технічної бази ведення лісового господарства, щоб забезпечити невиснажливе та збалансоване лісокористування.

Висновки до розділу 1

1. Дослідження показали, що наявний фінансово-економічний механізм природокористування на сьогодні не оперує достатнім набором форм, методів, інструментів і важелів бюджетно-податкового та фінансово-кредитного впливу на природокористувачів, що не дозволяє забезпечити якісні проривні зрушення в інвестиційному забезпеченні реалізації проєктів природоохоронного спрямування. Незважаючи на певні інституціональні зміни в природоохоронному, податковому та бюджетному законодавстві, забезпечити належну диверсифікацію джерел і форм інвестиційного забезпечення реалізації природоохоронних та природоексплуатаційних проєктів поки не вдалося через спорадичні дії, які пов'язані з

необґрунтованим збільшенням податкового навантаження на окремих природокористувачів, зокрема 75 % податок і дивіденди на прибуток державних підприємств, введення земельного податку на лісові землі та намаганням передати окремі природно-господарські активи (цілісні лісогосподарські комплекси) в концесію. Підвищення дієвості функціонування фінансово-економічного механізму природокористування пов'язується з диверсифікацією джерел фінансування природоохоронних заходів за кошти з муніципальних запозичень і банківського кредитування природокористувачів.

2. Встановлено, що фінансово-економічний механізм природокористування як на загальнонаціональному та регіональному рівнях, так і на рівні територіальних громад базового рівня не зорієнтований на генерування інвестиційних потоків ні з публічних фінансових ресурсів, ні з коштів підприємницьких структур і домогосподарств. З огляду на зазначене у компонентний склад названого механізму має бути доповнений інституціональними формами, фіскальними та фінансово-кредитними регуляторами, які будуть закладати необхідні стимули для публічного та корпоративного секторів, а також для сектору домогосподарств стосовно нарощення обсягів фінансування капітальних інвестицій і поточних витрат на модернізацію, реконструкцію та технічне переоснащення об'єктів природоохоронної інфраструктури. У найближчій перспективі позитивних зрушень стосовно пожвавлення інвестиційної діяльності у сфері природокористування можна досягти через законодавче оформлення спеціальних фондів відтворення та охорони природних ресурсів у структурі відповідних бюджетів, розширення переліку сфер застосування угод публічно-приватного партнерства та запровадження інституту муніципальних «зелених» облігацій.

3. Обґрунтовано, що сучасний фінансово-економічний механізм лісогосподарювання являє собою логічно упорядкований комплекс фіскальних і фінансово-кредитних важелів та інструментів, що дозволить

акумулювати частину лісоресурсної ренти в спеціальні фонди для фінансування проєктів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та закладе необхідні стимули для інвестування внутрішніх, позикових і залучених фінансових ресурсів у модернізацію та реконструкцію об'єктів лісогосподарської інфраструктури.

4. Доведено, що сучасна система фіскального регулювання лісокористування як головна ланка фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має враховувати класичні принципи встановлення ставок оподаткування, передусім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів і земельного податку на лісові землі, щоб постійні лісокористувачі могли повною мірою накопичувати фінансові ресурси для відтворення та охорони лісів і для оновлення виробничо-технічної бази лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель та деревообробки.

5. Встановлено, що ключовим напрямом модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання виступає внесення змін в інституціональне середовище лісогосподарювання щодо диверсифікації джерел фінансування лісогосподарських і лісоохоронних процесів за кошти з вітчизняного та іноземного приватного капіталу, що поряд з бюджетним фінансуванням процесів лісовідновлення дозволить сформувати надійну фінансову основу для розширеного відтворення лісової складової природного багатства та впровадження сучасних технологій у лісове господарство та інші фази лісопродуктових ланцюгів.

6. Обґрунтовано, що формування нового інструментарію фінансового забезпечення діяльності постійних лісокористувачів щодо відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу, а також модернізації лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури має базуватися на системному вирішенні проблем, пов'язаних з оптимізацією інструментів податкового регулювання діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва для нарощення потенціалу внутрішнього інвестування лісогосподарських проєктів і вчасного поповнення оборотних засобів; формуванням спеціальних фінансових фондів

для вирівнювання умов ведення лісового господарства в різних природно-кліматичних зонах; розширенням переліку форм і методів залучення лісогосподарськими підприємствами позикових коштів на модернізацію та оновлення виробничо-технічної бази лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель, деревообробки та утилізації деревних відходів.

Незважаючи на здійснення адміністративної реформи в системі управління лісами, спостерігається розпороченість підпорядкованості лісів між різноманітними міністерствами та відомствами, що не дозволяє вести скоординовану лісову політику.

Поглиблення рецесії на глобальних сировинних ринках змушує відслідковувати резерви ефективнішого використання наявного лісоресурсного потенціалу для збільшення обсягів продукції з високою часткою доданої вартості. Для більшості регіонів України, де лісові ресурси виступають системоутворюючим елементом господарського комплексу загалом, упровадження сучасних форм і методів регулювання розвитку підгалузей лісового сектору виступає необхідною інституціональною передумовою результативнішого використання ендогенних чинників соціально-економічного піднесення.

Регулювання матиме прийнятний рівень ефективності за умови охоплення економічних, зокрема бюджетно-податкових і фінансово-кредитних, організаційно-управлінських і виробничо-технічних сторін господарського освоєння лісоресурсного потенціалу для підвищення дієвості функціонування регіональних лісовиробничих комплексів, які сформувалися на основі використання лісосировини.

Розширене відтворення потенціалу лісового сектору потребує удосконалення механізмів регулювання лісогосподарського та лісопереробного сегментів лісового сектору, оскільки тотальний бюджетний дефіцит і низька концентрація фінансових ресурсів у суб'єктів лісогосподарського та деревообробного підприємництва не дають змоги повною мірою використати наявні резерви капіталізації лісових і лісогосподарських активів через поглиблення переробки деревини і комплексне використання лісоресурсного потенціалу.

Україна не належить до багатолісних країн Європи (табл. 2.1).

Крім того, в Україні практично до 50 % лісів мають екологічні обмеження щодо лісозаготівель. А якщо врахувати прийнятий новий Європейський регламент у галузі лісового господарства, то такі обмеження будуть поширюватися і на виконання робіт.

Таблиця 2.1

Лісистість країн Європи та обсяги заготівлі деревини*

Країна	Площа вкритих лісом земель, тис. га	Частка вкритих лісом земель у загальній площі країни, %	Загальний запас деревини, млн м ³	Частка лісів у державній власності в загальній їх площі, %	Частка лісів з екологічними обмеженнями на лісо-управління, %	Заготівля деревини, млн м ³
Швеція	28 073	68,4	2 988	24,3	29,4	80, 800
Фінляндія	22 128	73,1	2 320	30,5	12,0	68, 174
Іспанія	18 418	36,9	1 212	29,0	20,1	19, 706
Франція	16 989	31,0	2 860	23,9	5,7	39, 172
Норвегія	12 112	39,8	1 157	12,3	31,8	12, 902
Туреччина	11 943	15,5	1 507	93,7	31,5	13, 042
Німеччина	11 419	32,8	3 663	51,9	4,7	95, 171
Україна	9 574	15,9	2 196	87,0	45,9	19, 606
Польща	9 435	30,8	2 540	81,0	12,7	46, 600

Примітка. *За даними звіту по лісах Європи 2015 року

Для окремих регіонів України лісове господарство є однією з базових ланок господарського комплексу, що робить цю галузь одним із пріоритетів державної економічної політики стосовно розвитку природно-ресурсного сектору національного господарства. Більшість активів лісового господарства належить постійним лісокористувачам і, відповідно, перебуває в державній власності, що накладає обмеження на перерозподіл цих активів між суб'єктами економічних відносин.

В останнє десятиліття сектор державних лісових господарств зазнав численних інституціональних трансформацій. Вагомою інституціональною трансформацією сектору у 2021 році стало укрупнення державних лісових господарств, що не завжди відповідало природно-ресурсним, природно-кліматичним і виробничо-технічним умовам розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу.

У другій половині 2022 року сектор державних лісових господарств було корпоратизовано. Корпоратизація супроводжувалася позбавленням статусу юридичної особи постійних лісокористувачів (державних лісових господарств) і перетворенням їх у філії ДП «Ліси України». Унаслідок корпоратизації відбулося відокремлення господарських функцій управління лісовим господарством від контрольно-інспекційних. Для координації виробничо-господарської діяльності на територіальному рівні було створено мережу регіональних лісових офісів. Інспекційно-контрольні функції на територіальному рівні було покладено на міжобласні управління лісового та мисливського господарства.

Інституціональні трансформації, вторгнення на територію України російських загарбників, тимчасова окупація частини території негативним чином відобразилися на динаміці основних техніко-економічних і фінансово-економічних показників діяльності сектору державних лісових господарств (табл. 2.2). Зокрема, чисельність працюючих у секторі у 2010 році становила 56,4 тис. осіб, у 2020 році – 42,7 тис. осіб, у 2023 році – 31 тис. осіб, у 2024 році – 24,8 тис. осіб. Тобто у 2024 році, порівнюючи з 2010 роком, чисельність працюючих у секторі державних лісових господарств зменшилася на 31,6 тис. осіб. Це негативно відобразилося на динаміці зайнятості насамперед сільського населення, оскільки саме сільські території виступають основним ареалом концентрації лісових ресурсів.

Таблиця 2.2

**Основні техніко-економічні та фінансово-економічні показники діяльності
сектору державних лісових господарств України у 2013–2024 роках***

Показники	2013 р.	2014 р.	2016 р.	2018 р.	2021 р.	2023 р.	2024 р.	Абсолютне відхилення (+, –), 2024/2013 р.	Відносне відхилення (%), 2024/2013 р.
Відтворення лісів, тис га	55,2	50	52,8	43,7	44,6	35,2	35,2	-20	-36,2%
Садіння і висівання лісу, тис га	40,9	32,6	34,5	28,9	31	27,4	27,9	-13	-31,8%
Площа природного поновлення, тис. га	14,3	17,4	18,3	14,8	13,6	7,8	7,3	-7	-49,0%
Площа лісорозведення за допомогою садіння і висівання лісу, тис. га	13,9	5,2	2,6	1,9	3,2	5,9	6,2	-7,7	-55,4%
Площа рубок головного користування, тис. га	27,4	29	29	30	25,9	22,1	23,3	-4,1	-15,0%
Заготівля деревини в порядку рубок головного користування, млн куб. м	6,88	7,33	7,43	6,58	6,09	5,7	5,7	-1,18	-17,2%
Заготовлено деревини в цілому, млн куб. м	14,4	15	16,4	16,5	14,9	13,1	12,6	-1,8	-12,5%
Чистий дохід від реалізації, млн грн	5541	7138,6	12360,8	16833,9	22 799,50	23594	23 697	18156	3,3 рази
Чистий прибуток, млн грн	98,4	183,2	565	466,1	1 017,5	2 892	2483,4	2385	24,2 рази

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

Водночас спостерігається висхідний тренд у динаміці реалізації продукції, робіт і послуг лісового господарства на одного працюючого. Цей показник у 2010 році становив 63,8 тис. грн (8015 дол. США), у 2020 році – 339 тис. грн (11992 дол. США), у 2023 році – 758,6 тис. грн (19947 дол. США), у 2024 році – 956,0 тис. грн (22762 дол. США). Висхідний тренд у динаміці цього показника забезпечувався сприятливою кон'юктурою на ринку деревини та вивільненням частини працюючих у зв'язку з інституціональними трансформаціями в секторі державних лісових господарств. Позитивна тенденція також спостерігається у динаміці середньомісячної заробітної плати працюючих в цьому секторі національного господарства. У 2010 році такий показник становив 2004 грн (251 дол. США), у 2020 році – 10616 грн (375,5 дол. США), у 2023 році – 20972 грн (551,9 дол. США), у 2024 році – 24462 грн (582,2 дол. США). Позитивна тенденція в динаміці показника зумовлена як регулярною індексацією мінімальної заробітної плати у зв'язку з високими темпами інфляційно-девальваційних процесів, так і зростанням чистого доходу від реалізації продукції, робіт і послуг лісового господарства.

Чітко виражений висхідний тренд спостерігається в динаміці чистого доходу від реалізації продукції, робіт і послуг лісового господарства державних лісових господарств у 2013–2024 роках. У 2013 році він становив 5541 млн грн, у 2018 році – 16833,9 млн грн, у 2021 році 22799,5 млн грн, у 2023 році – 23594 млн грн, у 2024 році – 23697 млн грн. У 2024 році, порівнюючи з 2013 роком, чистий дохід від реалізації продукції, робіт і послуг лісового господарства в секторі державних лісових господарств збільшився на 18156 млн грн (у 3,3 раза).

Причиною кількаразового зростання суми чистого доходу у 2024 році, якщо порівняти з 2013 роком, стало перманентне зростання реальних і номінальних цін на деревину та забезпечення прозорості її купівлі-продажу. У 2024 році, порівнюючи з 2013 роком, сума чистого прибутку сектору

державних лісових господарств зросла на 2385 млн грн (у 24,2 раза). Значною мірою зростання рівня прибутковості та абсолютної величини чистого прибутку в секторі державних лісових господарств забезпечувалося підвищенням техніко-технологічного рівня процесів лісовідновлення і лісорозведення та лісозаготівель.

Незважаючи на позитивні тренди в динаміці основних фінансово-економічних показників виробничо-господарської діяльності сектору державних лісових господарств, у 2013–2024 році загалом простежується низхідна тенденція в динаміці лісовідновлення, лісовідтворення та лісорозведення. Зокрема, у 2014 році, порівнюючи з 2013 роком, площа відтворення лісів зменшилася на 20 тис. га (зменшення склало 36,2 %). Це було зумовлено звуженням територіального базису лісовідновлення та лісовідтворення внаслідок збройного вторгнення російських агресорів на територію України та тимчасової окупації частини території, а також недосконалості бюджетного фінансування процесів заліснення. Загалом низхідна тенденція спостерігається як в динаміці садіння і висівання лісу, так і в динаміці природного поновлення. Площа садіння і висівання лісу у 2024 році, порівнюючи з 2013 роком, зменшилася на 13 тис. га (на 31,8 %), а площа природного поновлення зменшилася на 7 тис. га (на 49,0 %).

Не спостерігалось висхідних трендів і в динаміці лісорозведення, тобто створення нових лісів. У 2024 році, якщо порівняти з 2013 роком, площа лісорозведення за допомогою садіння і висівання лісу зменшилася на 7,7 тис. га (на 55,4 %). Водночас у 2023–2024 роках, порівнюючи з 2014–2021 роками спостерігаються позитивні тенденції в динаміці лісорозведення. Це пов'язано з активізацією діяльності стосовно заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь.

Зменшення питомої ваги стиглих деревостанів у віковій структурі лісового фонду призвело до згортання площі рубок головного користування. У 2024 році, порівнюючи з 2013 роком, рубки головного користування зменшилися на 4,1 тис. га (на 15,0 %). Відповідно, зменшилися обсяги

деревини, заготовленої за порядком рубок головного користування. Зокрема, у 2024 році, порівнюючи з 2013 роком, обсяг заготівлі деревини за порядком рубок головного користування зменшився на 1,18 млн куб. м (на 17,2 %). Це певною мірою вплинуло на зменшення обсягів заготівлі деревини загалом. У 2014 році обсяг заготівлі деревини загалом у секторі державних лісових господарств зменшився на 1,8 млн куб. м (на 12,5 %).

У 2013–2023 роках сектор державних лісових господарств демонстрував висхідний тренд у динаміці номінальної величини чистого доходу від реалізації продукції (робіт, послуг). Виняток становив 2020 рік, коли відбулося зниження величини чистого доходу внаслідок введення карантинних заходів у зв'язку з пандемією коронавірусу (рис. 2.2). У динаміці чистого доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) у порівняльних цінах 2013 року за 2013–2023 роки сформувалася низхідна тенденція, що свідчить про відсутність реальних позитивних зрушень у динаміці цього показника. У 2013–2023 роках частка сектору державних лісових господарств у ВВП України коливалася в інтервалі 0,36–0,52 %. Незважаючи на зростання вагомості лісового господарства у відтворювальних пропорціях у 2022–2023 роках внаслідок окупації російськими загарбниками частини території країни, де розміщена лівова частка важкої індустрії, зростання питомої ваги такої ланки національного господарства у ВВП країни не відбулося у зв'язку зі зростанням міжнародної допомоги і, відповідно, видатків на оборонно-безпекові заходи.

Незважаючи на численні закиди щодо гальмування прогресивних інституціональних змін через домінування державної форми власності на лісові та лісогосподарські активи, саме прозора державна вертикаль управління лісовим господарством у 90-х роках минулого століття зберегла галузь на відміну від інших сегментів національного господарства, які було «демонтовано» через непрозорість процесів роздержавлення і приватизації.

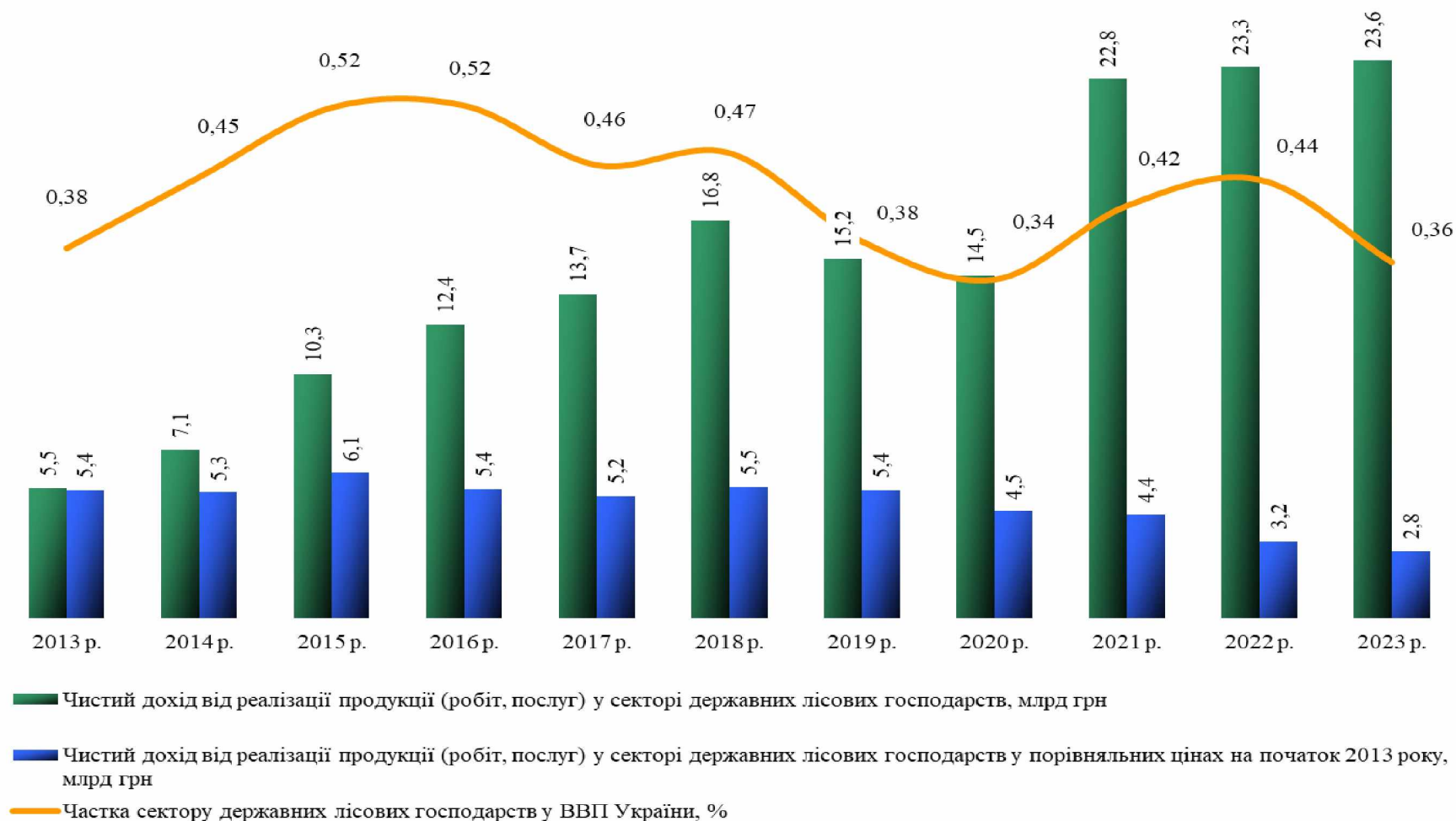

Рис. 2.2. Чистий дохід від реалізації продукції (робіт, послуг) у секторі державних лісових господарств і частка сектору у ВВП України у 2013–2023 роках*

Примітка. *Розраховано автором за даними НБУ та Держлісагентства України

Збереження галузі як цілісної системи, функціонування якої базується на використанні лісоресурсного потенціалу, дало змогу забезпечити висхідну тенденцію в динаміці обсягів продукції, робіт і послуг лісового господарства. Зокрема, у 1997 році обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства у фактичних цінах склали 373 млн грн, у 2004 – 1595 млн грн, у 2008 – 3383 млн грн, у 2015 – 10803 млн грн. Незважаючи на значний вплив світової фінансової кризи на розвиток національної економіки, у 2009 році, порівнюючи з 2008 роком, у лісовому господарстві обвального падіння не відбулося завдяки тому запасу міцності, який було сформовано в період макроекономічної стабілізації (зменшення обсягів продукції, робіт і послуг лісового господарства у 2009 р., якщо порівняти з 2008 р., склало 245 млн грн).

Загалом у 2015 році номінальна величина обсягів продукції, робіт і послуг лісового господарства, порівнюючи з 2000 роком, зростає більш ніж у 14 разів, порівнюючи з 2008 роком – більш ніж у 3 рази. Таке значне зростання показника було зумовлено не лише якісним чинником, зокрема збільшенням обсягів заготівлі деревини, а й кількісними чинниками – зростанням цін на продукцію, роботи та послуги лісового господарства у зв'язку з інфляційними процесами та курсовою нестабільністю гривні. Свідченням значного впливу кількісних чинників на позитивний тренд у динаміці обсягів продукції, робіт і послуг лісового господарства є більш уповільнені темпи зростання показника у порівняльних цінах 2000 року. Зокрема, у 2015 році обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства у порівняльних цінах, порівнюючи з 2000 роком, збільшилися на 39,4 %, порівнюючи з 2008 роком, – на 18,1 %.

За аналізований період (1997–2015 роки) майже кожного року прослідковувалася пряма кореляція між обсягами заготівлі деревини та обсягами продукції робіт і послуг лісового господарства, за винятком окремих часових інтервалів, що свідчить про значний вплив на кінцеві показники діяльності підприємств лісового господарства ресурсного чинника. З огляду на це, якщо в середньостроковій перспективі не будуть

використані резерви ефективнішого використання відходів лісосічного виробництва та несировинних якостей лісу, то й надалі буде спостерігатися екстенсивний тип ведення лісового господарства. Свідченням превалювання марнотратного типу використання сировинної складової лісоресурсного потенціалу є динаміка економічної віддачі 1 куб. м заготовленої деревини.

Поряд із позитивним трендом для обсягів продукції робіт та послуг лісового господарства у фактичних цінах відбувалося значне коливання як у бік збільшення, так і в бік зменшення величини економічної віддачі кубічного метра заготовленої деревини. Найінтенсивніше падіння цього показника було відмічено в період з 2000 по 2003 рік, що зумовлено збільшенням обсягів заготовленої деревини, яке дестимулювало лісокористувачів щодо найбільш ефективного використання резервів комплексної переробки деревини.

Основними постійними лісокористувачами виступають лісові господарства (філії ДП «Ліси України»), які функціонують в інституційному полі Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ). У 2013–2021 роках підприємства, підпорядковані ДАЛРУ, відзначалися різним рівнем результативності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Площа рубок головного користування підприємств ДАЛРУ у 2013 році становила 27,4 тис. га, у 2014 – 29 тис. га, у 2015 – 27,8 тис. га, у 2016 – 29 тис. га, у 2017 – 30 тис. га, у 2018 – 30 тис. га, у 2019 – 26,5 тис. га, у 2020 – 26,4 тис. га, у 2021 році – 25,9 тис. га (додаток Б, табл. Б.1). Найбільше значення показника площі рубок головного користування підприємств ДАЛРУ було у 2017 та 2018 роках (30 тис. га), а найменше – у 2021 році (25,9 тис. га). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, площа рубок головного користування підприємств ДАЛРУ зменшилася на 1,5 тис. га, або на 5,5 %.

Площа рубок догляду за лісом підприємств ДАЛРУ у 2013 році становила 86 тис. га, у 2014 – 81,8 тис. га, у 2015 – 85,4 тис. га, у 2016 – 86,1 тис. га, у 2017 – 89,7 тис. га, у 2018 – 87,6 тис. га, у 2019 – 83,8 тис. га, у 2020 – 74,5 тис. га, у 2021 – 92,2 тис. га. Найбільше значення показника

площі рубок догляду за лісом підприємств ДАЛРУ було у 2021 році (92,2 тис. га), а найменше – у 2020 році (74,5 тис. га). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, площа рубок догляду за лісом підприємств ДАЛРУ зросла на 6,2 тис. га, або в 1,1 раза.

Площа прохідних рубок підприємств ДАЛРУ у 2013 році становила 25,9 тис. га, у 2014 – 24,7 тис. га, у 2015 – 25,2 тис. га, у 2016 – 25,1 тис. га, у 2017 – 27,3 тис. га, у 2018 – 26 тис. га, у 2019 – 25,9 тис. га, у 2020 – 24,6 тис. га, у 2021 – 36 тис. га. Найбільше значення показника площі прохідних рубок підприємств ДАЛРУ було у 2021 році – 36 тис. га, а найменше у 2020 році – 24,6 тис. га. У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, площа прохідних рубок підприємств ДАЛРУ зросла на 10,1 тис. га, або в 1,4 раза.

Площа санітарних рубок підприємств ДАЛРУ у 2013 році становила 174,6 тис. га, у 2014 – 162,2 тис. га, у 2015 – 166,8 тис. га, у 2016 – 157,6 тис. га, у 2017 – 199,2 тис. га, у 2018 – 221,4 тис. га, у 2019 – 228,2 тис. га, у 2020 – 216,8 тис. га, у 2021 – 211 тис. га. Найбільше значення показника площі санітарних рубок підприємств ДАЛРУ було у 2019 році (228,2 тис. га), а найменше – у 2016 році (157,6 тис. га). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, площа санітарних рубок підприємств ДАЛРУ зросла на 36,4 тис. га, або в 1,2 раза.

Заготівля деревини загалом підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 14,4 млн куб. м, у 2014 – 15 млн куб. м, у 2015 – 15,9 млн куб. м, у 2016 – 16,4 млн куб. м, у 2017 – 16 млн куб. м, у 2018 – 16,5 млн куб. м, у 2019 – 15,6 млн куб. м, у 2020 – 15,2 млн куб. м, у 2021 – 14,9 млн куб. м. Найбільше значення показника заготівлі деревини загалом підприємствами ДАЛРУ було у 2018 році (16,5 млн куб. м), а найменше – у 2013 році (14,4 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, заготівля деревини загалом підприємствами ДАЛРУ зросла на 0,5 млн куб. м, або в 1,03 раза.

Заготівля деревини в порядку рубок головного користування підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 6,88 млн куб. м, у 2014 –

7,33 млн куб. м, у 2015 – 7,42 млн куб. м, у 2016 – 7,43 млн куб. м, у 2017 – 7,33 млн куб. м, у 2018 – 6,58 млн куб. м, у 2019 – 6,34 млн куб. м, у 2020 – 6,29 млн куб. м, у 2021 – 6,09 млн куб. м. Найбільше значення показника заготівлі деревини в порядку рубок головного користування підприємствами ДАЛРУ було у 2016 році (7,43 млн куб. м), а найменше – у 2021 році (6,09 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, заготівля деревини в порядку рубок головного користування підприємствами ДАЛРУ знизилася на 0,79 млн куб. м, або на 11,5 %.

Заготівля деревини в порядку рубок догляду підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 1,36 млн куб. м, у 2014 – 1,38 млн куб. м, у 2015 – 1,52 млн куб. м, у 2016 – 1,57 млн куб. м, у 2017 – 1,77 млн куб. м, у 2018 – 1,76 млн куб. м, у 2019 – 1,72 млн куб. м, у 2020 – 1,53 млн куб. м, у 2021 році – 2,22 млн куб. м. Найбільше значення показника заготівлі деревини в порядку рубок догляду підприємствами ДАЛРУ було у 2021 році (2,22 млн куб. м), а найменше – у 2013 році (1,36 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, заготівля деревини за порядком рубок догляду підприємствами ДАЛРУ зросла на 0,86 млн куб. м, або в 1,6 раза.

Заготівля деревини в порядку прохідних рубок підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 0,73 млн куб. м, у 2014 – 0,77 млн куб. м, у 2015 – 0,81 млн куб. м, у 2016 – 0,82 млн куб. м, у 2017 – 0,98 млн куб. м, у 2018 – 0,96 млн куб. м, у 2019 – 0,99 млн куб. м, у 2020 – 0,93 млн куб. м, у 2021 році – 1,48 млн куб. м. Найбільше значення показника заготівлі деревини в порядку прохідних рубок підприємствами ДАЛРУ було у 2021 році (1,48 млн куб. м), а найменше – у 2013 році (0,73 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, заготівля деревини за порядком прохідних рубок підприємствами ДАЛРУ зросла на 0,75 млн куб. м, або у 2 рази.

Заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 7,3 млн куб. м, у 2014 – 7,6 млн куб. м, у 2015 – 7,9 млн куб. м, у 2016 – 8,5 млн куб. м, у 2017 – 7,7 млн куб. м, у 2018 – 9,3 млн куб. м, у 2019 – 8,4 млн куб. м, у 2020 –

8,3 млн куб. м, у 2021 – 7,4 млн куб. м. Найбільше значення показника заготівлі деревини під час здійснення санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ було у 2018 році (9,3 млн куб. м), а найменше – у 2013 році (7,3 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ зросла на 0,1 млн куб. м, або в 1,01 раза.

У 2013–2021 роках сформувалися тенденції щодо зростання площі санітарних рубок та обсягів деревини, яка заготовляється при здійсненні такого виду рубок. Планова площа санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 169,4 тис. га, у 2014 – 165,3 тис. га, у 2015 – 157 тис. га, у 2016 – 161,5 тис. га, у 2017 – 165,9 тис. га, у 2018 – 188,5 тис. га, у 2019 – 199,1 тис. га, у 2020 – 186,2 тис. га, у 2021 – 182,6 тис. га. Найбільше значення показника планової площі санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ було у 2019 році (199,1 тис. га), а найменше – у 2015 році (157 тис. га). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, планова площа санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ зросла на 13,2 тис. га, або на 107,8 % (додаток Б, табл. Б.2).

Фактична площа санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 174,6 тис. га, у 2014 – 162,2 тис. га, у 2015 – 166,8 тис. га, у 2016 – 157,6 тис. га, у 2017 – 199,2 тис. га, у 2018 – 221,4 тис. га, у 2019 – 228,2 тис. га, у 2020 – 216,8 тис. га, у 2021 – 211 тис. га. Запланована площа суцільних санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 14,3 тис. га, у 2014 – 15,4 тис. га, у 2015 – 16,2 тис. га, у 2016 – 18 тис. га, у 2017 – 9,1 тис. га, у 2018 – 12,3 тис. га, у 2019 – 10 тис. га, у 2020 – 8,5 тис. га, у 2021 – 8,8 тис. га.

Площа суцільних санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 18,7 тис. га, у 2014 – 19,8 тис. га, у 2015 – 21,5 тис. га, у 2016 – 23,6 тис. га, у 2017 – 12,3 тис. га, у 2018 – 15,7 тис. га, у 2019 – 11,5 тис. га, у 2020 – 10,4 тис. га, у 2021 – 8,3 тис. га. Найбільше значення показника фактичної площі суцільних санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ було у

2016 році (23,6 тис. га), а найменше – у 2021 році (8,3 тис. га). Фактична площа вибіркового санітарного рубку підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 155,9 тис. га, у 2014 – 142,4 тис. га, у 2015 – 145,3 тис. га, у 2016 – 134 тис. га, у 2017 – 186,9 тис. га, у 2018 – 205,6 тис. га, у 2019 – 216,7 тис. га, у 2020 – 206,4 тис. га, у 2021 – 202,6 тис. га. У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, фактична площа вибіркового санітарного рубку підприємствами ДАЛРУ зросла на 46,7 тис. га, або на 130,0 %.

Сукупна фактична заготівля деревини від санітарних рубку підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 7,3 млн куб. м, у 2014 – 7,6 млн куб. м, у 2015 – 7,9 млн куб. м, у 2016 – 8,5 млн куб. м, у 2017 – 7,7 млн куб. м, у 2018 – 9,3 млн куб. м, у 2019 – 8,4 млн куб. м, у 2020 – 8,3 млн куб. м, у 2021 – 7,4 млн куб. м. Найбільше значення показника фактичної заготівлі деревини від санітарних рубку підприємствами ДАЛРУ було у 2018 році (9,3 млн куб. м), а найменше – у 2013 році (7,3 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, фактична заготівля деревини від санітарних рубку підприємствами ДАЛРУ зросла на 0,1 млн куб. м, або на 101,4 %.

Заготівля деревини від суцільних санітарних рубку підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 4,3 млн куб. м, у 2014 – 4,7 млн куб. м, у 2015 – 4,9 млн куб. м, у 2016 – 5,6 млн куб. м, у 2017 – 2,7 млн куб. м, у 2018 – 3,7 млн куб. м, у 2019 – 2,6 млн куб. м, у 2020 – 2,4 млн куб. м, у 2021 – 1,8 млн куб. м.

Фактична заготівля деревини від вибіркового санітарного рубку підприємствами ДАЛРУ у 2013 році становила 3 млн куб. м, у 2014 – 2,9 млн куб. м, у 2015 – 3 млн куб. м, у 2016 – 2,9 млн куб. м, у 2017 – 5 млн куб. м, у 2018 – 5,6 млн куб. м, у 2019 – 5,9 млн куб. м, у 2020 – 5,9 млн куб. м, у 2021 – 5,6 млн куб. м. Найбільше значення показника фактичної заготівлі деревини від вибіркового санітарного рубку підприємствами ДАЛРУ було у 2019 і 2020 роках (5,9 млн куб. м), а найменше – у 2014 і 2016 роках (2,9 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з

2013 роком, фактична заготівля деревини від вибіркового санітарних рубок підприємствами ДАЛРУ зросла на 2,6 млн куб. м, або в 1,9 раза.

Недосконалість рентного регулювання лісокористування та інституціональні пастки в управлінні постійними лісокористувачами призвели до того, що останніми роками більше половини деревини заготовляється в порядку здійснення санітарних рубок. У 2013 році сукупна заготівля деревини склала 14,4 млн куб. м, у 2014 – 15,0 млн куб. м, у 2015 – 15,9 млн куб. м, у 2016 – 16,4 млн куб. м, у 2017 – 16,0 млн куб. м, у 2018 – 16,6 млн куб. м, у 2019 – 15,6 млн куб. м, у 2020 – 15,2 млн куб. м, у 2021 році – 14,9 млн куб. м. Найбільшим значення показника, що характеризував сукупну заготівлю деревини було у 2018 році (16,6 млн куб. м), а найменшим – у 2013 році (14,4 млн куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, сукупна заготівля деревини зросла на 0,5 млн куб. м (рис. 2.3).

Фактична заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок у 2013 році становила 7,3 млн куб. м, у 2014 – 7,6 млн куб. м, у 2015 – 7,9 млн куб. м, у 2016 – 8,5 млн куб. м, у 2017 – 7,7 млн куб. м, у 2018 – 9,3 млн куб. м, у 2019 – 8,4 млн куб. м, у 2020 – 8,3 млн куб. м, у 2021 році – 7,4 млн куб. м.

Питома вага деревини від санітарних рубок у загальному обсязі заготовленої деревини у 2013 році становила 50,7 %, у 2014 – 50,7 %, у 2015 – 49,7 %, у 2016 – 51,8 %, у 2017 – 48,1 %, у 2018 – 56,0 %, у 2019 – 53,8 %, у 2020 – 54,6 %, у 2021 – 49,7 %.

Водночас значні площі санітарних рубок зумовлені недофінансуванням потреб постійних лісокористувачів у розбудові індустрії застосування біологічних і хімічних методів боротьби з хворобами лісу та шкідниками. Сьогодні більшість установ лісової галузі не використовує сучасні методи дослідження стану рослин, виявлення збудників хвороб, шкідників, паразитів тощо.

Важливою складовою лісогосподарювання виступає усунення наслідків деструктивного впливу воєнних дій на лісові біогеоценози (табл. 2.3).

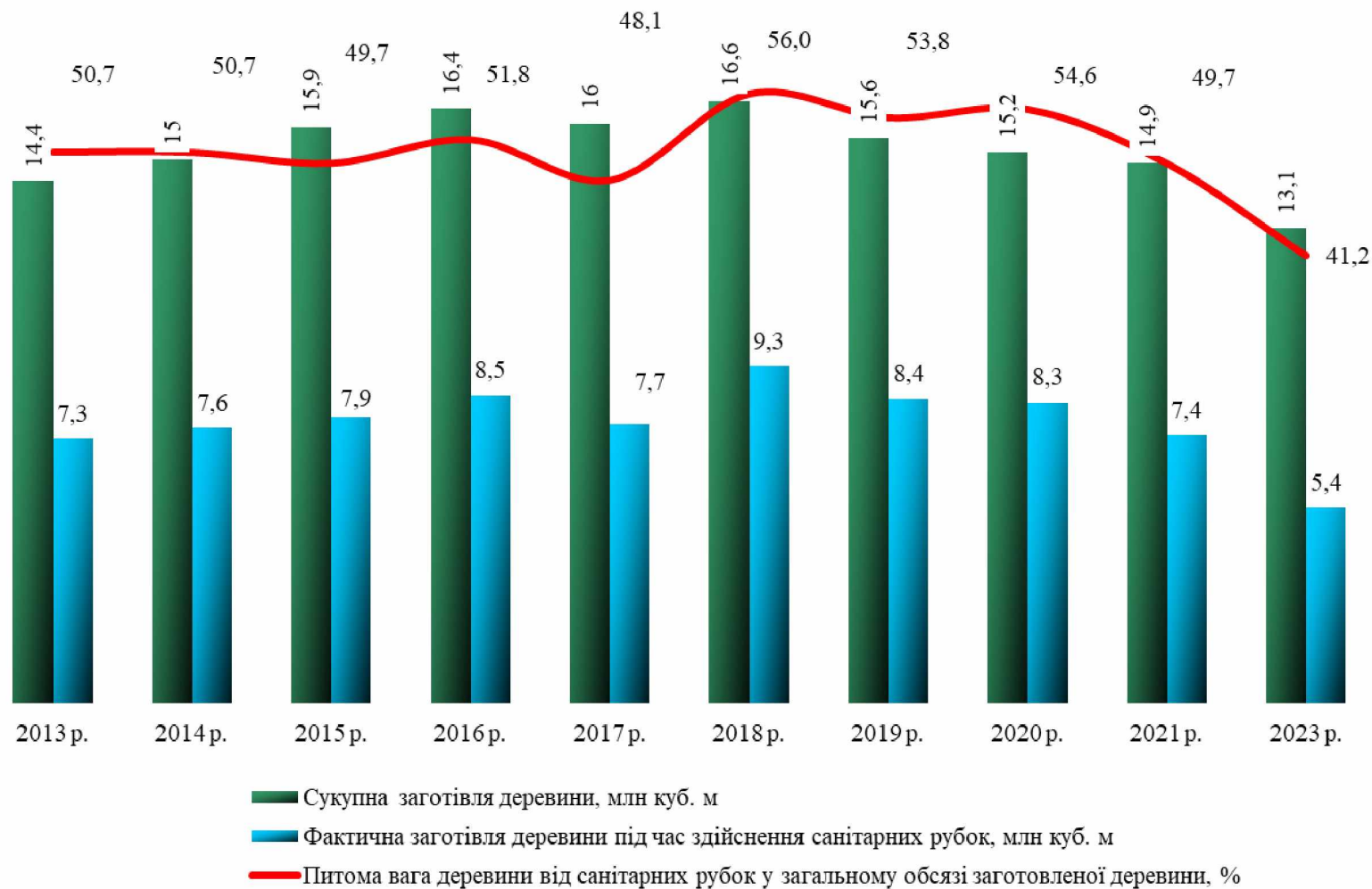

Рис. 2.3. Динаміка сукупної заготівлі деревини та фактичної заготівлі деревини під час здійснення санітарних рубок у 2013–2023 роках

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

Таблиця 2.3

Площа земель лісового фонду, що зазнала впливу збройної агресії*

№ з/п	Область / Підприємства, установи та організації, філії ДП «Ліси України»	Площа земель лісового фонду, що зазнали впливу збройної агресії рф, га							
		разом	зокрема		разом	зокрема		постраждала, але не була окупована (обстріли, диверсії тощо)	разом
			деокупована (звільнена)	тимчасово окупована		розмінована	потребує розмінування		
1	Автономна Республіка Крим	229962	0	229962	0	0	0	0	229962
2	Вінницька область								
3	Волинська область								
4	Дніпропетровська область	0	0	0	308	0	308	308	308
5	Донецька область	88389,2	23000	65389,2	42756,1	50	42706,1	15756,1	104145,3
6	Житомирська область	15883	15883	0	25000	0	25000	9206,6	25089,6
7	Закарпатська область								
8	Запорізька область	65956,8	0	65956,8	0	0	0	0	65956,8
9	Івано-Франківська область								
10	Київська область	187233,8	187234	0	140436,8	52208,4	88228,4	8123	195356,8
11	Кіровоградська область								
12	Луганська область	237773,2	0	237773,2	0	0	0	0	237773,2
13	Львівська область								
14	Миколаївська область	15284,8	5931,6	9353,2	16159,4	0	16159,4	5279,9	20564,7
15	Одеська область								
16	Полтавська область								
17	Рівненська область	0	0	0	0	0	0	0,2	0,2
18	Сумська область	195388	195388	0	13530,4	214,4	13316	30	195418
19	Тернопільська область								
20	Харківська область	163610,1	155410	7200	180481,1	616	179865,1	29492,55	192104,65
21	Херсонська область	172280,3	11361,3	160919	30827,9	0	30827,9	0	172280,3
22	Хмельницька область								
23	Черкаська область	0	0	0	600	590,6	9,4	600,6	600,6
24	Чернівецька область								
25	Чернігівська область	262822,5	262823	0	20402	16338	4064	0	262822,5
	Разом	1634584	857030	776553	470501,7	70017,4	400484,3	68799,0	1702382,7

Примітка. *За даними ДАЛРУ

При програмуванні таких заходів необхідно враховувати те, що саме в лісодефіцитних районах ідуть найбільш інтенсивні бойові дії. Варто зауважити, що кліматично вразливі ліси надзвичайно порушені війною. Частина лісів на довгий період не підлягатиме лісокористуванню через спецрежими прикордонних територій і замінування. Впливу бойових дій зазнало 1,6 млн га лісів, зокрема 726 тис. га до цього часу в окупації.

У короткостроковій перспективі необхідно: прийняти в другому читанні Закон «Про ринок деревини»; сформувати стимулююче податкове законодавство; розробити інструментарій ефективної державної протекції та посилити роль держави як регулятора; посилити роль і відповідальність місцевих громад; забезпечити стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу у сфері лісогосподарювання. Лісозаготівлі повинні проводитись з урахуванням не тільки економічних, а й екологічних проблем.

2.2. Характеристика фінансово-економічних показників діяльності підприємств ДАЛРУ та оцінка основних тенденцій бюджетного фінансування видатків на лісове господарство і мисливство

Фінансування потреб лісового господарства в Україні в останні десятиліття зазнало декілька трансформацій. Під впливом певних кон'юнктурних чинників було прийнято упереджене рішення щодо обмеження бюджетного фінансування процесів лісовідновлення та лісовідтворення, що змусило постійних лісокористувачів відкорегувати плани своєї діяльності і фактично левову частку госпрозрахункових грошей спрямовувати на ведення лісового господарства. На IV з'їзді лісівників України заступник Голови ДАЛРУ В. Бондар констатував, що у 2018 році, не маючи бюджетного фінансування останні роки, лісогосподарські підприємства тільки за перше півріччя спрямували понад 2,8 млрд грн з власних коштів на ведення лісового господарства. Грошові вкладення на

1 гектар, порівнюючи з 2017 роком, зросли на 36,4 %. Водночас, було перенаправлено кошти із зарплат працівників лісоресурсних областей, за їх згодою, як допомогу на Південь і Схід – майже 70 млн грн [27, с. 3]. Фактично спрямування коштів лісогосподарських підприємств лісозабезпечених регіонів у малолісні регіони є проявом перехресного субсидування, що давало змогу зберегти потенціал ведення лісового господарства на Півдні і Сході країни. Це одночасно є проявом «ручного» режиму управління фінансами лісогосподарських підприємств, що уповільнює темпи нарощення інвестицій у модернізацію та реконструкцію об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури. Дуже важливо, щоб питання збереження та відтворення лісів Півдня і Сходу виступило окремим пріоритетом у національній лісовій політиці з ідентифікацією конкретних джерел фінансового забезпечення.

Значною мірою в умовах відсутності централізованого фінансування потреб лісовідновлення та лісовідтворення лісогосподарським підприємствам допомагає виконувати необхідний комплекс лісогосподарських заходів наявність переробних підрозділів. На думку В. Бондаря, сьогодні у зв'язку з проблемою збуту деревини, наявність деревообробних підрозділів у складі лісогосподарських підприємств нас рятує, це є нашим плюсом [27, с. 4].

Ще у 2018 році заступник Голови ДАЛРУ В. Бондар обґрунтовував доцільність формування фонду розвитку лісового господарства з чіткою ідентифікацією джерел його наповнення та визначенням пріоритетів витрачання коштів, які в ньому акумулюватимуться. Він пропонував наступні джерела наповнення Фонду розвитку лісового господарства: 30 % від рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів; 25 % від чистого прибутку (доходу) державних лісогосподарських підприємств; добровільні внески юридичних і фізичних осіб; міжнародна технічна допомога; інші надходження. Пріоритетами витрачання коштів Фонду розвитку лісового господарства виступають: відтворення лісів; охорона і захист лісів, придбання протипожежної та лісогосподарської техніки і

обладнання; поліпшення якісного складу лісів і збереження біорізноманіття в лісах; лісовпорядкування та інші проєктно-вишукувальні роботи, ведення державного лісового кадастру, обліку та моніторингу лісів [27].

У 2018 році пропонувалися ДАЛРУ і були схвалені учасниками IV з'їзду лісівників України конкретні пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства щодо покращення фінансування потреб лісового господарства. Зокрема, було запропоновано такі законопроекти: «Про внесення змін до Лісового кодексу України (щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення лісової галузі)» № 8238 від 05.04.2018; «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення лісової галузі)» № 8239 від 05.04.2018; «Про внесення змін до пункту 256.3 статті 256 Податкового кодексу України (щодо фінансового забезпечення лісової галузі)» № 8240 від 05.04.2018; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення ефективного ведення лісового господарства та посилення охорони лісів» № 8241 від 05.04.2018; «Про внесення зміни до статті 39 Закону України «Про тваринний світ» № 8242 від 05.04.2018; «Про Державний бюджет України на 2018 рік» (щодо фінансового забезпечення лісової галузі) № 8246 від 05.04.2018; «Про ринок деревини» [27]. Але більшість законодавчих ініціатив щодо фінансового забезпечення лісової галузі не отримала підтримки депутатського корпусу, тому й зберігся ручний режим фінансування процесів лісовідновлення та лісовідтворення, а також інших потреб лісового господарства.

Однією з причин зменшення обсягів фінансування потреб лісового господарства, зокрема модернізації об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури, є надмірне податкове навантаження на постійних лісокористувачів, яке «вимиває» внутрішні інвестиції та обігові кошти. Зокрема, за інформацією Г. Москаля, надмірне податкове навантаження на постійних лісокористувачів Закарпаття призвело до того, що підприємства лісової галузі цього регіону у 2017 році отримали

58,4 млн грн прибутку, з якого сплатили податок на прибуток і дивіденди у сумі 46,6 млн грн. Іншими словами, з тисячі гривень прибутку лісгоспи сплатили 795 грн податку, а у своєму розпорядженні залишили 205 грн, тобто близько 20 %. До зведеного бюджету та єдиного соціального внеску у 2017 році сплачено 371,3 млн грн, а за вісім місяців 2018 року – 296,9 млн грн. [37, с. 20].

Загальна площа природно-заповідного фонду Закарпаття складає 182,4 тис га, що становить 14 % від площі області, зокрема в підпорядкуванні обласного управління лісового і мисливського господарства перебуває 10,6 % від загальної кількості лісів. Враховуючи умови чинного природоохоронного законодавства, площа природно-заповідного фонду буде зростати, що призведе до росту витрат на його утримання за одночасного зменшення обсягів заготівлі деревини і, відповідно, до скорочення обсягів її реалізації. Тому слід передбачити державні кошти для лісгосподарських підприємств для компенсації витрат на утримання об'єктів природно-заповідного фонду. Слід внести зміни й у порядок оподаткування прибутку державних лісгосподарських підприємств. Згідно з чинним Бюджетним кодексом України, лісгосподарські підприємства сплачують 18 % податку на прибуток та 75 % – відрахування частини чистого прибутку, тобто дивіденди. Слід зменшити податкове навантаження щодо сплати дивідендів із 75 до 15 % через внесення змін до Податкового кодексу України [37, с. 21].

Доцільність перегляду пріоритетів фінансування лісового господарства впливає з твердження О. Горгана про те, що існує загроза стрімкої втрати продуктивності лісів без фінансування державних програм через держбюджет. Питання бюджетного фінансування лісової галузі на сьогодні є принциповим [218, с. 22].

Значною мірою дефіцит коштів у публічних бюджетах для фінансування потреб лісового господарства зумовлений тим, що система оподаткування лісокористування, яка діє сьогодні, не дає змоги адмініструвати достатні обсяги фінансових ресурсів, щоб наростити суми

видатків на лісовідновлення та лісовідтворення. На думку А. Дейнеки, яку він висловив у 2018 році, та система оподаткування, яка діє сьогодні, лишилася в Україні по суті з радянських часів. Уже всі наші сусіди фактично мають модернізовані сучасні системи оподаткування, але в нас прийняли зараз таку систему, такий закон про орендні платежі, про лісовий земельний податок, що фактично до Нового року, якщо би не було відповідної реакції, всі би лігоспи України фактично були би банкротами [2, с. 27].

Народний депутат України В. Давиденко лобював ідею щодо концентрації рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів на місцевому рівні. На його думку, треба працювати над тим, щоб рента, яку платять лісівники, перерозподілялася правильно і щоб не платили за молоді ліси, урожай з яких може бути через 50–60 років. 100 % рентної плати має йти на місця, до сільських рад [20, с. 31].

На сьогодні фінансування з державного бюджету державних, регіональних і місцевих програм ведення лісового господарства здійснюється лише за допомогою цільового виділення коштів через державні органи лісового господарства. Фінансування заходів на охорону і відновлення лісових ресурсів здійснюється в умовах нормативно-правової неврегульованості, що є однією з причин неефективного управління фінансовими ресурсами та призводить до невиконання лісогосподарських заходів у лісовому фонді в повному обсязі [196, с. 415].

У країнах із ринковою економікою лісове господарство трактується як комерційна діяльність за певного врахування суспільних та екологічних особливостей його ведення. Механізм функціонування лісового господарства орієнтовано на те, що дохід від лісу покриває витрати на лісівництво та управління, а власник отримує також і чистий прибуток.

Враховуючи те, що посадку лісу від його стиглості відокремлює значний часовий лаг і це знижує інвестиційну привабливість лісогосподарських проєктів, бюджетне фінансування лісогосподарських заходів і надалі має залишатися пріоритетним напрямом фінансового

забезпечення лісовідновлення та лісовідтворення. Це пов'язано з тим, що підприємницький капітал упереджено ставиться до проєктів з тривалим терміном окупності. Це підтверджує і позиція Г. Михальчинець, яка вважає, що сьогоднішні пропозиції банківських установ щодо фінансування лісових господарств майже відсутні. Це пов'язано зі значними ризиками, зокрема ризиками, пов'язаними з часом та нерентабельністю цього виду господарської діяльності. Крім того, слабка фінансова інфраструктура та її нерівномірність, нерозвинутість фондового ринку, нестабільність правового поля ускладнюють процес залучення зовнішніх джерел фінансування та банківських кредитів [196, с. 414].

Мостепанюк В. та Т. Гайдучок переконані, що для стабільного розвитку лісової галузі потрібне і відповідне фінансування, яке тісно пов'язане з її специфічними особливостями – довготривалим періодом лісовирощування та поєднанням у цьому процесі сил природи і праці. Реформування галузі потребує вдосконалення механізму фінансування лісового господарства з урахуванням регіональних особливостей, вдосконалення системи оподаткування, оновлення системи продажу необробленої деревини тощо. Більшість успішних лісових підприємств Полісся та Карпат, частина підприємств Лісостепової зони повністю відмовились від бюджетного фінансування і ведуть лісове господарство за власні кошти, отриманих від продажу лісових продуктів [212, с. 620–621].

За версією М. Дубини та О. Зінкевич, на сьогодні цілком зрозуміло, що держава не може забезпечити належне фінансування роботи лісогосподарських підприємств в Україні. Досвід зарубіжних країн свідчить, що ефективно такі суб'єкти господарювання можуть розвиватися лише в ринкових умовах власного функціонування за участі приватного капіталу [82, с. 65].

Необхідність створення такого фонду пояснюється наявністю потреби в реалізації складних національних заходів щодо підтримки лісового господарства, реформування окремих його складових. Також кошти цього

Фонду можуть використовуватися для відновлення лісу внаслідок настання стихійних лих, техногенних аварій. Частково кошти Фонду доцільно витратити на розвиток мисливського господарства, розведення диких тварин, підтримку їхньої життєдіяльності [82, с. 67].

Однією із основних цілей удосконалення фінансової системи лісової галузі є задоволення потреб підприємств лісового господарства у власних грошових ресурсах. Сьогодні двоканальне фінансування лісового господарства з бюджетних асигнувань і власних коштів підприємств у зазначених регіонах переважно перетворюється на одноканальне – за кошти від власної діяльності. Тому збільшення доходності таких державних підприємств забезпечить своєчасне та якісне виконання необхідних лісогосподарських робіт і заходів виключно з власних коштів і дозволить органам державного управління лісової галузі спрямувати бюджетні кошти в регіони з низьким рівнем лісистості [271].

Для реалізації зазначеного необхідне формування спеціального фонду фінансування лісогосподарської діяльності на центральному рівні управління лісової галузі через внесення змін до чинного законодавства. Створення Фонду фінансування лісового господарства України та його використання з дотриманням принципів програмно-цільового бюджетного фінансування дозволить забезпечити виконання Державних програм розвитку лісового господарства за регіонами згідно з матеріалами лісовпорядкування та науковими рекомендаціями. Зміни до чинного законодавства передусім стосуються Бюджетного кодексу України [271].

Зінкевич О. переконаний, що розвиток лісового господарства є невід’ємною складовою функціонування національної економіки. Незважаючи на дефіцитність лісових ресурсів в Україні та віднесення її до групи країн, які не мають змоги повністю задовольнити власні потреби в таких ресурсах, значна частина нашої країни покрита лісами й у країні створена та ефективно працює велика система окремих лісогосподарських державних підприємств. Проте нині спроможність цих суб’єктів

господарювання до розвитку обмежується відсутністю достатніх обсягів фінансових коштів [109, с. 125].

Фінансове забезпечення розвитку лісового господарства – це сукупність фінансових відносин, які виникають у процесі акумуляції, розпорядження та використання фінансових ресурсів для забезпечення розвитку галузі матеріального виробництва, що вивчає, веде облік і відтворення, охорону й захист лісів, а також здійснює регулювання їх використання для задоволення потреб економічних суб'єктів у лісових і пов'язаних із ними інших ресурсах [249].

Зінкевич О. систематизував такі джерела фінансового забезпечення потреб сфери лісгосподарювання: кошти державного бюджету та кошти місцевих бюджетів, самофінансування, кредити банківських установ, фінансові ресурси партнерів, централізовані фінансові фонди, приватні інвестиції, міжнародну допомогу [109, с. 127].

Жаворонок А. та Н. Ковальчук вважають, що наявність достатньої суми джерел фінансового забезпечення дає змогу підприємствам лісової галузі забезпечити достатній рівень фінансової стійкості, що має не лише позитивні наслідки для конкретного суб'єкта господарювання у вигляді фінансово-економічних вигод, але й позитивні екологічні та соціальні наслідки для держави загалом [92, с. 154–155].

Значна кількість підприємств України не отримує бюджетного фінансування, що ставить їх на межу банкрутства, адже критичний стан фінансування робить неможливим ведення лісового господарства у закріплених за ними лісах. Проблемою відсутності такого фінансування також є звільнення висококваліфікованих фахівців цих підприємств або переведення їх на режим скороченого робочого часу.

Забезпечення достатнього обсягу фінансового забезпечення підприємств лісової галузі може бути досягнуто через: зменшення поточних зобов'язань на підприємстві; зменшення поточних боргів у структурі джерел фінансування необоротних активів; збільшення власних коштів в обороті;

збільшення довгострокових джерел фінансування; зменшення банківських кредитів; збільшення нерозподіленого прибутку, зменшення частки споживання чистого прибутку; реструктуризацію дебіторської заборгованості; поліпшення складу, структури і стану основних виробничих засобів підприємства; удосконалення планування, управління й організації праці та виробництва; зниження фондомісткості, підвищення фондівіддачі та продуктивності праці на підприємстві [92, с. 157].

За період 2011–2019 рр. загалом спостерігається скорочення видатків публічних бюджетів на ДАЛРУ, що не забезпечує належних масштабів здійснення лісогосподарських заходів для забезпечення науково обґрунтованого ведення лісового господарства. Здебільшого видатки публічних бюджетів на ДАЛРУ здійснювалося із загального бюджету, лише у 2019 році, порівнюючи з 2018 роком, значно зросли видатки зі спеціального фонду – фонду розвитку лісового господарства. У 2011 році обсяг видатків загального фонду публічних бюджетів на ДАЛРУ становив 723,7 млн грн, у 2012 році – 623,8 млн грн, у 2013 році – 608,9 млн грн, у 2016 році – 120,5 млн грн, у 2018 році – 274,9 млн грн, у 2019 році – 285,2 млн грн. Загалом у 2019 році, порівняно з 2011 роком, обсяги видатків загального фонду публічних бюджетів на ДАЛРУ зменшилися у 2,5 раза, що негативним чином вплинуло на якість і своєчасність здійснення комплексу лісогосподарських заходів та лісоохоронних робіт.

Видатки на лісове і мисливське господарство у 2013 році становили 2327,9 млн грн., у 2014 – 2628,7 млн грн, у 2015 – 3582,3 млн грн, у 2016 – 4415,9 млн грн, у 2017 – 5070,2 млн грн, у 2018 – 6738,6 млн грн, у 2019 – 6601,7 млн грн, у 2020 – 6312,7 млн грн, у 2021 році – 9535,3 млн грн. Найбільше значення показника видатків на лісове та мисливське господарство підприємств ДАЛРУ було у 2021 році (9535,3 млн грн), а найменше – у 2013 році (2327,9 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, видатки підприємств ДАЛРУ на лісове та мисливське господарство зросли на 7207,4 млн грн, або в 4 рази (додаток В).

Позитивним, як вже зазначалося, є поступове зростання видатків спеціального фонду публічних бюджетів на ДАЛРУ. Якщо у 2011 році вони становили 47,7 млн грн, у 2012 році – 26,1 млн грн, у 2013 році – 35,6 млн грн, у 2016 році – 25,2 млн грн, у 2018 році – 43,6 млн грн, у 2019 році – 267,6 млн грн. Тобто у 2019 році, порівнюючи з 2011 роком, видатки зі спеціального фонду публічних бюджетів на потреби ДАЛРУ збільшилися більш ніж у 6 разів. Водночас, незважаючи на таку позитивну динаміку, обсяги бюджетного фінансування не покривають навіть мінімальної потреби.

Необхідно зазначити, що зменшення загалом обсягів бюджетного фінансування потреб ДАЛРУ відбувалося одночасно зі зростанням площі рубок лісу та лісогосподарських заходів. Якщо у 2011 році площа рубок лісу та лісогосподарських заходів становила 421,8 тис. га, у 2012 році – 417,0 тис. га, у 2014 році – 382,5 тис. га, у 2015 році – 399,3 тис. га, у 2016 році – 386,4 тис. га, у 2018 році – 445,5 тис. га, то у 2019 році – 436,8 тис. га. Тобто збільшуючи масштаби рубок лісу та лісогосподарських заходів на фоні скорочення бюджетних видатків на потреби лісового господарства, постійні лісокористувачі змушені вводити додаткові потужності, що дадуть змогу нарощувати обсяги виробництва, насамперед через налагодження виробництва продукції, робіт і послуг з високою доданою вартістю.

Тобто необхідність фінансування рубок лісу та лісогосподарських і лісоохоронних заходів по суті виступає однією з основних детермінантів диверсифікації виробничо-господарської діяльності, найперше вертикальної диверсифікації, яка найбільшою мірою базується на традиційних видах діяльності постійних лісокористувачів та традиційній номенклатурі продуктів, робіт і послуг, що продукуються суб'єктами лісогосподарського підприємництва. Водночас не всі видатки публічних бюджетів спрямовуються на потреби лісового та мисливського господарства, зокрема лісовідновлення та заліснення.

Видатки на лісорозведення через садіння і висівання лісу у 2013 році становили 19,3 млн грн, у 2014 – 10,3 млн грн, у 2015 – 4,7 млн грн, у 2016 –

4,5 млн грн, у 2017 – 4,5 млн грн, у 2018 – 5,7 млн грн, у 2019 – 6,9 млн грн, у 2020 – 6,9 млн грн, у 2021 році – 10,8 млн грн. Найбільше значення показника видатків на лісорозведення за допомогою садіння і висівання лісу підприємств ДАЛРУ було у 2013 році (19,3 млн грн), а найменше – у 2016 і 2017 роках (4,5 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, видатки підприємств ДАЛРУ на лісорозведення через садіння і висівання лісу зменшилися на 8,5 млн грн, або на 44,1 %.

Фінансування мисливського господарства у 2013 році становило 14,7 млн грн, у 2014 – 15,2 млн грн, у 2015 – 19,2 млн грн, у 2016 – 21,7 млн грн, у 2017 – 25,6 млн грн, у 2018 – 29,8 млн грн, у 2019 – 25,0 млн грн, у 2020 – 25,5 млн грн, у 2021 році – 38,9 млн грн. Найбільше значення показника фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ було у 2021 році (38,9 млн грн), а найменше – у 2013 році (14,7 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ збільшилося на 24,2 млн грн, або у 2,6 раза.

Фінансування мисливського господарства на землях природно-заповідного фонду у 2013 році становило 0,79 млн грн, у 2014 – 0,76 млн грн, у 2015 – 1,04 млн грн, у 2016 – 0,92 млн грн, у 2017 – 1,34 млн грн, у 2018 – 1,65 млн грн, у 2019 – 1,52 млн грн, у 2020 році – 1,55 млн грн, у 2021 – 1,63 млн грн. Найбільше значення показника фінансування мисливського господарства на землях природно-заповідного фонду підприємствами ДАЛРУ було у 2018 році (1,65 млн грн), а найменше – у 2014 році (0,76 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, фінансування мисливського господарства на землях природно-заповідного фонду підприємствами ДАЛРУ збільшилося на 0,8 млн грн, або у 2 рази.

Фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду у 2013 році становило 54,0 млн грн, у 2014 – 55,6 млн грн, у 2015 – 65,4 млн грн, у 2016 – 65,4 млн грн, у 2017 – 93,0 млн грн, у 2018 – 125,5 млн грн, у 2019 – 133,4 млн грн, у 2020 – 143,0 млн грн, у 2021 році –

150,7 млн грн. Найбільше значення показника фінансового забезпечення збереження природно-заповідного фонду підприємствами ДАЛРУ було у 2021 році (150,7 млн грн), а найменше – у 2013 році (54,0 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду підприємствами ДАЛРУ збільшилося на 96,7 млн грн, або у 2,8 раза.

Чистий дохід від реалізації підприємств ДАЛРУ у 2013 році становив 5541 млн грн, у 2014 – 7139 млн грн, у 2015 – 10295 млн грн, у 2016 – 12361 млн грн, у 2017 – 13691 млн грн, у 2018 – 16834 млн грн, у 2019 – 15231 млн грн, у 2020 – 14462 млн грн, у 2021 році – 22800 млн грн. Найбільше значення показника чистого доходу від реалізації підприємств ДАЛРУ було у 2021 році (22800 млн грн), а найменше – у 2013 році (5541 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, чистий дохід від реалізації підприємств ДАЛРУ збільшився на 17258,5 млн грн, або в 4 рази.

Чистий дохід від реалізації у порівняльних цінах на початок 2013 року підприємств ДАЛРУ у 2013 році становив 5548 млн грн, у 2014 – 5326 млн грн, у 2015 – 6125 млн грн, у 2016 – 5419 млн грн, у 2017 – 5152 млн грн, у 2018 – 5547 млн грн, у 2019 – 5420 млн грн, у 2020 – 4495 млн грн, у 2021 році – 4369 млн грн. Найбільше значення показника чистого доходу від реалізації у порівняльних цінах на початок 2013 року підприємств ДАЛРУ було у 2015 році (6125 млн грн), а найменше – у 2021 році (4369 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, чистий дохід від реалізації у порівняльних цінах на початок 2013 року підприємств ДАЛРУ зменшився на 1079,7 млн грн, або на 19,8 %.

Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ у 2013 році становив 98,4 млн грн, у 2014 – 183,2 млн грн, у 2015 – 782 млн грн, у 2016 – 565 млн грн, у 2017 – 471,9 млн грн, у 2018 – 466,1 млн грн, у 2019 – 291,5 млн грн, у 2020 – 194,8 млн грн, у 2021 році – 1017,5 млн грн. Найбільше значення показника чистого прибутку підприємств ДАЛРУ було у 2021 році (1017,5 млн грн), а найменше – у 2013 році (98,4 млн грн). У 2021

році, якщо порівняти з 2013 роком, чистий прибуток підприємств ДАЛРУ збільшився на 919,1 млн грн, або в 10,3 раза.

Важливою складовою сфери лісогосподарювання виступає галузь мисливського господарства. Мисливське господарство в Україні ведеться на площі 38,8 млн га, зокрема лісових угідь – 8 млн га, польових угідь – 29 млн га, водно-болотних угідь – 1,8 млн га. За розподілом 24,3 млн га (63 %) надано в користування організаціям Українського товариства мисливців та рибалок (УТМР), 4,0 млн га (10 %) – підприємствам, що належать до сфери управління Держлісагентства, 10,5 млн га (27,0 %) – користувачам іншої форми власності. Загалом мисливським господарством займається майже 1200 юридичних осіб. В Україні зареєстровано близько 750 тис. мисливців. У мисливському господарстві працює понад 6 тис. працівників, зокрема майже 500 мисливствознавців та 4,9 тис. штатних егерів. Один егер у середньому обслуговує 8,1 тис. га мисливських угідь.

У 2013 році показник сукупного фактичного фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ становив 15,49 млн грн, у 2014 – 15,96 млн грн, у 2015 – 20,24 млн грн, у 2016 – 22,62 млн грн, у 2017 – 26,94 млн грн, у 2018 – 31,45 млн грн, у 2019 – 26,52 млн грн, у 2020 – 27,05 млн грн, у 2021 році – 40,53 млн грн. Найбільшим значення показника сукупного фактичного фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ було у 2021 році (40,53 млн грн), а найменшим у 2013 році (15,49 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, сукупне фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ зросло на 25,04 млн грн (додаток Г).

У 2013 році показник, що характеризував фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ на землях ПЗФ, становив 0,79 млн грн, у 2014 – 0,76 млн грн, у 2015 – 1,04 млн грн, у 2016 – 0,92 млн грн, у 2017 – 1,34 млн грн, у 2018 – 1,65 млн грн, у 2019 – 1,52 млн грн, у 2020 – 1,55 млн грн, у 2021 – 1,63 млн грн. Найбільшим значення показника фактичного фінансування мисливського господарства

підприємствами ДАЛРУ на землях ПЗФ було у 2018 році (1,65 млн грн), а найменшим у 2014 році (0,76 млн грн). У 2021 році, якщо порівняти з 2013 роком, фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ на землях ПЗФ зросло на 0,84 млн грн.

У 2013 році показник, що характеризував сукупне фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ у порівняльних цінах на початок 2013 року становив 15,23 млн грн, у 2014 – 11,91 млн грн, у 2015 – 12,04 млн грн, у 2016 – 9,92 млн грн, у 2017 – 10,14 млн грн, у 2018 – 10,36 млн грн, у 2019 – 9,44 млн грн, у 2020 – 8,41 млн грн, у 2021 році – 7,77 млн грн. Найбільшим значення цього показника було у 2013 році (15,23 млн грн), а найменшим у 2021 році (7,77 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, показник, що характеризував сукупне фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ у фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ на землях ПЗФ, зріс на 0,84 млн грн.

У 2013 році показник, що характеризував сукупне фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ у порівняльних цінах на початок 2013 року становив 15,23 млн грн, у 2014 – 11,91 млн грн, у 2015 – 12,04 млн грн, у 2016 – 9,92 млн грн, у 2017 – 10,14 млн грн, у 2018 – 10,36 млн грн, у 2019 – 9,44 млн грн, у 2020 – 8,41 млн грн, у 2021 – 7,77 млн грн. Найбільшим значення цього показника було у 2013 році (15,23 млн грн), а найменшим у 2021 році (7,77 млн грн). У 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, показник, що характеризував сукупне фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ у порівняльних цінах на початок 2013 року, зменшився майже у 2 рази, або на 7,46 млн грн.

Каталізатором нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення галузі мисливського господарства виступає створення Мисливського фонду на загальнонаціональному рівні (рис. 2.4).

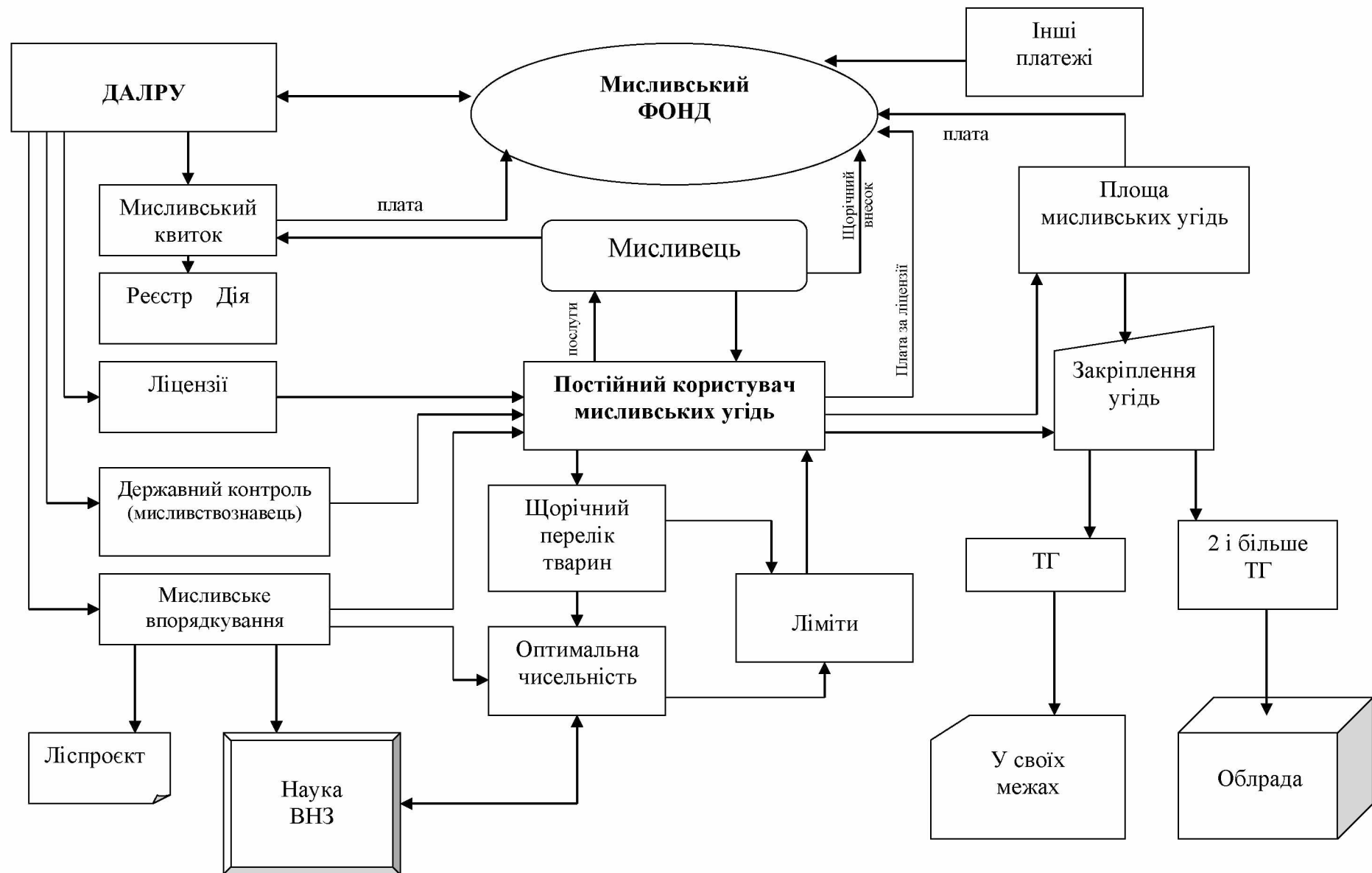

Рис. 2.4. Інституційні засади та фіскально-бюджетні виміри формування Мисливського фонду в Україні

Примітка. Розроблено автором

Основними джерелами наповнення такого фонду виступають: плата за отримання мисливського квитка, плата за ліцензію на добування мисливських тварин, плата за користування мисливськими угіддями, благодійні та філантропічні внески, інші джерела. Створення Мисливського фонду дасть змогу сформувати надійне джерело фінансування потреб мисливського господарства, а також забезпечити координацію державної політики у цій галузі на обласному, міжтериторіальному (міжмуніципальному) та територіальному рівнях. Міжтериторіальний рівень координації розвитку мисливської галузі є необхідним з огляду на те, що мисливські угіддя окремих товариств дуже часто розташовані на території декількох суміжних територіальних громад. Це також необхідно, враховуючи те, що у 2021 році міські, селищні та сільські територіальні громади внаслідок земельної дерегуляції отримали значні площі сільськогосподарських угідь, зокрема самозаліснених і водно-болотних угідь, що розширює ареал розвитку мисливської галузі. Створення Мисливського фонду також дасть змогу модернізувати систему мисливського упорядкування, забезпечити обґрунтовані ліміти на добування мисливських тварин і цифровізувати документообіг.

2.3. Аналіз результативності виконання ДАЛРУ виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства й охорони навколишнього природного середовища та фінансування основних лісогосподарських, лісоохоронних і лісовпорядкувальних заходів

Ведення лісового господарства є складним багатофункціональним процесом, що потребує реалізації комплексу лісогосподарських, природоохоронних та агролісомеліоративних заходів, щоб забезпечити належні темпи приросту деревної маси і сформувати відповідний територіальний базис для підвищення рівня лісистості. Однак відсутність

достатніх обсягів фінансування не дає змоги забезпечити належні умови для науково обґрунтованого ведення лісового господарства, а також для розвитку сучасних методів і технологій лісівництва. Для покращення умов фінансового забезпечення заходів, пов'язаних з веденням лісового та мисливського господарства, утриманням природно-заповідного фонду і спеціальним використанням лісових ресурсів, необхідним є усунення комплексу інституціональних пасток та інституціональних розривів, які утворилися у фінансово-економічному механізмі лісогосподарювання.

Інституціональна пастка – це неефективна стійка норма (неефективний інститут), що має самопідтримуючий характер. Інституціональний розрив – це невідповідність між формальним запровадженням інституту-норми чи інституту-організації та їх реальним включенням у систему суспільного відтворення. У сфері лісогосподарювання комплекс інституціональних пасток та інституціональних розривів в останні роки виник у зв'язку з тим, що численні інституціональні трансформації відбувалися без належного врахування ролі лісових ресурсів у забезпеченні екологічної стійкості територій, науково обґрунтованих вимог безперервного та невиснажливого ведення лісового господарства, а також ролі постійних лісокористувачів у соціально-економічному розвитку окремих регіонів і територіальних громад базового рівня. Такого роду інституціональні розриви та інституціональні пастки не дають змоги суб'єктам лісогосподарського підприємництва повною мірою використати наявний потенціал для нарощення обсягів фінансового забезпечення процесів оновлення та реконструкції основного капіталу лісового та мисливського господарства.

Ряд інституціональних розривів та інституціональних пасток у фінансовому забезпеченні потреб лісового господарства виник у зв'язку з введенням мораторію на експорт лісу-кругляка, що позбавило постійних лісокористувачів надійного джерела валютних надходжень, що у підсумку призвело до зниження обсягів фінансування проєктів оновлення основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва, а також

уповільнило процеси підвищення рівня комплексності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, зокрема через більш результативне використання ряду екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами.

Також певні інституціональні розриви та інституціональні пастки виникли у зв'язку з половинчастістю окремих заходів держави щодо диверсифікації джерел, методів і способів фінансово-інвестиційного забезпечення лісогосподарської, лісоохоронної та деревообробної діяльності. Усунення такого роду інституціональних пасток та інституціональних розривів потребує комплексної інституціональної модернізації не окремих елементів фінансування потреб лісогосподарського виробництва, а фінансово-економічного механізму лісогосподарювання загалом з урахуванням наслідків поглиблення децентралізації влади, цифрової трансформації системи управління лісовим господарством та євроінтеграційних пріоритетів розвитку держави. Без відповідного обґрунтування пріоритетів інституціональної модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання вже у коротко- та середньостроковій перспективі унеможливиться результативна реалізація Державним агентством лісових ресурсів України (ДАЛРУ) виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарств та охорони навколишнього природного середовища.

В останні десятиліття значно зросла кількість наукових праць українських вчених, присвячених розробленню сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання з урахуванням глобальних трендів розвитку лісівництва, кращих практик передових країн щодо невиснажливого та безперервного ведення лісового господарства, вимог стосовно підвищення рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу. У ряді праць виокремлюються найбільш суттєві проблеми диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, зокрема обґрунтовуються фундаментальні засади

формування фінансово-економічного механізму розвитку лісового господарства на регіональному рівні [9], розкриваються передумови та визначається порядок організації фінансових потоків у системі лісогосподарських підприємств [30], пропонуються перспективні напрями трансформації системи фінансових відносин у лісовому секторі на засадах бюджетної економії та самоокупності [57], ідентифікуються детермінанти удосконалення функціонування системи фінансового забезпечення розвитку лісового господарства України [82], визначаються особливості фінансового забезпечення українських підприємств у галузі лісового господарства [92], обґрунтовуються пропозиції стосовно удосконалення фінансової системи лісової галузі загалом [271]. Зокрема, А. Торосов, Є. Зуєв та Ю. Харченко вважають, що найбільш складною залишається проблема фінансування лісової галузі. Фінансова система лісового господарства в сучасних умовах є недосконалою. Бюджетне фінансування лісогосподарської діяльності є недостатнім, його частка в загальних витратах протягом десятиріччя знаходилася на рівні 20–30 %, а останніми роками воно було майже призупинено. Тому питання удосконалення механізму фінансування лісової галузі країни є вкрай актуальним і потребує негайного вирішення [271].

Москаль Г. підтримував ідею відновлення бюджетного фінансування лісового господарства. На його думку, власних коштів підприємств, отриманих від реалізації робіт і послуг у лісовому господарстві, не вистачає для впровадження природозабезпечуючих технологій, закупівлі нової сучасної техніки, обладнання для будівництва лісогосподарських доріг. Тому слід відновити бюджетне фінансування, зокрема на ведення лісового й мисливського господарства, охорону й захист лісів у лісовому фонді [37, с. 21]. Доцільність перегляду пріоритетів фінансування лісового господарства впливає з твердження О. Горгана про те, що існує загроза стрімкої втрати продуктивності лісів без фінансування державних програм через держбюджет. Питання бюджетного фінансування лісової галузі на сьогодні є принциповим [218, с. 22].

На переконання А. Жаворонок та Н. Ковальчук, забезпечення достатнього обсягу фінансового забезпечення підприємств лісової галузі може бути досягнуто через: скорочення поточних зобов'язань; зменшення поточних боргів у структурі джерел фінансування необоротних активів; збільшення власних коштів в обороті; збільшення довгострокових джерел фінансування; збільшення нерозподіленого прибутку, зменшення частки споживання чистого прибутку; реструктуризацію дебіторської заборгованості; поліпшення складу, структури і стану основних виробничих засобів [92, с. 157]. Водночас залишаються в латентному стані авторські підходи стосовно інституціональної модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання загалом, особливо щодо підвищення результативності виконання виробничо-фінансових планів Державним агентством лісових ресурсів України. Неактивно відбувається процес імплементації комплексу інститутів-правил у сферу лісогосподарювання, які дали б змогу активізувати повноцінний розвиток лісогосподарських виробництв на основі найефективнішого освоєння сировинної складової лісоресурсного потенціалу несировинних корисностей лісів.

У сфері лісогосподарювання України сформувався комплекс інституціональних пасток та інституціональних розривів, які виникли внаслідок спорадичного та половинчастого застосування методів та інструментів регуляторного впливу на постійних лісокористувачів, що не дозволяє використати наявний потенціал нарощення обсягів фінансування процесів лісовідтворення, лісовідновлення, лісорозведення, охорони та захисту лісів. Така спорадичність і половинчастість зумовлена тим, що вже багато років центральний орган виконавчої влади, що відповідно до існуючого інституціонального забезпечення сфери лісогосподарювання визначає пріоритети національної лісової політики, не отримує достатнього обсягу повноважень і позбавлений навіть критично необхідного набору регуляторів впливу на процеси розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, а це не дозволяє використати резерви диверсифікації джерел

фінансування лісової галузі. Проявами посилення інституціональних розривів та інституціональних пасток у фінансовому забезпеченні сфери лісогосподарювання є відсутність за останній період повноцінного бюджетного фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів, а також введення мораторію на експорт лісу-кругляка, що унеможливило залучення значних обсягів фінансових ресурсів постійними лісокористувачами.

Інституціональними пастками та інституціональними розривами, які негативно впливають на динаміку фінансування лісової галузі, виступають: відсутність узгодженої політики щодо лісу та стратегії розвитку; у деяких випадках слабкість інституцій, недостатнє співробітництво та комунікація між відповідальними міністерствами та державними агентствами, відсутність прозорості та довіри; відсутність актуальної інформації про всі ліси та лісові фонди (кадастр); неефективні заходи з пристосування лісів до змін клімату та природних катастроф; відсутність фінансових стимулів, високе оподаткування лісових господарств, обмежене рефінансування лісових ресурсів, економічні втрати; відсутність сучасних, екологічних технологій збирання врожаю та прокладання просік [26, с. 13].

Відображення наявності інституціональних пасток та інституціональних розривів у системі фінансування сфери лісогосподарювання та результативності фінансового забезпечення процесів лісовідтворення, лісовідновлення, охорони та захисту лісів виступає виконання запланованих показників виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища. Прикметною рисою названих планів є те, що вони охоплюють чотири розділи: 1) лісове і мисливське господарство; 2) лісорозведення; 3) збереження природно-заповідного фонду; 4) спеціальне використання лісових ресурсів. Розділ I «Лісове і мисливське господарство» охоплює фінансування процесів, пов'язаних з лісовпорядкуванням і проєктно-вишукувальними роботами, зокрема базовим лісовпорядкуванням,

безперервним лісовпорядкуванням, ґрунтово-типологічними обстеженнями, іншими роботами з лісовпорядкування, проєктно-вишукувальними роботами, моніторингом лісів, інвентаризацією та оцінкою лісового фонду, державним обліком лісів, проведенням лісової сертифікації.

Негативним аспектом реалізації ДАЛРУ виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища за 2018–2020 роки є те, що за аналізований період не були повною мірою виконані плани фінансування заходів лісовпорядкування та проєктно-вишукувальних робіт. Зокрема, у 2018 році план щодо фінансування лісовпорядкування та проєктно-вишукувальних робіт був виконаний на 83,2 %, у 2019 році – на 77,1 %, у 2020 році – на 79,4 %. У 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, обсяг фінансування заходів лісовпорядкування та проєктно-вишукувальних робіт зменшився на 66 млн грн (в 1,47 раза) (додаток Е). Незважаючи на загально негативну динаміку у фінансуванні заходів лісовпорядкування та проєктно-вишукувальних робіт, спостерігається позитивний тренд у фінансуванні моніторингу лісів, також не відбулося різкого зменшення бюджетних видатків на здійснення інвентаризації лісів і оцінки лісового фонду та проведення лісової сертифікації.

На відміну від фінансування процесів лісовпорядкування та проєктно-вишукувальних робіт, де спостерігається перманентне невиконання планів, у фінансуванні рубок формування і оздоровлення лісів та інших заходів у 2018–2020 роках плани виконувалися. Рубки формування і оздоровлення лісів та інших заходів охоплюють рубки догляду за лісом, усього, зокрема: рубки освітлення, рубки прочищення, рубки проріджування та прохідні рубки; інші види рубок формування і оздоровлення лісів та інші заходи, пов'язані з веденням лісового господарства, усього, зокрема: рубки вибіркові санітарні та суцільні санітарні.

Також рубки формування і оздоровлення лісів та інших заходів охоплюють: лісовідновні рубки; рубки переформування; рубки, пов'язані з

реконструкцією деревостанів; ландшафтні рубки; інші заходи з формування і оздоровлення лісів; інші заходи, пов'язані з веденням лісового господарства; інші заходи, не пов'язані з веденням лісового господарства. Зокрема, у 2018 році план фінансування рубок формування і оздоровлення лісів та інших заходів було виконано на 127,8 %, у 2019 році – на 116,0 %, у 2020 році – на 117,1 %. Водночас у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, обсяг фінансування рубок формування і оздоровлення лісів зменшився на 40,5 млн грн (на 2,2 %). Важливою складовою реалізації виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарств та охорони навколишнього природного середовища виступають допоміжні лісгосподарські роботи.

Допоміжні лісгосподарські роботи охоплюють: відведення лісосік під рубки формування і оздоровлення лісів та інші заходи; відведення ділянок під інші види спеціального використання лісових ресурсів (крім відведення під рубки головного користування (РГК)); трелювання деревини на верхні склади; ремонт і утримання осушувальних систем; інші витрати, усього, зокрема: будівництво тимчасових (сезонних) лісгосподарських доріг та ремонт і утримання наявної лісодорожньої мережі. Позитивною стороною реалізації цієї складової виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища є те, що у 2018–2020 роках плани було перевиконано. Так, у 2018 році план фінансування допоміжних лісгосподарських робіт було виконано на 133,1 %, у 2019 році – на 114,1 %, у 2020 році – на 116,6 %. Водночас у динаміці фінансування за цією статтею спостерігається низхідний тренд. У 2020 році, якщо порівняти з 2018 роком, обсяг фінансування допоміжних лісгосподарських робіт зменшився на 74,2 млн грн, або на 10,7 %.

Важливою складовою ведення лісового господарства є відновлення лісів на землях, наданих у постійне користування. Відновлення лісів на землях, наданих у постійне користування, передбачає садіння і висівання лісу, сприяння природному поновленню, реконструкцію насаджень, догляд за

лісовими культурами, доповнення лісових культур, обробіток ґрунту під лісові культури, зокрема під лісові культури наступного року, заготівлю лісового насіння. Фінансування заходів з відновлення лісів на землях, наданих у постійне користування, у 2018–2020 роках загалом характеризувалося негативним трендом. У 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, фінансування заходів з відновлення лісів на землях, наданих у постійне користування, скоротилося на 57,6 млн грн, або на 10,9 %. Хоча плани щодо фінансування заходів з відновлення лісів на землях, наданих у постійне користування, за аналізований період були виконані. Загалом постійні лісокористувачі, незважаючи на відсутність бюджетного фінансування, завдяки ефективній виробничо-господарській діяльності змогли забезпечити прийнятні темпи фінансування заходів з садіння і висівання лісу, а також природного поновлення лісів.

Загалом фінансування заходів з відновлення лісів на землях, наданих у постійне користування, зокрема щодо садіння і висівання лісу та сприяння природному поновленню у 2013–2020 роках характеризується висхідним трендом. Позитивним у відтворенні лісів і, відповідно, нарощенні потенціалу біорізноманіття лісів необхідно вважати відносно значне зростання за останні роки витрат на сприяння природному поновленню, що корелює з міжнародними пріоритетами поширення практики наближеного до природи лісівництва. Хоча для забезпечення реального збільшення видатків за цією статтею потрібен більш прискорений ріст, оскільки у 2013–2020 рр. в динаміці витрат на садіння і висівання лісу в порівняльних цінах 2012 року не спостерігається висхідної тенденції. У контексті нарощення потенціалу лісового біорізноманіття постійні лісокористувачі мають розширювати масштаби природного поновлення лісів, яке супроводжується найбільш продуктивним відтворенням флористичних і фауністичних ресурсів, збільшуючи тим самим несировинні корисності лісів і створюючи умови для охорони водозбірних басейнів та утримання органічних речовин [135].

Особливо деструктивний вплив на потенціал лісового біорізноманіття здійснюють пожежі, які призводять до знищення унікальних ландшафтів і рідкісних видів флори та фауни. Запобігання лісовим пожежам ускладнюється через непрогнозованість погодних і кліматичних умов, а також через низький рівень екологічної свідомості відвідувачів лісових масивів. З огляду на це важливою складовою фінансування лісового та мисливського господарства виступає фінансування заходів з охорони лісу від пожеж.

Цей вид діяльності охоплює: влаштування протипожежних розривів, бар'єрів, заслонів; влаштування мінералізованих смуг; догляд за мінералізованими смугами, протипожежними розривами, бар'єрами, заслонами; благоустрій рекреаційних ділянок; організацію, утримання лісопожежних станцій; ремонт та утримання об'єктів протипожежного призначення; патрулювання за допомогою літальних систем; утримання тимчасових пожежних наглядачів, підняття крон дерев; гасіння лісових пожеж; інші витрати. Враховуючи основні показники виконання ДАЛРУ виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища за 2018–2020 рр., можна констатувати, що у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, фінансування охорони лісу від пожеж збільшилося на 17,8 млн грн, або на 8,7 %. У 2018 та 2020 роках план фінансування заходів з охорони лісу від пожеж було виконано. У 2019 році фактичне виконання плану становило 89,3 %.

Позитивним у попередженні лісових пожеж є номінальне зростання величини витрат на догляд за мінералізованими смугами та протипожежними розривами. Зростання витрат у 2013–2020 рр. у номінальному вираженні також спостерігається за статтею «влаштування мінералізованих смуг». Необхідно також забезпечити надійні джерела фінансування для збільшення протяжності створення протипожежних розривів, мінералізованих смуг, а також доріг протипожежного призначення.

Останнім часом у сфері лісогосподарювання загострилася проблема боротьби зі шкідниками та хворобами лісу. Боротьба зі шкідниками та хворобами лісу є складовою виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища. Такий комплекс заходів охоплює: лісопатологічні обстеження; лісопатологічний моніторинг; винищувальні роботи в осередках шкідників і хвороб, зокрема авіаційними та наземними методами; біологічні заходи боротьби; ґрунтові розкопки. У 2018 році план фінансування боротьби зі шкідниками та хворобами лісу було виконано на 32,6 %, у 2019 році – на 104,5 %, у 2020 році – на 106,0 %. Загалом у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, фінансування боротьби зі шкідниками та хворобами лісу зросло на 1,9 млн грн, або на 5,4 %.

Останніми роками прискореними темпами зростала ділова активність у сфері мисливського господарства. Фінансування мисливського господарства охоплює фінансове забезпечення мисливського впорядкування, охорони диких тварин, обліку диких тварин, заготівлі і викладки кормів для підгодівлі мисливських тварин. За період 2018–2020 років план фінансування мисливського господарства був виконаний лише у 2018 році. У 2019 році виконання плану становило 88,2 %, у 2020 році – 96,7 %. Загалом у 2020 році, якщо порівняти з 2018 роком, фінансування мисливського господарства зменшилося на 4,3 млн грн, або на 14,4 %. Прийняття управлінських рішень стосовно збереження і відтворення фауністичних ресурсів вимагає отримання достовірної інформації про чисельність диких тварин, що потребує налагодження сучасної системи обліку диких тварин і мисливського впорядкування. За цими двома статтями видатків на лісове і мисливське господарство загалом спостерігається низхідний тренд, що ускладнює заходи зі створення необхідних інфраструктурних і матеріально-технічних умов для обліку диких тварин та мисливського впорядкування.

В умовах реалізації президентських ініціатив щодо зростання рівня лісистості в Україні важливого значення набуває виконання планів щодо

лісорозведення. Оскільки лише через створення лісових культур на землях, які раніше не були зайняті лісом, реальною постає перспектива підвищення рівня лісистості території країни. Водночас у 2018–2020 роках плани щодо лісорозведення на землях, наданих у постійне користування, не були повною мірою виконані. Зокрема, у 2018 році цей план було виконано лише на 89,7 %, у 2019 році – на 72,8 %, у 2020 році – на 97,6 %. До того ж у 2018–2020 роках не здійснювалося лісорозведення на землях інших користувачів та не створювалися поєззахисні лісові смуги. У 2018 та 2020 роках дуже неактивно проходили процеси оформлення правовстановлюючих документів для лісорозведення. Зокрема, у 2018 році план щодо оформлення правовстановлюючих документів на землі для лісорозведення було виконано на 62,3 %, у 2020 році – на 37,9 %. Унаслідок уповільненого оформлення правовстановлюючих документів повільними темпами відбувається і лісорозведення, що ускладнює процеси підвищення рівня лісистості.

Вагомою складовою діяльності ДАЛРУ виступає збереження природно-заповідного фонду. До того ж розширення територій природно-заповідного фонду обмежує територіальну та ресурсну базу лісогосподарської діяльності. Водночас імплементація передового досвіду управління природно-заповідними територіями дасть змогу ефективніше використовувати екосистемні послуги, що продукуються лісовими біогеоценозами. На природно-заповідних територіях суб'єкти лісогосподарського підприємництва у 2018 році виконали план щодо лісовпорядкування та проєктно-вишукувальних роботах на 81,6 %, у 2019 році – на 77,5 %, у 2020 році – на 51,5 %. Зокрема, у 2020 році, якщо порівняти з 2018 роком, роботи з лісовпорядкування та проєктно-вишукувальних робіт зменшилися на 1,6 млн грн, або на 72,7 %. План щодо рубок формування і оздоровлення лісів та інших заходів на природно-заповідних територіях у 2018 році було виконано на 106,4 %, у 2019 році – на 86,2 %, у 2020 році – на 88,1 %. Фінансування рубок формування і

оздоровлення лісів та інших заходів у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, збільшилося на 1,2 млн грн, або на 28 %.

Фінансування допоміжних лісогосподарських робіт лісогосподарські підприємства у 2018 році виконали на 103,5 %, у 2019 році – на 85,1 %, у 2020 році – на 84,6 %. Зокрема, у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, фінансування допоміжних лісогосподарських робіт зменшилося на 2,3 млн грн, або на 39,4 %. Не завжди за період 2018–2020 років виконувався план з відновлення лісів на землях природно-заповідного фонду, наданих у постійне користування. Так, у 2018 році він був виконаний на 100,4 %, у 2019 році – на 83,4 %, у 2020 році – на 100,0 %. Не відзначається стійким трендом і динаміка виконання плану з охорони лісу від пожеж на територіях природно-заповідного фонду. У 2018 році план було виконано на 104,1 %, у 2019 році – на 99,7 %, у 2020 році – на 109,5 %.

У 2020 році, якщо порівняти з 2018 роком, видатки на охорону лісу від пожеж на територіях природно-заповідного фонду зросли на 3,2 млн грн, або на 47,3 %. У зв'язку з перманентним фінансовим дефіцитом у 2020 році не виконувався план фінансування боротьби зі шкідниками та хворобами лісу на природно-заповідних територіях. Зокрема, цей план у 2018 році було виконано на 110,1 %, у 2019 році – на 118,4 %, а у 2020 році – на 84,9 %. У 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, фінансування заходів з боротьби зі шкідниками та хворобами лісу на природно-заповідних територіях зменшилося на 4,8 тис грн, або на 6,4 %.

У 2018–2020 роках план видатків на мисливське господарство не виконувався через розширення площі природно-заповідного фонду. Так, у 2018 році його виконання становило 94,3 %, у 2019 році – 82,0 %, у 2020 році – 94,7 %. Загалом у 2020 році, якщо порівняти з 2018 роком, видатки на мисливське господарство у природно-заповідному фонді зменшилися на 99,5 тис грн, або на 6 %. Водночас у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, зросли загальновиробничі та адміністративні витрати. Зокрема, загальновиробничі зросли на 8,9 млн грн, або на 18,5 %, а адміністративні –

на 8 млн грн, або на 4,6 %. План фінансування заходів зі збереження природно-заповідного фонду у 2018 році було виконано на 99,7 %, у 2019 році – на 97,1 %, у 2020 році – на 97,7 %. Видатки за цією статтею у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, збільшилися на 17,5 млн грн, або на 13,9 %.

Однією з основних складових виробничо-фінансових планів щодо лісового та мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища виступає розділ «спеціальне використання лісових ресурсів». У 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, фінансування цієї статті зменшилося на 105,2 млн грн, або на 1,7 %. У 2018 році план щодо фінансування заходів із заготівлі деревини за порядком рубок головного користування було виконано на 100,8 %, у 2019 році – на 94,4 %, у 2020 році – на 91,5 %. Витрати на заготівлю деревини за порядком рубок головного користування у 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, збільшилися на 171,4 млн грн, або на 8,2 %. Протягом 2018–2020 років майже постійно перевищувався план щодо заготівлі другорядних лісових матеріалів. Зокрема, у 2018 році він був виконаний на 96,9 %, у 2019 році – на 105,2 %, у 2020 році – на 106,3 %. У 2020 році, порівнюючи з 2018 роком, фінансування заготівлі другорядних лісових матеріалів зменшилося на 179,5 тис. грн, або на 4,3 %.

Позитивним аспектом виконання виробничо-фінансових планів щодо лісового та мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища є те, що у 2018–2020 роках постійно виконувалися плани фінансування здійснення побічних лісових користувань. Зокрема, у 2018 році цей план було виконано на 199,1 %, у 2019 році – на 277,8 %, у 2020 році – на 306,5 %. Загалом у 2020 році фінансування здійснення побічних лісових користувань збільшилося на 6,6 тис. грн, або на 4,4 %. Маркером підвищення рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу є перевищення планів фінансування використання корисних властивостей лісів. Так, у 2018 році цей план було виконано на 194,7 %, у 2019 році – на 139,6 %, у 2020 році – на 148,2%. Однак у 2020 році,

порівнюючи з 2018 роком, фінансування використання корисних властивостей лісів зменшилося на 253,3 тис. грн, або на 17,3 %. Також у 2020 році, якщо порівняти з 2018 роком, зменшилися загальновиробничі та адміністративні витрати, а саме загальновиробничі витрати – на 191,5 млн грн, а адміністративні витрати – на 108,9 млн грн.

Проведений аналіз виконання виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства та охорони навколишнього природного середовища в системі ДАЛРУ дає підстави стверджувати про необхідність інституціональної модернізації поточного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Така інституціональна модернізація має передбачати включення в наявний фінансово-економічний механізм лісогосподарювання комплексу інститутів-правил, які дадуть змогу:

- 1) посилити здатність лісів продукувати екосистемні послуги та нарощувати асиміляційний потенціал територій;
- 2) попередити прояви обмеження доступності екосистемних послуг лісів для населення країни;
- 3) забезпечити підвищення рівня лісистості територій через дотримання запланованих темпів лісовідновлення та розширення масштабів лісорозведення;
- 4) прискорити процеси лісокультурного облаштування самозаліснених земель;
- 5) взяти за основу традиційну для України інституціональну архітектоніку лісогосподарювання при поглибленні реформи управління лісовим господарством (розмежування господарських та інспекційних функцій);
- 6) зберегти цілісно-майнові комплекси постійних лісокористувачів і забезпечити їх модернізацію, реконструкцію та технічне переоснащення;
- 7) повною мірою з урахуванням реалій і фінансових обмежень воєнного часу відновити бюджетне фінансування лісовідновлення,

лісовідтворення, лісорозведення, охорони та захисту лісів через формування спеціальних фондів розвитку лісового господарства;

8) згідно з передовим іноземним досвідом розробити інструментарій фінансування робіт зі створення захисних лісосмуг, які забезпечують приріст врожайності сільськогосподарських культур (по сільськогосподарських культурах зернової групи це в середньому 3–4 центнери з 1 га), через формування з відрахувань частини виручки від експорту зернових (0,1 %) спеціального фонду фінансування агролісомеліоративних робіт;

9) забезпечити нарощення обсягів фінансування пріоритетних напрямів модернізації наявних та створення нових лісових селекційно-насінневих комплексів відповідно до традицій українського лісівництва та з урахуванням передового іноземного досвіду;

10) забезпечити підвищений рівень концентрації фінансових ресурсів у сировинній і переробній ланках сфери лісогосподарювання лісозабезпечених регіонів;

11) сформувати надійне джерело фінансування потреб лісового господарства у малолісних районах завдяки створенню у бюджетах різного таксономічного рівня спеціальних фондів розвитку лісового господарства;

12) створити фінансову основу для імплементації в українську практику кращих іноземних практик наближеного до природи лісівництва та соціального лісівництва;

13) знизити загальний рівень фіскального навантаження на постійних лісокористувачів через збалансування ставок податків, зборів та обов'язкових платежів;

14) забезпечити еквівалентне вилучення лісоресурсної ренти і її еквівалентний розподіл між публічними бюджетами різних таксономічних рівнів (державний бюджет, обласний і районний бюджети, бюджети територіальних громад);

15) стимулювати максимальний рівень утилізації деревних відходів і виробництва на цій основі різноманітних видів твердого біологічного палива;

16) підвищити рівень комерціалізації та капіталізації всього набору екосистемних послуг, зокрема використання несилових корисностей лісів, посилення ґрунтоохоронної та водорегулюючої функцій лісів.

Серед інститутів-правил, які потребують включення до фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, мають бути інститути соціальної та екологічної відповідальності постійних лісокористувачів. Тобто постійні лісокористувачі, а також імовірні їх об'єднання, мають забезпечувати максимізацію обсягів фінансування господарського освоєння лісоресурсного потенціалу задля задоволення соціальних потреб власних працівників, населення території концентрації лісоресурсних благ і всіх громадян країни, а також забезпечувати максимізацію природоохоронної, зокрема асиміляційної, функції лісів. Реальне втілення названого інституту у практику лісогосподарювання дозволить реалізувати також ініціативу Президента Національного університету біоресурсів і природокористування України С. Ніколаєнка стосовно необхідності об'єднання зусиль хіміків, агробіологів разом із лісівниками для того, щоб знайти відповіді на питання, що постали перед лісовим господарством, зокрема щодо вироблення шляхів подолання кризи, яка склалася з висиханням лісів [257, с. 23].

Доцільним є включення інституту цільової спрямованості акумульованої в публічних бюджетах рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до фінансово-економічного механізму лісогосподарювання через інституціоналізацію спеціальних фондів розвитку лісового господарства у бюджетах різного таксономічного рівня, що дасть змогу сформувати надійне джерело фінансування потреб лісового господарства, зокрема тих, які пов'язані з модернізацією основного капіталу постійних лісокористувачів.

В умовах відносно невисокої частки стиглих деревостанів у віковій структурі лісового фонду ряду регіонів України та необхідності забезпечення прийняттого рівня економічної ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів набуває значної актуальності

проблема включення до фінансово-економічного механізму лісогосподарювання інституту комерціалізації екосистемних послуг лісів, що дозволить компенсувати фінансовий дефіцит постійних лісокористувачів, зумовлений обмеженістю деревини, заготовленої за порядком рубок головного користування, максимізацією фінансових вигод від реалізації екосистемних послуг лісів, зокрема їх рекреаційної функції, а також ефективнішого використання фауністичних ресурсів.

2.4. Адміністрування лісоресурсної ренти та прогнозування надходжень фіскальних платежів від лісових господарств до публічних бюджетів в умовах децентралізації

Тривалий період розподіл рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів відбувався в напрямі концентрації у Державному бюджеті України і лише її мізерна частка надходила до місцевих бюджетів. Це не дозволяло узгоджувати темпи та обсяги господарського освоєння природної сировини в межах територіальних громад з пріоритетами соціально-економічного піднесення, зокрема й стосовно реалізації проєктів розвитку сільських населених пунктів.

Однак останніми роками пріоритети в розподілі окремих видів природно-ресурсної ренти суттєво змінились та отримали місцеву спрямованість і значно більша її частка, порівнюючи з попередніми роками, почала спрямовуватися в місцеві бюджети, зокрема в сільські бюджети. Це повною мірою стосується вилучення та розподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів (лісоресурсної ренти).

Актуальні питання еквівалентного вилучення лісоресурсної ренти останнім часом порушуються в наукових працях українських вчених і практиків, зокрема В. Холявки (встановлення обґрунтованої величини кореневої плати за деревину як важливого інструменту лісової політики й

екологізації лісового сектору економіки) [285], А. Карпука (визначення пріоритетів диференціації та диверсифікації інструментів фіскального регулювання лісокористування) [116; 118; 120], О. Дзюбенка (формування фіскального інструментарію вилучення лісоресурсної ренти в системі інвестиційно-інноваційного забезпечення відтворення лісових екосистем) [73], Н. Котляревської (вдосконалення оподаткування спеціального використання лісових ресурсів) [158], В. Голяна та О. Шубалого (трансформація системи фінансових відносин у лісовому секторі на засадах бюджетної економії та самокупності) [57], О. Веклич (використання екосистемного підходу до оцінювання економічного збитку від забруднення навколишнього природного середовища) [24], але не повною мірою обґрунтованими є підходи стосовно еквівалентного вилучення лісоресурсної ренти в умовах поглиблення децентралізації.

Базовою методологічною передумовою нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є те, що її ставки диференціюються у розрізі основних і неосновних порід. Із 1 липня 2020 року ставки рентної плати за заготівлю деревини застосовуються лише з урахуванням розподілу лісів за поясами (раніше розмір ставки залежав ще і від розподілу лісів за розрядами).

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів є: деревина, заготовлена за порядком рубок головного користування; деревина, заготовлена під час проведення заходів: щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів – суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки); з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо; другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних

соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства); побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства); використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт [320]. Найбільш вагоме значення рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів має для бюджетів сільських територіальних громад, які виступають основним ареалом концентрації лісосировини та корисних властивостей лісів.

У структурі загальних надходжень природно-ресурсної ренти (рентна плата за користування надрами, за спеціальне використання лісових ресурсів, за спеціальне використання води) до бюджетів сільських територіальних громад частка рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у 2017 році становила 74,7 %. Враховуючи те, що сільські території є основним ареалом концентрації лісових благ, можна констатувати факт еквівалентного вилучення та збалансованого розподілу лісоресурсної ренти відповідно до місцевих потреб.

Якщо проаналізувати структуру надходжень рентної плати *(до 2015 року збору)* за спеціальне використання лісових ресурсів у розрізі бюджетів у 2000 та 2017 роках, то чітко відслідковується «перенесення центру тяжіння» в розподілі лісоресурсної ренти із загальнонаціонального на регіональний і місцевий рівні (рис. 2.5 і 2.6).

Якщо у 2000 році до Державного бюджету України надходило 76 % (31,7 млн грн) лісоресурсної ренти, то до обласних бюджетів спрямовувався всього 1 % (0,3 млн грн), селищних – 0,4 % (0,2 млн грн), сільських – 1,5 % (0,6 млн грн).

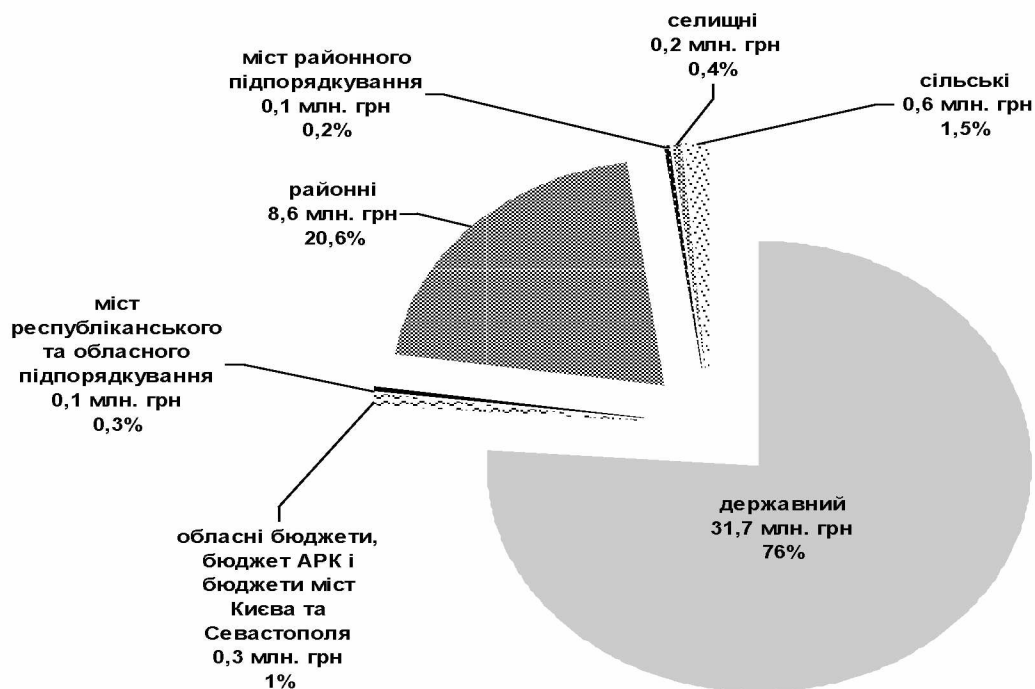

Рис. 2.5. Структура надходжень збору за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України в розрізі бюджетів у 2000 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України

Натомість у 2017 році до Державного бюджету України надійшло 36 % (329,7 млн грн), до обласних бюджетів – 35 % (331,1 млн грн), сільських бюджетів – 21 % (201,5 млн грн). Також у 2017 році 45,1 млн грн рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів було спрямовано до бюджетів новостворених об'єднаних територіальних громад.

У 2017 році, порівнюючи з 2000 роком, зрушення в структурі надходжень рентної плати (збору) за спеціальне використання лісових ресурсів демонструють чітко виражену тенденцію до посилення розподілу лісоресурсної ренти за територіями концентрації суб'єктів лісогосподарської діяльності. Тобто лісозабезпечені регіони та територіальні громади, передусім сільські, на територіях яких концентрується переважна площа лісових земель, почали отримувати значно більше лісоресурсної ренти, якщо порівняти з початком 2000-х років.

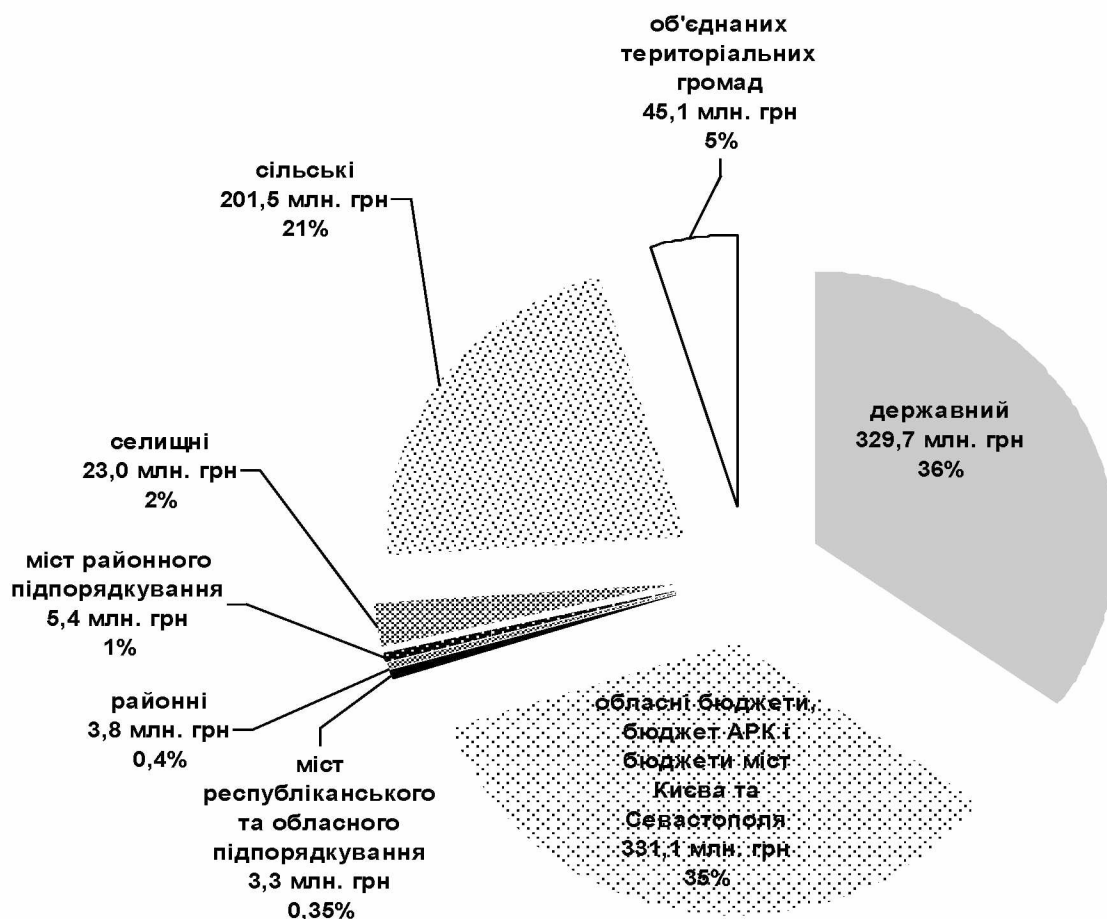

Рис. 2.6. Структура надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України в розрізі бюджетів у 2017 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України

У 2023 році структура надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у розрізі публічних бюджетів суттєво змінилася, порівнюючи з 2000 та 2017 роком. Відмінність структури надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у 2023 році, якщо порівняти з 2000 та 2017 роком, зумовлена насамперед поглибленням бюджетно-фіскальної децентралізації (рис. 2.7).

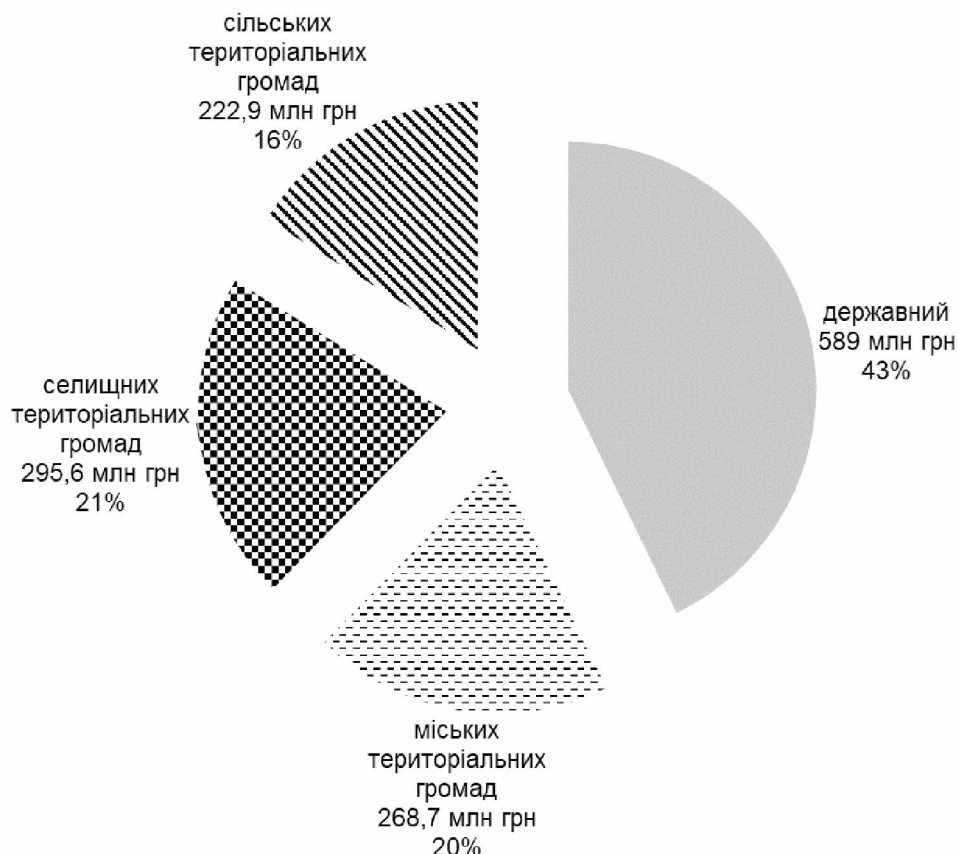

Рис. 2.7. Структура находжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Зведеного бюджету України в розрізі бюджетів у 2023 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України

Зокрема, питома вага сільських територіальних громад становить 16 % (222,9 млн грн), селищних територіальних громад – 21 % (295,6 млн грн), міських територіальних громад – 20 % (268,7 млн грн), державного бюджету України – 43 % (589 грн). На відміну від інших видів природно-ресурсної ренти, найперше мінерально-сировинної, рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів загалом розподіляється рівномірно між бюджетами територій, які виступають основним ареалом концентрації лісоресурсних благ, і центральним публічним фондом (державним бюджетом).

Якщо у 1999–2002 роках питома вага надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих (обласних, районних, міських, селищних і сільських) бюджетів у структурі надходжень цього виду платежів до Зведеного бюджету України коливалася в інтервалі 4,1–23,9 % (рис. 2.8), то у 2011–2023 роках вона становила вже 57,2–68,8 %. Зокрема, у 2017 році, порівнюючи з 2011 роком, обсяг надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів України збільшився в 3,5 раза, порівнюючи з 2014 роком, – на 195,7 млн грн.

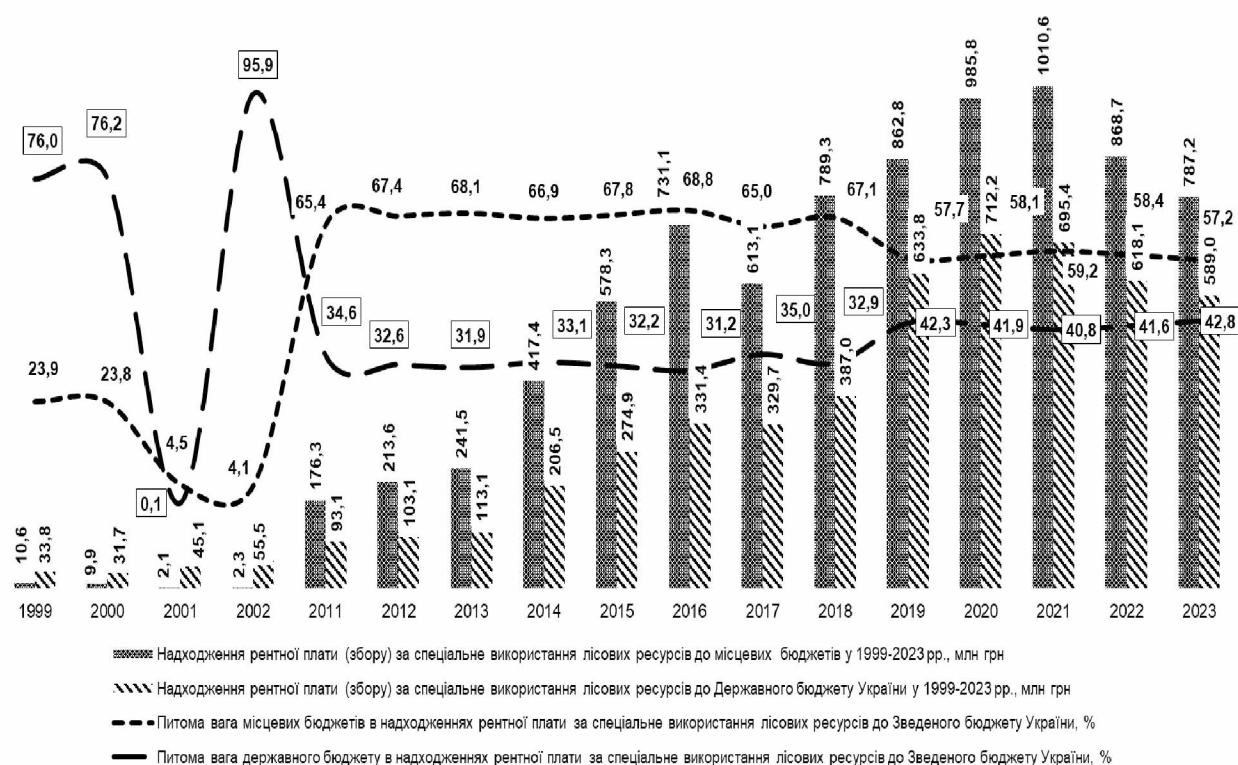

Рис. 2.8. Надходження рентної плати (зборів) за спеціальне використання лісових ресурсів до державного і місцевих бюджетів та їх питома вага в надходженнях цього природно-ресурсного платежу до Зведеного бюджету України*

Примітка. *Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України

У 1999–2021 роках також спостерігалось зростання надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до Державного бюджету України у зв'язку як з інфляційно-девальваційними процесами, так і з

розширенням бази стягнення цього фіскального інструменту. Загалом у 2021 році, якщо порівняти з початком 2000-х років, питома вага надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до держбюджету знизилася, що зумовлено поглибленням бюджетно-фіскальної децентралізації та посиленням місцевої спрямованості надходжень цього фіскального платежу.

З огляду на структуру господарського комплексу сільських територій, які виступають основним ареалом розміщення лісоресурсних благ, такі зміни міжбюджетного розподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів слід вважати позитивними.

Підтвердженням посилення місцевої спрямованості розподілу лісоресурсної ренти є також питома вага рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у загальних надходженнях природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів у найбільш лісозабезпечених регіонах (рис. 2.9).

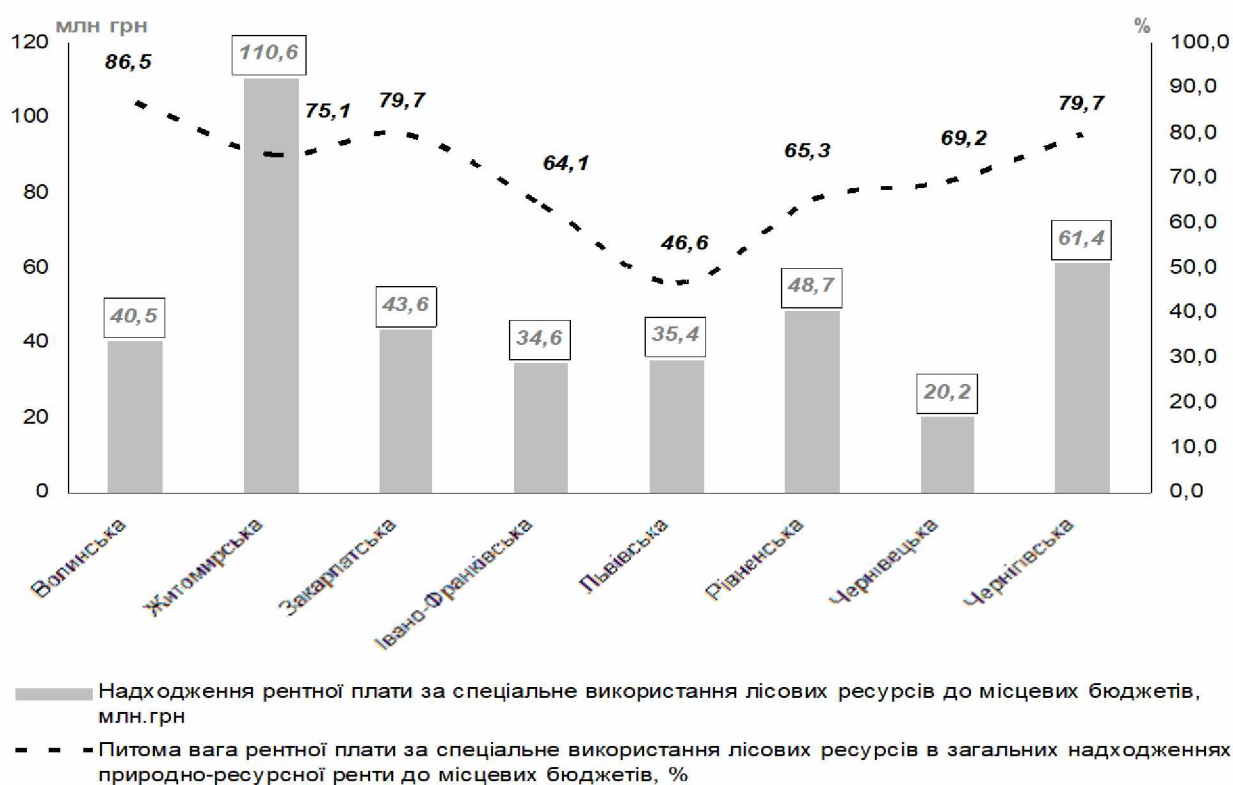

Рис. 2.9. Надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до місцевих бюджетів у розрізі лісозабезпечених регіонів у 2017 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державної казначейської служби України

Зокрема, у 2017 році до місцевих бюджетів надійшло рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у Волинській області 86,5 млн грн (40,5 % від загальних надходжень природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів), у Житомирській – 75,1 % (110,6 млн грн), у Закарпатській – 43,6 млн грн (79,7 %), в Івано-Франківській – 34,6 млн грн (64,1 %), у Львівській – 35,4 млн грн (46,6 %), у Рівненській – 48,7 млн грн (65,3 %), у Чернівецькій – 20,2 млн грн (69,2 %), у Чернігівській – 61,4 млн грн (79,7 %). Отже, в лісозабезпечених регіонах у 2017 році рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів становить більше половини всіх надходжень природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів.

Про посилення місцевої спрямованості розподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів свідчить також динаміка надходжень цього виду природно-ресурсної ренти до сільських бюджетів. Якщо у 1999 році в сільські бюджети надходило лише 10,5 млн грн лісоресурсної ренти, у 2011 – 79,8 млн грн, у 2014 – 202,3 млн грн, то у 2016 – 389 млн грн, у 2017 році – 276,7 млн грн, у 2018 році – 250,3 млн грн, у 2019 році – 273,3 млн грн, у 2020 році – 308,7 млн грн, у 2021 році – 275,8 млн грн.

У 2021 році, якщо порівняти з 1999 роком, номінальні надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у сільські бюджети збільшилися у 26,6 раза, порівнюючи з 2013 роком, – у 2,6 раза. Починаючи з 2011 року і завершуючи 2016 роком, номінальні надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів невпинно зростали, що призвело до того, що питома вага цього платежу в сукупних надходженнях природно-ресурсної ренти до сільських бюджетів у 2014–2016 роках коливалася від 74,7 до 84,6 %. У 2017–2021 роках питома вага рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у сукупних надходженнях природно-ресурсної ренти до сільських бюджетів становила 19,5–51,0 % (рис. 2.10).

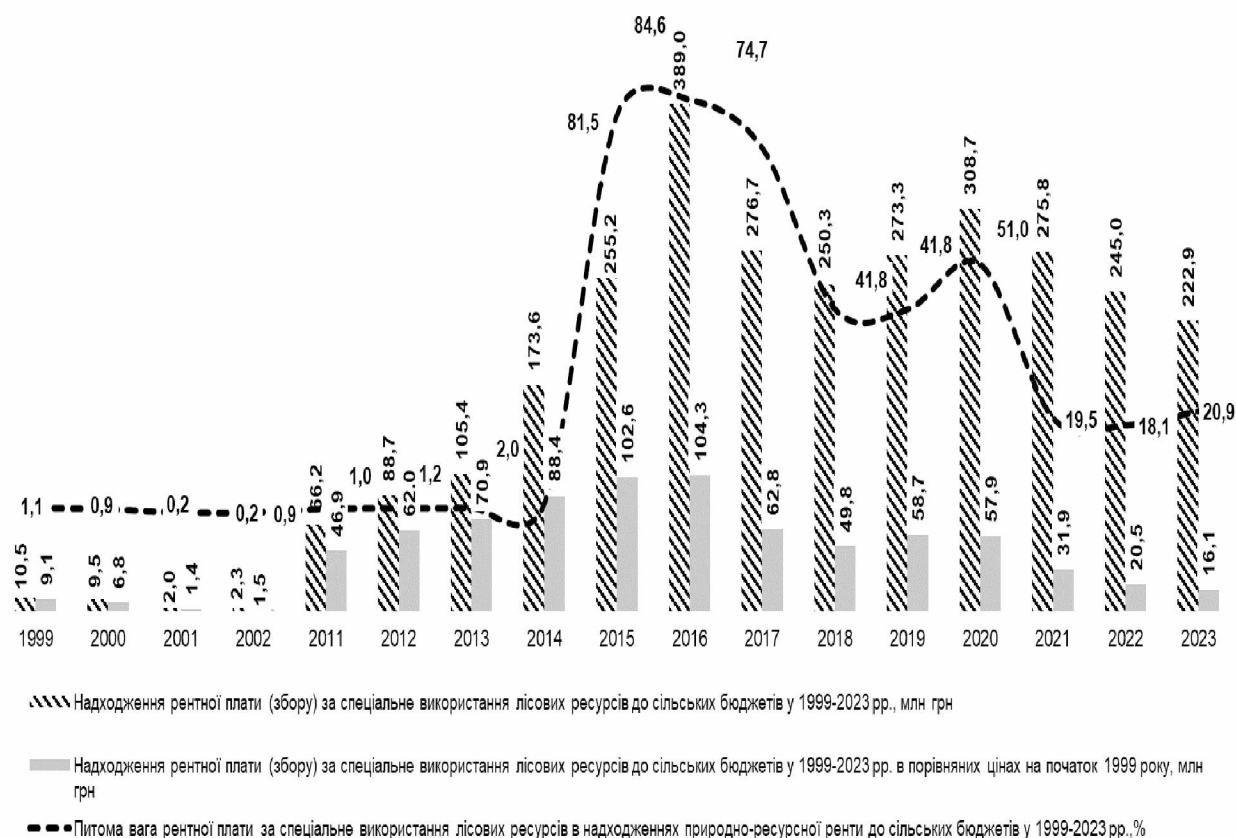

Рис. 2.10. Надходження рентної плати (зборів) за спеціальне використання лісових ресурсів до сільських бюджетів та їх питома вага в надходженнях природно-ресурсної ренти у 1999–2023 роках*

Примітка. *Розраховано автором за даними Міністерства фінансів України

Значне зростання номінальної величини надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до сільських бюджетів також вплинуло на реальну величину надходжень цього виду платежів до бюджетів сільських територіальних громад, про що свідчить динаміка надходжень лісоресурсної ренти до названих бюджетів у порівняльних цінах на початок 1999 року (*обсяг надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у сільські бюджети в порівняльних цінах на початок 1999 року визначався діленням номінальної величини цього виду рентної плати за відповідний рік на кумулятивний індекс цін виробників, що дало змогу усунути вплив кількісних чинників, насамперед інфляційно-девальваційних коливань*).

У 2021 році, порівнюючи з 1999 роком, реальні надходження рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів (надходження у порівняльних цінах) до сільських бюджетів збільшилися більш як в 3 рази, що свідчить про посилення впливу рентних регуляторів діяльності постійних лісокористувачів на рівень соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад.

Однозначно для сільських територій, де зазвичай відсутні центри інвестиційної та ділової активності, але є значні запаси природної сировини, покращення фінансової спроможності громад значною мірою залежить від удосконалення системи адміністрування природно-ресурсної ренти.

У короткостроковій і середньостроковій перспективі розширення бази стягнення природно-ресурсної ренти має відбуватися через перегляд ставок оподаткування та принципів міжбюджетного розподілу рентної плати за спеціальне використання усіх, без винятку, природних ресурсів, включно із земельними, лісовими, водними та мінерально-сировинними.

Зокрема, потрібно завершити процес законодавчого оформлення передачі у власність територіальних громад земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів, що значно збільшить величину земельних комунальних активів і розширить можливості місцевого самоврядування стосовно передачі цих активів в оренду, а відтак сформулюються передумови для розширення бази стягнення орендної плати за користування земельними ділянками в бюджети базового рівня.

Квінтесенцією високого рівня рентної спрямованості системи фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів є значний обсяг і висока частка рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у структурі сплачених податків, зборів та обов'язкових платежів державними лісогосподарськими підприємствами. Якщо у 2013 році підприємствами, підпорядкованими Державному агентству лісових ресурсів України, до Зведеного бюджету України було сплачено 306,5 млн грн збору за спеціальне використання лісових ресурсів, то у 2017 році – 826 млн грн.

Зменшення питомої ваги рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у загальних надходженнях податків, зборів та обов'язкових платежів до Зведеного бюджету України у 2017 році, порівнюючи з 2013 роком (питома вага зменшилася із 41 до 21 %), зумовлено значним зростанням інших видів податків, зборів та обов'язкових платежів (рис. 2.11 і 2.12).

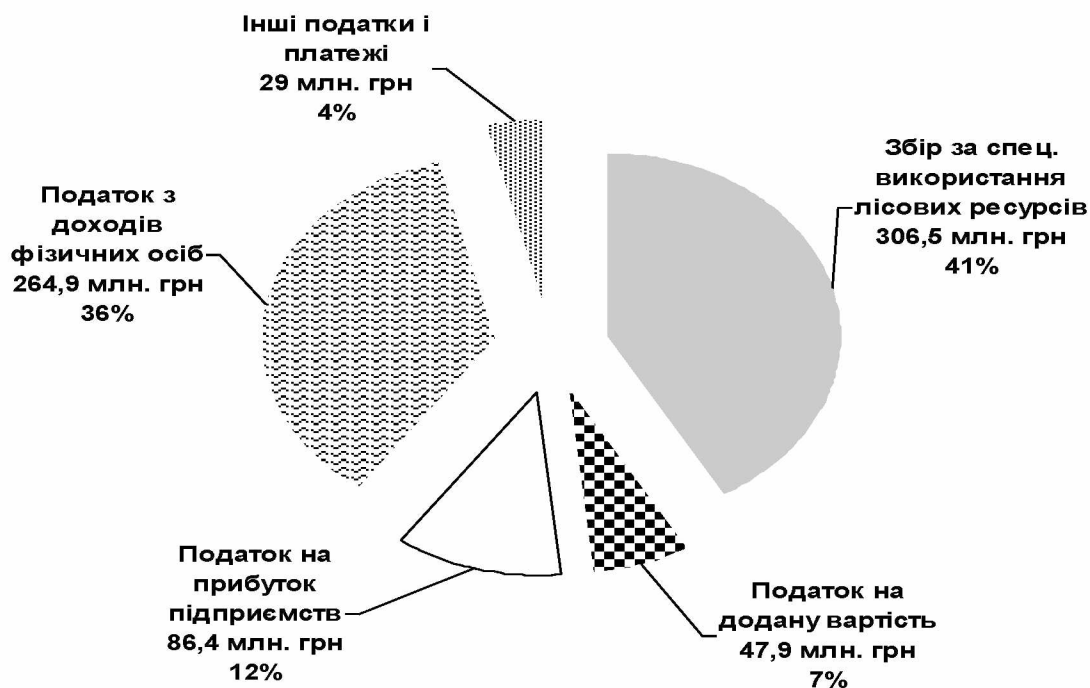

Рис. 2.11. Структура спланираних підприємствами, підпорядкованими ДАЛРУ, податків, зборів та обов'язкових платежів до Зведеного бюджету України у 2013 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними ДАЛРУ

Так, надходження податку з доходів фізичних осіб, який сплачують підприємства, підпорядковані Державному агентству лісових ресурсів України, у 2017 році, порівнюючи з 2013 роком, зросли в 3,5 раза, податку на прибуток підприємств – на 29,4 млн грн. Але найбільш детермінуючий вплив на зрушення в структурі спланираних підприємствами, підпорядкованими Державному агентству лісових ресурсів України, податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджетів різного рівня мало багаторазове зростання податку на додану вартість.

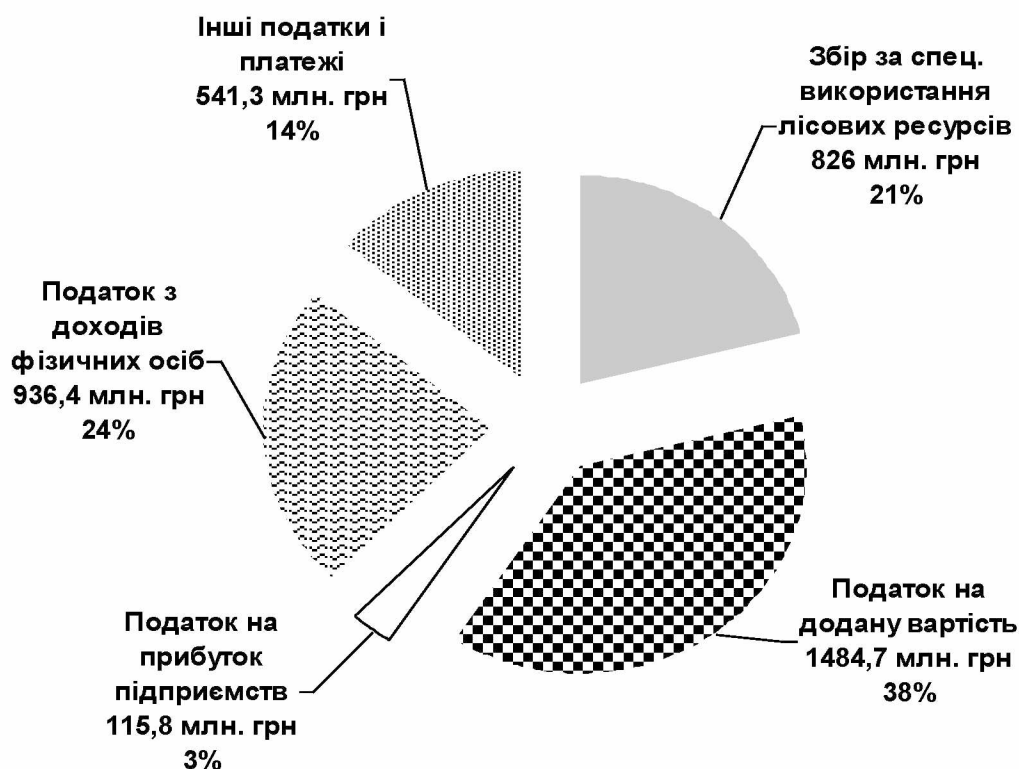

Рис. 2.12. Структура сплачених підприємствами, підпорядкованими ДАЛРУ, податків, зборів та обов'язкових платежів до Зведеного бюджету України у 2017 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними ДАЛРУ

У 2023 році, порівнюючи з 2017 роком, зберігалася вже традиційно висока питома вага податку на додану вартість у структурі сукупної величини податків, зборів та обов'язкових платежів, що сплатили підприємства ДАЛРУ до Зведеного бюджету України (рис. 2.13). Так, у 2023 році питома вага ПДВ становила 37 %, що на 1 % менше показника 2017 року.

Висока частка ПДВ у сукупній величині податків, сплачених підприємствами ДАЛРУ до публічних бюджетів, пов'язується з перманентним зростанням ціни заготовленої деревини. Крім того, у 2023 році сформувалася надзвичайно сприятлива кон'юнктура на ринку необробленої деревини, що дало змогу лісовим господарствам наростити величину чистого доходу від реалізації продукції.

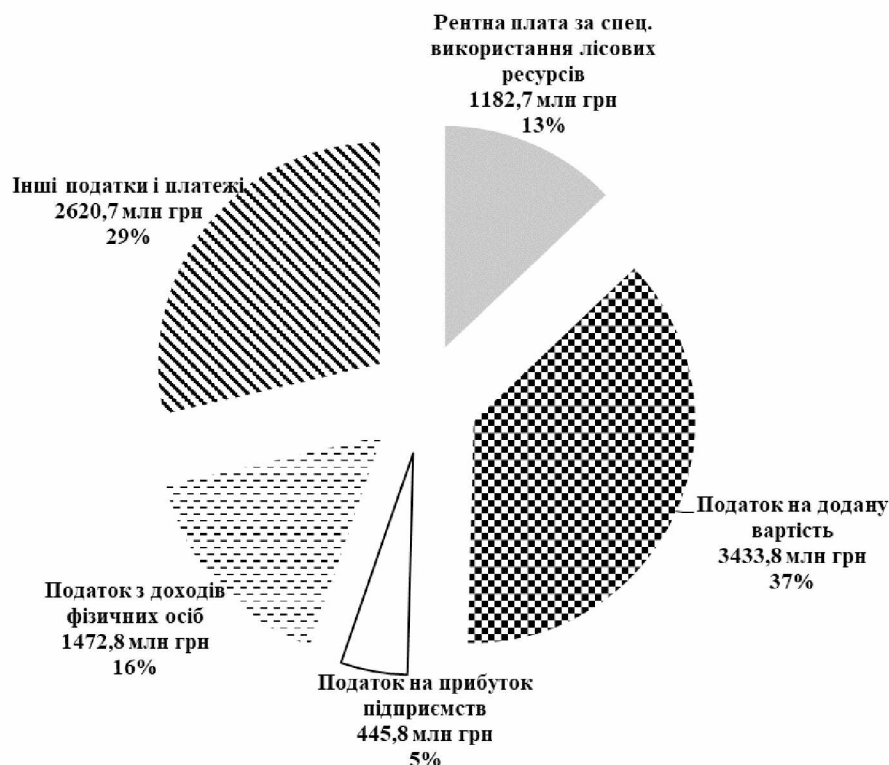

Рис. 2.13. Структура сплачених підприємствами, підпорядкованими ДАЛРУ, податків, зборів та обов'язкових платежів до Зведеного бюджету України у 2023 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними ДАЛРУ

Незважаючи на зростання абсолютного значення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у 2023 році, якщо порівняти з 2017 роком, питома вага цього фіскального платежу зменшилася на до рівня 13 %. У 2023 році, порівнюючи з 2017 роком, у структурі сукупних податків, зборів та обов'язкових платежів, що сплатили підприємства ДАЛРУ до Зведеного бюджету України, знизилася питома вага податку на доходи фізичних осіб. У 2017 році вона становила 24 %, а у 2021 році – 16 %. Це пов'язано з тим, що ріст заробітної плати відбувався більш уповільненими темпами, ніж ціни на деревину та інші лісові активи. У 2023 році питома вага податку на прибуток у структурі сукупних податків, зборів та обов'язкових платежів, що сплатили підприємства ДАЛРУ до Зведеного бюджету України, становила 5 %.

Необхідно провести інвентаризацію місцевих родовищ корисних копалин, що дасть змогу ідентифікувати реальні обсяги використання мінерально-сировинних ресурсів і підвищити результативність адміністрування рентної плати за користування надрами. Уже давно визріла необхідність наведення ладу стосовно оренди водних об'єктів місцевого значення, що також містить значний потенціал щодо значного підвищення надходжень орендної плати до місцевих бюджетів за користування цією складовою природного багатства.

За таких умов буде реально можливим сценарій збільшення надходжень природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів, передусім сільських, що передбачатиме еквівалентне вилучення ренти та її збалансований розподіл за використання всіх складових місцевого природно-ресурсного потенціалу й унеможливить «фіскальний перегин» у рентному оподаткуванні постійних лісокористувачів, що збереже основну структуроутворюючу та бюджетонаповнюючу галузь Карпатського та Поліського регіонів, а для Півдня та Сходу України забезпечить умови для безперервного та невиснажливого ведення лісового господарства.

Основний обсяг податків, зборів та обов'язкових платежів до публічних бюджетів у 2013–2023 роках вносився лісовими господарствами, які функціонують у системі ДАЛРУ.

Для проведення поглибленого аналізу фіскального (податкового) регулювання лісогосподарювання у 2013–2023 роках загалом по підприємствах ДАЛРУ вводяться показники номінальної та реальної фіскальної віддачі заготовленої деревини (тобто встановлюється залежність між сплатою податків та обсягами заготівлі деревини).

Номінальна фіскальна віддача розраховується діленням фактичної сплати податків і зборів до Зведеного бюджету України (держбюджет та місцеві бюджети) (без ЄСВ, який надходить до позабюджетних публічних фондів) на обсяг заготовленої деревини.

Реальна фіскальна віддача розраховується діленням суми сплати податків і зборів до Зведеного бюджету України у порівняльних (базових) цінах 2013 року на обсяг заготовленої деревини. Показник реальної фіскальної віддачі дає змогу усунути вплив інфляційно-девальваційних коливань і показати реальні зрушення в динаміці сплати податків і зборів постійними лісокористувачами до Зведеного бюджету України.

У 2013–2023 роках загалом спостерігається висхідний тренд у динаміці надходжень податків, зборів та обов’язкових платежів, сплачених лісовими господарствами, до Зведеного бюджету України, що відбувається в основному завдяки зростанню номінальної фіскальної віддачі (таке зростання відбувається внаслідок індексації ставок окремих податків, а також розширення бази стягнення фіскальних платежів внаслідок цінового чинника – ціна знеособленого куб. м заготовленої деревини у 2013 році становила 359,3 грн, а у 2021 році – 1337,2 грн. Тобто у 2021 році, якщо порівняти з 2013 роком, ціна знеособленого куб. м заготовленої деревини зросла у 3,7 раза) (рис. 2.14 і 2.15).

Номінальна фіскальна віддача заготовленої деревини у 2013 році становила 104,1 грн/куб. м., а у 2021 році – 597,7 грн/куб. м. Тобто номінальна фіскальна віддача заготовленої деревини у 2021 році, порівнюючи з 2013 роком, зросла в 5,7 раза.

На відміну від динаміки номінальної фіскальної віддачі заготовленої деревини у 2013–2021 роках у динаміці реальної фіскальної віддачі не спостерігається висхідної тенденції (реальна фіскальна віддача заготовленої деревини у 2013 році становила 102,3 грн/куб. м., у 2018 році – 124,1 грн/куб. м., у 2021 році – 114,5 грн/куб. м.), що свідчить про відсутність реальних позитивних зрушень у фіскальному регулюванні заготівлі деревини.

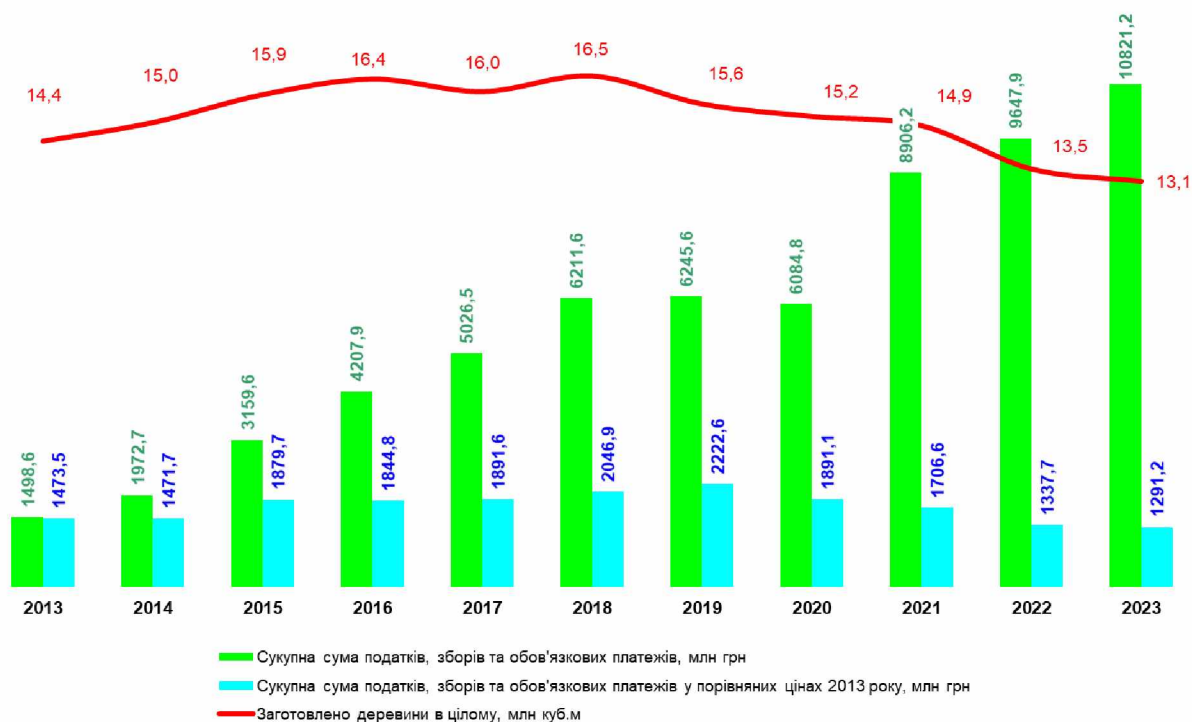

Рис. 2.14. Сукупна сума податків, зборів та обов'язкових платежів, сплачених лісовими господарствами ДАЛРУ до Зведеного бюджету України, у 2013–2021 роках*

Примітка. *Розраховано автором за даними ДАЛРУ

До того ж динаміка надходжень фіскальних платежів до публічних бюджетів не корелює з динамікою заготівлі деревини, що свідчить про нееквівалентність використання податкових регуляторів щодо впливу на окремі об'єкти оподаткування (зокрема, наявні значні «розриви» у ставках рентної плати за заготівлю деревини за порядком рубок головного користування та за заготівлю деревини за порядок рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства: у 2021 році ставки рентної плати за 1 щільний куб. м великої ділової деревини, насамперед дуба, бука та сосни, значно перевищували аналогічний показник за 1 щільний куб. м середньої ділової деревини як за першим, так і за другим поясом лісів).

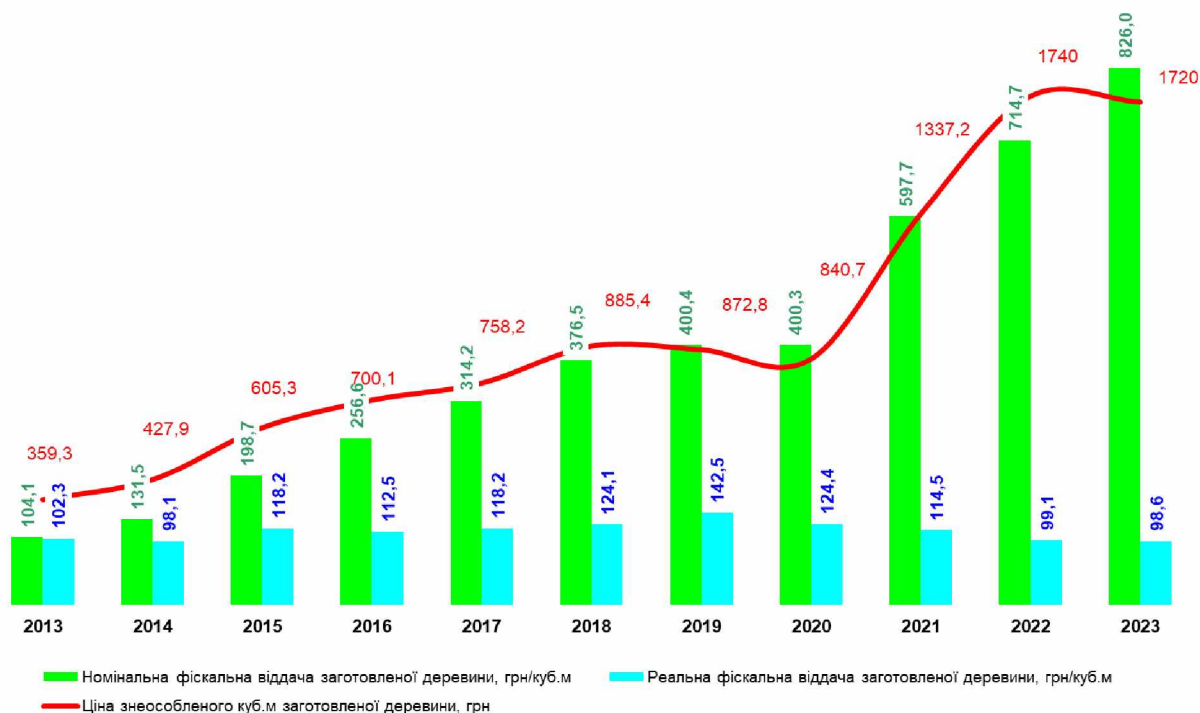

Рис. 2.15. Сукупна сума податків, зборів та обов'язкових платежів, сплачених лісовими господарствами ДАЛРУ до Зведеного бюджету України*

Примітка. *Розраховано автором за даними ДАЛРУ

Це призводить до того, що постійні лісокористувачі задля уникнення надмірного податкового навантаження вдаються до нееквівалентної матеріально-грошової оцінки лісосік і намагаються максимізувати заготівлю деревини за порядком рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, передусім санітарних і прохідних рубок. Саме невідповідності у податковому регулюванні виступають одним з найбільш детермінуючих чинників того, що більша половина деревини заготовляється за порядком здійснення санітарних рубок.

В умовах воєнного часу та з огляду на виклики повоєнного відновлення і враховуючи наслідки поглиблення децентралізації і євроінтеграційних устремлінь, важливого значення набуває прогнозування надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів, сплачених постійними лісокористувачами до публічних бюджетів різного таксономічного рівня. Використовуючи системний підхід необхідно припустити, що базовою

детермінантою прогнозування величини сплати лісовими господарствами податків, зборів та обов'язкових платежів є особливості функціонування лісогосподарської системи, яка забезпечує розширене відтворення та господарське освоєння лісової сировини і корисностей лісів.

З огляду на те, що лісогосподарська система відзначається значною різноманітністю причинно-наслідкових зв'язків, одним з найбільш ефективних інструментів прогнозування величини сплати лісовими господарствами податків, зборів та обов'язкових платежів до публічних бюджетів є когнітивні моделі [318; 325]. Когнітивне моделювання (CBM) – це динамічний метод розуміння та прогнозування поведінки багатоагентних систем, враховуючи мотиви та переваги агентів (суб'єктів лісогосподарського підприємництва, споживачів деревини та корисних властивостей лісів, органів державного управління лісами, органів місцевого самоврядування, домогосподарств). В основному CBM вимагає визначення доступних дій агентів, правил поведінки та впливу рішень у кожній конкретній ситуації. Однією з основних проблем застосування CBM є формалізація трьох аспектів (дій, правил і впливу), щоб відобразити якісні і кількісні фактори та процеси прийняття рішень зацікавленими сторонами. Багато CBM покладаються на теорію раціонального вибору для опису поведінки своїх агентів. Однак поведінка зацікавлених сторін зазвичай не є суто раціональною і часто набагато складнішою, ніж передбачається. Необхідно також враховувати, що рішення агентів значною мірою залежать від динаміки інституційного середовища (функціонування інститутів-правил та інститутів-організацій, які функціонують у сфері лісового господарства), а також від нових соціальних норм і доступності інформації [318; 325].

Ваговою складовою когнітивного моделювання виступає розгляд когнітивних карт. Когнітивна карта – це представлення алоцентричних просторових відносин об'єктів по відношенню один до одного в конкретному середовищі [318; 325].

Когнітивною моделлю процесу податкового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу називається орієнтований зважений граф (орграф), що відображає динаміку причинно-наслідкових відносин між факторами. У теорії орграфів прийнято використовувати різний рівень формалізації інтенсивностей впливу вершин одна на одну: якісне та кількісне представлення. Якісне – представлення за допомогою знаків. Але в будь-якому випадку в моделі вершини уособлюють деякі певні умові величини, що змінюються і мають більше двох різних рівнів. У зв'язку з цим в модель недоцільно вводити характеристики, у яких всього два значення, наприклад, 0 або 1 (або «ні» і «так»). При цьому необхідно, щоб всі різні рівні будь-якої характеристики, яка відображається вершиною, можна було б упорядкувати так, щоб попередній рівень був би менш прийнятним для аналізу якості соціально-економічного процесу, ніж наступний [318; 325].

Алгоритм використання когнітивного моделювання для вирішення методологічних і практичних завдань фіскального регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу можна представити у вигляді схеми, зображеної на рис. 2.16. На першому етапі формулюється проблема та здійснюється постановка задачі. Проблема полягає в тому, що не розроблено методологічного підґрунтя виявлення причинно-наслідкових зв'язків у фіскальному (податковому) регулюванні розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Тому важливого значення набуває задача розроблення інструментарію прогнозування надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів, що створюються у секторі постійних лісокористувачів, до публічних бюджетів України. На другому етапі визначається показник для прогнозування. У нашому випадку таким показником виступає сукупна сума фіскальних платежів (податків, зборів та обов'язкових платежів), які сплачують лісові господарства до Зведеного бюджету України та позабюджетних публічних фондів.

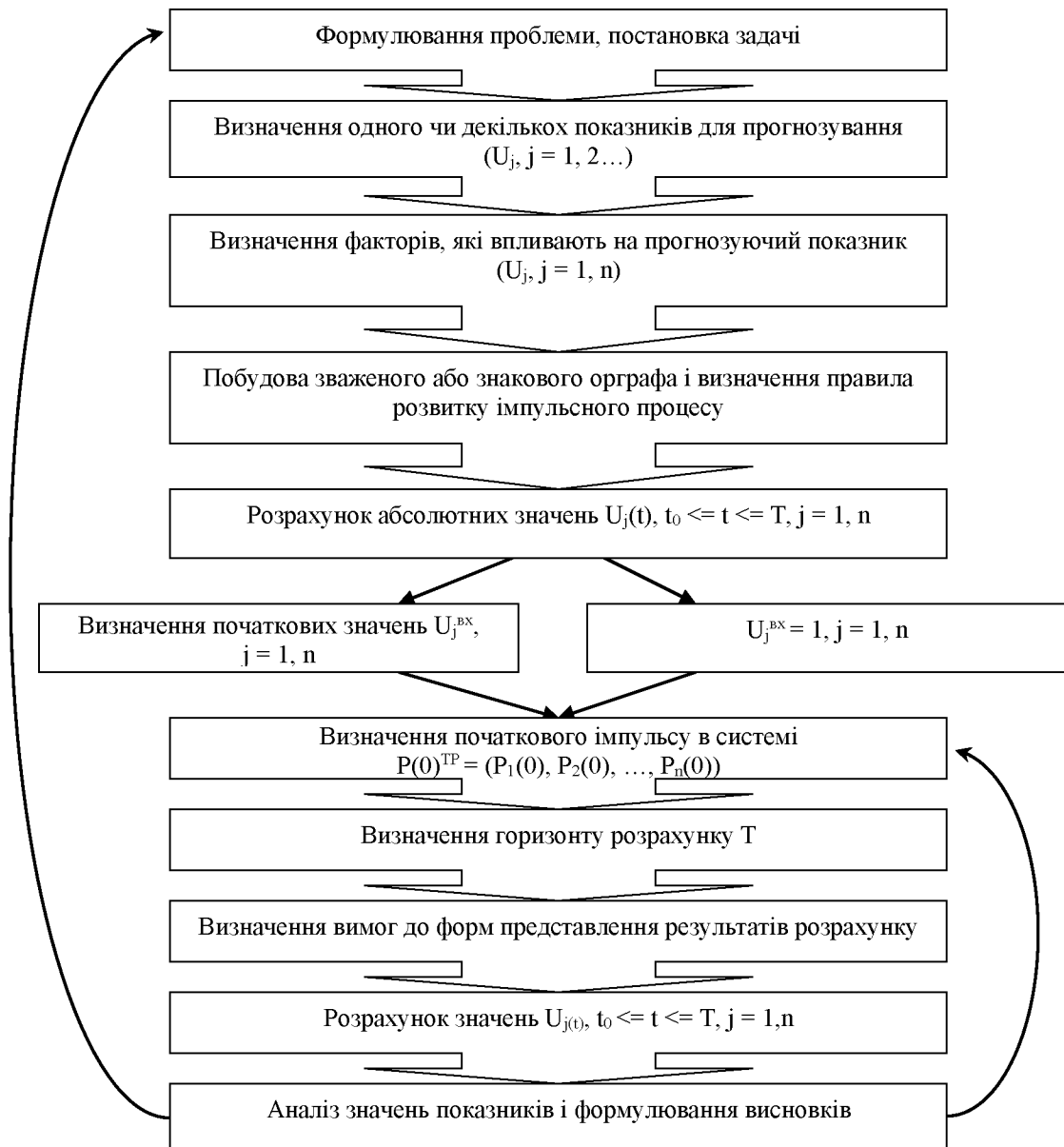

Рис. 2.16. Алгоритм використання когнітивного моделювання для прогнозування основних зрушень у фіскальному (податковому) регулюванні розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу*

Примітка. *Удосконалено автором на основі [5]

На третьому етапі визначаються фактори, що впливають на прогнозований показник. Цей процес зручно реалізовувати у вигляді структури показників та їх причинно-наслідкового взаємозв'язку. Для цієї задачі така структура може бути представлена у вигляді рис. 2.17.

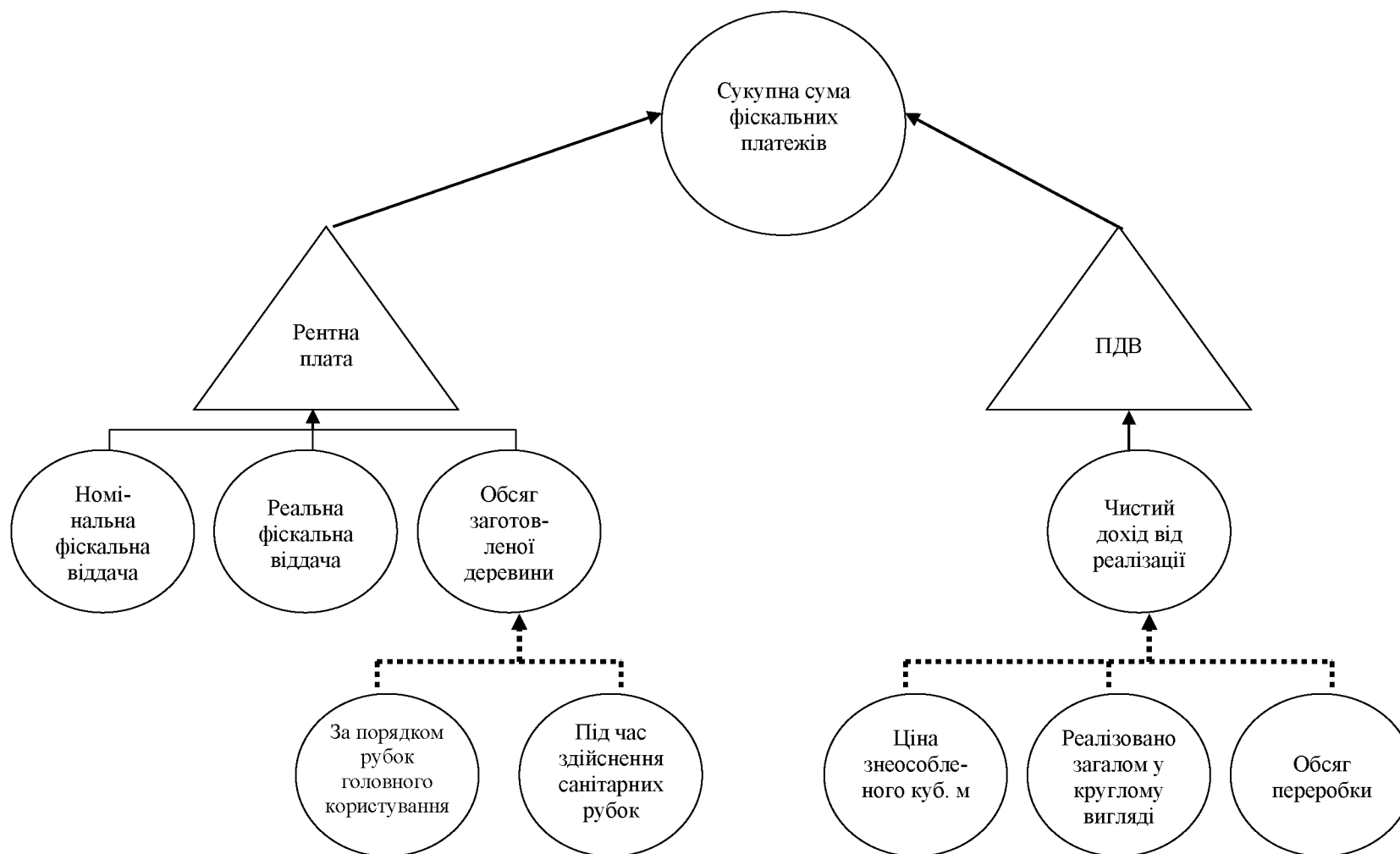

Рис. 2.17. Фактори, які потенційно впливають на обсяг надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів, які сплачують лісові господарства до Зведеного бюджету України

Примітка. *Розроблено автором

При побудові структури факторів, які впливають на обсяг надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів, що сплачують лісові господарства до Зведеного бюджету України, використовувалася така логіка: основними складовими сукупної суми фіскальних платежів виступають рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів і податок на додану вартість (ПДВ). Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів залежить від обґрунтованості ставок рентної плати за окремі види деревини, другорядні лісові матеріали та корисні властивості лісів, тобто від номінальної та реальної фіскальної віддачі розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Водночас основною базою стягнення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів виступає деревина, заготовлена за порядком рубок головного користування та санітарних рубок.

Суми ПДВ залежать від величини чистого доходу лісових господарств, що функціонують у системі ДАЛРУ, від реалізації продукції, робіт і послуг лісового господарства. Величина чистого доходу визначається обсягами реалізації деревини у круглому вигляді, ціною знеособленого куб. м деревини та обсягом переробки деревини.

Показники, що розкривають кількісні характеристики обраних для прогнозування сукупної величини фіскальних платежів факторів за 2013–2023 роки, приведені у табл. 2.4.

На четвертому етапі на підставі структури факторів, що впливають на прогнозований показник (рис. 2.17), складається когнітивна карта (рис. 2.18), що формується з прогнозованих показників, факторів, що впливають на них і взаємозв'язків між ними. Когнітивна карта є оргграфом, тобто графом, у якому всі відносини між вершинами є ідентифікованими.

Таблиця 2.4

Динаміка показників формування сукупної величини сплачених лісовими господарствами податків, зборів та обов'язкових платежів до публічних бюджетів та позабюджетних фондів у 2013–2023 роках*

Показник	Одиниця вимірювання	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Сукупна сума податків, зборів та обов'язкових платежів, млн грн	млн грн	1498,6	1972,7	3159,6	4207,9	5026,5	6211,6	6245,6	6084,8	8906,2	7757,3	9155,9
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	млн грн	306	548	741	918	826	1022	1321,7	1518,4	1497,1	1306,0	1182,7
Податок на додану вартість	млн грн	47,8	146,4	529,9	931,6	1484,7	1906,2	1917,3	1820,9	2940,7	3302,6	3433,8
Номінальна фіскальна віддача заготовленої деревини	грн/куб. м	104,1	131,5	198,7	256,6	314,2	376,5	400,4	400,3	597,7	610,8	698,9
Реальна фіскальна віддача заготовленої деревини	грн/куб. м	102,3	98,1	118,2	112,5	118,2	124,1	142,5	124,4	114,5	84,7	83,4
Обсяг заготовленої деревини загалом	млн куб. м	14,4	15,0	15,9	16,4	16,0	16,5	15,6	15,2	14,9	12,7	13,1

Продовження табл. 2.4

Заготівля деревини за порядком рубок головного користування,	млн куб. м	6,88	7,33	7,42	7,43	7,33	6,58	6,34	6,29	6,09	5,4	5,7
Заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок	млн куб. м	7,3	7,6	7,9	8,5	7,7	9,3	8,4	8,3	7,4	4,9	5,4
Чистий дохід від реалізації	млн грн	5541	7139	10295	12361	13691	16834	15231	14462	22800	23271	23594
Ціна знеособленого куб. м реалізованої деревини	грн	375,4	454,9	639,8	736,3	807,9	946,3	916,8	874,7	1438,2	1740	1720
Обсяги переробки деревини	млн куб. м	1,29	1,3	1,4	1,6	2	2,2	2,1	2	2,2	1,3	1,1
Реалізовано в круглому вигляді	млн куб. м	13,2	13,5	14,4	14,2	13,5	14,2	13,0	13,0	12,6	10,9	11,9

Примітка. *Побудовано та розраховано автором за даними ДАЛРУ

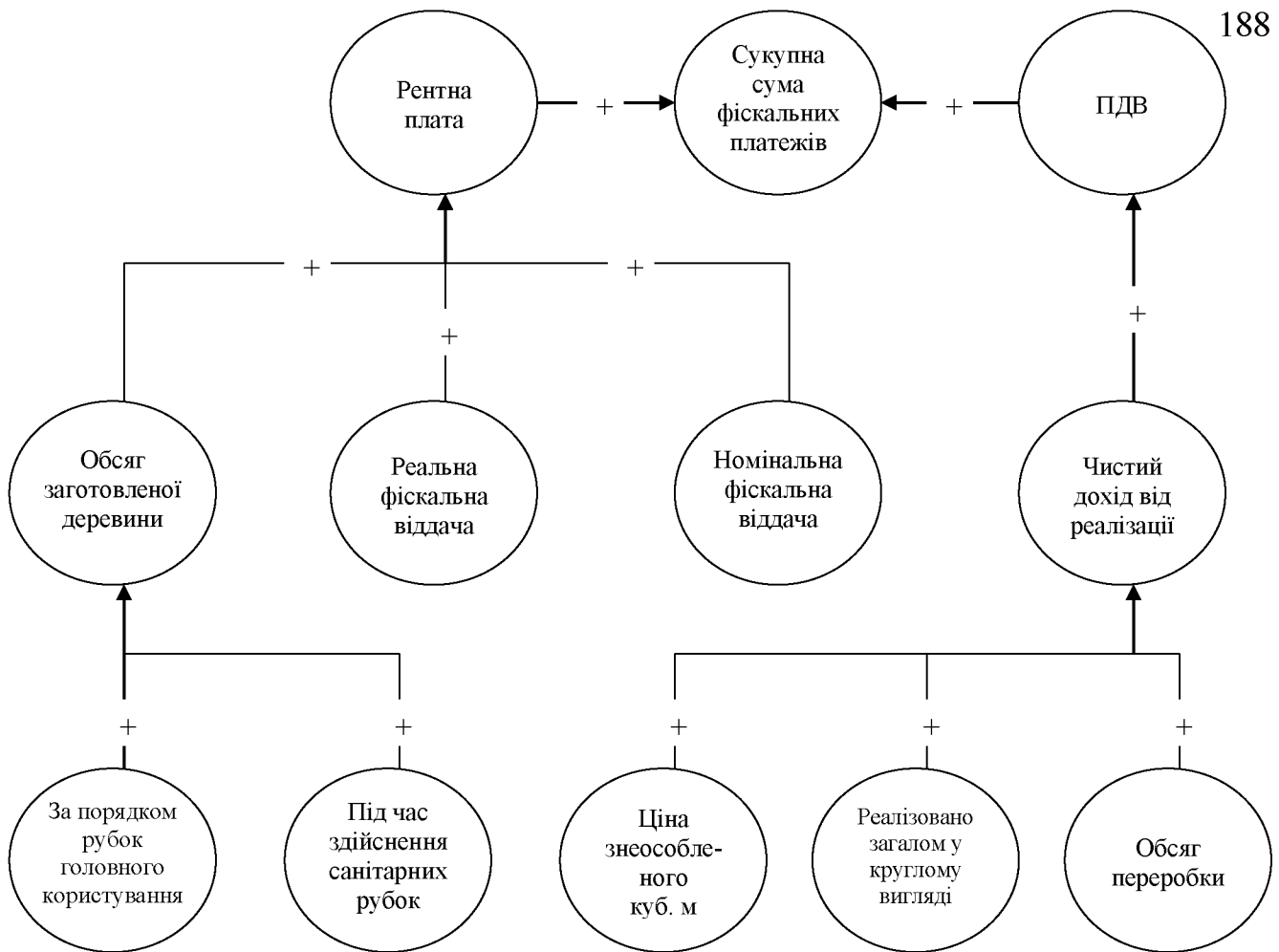

Рис. 2.18. Когнітивна карта прогнозування сукупної величини фіскальних платежів, які сплачують державні лісові господарства*

Примітка. *Сформовано автором

На рис. 2.18 представлений знаковий орграф. Для того щоб розрахунки вийшли точнішими, необхідно скласти матрицю ваг впливу факторів z_{ij} . Розмір матриці (n, n) , де n – число факторів. В осередку $\{i, j\}$ міститься значення, на яке збільшується або зменшується i -й фактор, при збільшенні j -го фактора у 2 рази. Ваги факторів визначили на основі логіко-статистичного методу, який базується на основі регресійного аналізу (табл. 2.5).

На п'ятому етапі задаються початкові значення U_{jicx} , $j = 1, n$. У тому випадку, якщо є необхідність розрахувати абсолютні значення прогнозованих показників, то задаються відповідні вихідні значення U_{jicx} , $j = 1, n$. Якщо ж у дослідженні досить визначити тенденцію розвитку процесу, то $U_{jicx} = 1$, $j = 1, n$.

Основні показники регресійного аналізу щодо визначання ваг впливу факторів на сукупну величину фіскальних платежів, які сплачують лісові господарства до публічних бюджетів у 2013–2023 роках*

Регресійні пари показників	Регресійні коефіцієнти	Абсолютний темп приросту результуючого показника при рості предиктора на 100 %	R-квадрат регресійної моделі
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів на сукупну суму податків, зборів та обов'язкових платежів	$a_0 = -347,51$ $a_1 = 5,7255$	1,247	0,748
Податок на додану вартість на сукупну суму податків, зборів та обов'язкових платежів	$a_0 = 1913,3$ $a_1 = 2,1222$	0,050	0,961
Номінальна фіскальна віддача заготовленої деревини на рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів	$a_0 = 422,54$ $a_1 = 1,5989$	0,283	0,655
Реальна фіскальна віддача заготовленої деревини на рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів	$a_0 = -1818,9$ $a_1 = 23,133$	4,322	0,667
Обсяг заготовленої деревини загалом на рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів	$a_0 = 48736042,49$ $a_1 = -10542912$ $a_2 = 1164197$ $a_3 = -45511,9$	1,137	0,56
Чистий дохід від реалізації на податок на додану вартість	$a_0 = -1174,2$ $a_1 = 0,1899$	8,627	0,96
Заготівля деревини за порядком рубок головного користування на обсяг заготовленої деревини загалом	$a_0 = 6,4694$ $a_1 = 1,2988$	0,580	0,558
Заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок на обсяг заготовленої деревини загалом	$a_0 = 8,2786$ $a_1 = 0,9025$	0,443	0,891
Ціна знеособленого куб. м реалізованої деревини на чистий дохід від реалізації	$a_0 = 2445,5$ $a_1 = 12,987$	0,666	0,9524

Продовження табл. 2.5

Обсяги переробки деревини на чистий дохід від реалізації	$a_0 = -9495,8$ $a_1 = 12108$	2,551	0,899
Реалізація деревини в круглому вигляді на чистий дохід від реалізації	$a_0 = 56407$ $a_1 = -3192,5$	1,074	0,753

Примітка. *Розраховано автором; у секціях з одним значенням регресійного коефіцієнта використовувалась парна лінійна регресія без вільного коефіцієнта $y = a \cdot x$ (за наявності простого прямого економічного зв'язку); з двома значеннями – $y = a_0 + a_1 \cdot x$ (за наявності складного прямого/оберненого зв'язку), з трьома – поліном другого порядку: $y = ax^2 + b \cdot x + c$ (для аналізу показників структурних переломів та оптимальних рівнів у лісогосподарських системах); з чотирма – поліном третього порядку: $y = ax^3 + bx^2 + c \cdot x + d$ (для аналізу показників синусоїдних взаємозв'язків у лісогосподарських системах)

На шостому етапі необхідно задати значення імпульсів $P(0)$ для кожного фактора. Значення всіх змінних $P(t)$ для будь-якого t відображають реакцію модельованого процесу на початкове обурення – вектор $P(0)$.

Елементами векторів $Y(t)$ можуть бути: найбільш ймовірні впливи інституційного середовища; цілеспрямовані управлінські впливи. Завдання зовнішнього впливу у вигляді тільки $P(0)$ – це теж сценарій дослідження. Вектор $P(0)$ може охоплювати й управлінський вплив, і збурення інституційного середовища, що відображає вектор-імпульс, який був отриманий у процесі моделювання в періоді, що передуює початку такого моделювання. Такий підхід дозволяє прогнозувати тенденцію розвитку процесу за умови невтручання суб'єктів управління в хід процесу, тобто виробляти прогноз розвитку проблемної ситуації. Введення управлінських впливів як компоненти векторів $P(0)$ і/або $Y(t)$ перетворює прогноз в оцінку можливих наслідків реалізації управлінських рішень. Отже, для подальших розрахунків необхідно задати початкове значення фактора й імпульс. У цій ситуації доцільно присвоїти для кожного фактора такі значення імпульсів:

Фактори	Імпульс
Сукупна сума податків, зборів та обов'язкових платежів	0,00
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	0,00
Податок на додану вартість	0,00
Номінальна фіскальна віддача заготовленої деревини	0,01
Реальна фіскальна віддача заготовленої деревини	0,01
Обсяг заготовленої деревини загалом	0,00
Чистий дохід від реалізації	0,00
Заготівля деревини в порядку рубок головного користування	0,05
Заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок	0,01
Ціна знеособленого куб. м реалізованої деревини	0,05
Обсяги переробки деревини	0,03
Реалізовано в круглому вигляді	0,04

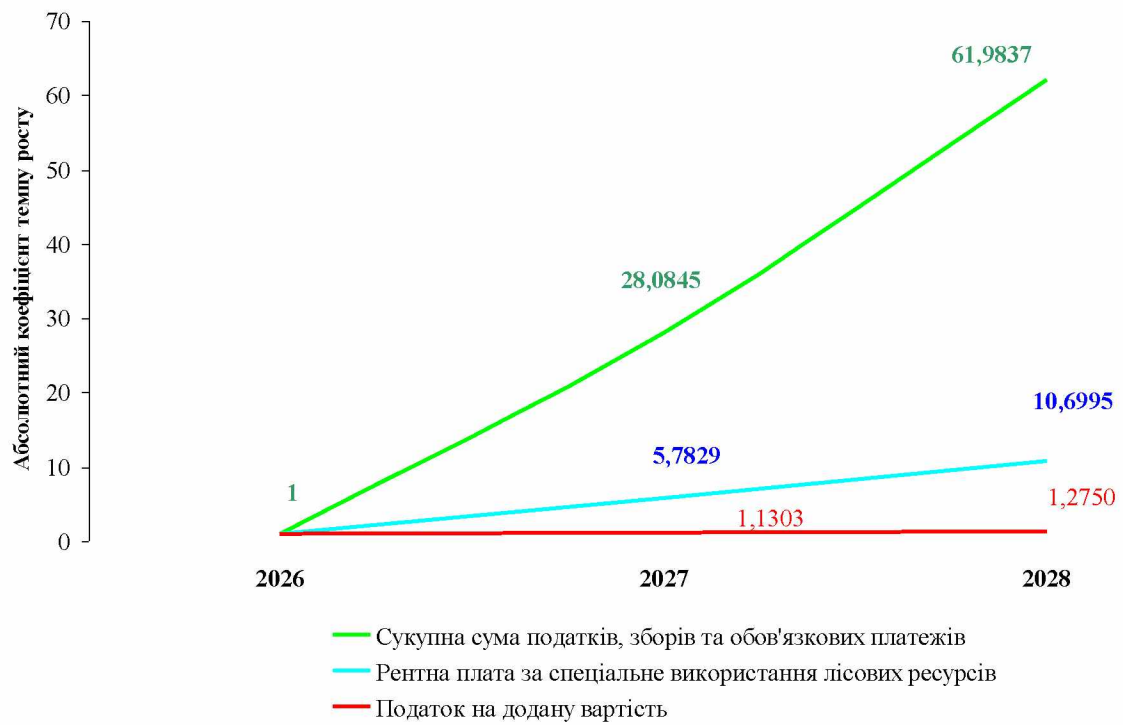
На сьомому етапі визначається горизонт розрахунку T . У нашому випадку достатньо 2 прогностичних періоди, тобто $T = 2$. На восьмому етапі визначаються вимоги до форми представлення результатів розрахунку. На дев'ятому та десятому етапах здійснюється розрахунок значень факторів $U_j(t)$, $j = 1, n$, $t = 0, T$ і подальший аналіз отриманих результатів. Результати розрахунків представлені в табл. 2.6 і на рис. 2.19.

Для визначення зміни сукупної суми податків, зборів та обов'язкових платежів задаємо емпіричне зростання вхідних показників: заготівля деревини в порядку рубок головного користування зростає на 5 %, заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок – на 1 %, ціна знеособленого куб. м реалізованої деревини – на 5 %, обсяги переробки деревини – на 3 % та реалізація в круглому вигляді – на 4 %. З огляду на вибрані імпульси розраховуються інші показники, враховуючи коефіцієнти еластичності та регресійні моделі.

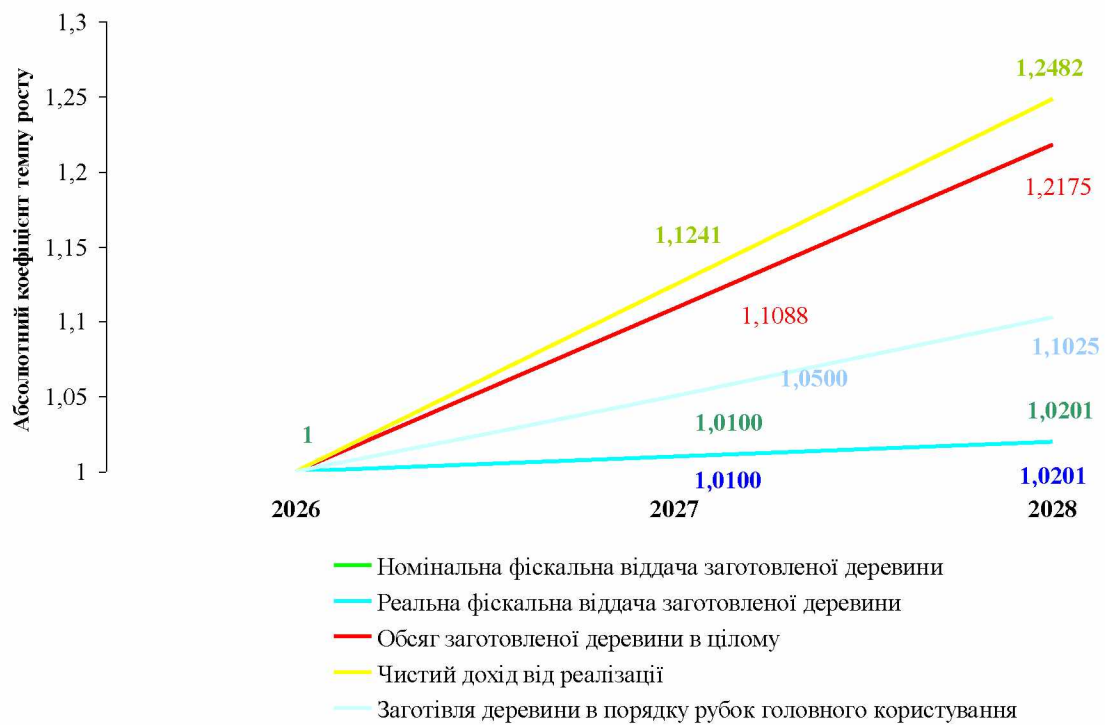
**Аналітичне представлення результатів моделювання
прогнозних значень сукупної величини фіскальних платежів,
які сплачуватимуть державні лісові господарства
до Зведеного бюджету України у 2026–2028 роках***

Фактори	2026 р.	2027 р.	2028 р.
Сукупна сума податків, зборів та обов’язкових платежів	1	28,0845	61,9837
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	1	5,7829	10,6995
Податок на додану вартість	1	1,1303	1,2750
Номінальна фіскальна віддача заготовленої деревини	1	1,0100	1,0201
Реальна фіскальна віддача заготовленої деревини	1	1,0100	1,0201
Обсяг заготовленої деревини загалом	1	1,1088	1,2175
Чистий дохід від реалізації	1	1,1241	1,2482
Заготівля деревини в порядку рубок головного користування	1	1,0500	1,1025
Заготівля деревини під час здійснення санітарних рубок	1	1,0100	1,0201
Ціна знеособленого куб. м реалізованої деревини	1	1,0500	1,1025
Обсяги переробки деревини	1	1,0300	1,0609
Реалізовано в круглому вигляді	1	1,0400	1,0816

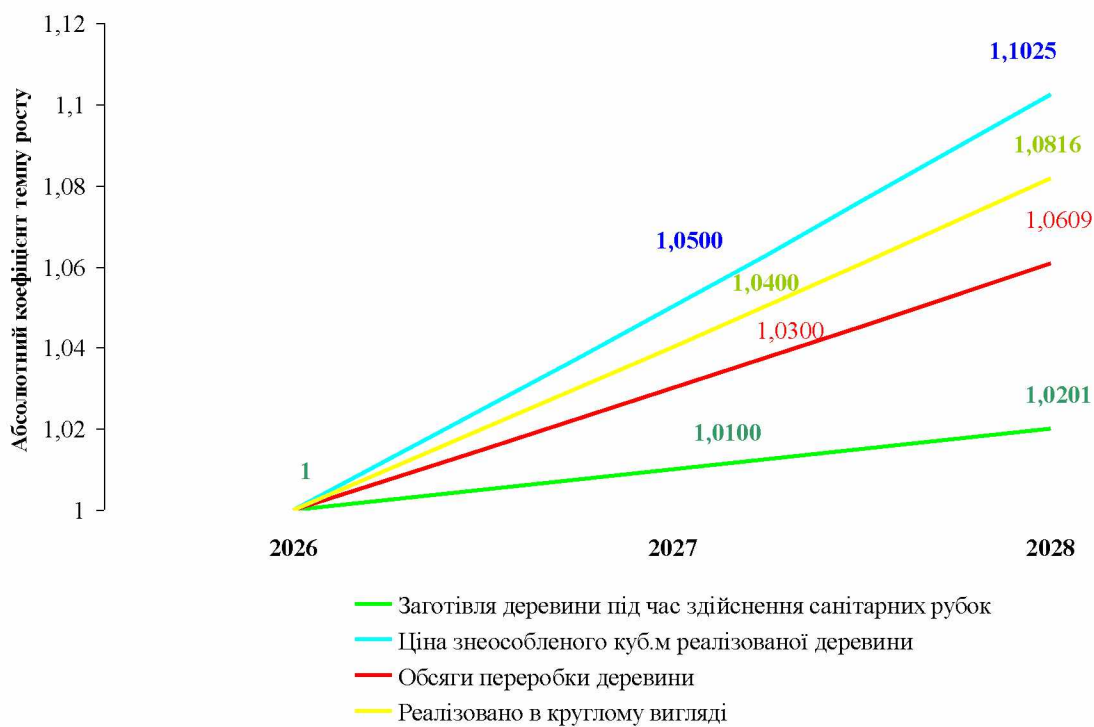
Примітка. *Розраховано автором за даними ДАЛРУ

а)

б)

в)

Рис. 2.19. Графічна ілюстрація прогнозу трендів надходжень фіскальних платежів від державних лісових господарств до Зведеного бюджету України у 2027 та 2028 роках: а) тренди першого рівня, б) тренди другого рівня та в) тренди третього рівня*

Примітка. *Розраховано автором

Врахувавши значення коефіцієнтів еластичності та послідовність впливу на агрегований показник, отримуємо зростання сукупної суми податків та зборів у 2027 році на 28,1 %, порівнюючи з початковим роком, у 2028 році – на 61,9 %. Графічна інтерпретація залежностей представлена на рис. 2.19, де показники розподілені за рівнем впливу. Загалом вибрані фактори прямо впливають на результуючі показники, які виступають також прямими факторами впливу на загальний показник надходження податків і зборів.

Висновки до розділу 2

1. Обґрунтовано, що розширене відтворення лісоресурсного потенціалу потребує удосконалення механізмів регулювання лісогосподарського та лісопереробного сегментів лісового сектору, оскільки тотальний бюджетний дефіцит і низька концентрація фінансових ресурсів у суб'єктів лісогосподарського та деревообробного підприємництва не дають змоги повною мірою використати наявні резерви капіталізації лісових і лісогосподарських активів через поглиблення переробки деревини і комплексне використання лісоресурсного потенціалу.

2. Виявлено, що в умовах воєнного стану, загострення природно-ресурсних обмежень і поглиблення інституціональних трансформацій у сфері лісогосподарювання актуалізується доцільність інституціональної модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання як сукупності форм, методів, способів та інструментів акумуляції і розподілу фінансових ресурсів, отриманих внаслідок господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, бюджетного фінансування потреб лісовідновлення, лісовідтворення, лісорозведення, охорони та захисту лісів, українського та іноземного непублічного (приватного) фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів.

3. Встановлено, що останніми роками в Україні близько половини деревини заготовлялося за порядком санітарних рубок, що зумовлено неадекватністю застосування податкових регуляторів розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, яка мотивує постійних лісокористувачів активніше здійснювати рубки, пов'язані з веденням лісового господарства через нижчі ставки рентної плати за заготівлю деревини, яка не досягла віку стиглості.

4. Дослідження показали, що фінансово-економічний механізм лісогосподарювання потребує інституціональної модернізації, оскільки за рядом показників у 2018–2020 роках спостерігається невиконання

Державним агентством лісових ресурсів України виробничо-фінансових планів щодо лісового і мисливського господарства й охорони навколишнього природного середовища. Враховуючи реалії та обмеження воєнного стану, вагоме екологічне, соціальне та економічне значення лісів для життєдіяльності населення, пріоритети інституціональної модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання мають відповідати ряду вимог і передбачати першочергове включення в систему лісових фінансів інституту соціальної та екологічної відповідальності постійних лісокористувачів, інституту цільової спрямованості акумульованої в публічних бюджетах рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та інституту комерціалізації екосистемних послуг лісів.

5. Встановлено, що в контексті врахування фінансових та інших обмежень, зумовлених воєнним станом, необхідним є розроблення та інституціоналізація механізму формування Фонду розвитку лісового господарства, що створюватиметься у формі спеціального бюджетного фонду на різних таксономічних рівнях із частини відрахувань податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які генеруються у сфері господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та його подальшого залучення у відтворювальний процес. Створення такого фонду виступить запорукою підвищення результативності відновлення лісів у післявоєнний періоднасамперед лісів, які постраждали внаслідок воєнних дій.

6. Обґрунтовано, що доцільним є умонтування інституту цільової спрямованості акумульованої у публічних бюджетах рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання через інституціоналізацію спеціальних фондів розвитку лісового господарства у бюджетах різного таксономічного рівня, що дасть змогу сформувати надійне джерело фінансування потреб лісового господарства, зокрема тих, які пов'язані з модернізацією основного капіталу постійних лісокористувачів.

7. Виявлено, що рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів, на відміну від інших складових природно-ресурсної ренти загалом пропорційно розподіляється між держбюджетом і місцевими бюджетами. Позитивним є також високий рівень концентрації рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у бюджетах сільських територіальних громад, що повною мірою відповідає інтересам територій, які виступають основним ареалом концентрації лісосировини та корисних властивостей лісу.

8. Доведено, що лісогосподарська система є системою з рядом різноманітних причинно-наслідкових зв'язків, що ускладнює процеси прогнозування адміністрування податків, зборів та обов'язкових платежів у сфері лісового господарства. З огляду на це пропонується використати інструментарій когнітивного моделювання для врахування впливу найбільш детермінуючих факторів на сукупну суму фіскальних платежів, які сплачують державні лісові господарства до публічних бюджетів.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Чинники та передумови інституціоналізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах

У сфері лісогосподарювання за останні десятиліття значною мірою так і не вдалося забезпечити необхідні інституціональні та фінансово-економічні передумови для масштабної імплементації передового іноземного досвіду у практику ведення лісового господарства в Україні. На це вплинули як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Об'єктивним чинником є повільне відновлення лісоресурсного потенціалу, а суб'єктивним – не завжди далекоглядна політика держави щодо регуляторного впливу на постійних лісокористувачів. Серед інструментів регуляторного впливу найбільш дієвий вплив на постійних лісокористувачів і суб'єктів деревообробного виробництва здійснюють фінансово-економічні регулятори, що максимального ефекту досягають за умови їх логічного поєднання. Таке логічне поєднання є можливим у разі розроблення сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, що свідчить про актуальність поглиблення досліджень щодо специфікації методів, інструментів і важелів цього механізму.

У працях В. Бондара, О. Голуба, В. Голяна, А. Дейнеки, О. Дзюбенка, О. Дребот, А. Карпука, Б. Колісника, П. Лакиди, І. Лицура, Т. Миклуша, Ю. Несторяка, О. Сакаль, О. Фурдичка, М. Шершуна, М. Шестака, О. Шубалого та інших [12; 38; 43; 46; 51–55; 57; 62; 67–73; 77–79; 116–118; 151; 152; 164; 165; 195; 217; 245; 275–280; 289–294; 301; 303] розглядаються різноманітні підходи стосовно формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах з

урахуванням наслідків інституціональних трансформацій, які відбуваються останніми роками в лісовому секторі, а також з урахуванням наслідків децентралізаційних та євроінтеграційних процесів, а також викликів воєнного часу. Водночас недостатньо систематизованим є ряд чинників і передумов, які мають бути врахованими при підборі методів, інструментів та важелів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

З огляду на позицію О. Дзюбенка, необхідно враховувати той факт, що існуюча модель управління лісовим господарством довела свою життєздатність в 90-х роках минулого століття, коли забезпечила збереження всієї системи лісогосподарської діяльності і не дала змоги поширити синдром тотальних «прихватизаційних» процесів на лісові та лісогосподарські активи. Тобто в загальному вигляді така модель має зберегтися, але в її необхідно доповнити рядом інструментів і форм, які забезпечуватимуть диверсифікацію джерел інвестиційно-інноваційного розвитку лісового господарства [71].

На думку О. Шубалого, за роки незалежності в Україні не відбулося критично необхідних системних ринково орієнтованих перетворень у сфері лісового господарства. Переважає централізований підхід до прийняття рішень, розподілу бюджетних коштів, продажу деревини на експорт. Чітко проявляється внутрішній конфлікт інтересів, адже державні установи та підприємства галузі в одній особі здійснюють господарські, наглядові та контрольні функції, що не відповідає європейським принципам децентралізації та розподілу повноважень [303, с. 27]. Тобто наголошується на численних суперечностях у регуляторному механізмі сфери лісогосподарювання, які не корелюють з передовою практикою невиснажливого ведення лісового господарства, що у підсумку не дозволяє забезпечити розширене відтворення сировинної складової лісоресурсного потенціалу та підвищити ефективність використання несіровинних користностей лісів.

Фурдичко О. та О. Дребот стверджують, що в Україні ж через численні реорганізації в системі державного регулювання економіки не визначено

повноважного центрального органу виконавчої влади, який би реалізовував відповідні регулюючі функції на основі інтенсифікації та прозорості лісогосподарського виробництва, його спрямування переважно на забезпечення лісовими матеріалами власних товаровиробників. Те саме стосується формування і постійного вдосконалення економічних механізмів і державного контролю за використанням лісових земель і вирощуванням лісів [275, с. 79]. Учені, з огляду на необхідність розроблення сучасного регуляторного механізму лісокористування та використання лісосировини в переробних ланках лісового сектору, наголошують на необхідності удосконалення економічних механізмів розвитку сфери лісогосподарювання, але не конкретизують їх сутнісної та методичної наповненості.

Значною мірою вирішення перерахованих завдань реформування системи управління лісовим господарством залежить від розроблення сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який охоплюватиме ряд методів та інструментів фіскального, бюджетного, кредитного та митного впливу на розвиток окремих фаз лісопродуктових ланцюгів. Складність формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, за словами Б. Колісника, пов'язана з тим, що ця сфера є складною вертикально інтегрованою виробничо-господарською системою і базується на тому, що види економічної діяльності, які до неї входять використовують один і той же вид природного ресурсу – лісові ресурси – і виробляють хоча й різноманітну, але взаємопов'язану за матеріальною основою продукцію та надають послуги, пов'язані з використанням нематеріальних властивостей цього ресурсу [151]. Тому перспективна модель фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має охоплювати розширений набір інструментів, які забезпечуватимуть як еквівалентне вилучення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, так і стимулюватимуть забезпечувати комплексне використання усіх складових лісоресурсного потенціалу.

Достатньо обґрунтованим щодо інституціоналізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах є підхід В. Голяна, О. Голуба та О. Сакаль, згідно з яким повноцінне фінансове забезпечення сфери лісогосподарювання залежить від реалізації комплексу заходів: 1) підвищення рівня концентрації фінансових ресурсів державних лісогосподарських підприємств або ж відокремлення деревообробки від ведення лісового господарства; 2) розширення ряду функцій управління лісовими ресурсами на регіональному та місцевому рівнях; 3) розширення специфікації видів лісогосподарської діяльності, яка може здійснюватися на основі госпрозрахунку; 4) інституціоналізація угод державно-приватного партнерства щодо заготівлі та переробки лісосічних відходів і відходів деревообробки для нарощення обсягів виробництва паливних деревних ресурсів [52].

Особливо ускладненим є формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання на регіональному та місцевому рівнях. В умовах обмеженості бюджетних та інших фінансових ресурсів у країні саме внутрішній потенціал територій слід вважати головним чинником їхнього розвитку. Забезпечення ефективного використання і подальшого нарощення ресурсного потенціалу регіонів має стати одним із головних пріоритетів діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і бізнесу територіальних громад. З огляду на сказане потребують уточнення напрями державної підтримки проєктів розвитку регіональних лісогосподарських комплексів, зокрема щодо фінансово-економічного забезпечення, особливо в багатолісних регіонах. Належна державна підтримка дасть змогу підвищити дієвість впливу використання лісових благ на темпи соціально-економічного розвитку та фінансову самодостатність територіальних громад. При цьому важливого значення набуває уникнення конфлікту інтересів між органами управління лісовими ресурсами на загальнонаціональному рівні, державними лісогосподарськими підприємствами та територіальними громадами.

Усе це вимагає розробки інституціонального підґрунтя впровадження сучасних форм і засобів фінансового забезпечення лісогосподарських та лісоохоронних проєктів, що має отримати відповідну реакцію при виборі інструментів і методів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

Фінансування сфери лісогосподарювання відбувається в таких формах: 1) бюджетне фінансування лісовідновлення (спрямування бюджетних коштів постійним лісокористувачам); 2) фінансове забезпечення лісогосподарських і лісоохоронних проєктів на основі використання коштів, отриманих державними та приватними суб'єктами лісогосподарського підприємництва на основі госпрозрахункової діяльності; 3) накопичення фінансових ресурсів суб'єктами лісогосподарського підприємництва внаслідок відшкодування втрат лісогосподарського виробництва; 4) фінансування природоохоронних заходів щодо відтворення лісоресурсного потенціалу, використовуючи екологічний податок і рентну плату, які концентруються в Державному та місцевих бюджетах. На жаль, поточне інституціональне середовище функціонування сфери лісогосподарювання не дозволяє повною мірою використати потенціал капіталізації лісових благ через розширення форм та засобів фінансового забезпечення відтворення лісоресурсного потенціалу та модернізації лісогосподарської інфраструктури [52]. А в умовах військового стану бюджетне фінансування взагалі не передбачено.

Основою фінансування лісогосподарських потреб виступають кошти державних лісогосподарських підприємств (постійних лісокористувачів), отримані ними в процесі здійснення госпрозрахункової діяльності (продаж необробленої деревини, продаж продукції первинної та поглибленої лісопереробки, використання несировинних корисностей лісу та потенціалу мисливського господарства).

Для формування екологічно збалансованого відтворення і використання лісових ресурсів потрібне достатнє фінансування, створення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який би діяв

ефективно. Як відомо, сьогодні фінансування лісогосподарських заходів відбувалося з бюджетних і власних коштів. До власних коштів належать виручка від реалізації лісопродукції, кошти за відстріл лісової фауни, прибуток від іншої господарської діяльності, частка амортизаційних відрахувань та інші фонди, до яких належать заборгованість підприємства, зокрема, перед бюджетом за податками, за соціальним страхуванням тощо. Фінанси лісового господарства створюються із різних джерел і використовуються для відтворення і використання лісових ресурсів, забезпечення поточних витрат, стимулювання працівників лісогосподарського виробництва тощо. Вони можуть також формуватися з інвестицій, кредитів, коштів міжнародних організацій, які направляються на розвиток лісового господарства тощо.

Бюджетні кошти спрямовуються на: лісовпорядкування; проектно-вишукувальні та науково-дослідні роботи; лісокультурні роботи; рубки, пов'язані з веденням лісового господарства; ліквідацію захаращеності; допоміжні і лісогосподарські роботи; охорону лісів від пожеж; боротьбу з шкідниками і хворобами лісу; на ведення мисливського господарства; утримання державної лісової охорони. Крім того, з бюджету можуть фінансуватися заходи щодо створення захисних лісових насаджень і полезахисних лісових смуг на землях інших землекористувачів. Прохідні рубки, вибіркові санітарні рубки, пов'язані з реконструкцією деревостанів, суцільні санітарні рубки та ліквідація захаращеності можуть проводитися за бюджетні кошти лише у випадках, коли витрати на ці заходи перевищують надходження від реалізації деревини [38].

Формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має детермінуватися комплексом чинників, які визначають залежність соціально-економічного піднесення сільських територій, що є ареалами концентрації лісоресурсних благ, від ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу; форми, методи та способи володіння, користування та розпоряджання лісовими і

лісогосподарськими активами; концентрацію лісоресурсного потенціалу в територіальному розрізі; енергетичну спрямованість використання деревної біомаси; екологічне значення лісів для збереження і примноження ландшафтного та видового біорізноманіття.

До таких чинників належать: соціально-економічні, інституціональні, природо-ресурсні, енергетичні та екологічні (рис. 3.1). Саме врахування цих чинників має бути визначальним при виборі форм, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. В умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, які покликані зміцнити господарську самодостатність територіальних громад, при диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання необхідно насамперед враховувати соціально-економічні чинники.

Підтвердженням такого припущення є думка М. Шершуна про те, що збалансована взаємодія трьох складових життя населення на конкретній території (економічного розвитку, соціального благополуччя та екологічної безпеки) стосовно лісового господарства України означає: ведення інтенсивного лісового господарства та лісокористування, що не завдають шкоди лісовим екосистемам, і максимальне вилучення доходу із заготовлених лісових ресурсів, рекреаційного лісокористування, налагодження виробництва матеріалів із низькосортної деревини; високу зайнятість населення в усіх підгалузях лісового сектору економіки, забезпечену системою лісової освіти і повною соціальною інфраструктурою; збереження лісових екосистем і поліпшення показників біологічної різноманітності лісів за допомогою організації ведення лісового господарства та лісокористування в межах лісових екосистем з урахуванням біологічних особливостей лісів [292, с. 11].

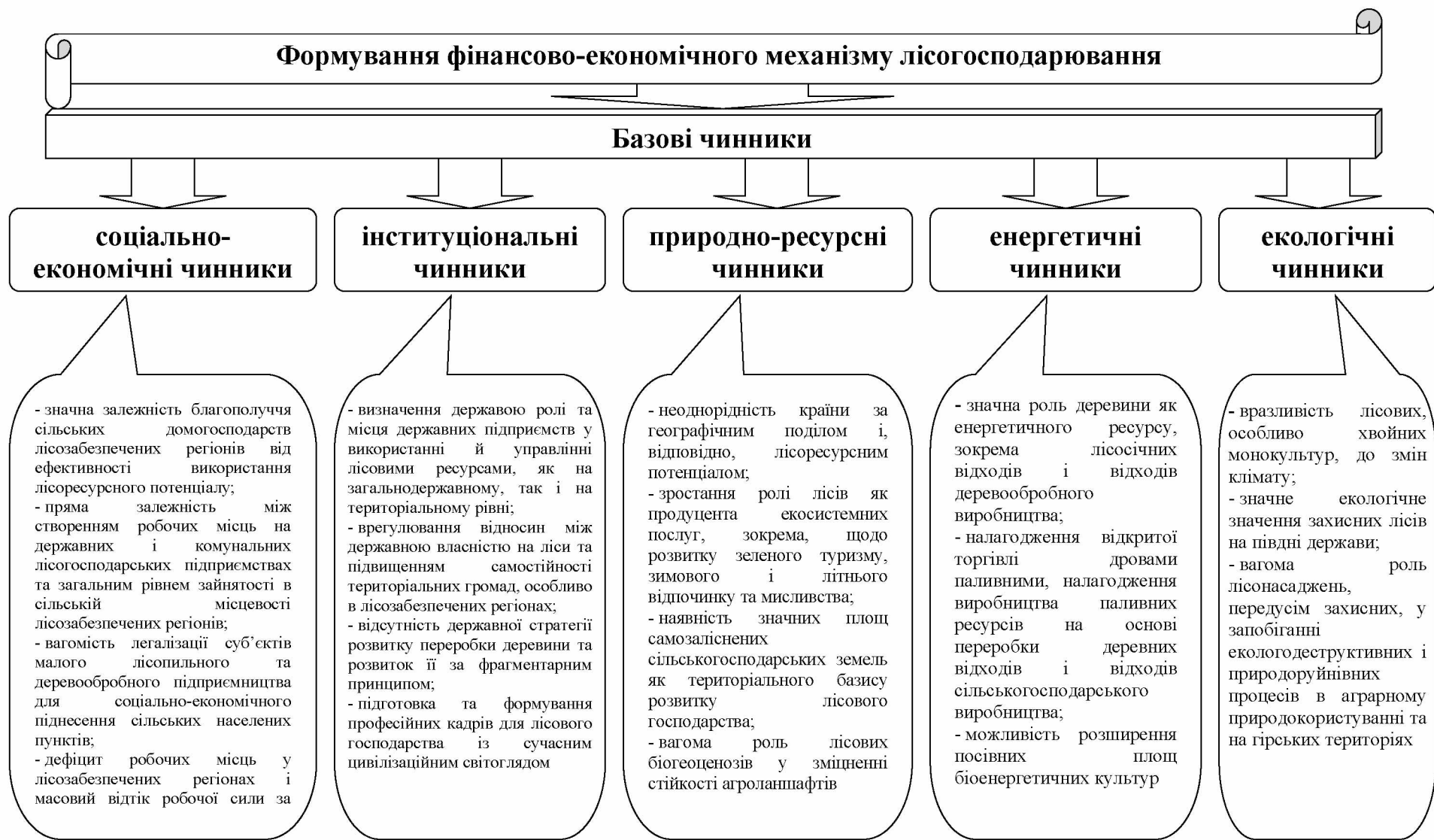

Рис. 3.1. Базові чинники формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах децентралізації*

Примітка. Розроблено автором

Тому необхідною є інституціоналізація тих методів та інструментів фінансово-економічного регулювання лісокористування, які посилять синергію позитивного впливу процесів господарського освоєння лісоресурсного потенціалу на рівень благополуччя сільських домогосподарств лісозабезпечених регіонів.

Цього можна досягти завдяки участі територіальних громад через укладання угод публічно-приватного партнерства із постійними лісокористувачами щодо організації заготівлі та переробки деревних відходів для нарощення паливно-енергетичних ресурсів, а також зміни цільового призначення самозаліснених сільськогосподарських угідь, щоб створити умови для науково обґрунтованого ведення лісового господарства.

Водночас для результативнішого використання самозаліснених сільськогосподарських угідь для нарощення лісоресурсного потенціалу доцільно використати інструменти стимулювання, зокрема, щодо переведення ренатуралізованих сільськогосподарських угідь у землі лісогосподарського призначення для відтворення та збереження біорізноманіття лісів. Такими інструментами, на думку А. Карпука та Ю. Несторяка, мають виступати: апробація на самозаліснених сільськогосподарських угіддях інструментів фінансової підтримки сільських домогосподарств відповідно до Спільної аграрної політики ЄС; розширення повноважень вищої ланки менеджменту постійних лісокористувачів щодо залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансово-кредитних інституцій та суб'єктів приватного бізнесу як резидентів, так і нерезидентів; інвентаризація наявного лісового біорізноманіття на самозаліснених землях для формування проєктних заявок стосовно отримання грантових коштів на здійснення природооблаштувальних робіт в межах програм ЄС, які стосуються збереження природної спадщини [133].

Активізація державної політики в напрямі надання фінансової допомоги суб'єктам аграрного підприємництва щодо заліснення дасть змогу поглибити взаємодію сільського та лісового господарства, оскільки роботи із

заліснення

та агролісомеліорації потребують залучення спеціалізованих підрозділів лісогосподарських підприємств. Частина фінансової допомоги на заліснення буде перераховуватися суб'єктам лісогосподарського підприємництва за надані послуги, що сприятиме нарощенню інвестиційного потенціалу оновлення, реконструкції та технічного переоснащення лісозаготівельної інфраструктури і підвищить тим самим конкурентоспроможність державних лісогосподарських підприємств та приватних бізнесових структур.

Імплементация інструментів Спільної аграрної політики стосовно підвищення конкурентоспроможності сільського та лісового господарства усуне прояви суперечностей між пріоритетами розвитку цих двох ланок національної економіки, сформує додаткові ресурси соціально-економічного піднесення сільських територіальних громад і забезпечить збільшення інвестиційних можливостей суб'єктів лісогосподарського підприємництва. З огляду на сказане Міністерство аграрної політики та продовольства України і Державне агентство лісових ресурсів України мають більш активно взаємодіяти в напрямі інтеграції сільського та лісового господарства на основі запозичення європейського досвіду стимулювання процесів заліснення та поступово формувати інституціональне підґрунтя взаємодії між суб'єктами аграрного і лісогосподарського підприємництва щодо лісовідновлення та агролісомеліорації [70].

Також територіальні громади через органи місцевого самоврядування мають сприяти державним і комунальним лісогосподарським підприємствам у питаннях створення нових робочих місць, оскільки в лісозабезпечених регіонах підвищення рівня зайнятості в лісовому господарстві визначає й рівень зайнятості адміністративних і територіальних утворень загалом.

Розширення ряду методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має також передбачати інституціоналізацію тих норм і важелів, що прямо й опосередковано через комплекс підойм забезпечуватимуть легалізацію суб'єктів малого лісопильного та

деревообробного підприємництва, які виступають вагомим чинником соціально-економічного піднесення сільських населених пунктів і базовою передумовою зростання доходів сільських домогосподарств. Націленість фінансово-економічного механізму лісогосподарювання на фіскальне та фінансово-кредитне стимулювання розвитку лісогосподарського і деревообробного виробництва частково дозволить усунути дефіцит робочих місць у лісозабезпечених регіонах та уповільнити масовий відтік робочої сили за кордон у прикордонних регіонах.

Детермінуючий вплив на формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання здійснюють інституціональні чинники. Це пов'язано з тим, що, як вважає А. Дейнека, лісовий сектор утворюється із різних функціональних одиниць. Інституціональна структура лісового сектору охоплює державні й недержавні організації з певним рівнем залученості в діяльність сектору. Ці організації можуть функціонувати на різних рівнях – від місцевого до міжнародного. Вони можуть бути організовані в замкнені мережі або функціонувати відособлено. Компанії, що займаються деревообробкою і торгівлею лісопродукцією, є комерційно вмотивованими. Міжнародні корпорації зацікавлені в розвитку світової торгівлі лісовою продукцією, а міжнародні організації у своїй діяльності охоплюють широке коло питань, включно зі збором та аналіз статистичної інформації, вивченням і моніторингом лісових ресурсів [62, с. 150].

На думку В. Бондара, важливим інституціональним чинником розвитку сфери лісогосподарювання є те, що регіональна влада надає підтримку щодо широкого кола лісівничих питань: від збереження лісгоспів як самостійної виробничої одиниці до підтримки щодо недоцільності передачі лісів у концесію; від запобігання масовому всиханню соснових насаджень до виділення коштів з обласних бюджетів на ведення лісового господарства в степовій зоні країни; від сприяння лісорозведенню через виділення нових земель під заліснення до справедливої оцінки повсякденної роботи лісівників [12].

Яскравим проявом поступової інституціональної упорядкованості сфери лісогосподарювання відповідно до наявних традицій ведення лісового господарства стало неприйняття лісівничою спільнотою ідеї стосовно впровадження концесійного механізму лісокористування. Концесійний механізм лісокористування узаконено у двох країнах. Річний обсяг заготівлі деревини тут коливається в інтервалі 300–500 млн м³ у рік, і держава не може з такими обсягами впоратися. Деякі країни свого часу запровадили концесію в лісовому господарстві, а згодом її скасували. Ідеться про Болгарію та Грузію. Це пов'язано з тим, що передача лісів у концесію призвела до їх нераціонального, виснажливого використання, зокрема, букових лісів у Грузії. З огляду на існуючу в Україні систему управління лісовим господарством дефіцитність лісових ресурсів, українські традиції лісокористування узаконення концесії зруйнувало б створену роками й титанічною працею багатьох поколінь індустрію ведення невиснажливого лісового господарства та призвело до непоправних втрат лісового фонду [308, с. 6–8].

Причини недостатньо високої ефективності застосування сучасних механізмів інституціонального забезпечення розвитку сфери лісогосподарювання передусім зумовлені значним впливом на розвиток галузі лісогосподарського виробництва не орієнтованих на ринкову інфраструктуру інституціональних чинників, застарілих адміністративно-командних методів управління і регулювання. Згадані інституціональні чинники виявилися достатньо відчутними у виробничих структурах лісового господарства, зокрема, у сфері регулювання процесами лісокористування, охорони й відтворення лісових ресурсів. Невирішеними залишаються проблеми чіткої структуризації інституціонального забезпечення та приведення його механізмів до нових умов господарювання, на основі яких створюються сприятливі умови для переходу лісогосподарського виробництва на інноваційні засади розвитку та підвищення частки лісових ресурсів у структурі національного доходу [38].

Необхідність урахування повною мірою інституціональних чинників формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання також впливає з твердження О. Дзюбенка, який акцентує увагу на тому, що незважаючи на сприятливі умови розвитку лісового господарства як важливої складової національної економіки, є значна кількість проблем, які потребують негайного вирішення для попередження екологодеструктивних і природоруйнівних процесів при господарському освоєнні лісоресурсного потенціалу. Інституціональні розриви в лісовому господарстві культивують і стимулюють процеси виснажливого лісокористування, що не завжди супроводжуються адекватними діями щодо розширеного відтворення лісового фонду [70]. Усунення інституціональних розривів стане можливим, коли буде забезпечена повною мірою формальна та неформальна синхронізація включення у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання інститутів-регуляторів, які апробовані у високорозвинених країнах.

Значно більшої ваги, ніж за адміністративно-командного управління, на думку О. Голуба, набувають питання модернізації інституціонального середовища, в основі якого – діяльність формальних і неформальних організаційно-управлінських інститутів, яким у законодавчому плані надано право впливати на лісоземельні і лісоресурсні відносини [40]. Такий вплив має бути спрямований на подолання або суттєве згладжування можливих суперечностей, які зумовлюють зниження економічних інтересів різних підприємницьких структур щодо формування конкурентоспроможного лісового сектору економіки за ознакою співіснування та ефективної співпраці територіальних лісогосподарських комплексів і державного лісового сектору.

Також при формуванні пріоритетних напрямів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання необхідно виходити з того, що в галузі створено потужне, індустріалізоване насінництво, впроваджуються технології посадки лісу із закритою кореневою системою, здійснюються системні заходи щодо контролю приживлюваності лісових культур і

формування молодняків. Також фінансово-економічний механізм лісогосподарювання має сприяти більш дієвому моніторингу за станом лісів, охороні їх від пожеж, захисту від шкідників і хвороб, підвищенню життєздатності лісових екосистем та ефективному виконанню лісами захисних функцій в умовах зміни клімату [12].

Вагомою детермінантою формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є інституціоналізація методів та інструментів, які забезпечуватимуть вилучення частини рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів лісогосподарськими підприємствами, з огляду на існуючі форми користування лісовими та лісогосподарськими активами, враховуючи домінування державної форми власності на ліси, а також необхідність підвищення частки відрахувань лісоресурсної ренти до бюджетів базового рівня. Відповідно, фіскальне та фінансово-кредитне супроводження як складові фінансово-економічного механізму лісогосподарювання мають переслідувати цілі стратегії розвитку переробки деревини, щоб стимулювати введення додаткових потужностей для переробці лісосировини і збільшення обсягів виробництва продукції з високою часткою доданої вартості.

Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання має охоплювати комплекс методів фінансового забезпечення підготовки професійних кадрів для лісового господарства із сучасним цивілізаційним світоглядом. Формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання також повинен передбачати диференційований підхід до встановлення ставок фіскального впливу на лісокористувачів, з огляду на неоднорідність країни за географічним поділом і, відповідно, лісоресурсним потенціалом.

Потребують інституціоналізації фіскальні та фінансово-кредитні стимули для постійних лісокористувачів щодо максимізації нарощення продукуваних лісовими біогеоценозами екосистемних послуг, зокрема, через розвиток зеленого туризму, зимового і літнього відпочинку та мисливства. Забезпечення масового переведення самозаліснених сільськогосподарських

земель у ліси та лісовкриті площі також вимагає розширення набору фіскальних і фінансово-кредитних інструментів впливу на суб'єкти лісогосподарського підприємництва.

Потрібні такі інструменти впливу, які, на думку М. Шестака, уможливають кооперацію постійних лісокористувачів із суб'єктами аграрного підприємництва, що дасть змогу забезпечити: проведення агролісомеліоративних робіт навколо сільськогосподарських угідь; заліснення малопродуктивних угідь і неугідь; використання угідь домогосподарств і сільськогосподарських підприємств для вирощування енергетичної лози; здійснення лісокультурних робіт на сільськогосподарських угіддях, які піддалися природній ренатуралізації; спільне ведення мисливського господарства на ренатуралізованих сільськогосподарських угіддях; співпрацю в напрямі розвитку зеленого та сільського туризму; виробництво вітамінної муки для сільськогосподарських тварин [300].

Впровадження інструментів стимулювання примноження лісового біорізноманіття сприятиме підвищенню продуктивності лісових біогеоценозів і, відповідно, зміцненню стійкості агроландшафтів. У цьому контексті заслуговує на увагу підхід А. Карпука та Ю. Несторяка, які обґрунтували доцільність інституціоналізації нових форм і методів фінансування збереження та відтворення біорізноманіття.

Такими формами та методами, на їхню думку, виступають: залучення фінансових ресурсів у межах реалізації проєктів Європейського Союзу стосовно збереження природної спадщини згідно з програмою ЄС «Східне партнерство»; фінансування відтворення біорізноманіття та його господарського освоєння на основі угод публічно-приватного партнерства; освоєння фінансових ресурсів іноземних фінансових фондів, урядів іноземних держав і підприємницьких структур-нерезидентів у межах імплементації Спільної аграрної політики ЄС, 17 Цілей сталого розвитку ООН, Нової кліматичної угоди, зокрема, щодо інтеграції сільського та

лісового господарства; використання фінансових ресурсів домогосподарств, їх об'єднань асоціативного та кооперативного типу, і сільських територіальних громад у разі зміни цільового призначення самозаліснених сільськогосподарських угідь і подальшого їх використання як територіального базису для розвитку зеленого і сільського туризму; отримання донорської допомоги та різного роду держаних дотацій у межах реалізації програм підвищення енергоефективності стосовно утилізації неліквідної деревини [133].

У багатолісних районах у процесі здійснення рубок головного користування та рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, утворюються значні обсяги лісосічних відходів, які зазвичай спалюються або ж відправляються на звалище, хоча можуть бути використані для виробництва паливно-енергетичних ресурсів.

Лісосічні відходи становлять 12 % від загального обсягу заготовленої деревини. Тобто якщо в середньому за рік заготовлюється 16 млн м³ деревини, то обсяг лісосічних відходів буде на рівні близько 2 млн м³. Частина лісосічних відходів у вигляді тріски має залишатися на місці здійснення рубок, щоб поповнювати запаси гумусу. Якщо є лишні відходи і є всі передумови для їх переробки для виробництва біопалива, то такі проєкти варті уваги. Доцільно використовувати позитивний іноземний досвід у цій сфері діяльності. Так, у Німеччині, щоб стимулювати використання зелених технологій, населенню безоплатно роздали паливні котли. В Україні держава має стимулювати точкові пріоритети виробництва паливних ресурсів із відновних джерел. А загалом біоенергетика – це бізнес. На сьогодні експортувати тріску не вигідно, за винятком тріски, виготовленої в прикордонних областях. В Україні тріска в обсязі 3,2 млн м³ переважно йде на виробництво ДВП, ДСП, МДФ. Зокрема, в плиту йде переважно хвойна деревина, вміст твердолистяних порід не має перевищувати 8 %, інакше плита не склеїться. Тому є резерви щодо використання тріски твердолистяних порід у виробництві біопалива. Але потрібно забезпечити її

використання в місцевих котельнях, у бюджетній сфері, адже логістика на відстані 80–100 км від місця її виробництва до споживання робить використання біопалива занадто дорогим [308, с. 6–8].

До того ж, як вважає О. Дзюбенко, резерви наращення деревної маси для виробництва паливно-енергетичних ресурсів перебувають не лише в площині удосконалення організації заготівлі, збору та переробки деревних відходів, використання паливних дров і некондиційної деревини, а й у площині диверсифікації складових деревної маси, які можуть бути використані для енергетичних потреб. Такими складовими варто вважати створення плантацій з вирощування енергетичної деревини, організацію збору та використання вживаної деревини у сферах матеріального та нематеріального виробництва, а також налагодження виробництва паливно-енергетичних продуктів на основі зв'язування деревних відходів і відходів сільськогосподарського виробництва [71]. Лакида П., Г. Гелетуха та Р. Васишин переконані в тому, що в Україні через залучення потенціалу деревної біомаси до виробництва енергії в найближчій перспективі можна задовольнити 13–15 % потреби держави в первинній енергії. Розвиток біоенергетичного сектору в Україні має відбуватися послідовно й обґрунтовано, з урахуванням можливого впливу на національну економіку та довкілля [163].

Однак, за нинішніх умов фактичної відсутності державної фінансової підтримки постійним лісокористувачам не вигідно використовувати лісосічні відходи як ресурсну базу для виробництва паливних деревних продуктів. Пожвавити ділову активність у біоенергетичному сегменті лісового сектору національного господарства вдасться за допомогою створення необхідних інституціональних передумов для підвищення рівня концентрації деревної біомаси, яка виступає сировиною для виробництва паливно-енергетичних продуктів, залучення інвестицій для модернізації наявного або придбання нового обладнання, необхідного для виготовлення паливних брикетів і гранул.

Має отримати законодавче та нормативно-правове забезпечення можливість створення об'єднань асоціативного, кластерного та кооперативного типу. Створення асоціацій виробників біопалива підвищить результативність діяльності стосовно розробки та ухвалення необхідних законодавчих змін, які нададуть додаткових імпульсів розвитку біоенергетичного сегмента лісового сектору, зокрема стосовно спрощення процедури створення спеціалізованих виробництв і налагодження виробництва паливних ресурсів на базі суб'єктів лісогосподарського та деревообробного підприємництва. Кластеризація дозволить залучити до процесу виробництва деревного біопалива органи місцевого самоврядування та фінансово-банківські установи і тим самим збалансовувати всі фази біоенергетичного ланцюга – від заготівлі, збору деревної маси до виробництва і збуту [54; 70; 71; 300; 301].

Вагоме природоохоронне значення лісів вимагає при формуванні фінансово-економічного механізму лісогосподарювання врахування комплексу екологічних чинників, оскільки вагомість сфери лісокористування для розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу окремих регіонів і населених пунктів, на думку М. Шестака, потребує використання усіх наявних резервів підвищення не лише економічної, а й екологічної ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, щоб сприяти зростанню дієвості впливу лісогосподарського чинника на темпи соціально-економічного розвитку та запобігати проявам розбалансованого та нераціонального лісокористування [298].

Перспективна модель фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має охоплювати набір інструментів впливу постійних лісокористувачів на подолання тенденції посилення вразливості лісових, особливо хвойних, монокультур, до змін клімату; посилення екологічного значення захисних лісів на півдні держави; розширення площі захисних лісонасаджень, що попереджатимуть екологодеструктивні і природоруйнівні процеси в аграрному природокористуванні та на гірських територіях.

Особливості фінансово-економічного механізму у сфері відтворення і використання лісових ресурсів визначаються його цілями, які, крім загальних цілей діяльності всіх підприємств – отримання прибутку, забезпечення стійкого фінансового стану підприємств та інше, мають цілі природоохоронного характеру, до яких належать: відтворення лісів, посилення їх екологічних, соціальних, рекреаційних функцій, охорона лісів, збереження природно-заповідного фонду тощо [38].

Фінансово-економічний механізм відтворення і використання лісових ресурсів у методологічному аспекті являє собою логічно побудовану і впорядковану систему податкових, кредитних та адміністративних важелів, спрямованих на фінансове обслуговування виробничої, збутової та зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта господарювання. Однак, у цьому визначенні розглянуто не всі складові такого механізму, найперше тут відсутні важелі, що відображають відтворення і посилення екологічних функцій лісових насаджень.

Вплив фінансово-економічного механізму лісогосподарювання на різні сторони екологізації лісокористування, збереження екологічних функцій лісу має кількісну і якісну визначеність. Кількісне визначення полягає в оцінці необхідних фінансових ресурсів для реалізації сталого лісокористування, управління лісовим господарством тощо. При цьому важливо визначити, яким чином будуть формуватися фінансові ресурси, за яких умов вони можуть надаватися, яке співвідношення має бути між різними джерелами фінансових ресурсів, щоб зберегти фінансову самостійність підприємств [52].

Однією з найбільш вагомих проблем модернізації інституціональної архітекτονіки розвитку лісового сектору є удосконалення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання через інституціоналізацію додаткових методів, інструментів і важелів фіскального та фінансово-кредитного впливу на постійних лісокористувачів.

Інституціоналізація відповідних методів, інструментів і важелів фінансово-економічного впливу на суб'єкти лісогосподарського

підприємництва має відштовхуватися від врахування комплексу чинників (соціально-економічних, інституціональних, природно-ресурсних, енергетичних та екологічних), які визначають інституціональне середовище володіння, користування та розпоряджання лісовими і лісогосподарськими активами, визначають ступінь впливу виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів на соціально-економічне піднесення територій, які є ареалами концентрації лісоресурсного потенціалу.

Модернізація комплексу фінансово-економічних регуляторів впливу на постійних лісокористувачів та інших учасників лісопродуктового ланцюга має відштовхуватися від необхідності розширення територіального базису нарощення лісоресурсного потенціалу, підвищення продуктивності лісів, зокрема через нарощення обсягів продукування екосистемних послуг, підвищення ефективності утилізації деревних відходів і зміцнення екологічної стійкості лісових ландшафтів загалом. У працях українських вчених, які присвячені обґрунтуванню авторських підходів до модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, домінують підходи щодо імплементації та включення в названий механізм додаткових важелів та інструментів, але відсутньою є систематизація комплексу факторів, які безпосередньо визначають інституціоналізацію фіскальних і фінансово-кредитних важелів впливу на постійних лісокористувачів.

Поряд з ідентифікацією базових детермінантів впливу на формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання потребує додаткового вивчення систематизація передумов удосконалення цього механізму. З огляду на поточне інституціональне середовище лісогосподарювання та виробничо-технічних особливостей господарського освоєння та відтворення лісоресурсного потенціалу, такими передумовами слід вважати: передумови нормативного-правового спрямування; передумови лісівничого та ресурсно-виробничого спрямування; передумови фінансового спрямування (рис. 3.2).

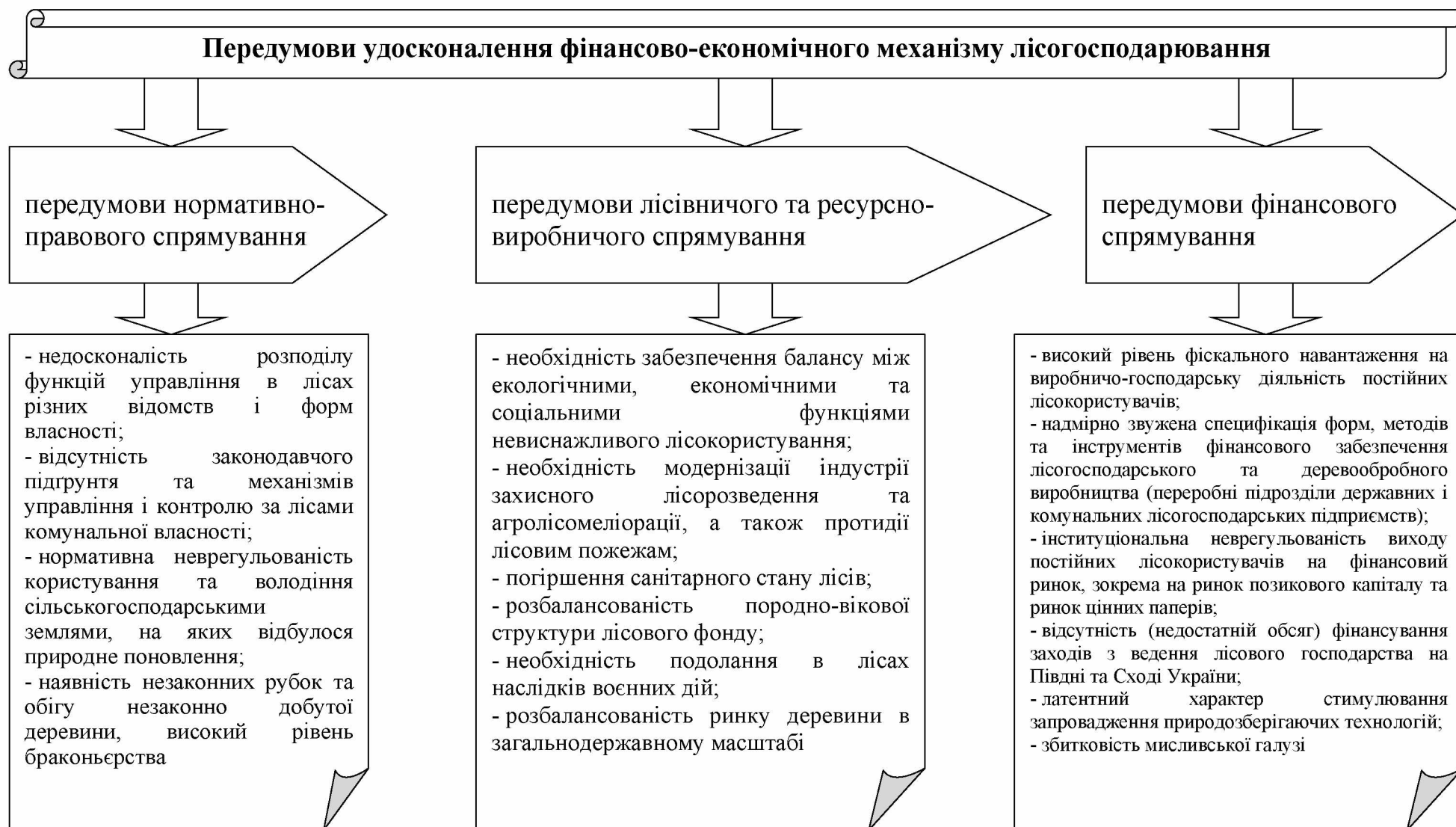

Рис. 3.2. Специфікація передумов удосконалення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання*

Примітка. *Розроблено автором

Особливе значення має врахування передумов нормативно-правового спрямування, оскільки значна кількість окремих аспектів сфери лісогосподарювання до цих пір так і не отримала законодавчого оформлення. Фурдичко О. та О. Дребот констатують, що заготівля лісових матеріалів, деревообробка, меблеве і целюлозно-паперове виробництво не відображені в законодавчих та інших нормативно-правових актах. Це означає, що для державного регулювання вони є економічно нібито менш вагомими виробництвами [275, с. 72]. До того ж, на думку О. Дзюбенка, не сформовано інструментарію з відповідним нормативно-правовим забезпеченням щодо формування на базі державних лісогосподарських підприємств інтегрованих підприємницьких об'єднань, що дало б змогу підвищити рівень концентрації інвестиційного потенціалу та прискорити процеси інноваційно-технологічної модернізації сфери лісового господарства [69].

Відсутність в Україні документально та законодавчо зафіксованої лісової політики в системі інституційного будівництва лісової галузі спонукає до прийняття нестандартних і невідкладних рішень щодо стабілізації екологічних, економічних і соціальних проблем у лісовому секторі й суспільстві загалом, які на цей час мають переважно фрагментарний характер. Лад може навести тільки прийняття Закону про національну лісову політику, який би визначав бачення держави щодо основоположних, пов'язаних із лісом питань як на національному, так і на регіональному рівнях.

Такий документ дійсно потрібен, але ми розуміємо, що, враховуючи всеохоплюючий характер і строкатість думок усіх зацікавлених сторін, його розробка вимагатиме певного часу. Вихід – у застосуванні перехідних моделей з поетапною апробацією на практиці, з подальшим усвідомленням таї виправленням можливих помилок [12, с. 2–5].

Передумови нормативно-правового спрямування полягають у наявності суперечностей у розподілі функцій управління в лісах різних відомств і форм власності, а також у відсутності законодавчого підґрунтя та

механізмів управління і контролю за лісами комунальної власності. Це зі свого боку створює інституціональні пастки для повноцінного й усестороннього застосування перевірених передовою світовою практикою інструментів фіскального і фінансово-кредитного впливу на постійних лісокористувачів та інших учасників лісопродуктового ланцюга. Ускладненою є також ситуація стосовно ідентифікації бази стягнення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів через нормативну неврегульованість користування та володіння сільськогосподарськими землями, на яких відбулося природне поновлення. Надмірно уніфікованим є набір інструментів фіскального впливу на суб'єкти лісогосподарського підприємництва, а також на сільські домогосподарства щодо недопущення проведення самовільних рубок, обмеження обігу незаконно заготовленої деревини та усунення проявів браконьєрства.

Доцільність масштабної модернізації існуючого фінансово-економічного механізму лісогосподарювання впливає також з передумов лісівничого та ресурсно-виробничого спрямування, оскільки постає необхідність у забезпеченні балансу між екологічними, економічними та соціальними функціями невиснажливого лісокористування. Передумови ресурсно-виробничого спрямування, що мають детермінувати підбір пріоритетів формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, охоплюють заходи з удосконалення виробничо-технічної бази лісозаготівлі та лісопереробки: модернізація, реконструкція та технічне переоснащення виробничо-технічної бази лісозаготівлі; придбання сучасних лісовозів; застосування сучасних технологічних ліній розпилювання деревини; впровадження сучасних технологій переробки відходів лісосічного виробництва; застосування інноваційних технологій посадки та догляду лісових культур; використання сучасних технологій плантаційного лісорозведення, зокрема створення штучних лісів [119; 298].

На часі також необхідність модернізації індустрії захисного лісорозведення та агролісомеліорації. Досягнення і першої, і другої цілі

вимагає нарощення обсягів фінансового забезпечення, що стане можливим через інституціоналізацію методів, важелів та інструментів фінансово-кредитного і фіскального стимулювання переходу лісокористувачів на дотримання принципів невиснажливого та збалансованого лісокористування.

Усунення проявів погіршення санітарного стану лісів, подолання розбалансованості породно-вікової структури лісового фонду та наслідків воєнних дій потребують розширення повноважень менеджменту лісогосподарських підприємств щодо залучення фінансових ресурсів на ринку позикового капіталу та коштів у межах реалізації угод державно-приватного партнерства. У теперішніх умовах, крім передумов нормативно-правового спрямування та передумов лісівничого і ресурсно-виробничого спрямування, виникли передумови для удосконалення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які безпосередньо пов'язані з поточною системою фінансово-економічного регулювання діяльності постійних лісокористувачів, а також суб'єктів лісогосподарського, деревообробного, целюлозно-паперового та лісохімічного підприємництва. Насамперед це стосується високого рівня фіскального навантаження на виробничо-господарську діяльність постійних лісокористувачів, що не дає змоги останнім вчасно поповнювати обігові кошти та забезпечувати реінвестування частини чистого прибутку в модернізацію і реконструкцію основного капіталу.

Поряд з надмірним фіскальним навантаженням спостерігається надмірно звужена специфікація форм, методів та інструментів фінансового забезпечення лісогосподарського і деревообробного виробництва, зокрема діяльності переробних підрозділів державних і комунальних лісогосподарських підприємств, що перешкоджає вчасній мобілізації необхідного розміру капітальних і портфельних інвестицій в оновлення пасивної та активної частини основних засобів. Фактично ідеться про інституціональну неврегульованість виходу постійних лісокористувачів на фінансовий ринок, зокрема на ринок позикового капіталу та ринок цінних

паперів. Така інституціональна неврегульованість фінансової та інвестиційної діяльності постійних лісокористувачів значною мірою й зумовила проблему забезпечення прийнятного рівня фінансування заходів з ведення лісового господарства на Півдні та Сході країни. Одним із «вузьких місць» фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в Україні є латентний характер стимулювання запровадження природозберігаючих технологій у лісогосподарському та деревообробному виробництві, а також відсутність належного інституціонального підґрунтя для залучення інвестицій у мисливську галузь.

3.2. Інструментально-методологічне забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах інституціональних трансформацій

Інституціональні трансформації, які охопили сферу лісогосподарювання, сформували передумови для диверсифікації інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму, зокрема щодо удосконалення системи фіскально-рентного регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, підвищення дієвості економічного стимулювання раціонального лісокористування та залучення інвестицій як у лісовирощування, так і в переробну ланку лісового сектору. Саме інституціональні трансформації призвели до урізноманітнення форм і прав власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи і прискорили процеси реформування системи публічного управління лісовим господарством, що потребує удосконалення регуляторного впливу держави на постійних лісокористувачів і через застосування фіскальних інструментів, і через методи фінансово-кредитного регулювання процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури, а

також здійснення процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів.

Водночас набір методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є надмірно звуженим і не закладає належних стимулів для активізації процесів інвестиційно-інноваційного оновлення виробничо-технічної бази лісогосподарського та деревообробного виробництва, а також підвищення рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу. Тому потребують розширення методи та інструменти, які стосуються бюджетного фінансування потреб лісового господарства, фіскально-рентного регулювання процесів лісогосподарювання, стимулювання процесів розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, а також процесів максимально можливої утилізації деревних відходів для виробництва різноманітних видів біологічного палива.

При формуванні фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах поглиблення інституціональних трансформацій необхідно також враховувати додаткові вигоди для лісового господарства, які виникають у зв'язку з децентралізацією влади та реформою місцевого самоврядування, оскільки територіальні громади отримали територіальний ресурс через передачу їм сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів, які частково можуть бути використані під лісорозведення. І взагалі, дерегуляція земельних відносин відкриває значні перспективи для суттєвого зростання рівня лісистості територій і розширення площі захисних лісосмуг за правильного формулювання питання щодо налагодження співпраці з регіональними органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, сектором домогосподарств і суб'єктами підприємницької діяльності, передусім суб'єктами аграрного бізнесу. Модернізація фінансово-економічного механізму також має відштовхуватися від нещодавнього укрупнення державних лісових підприємств, що призвело до підвищення рівня концентрації фінансових ресурсів лісогосподарського виробництва. Також доцільним розглядається

варіант прискорення процесів модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання у зв'язку з рішенням Уряду про створення єдиного підприємства ДП «Ліси України».

Розробленню теоретико-методологічних засад інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму сфери лісогосподарювання присвячені праці багатьох українських вчених. Значна увага приділяється ідентифікації основних складових фінансово-економічного регулювання розвитку лісового господарства, нарощенню рівня капіталізації лісогосподарського бізнесу через підвищення рівня ефективності та комплексності використання лісоресурсного потенціалу, впровадженню сучасних форм партнерських відносин між постійними та тимчасовими лісокористувачами, з одного боку, та суб'єктами підприємницької діяльності – з іншого. Залишаються недостатньо сформованими авторські підходи щодо реалізації пріоритетів удосконалення інструментально-методологічного забезпечення сфери лісогосподарювання на основі врахування усіх інституціональних трансформацій, що відбулися і відбуваються в різноманітних фазах лісопродуктового ланцюга останніми десятиліттями, особливо в період дії воєнного стану, який вимагає ще більшої концентрації зусиль і ресурсів лісової галузі задля зміцнення обороноздатності та господарської самодостатності країни.

Однією з перших у формуванні фінансово-економічного механізму лісогосподарювання слід вважати наукову працю М. Шершуна «Основні напрями розвитку фінансово-кредитних відносин в лісовому господарстві України», яка була опублікована у Віснику Сумського державного аграрного університету в 1994 року [295], де фактично було сформульовано авторський концепт диверсифікації регуляторного фінансово-економічного інструментарію лісогосподарювання. Однак підхід М. Шершуна був сформований на самих початках інституціональних трансформацій у сфері лісогосподарювання, коли продовжувала домінувати командно-адміністративна модель управління лісовим господарством, а впровадження

ринкових інститутів мало поодинокий характер і не справляло якогось детермінуючого впливу на темпи і масштаби господарського освоєння лісоресурсного потенціалу.

В останнє десятиліття інституціональні трансформації сфери лісогосподарювання набули прискорених темпів і охопили значну кількість складових лісопродуктового ланцюга. Тому питання встановлення взаємозв'язку між головними елементами інституціональних перетворень та розширенням набору інструментів і методів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання отримали небувалу раніше актуальність. В цьому контексті цінним теоретико-методологічним підґрунтям виокремлення інституціональних передумов формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є підхід С. Демидюка щодо суб'єктно-об'єктної бази регуляторного впливу на постійних лісокористувачів. Згідно з підходом науковця, формами впливу державних і недержавних інституціональних одиниць управління на постійних лісокористувачів виступають: пряме державне адміністрування, непряме економічне стимулювання та забезпечення ринкового саморегулювання. Пряме державне адміністрування охоплює: установлення порядку і правил лісокористування; ведення державного лісового кадастру, здійснення моніторингу, обліку та інвентаризації лісів; розроблення і реалізацію державних програм розвитку лісового господарства; виконання лісовпорядних планів; лімітування і сертифікацію лісокористування. Непряме економічне стимулювання передбачає: надання асигнувань з публічних бюджетів; надання податкових та інших пільг; встановлення квот, мит і зборів; видачу ліцензій; нарахування штрафів та пені. Забезпечення ринкового саморегулювання охоплює такі інструменти: орієнтацію суб'єктів господарювання на максимізацію прибутковості; реалізацію принципів вільного ціноутворення; проведення біржових торгів, аукціонів і тендерів [66]. З огляду на сказане, сучасний фінансово-економічний механізм лісогосподарювання має забезпечувати тісний взаємозв'язок між даними лісовпорядкування і лісового кадастру та

набором інструментів бюджетно-податкового і грошово-кредитного впливу на постійних лісокористувачів та інших суб'єктів лісогосподарського підприємництва і саме на забезпечення максимальної ефективності такого взаємозв'язку мають бути зорієнтовані інституціональні трансформації сфери лісогосподарювання.

Враховуючи базові положення інституціоналізму, неоінституціоналізму, а також класичних постулатів інституціонального забезпечення фінансових відносин, можна стверджувати, що найбільш детермінуючим чинником формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання виступає інститут власності. Насамперед необхідно враховувати специфіку форм і прав власності на лісоресурсні (лісові насадження, фауністичні ресурси, несировинні корисності лісу, лісові землі) та лісогосподарські (лісові дороги, виробничо-технічна база здійснення лісогосподарських заходів, лісозаготівель і транспортування деревини, лісові насіннево-селекційні комплекси, техніко-технологічна база лісопереробних підрозділів державних та комунальних лісогосподарських підприємств) активи. У 90-х роках минулого століття та на початку 2000-х років в економічній літературі значна увага українськими вченими приділялась проблемам упорядкування відносин власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи. Так, Коваль Я. та І. Антоненко розглядали фундаментальні аспекти реформування відносин власності на лісові ресурси в контексті реструктуризації лісового сектору України [143], Мішенін Є. виокремив еколого-економічні та правові передумови трансформації власності на лісові ресурси [204], С. Мельник та О. Галкін аналізували перспективи реформування системи прав власності на лісоресурсні і лісогосподарські активи як передумову ефективного управління лісокористуванням в Україні [192]. Однак у названих працях не прослідковано взаємозв'язок між інституціоналізацією форм і прав власності на лісоресурсні й лісогосподарські активи та диверсифікацією інструментів і методів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

На переконання С. Рогач, ключовим інститутом в інституціональній структурі фінансового забезпечення розвитку лісового сектору слід визнати інститут державної власності на землі лісового фонду та лісові насадження. Цей інститут є основоположним для лісогосподарської діяльності. Стосовно такого твердження заперечень не має і не може бути, проте слід підкреслити, що існуюча інституціональна структура фінансового забезпечення розвитку лісового сектору України не відповідає новим викликам економічних перетворень через наявність значної кількості системних суперечностей і пасток [239, с. 118]. Тобто виникає необхідність в усуненні названих суперечностей через забезпечення повноцінного фінансування потреб лісового господарства за допомогою доповнення бюджетного фінансування та коштів, отриманих внаслідок госпрозрахункової діяльності постійних лісокористувачів, фінансовими ресурсами з інших джерел.

Домінування інституту державної власності найбільшою мірою детермінує форми та методи еквівалентного вилучення на користь держави та подальшого перерозподілу лісоресурсної ренти і фактично виступає базою специфікації методів, інструментів і важелів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Держава, присвоюючи абсолютну ренту, має фінансово забезпечувати процеси лісовідтворення та лісовідновлення, особливо на Півдні і Сході країни, де ліси виконують виключно захисні функції. Водночас поступове формування інституту приватної власності на лісові землі та лісові насадження, який виникає на основі розпайованих самозаліснених земель, вимагає урізноманітнення методів фіскально-рентного регулювання у зв'язку з необхідністю еквівалентного вилучення на користь держави не лише абсолютної, але і диференціальної лісоресурсної ренти. Усі ці аспекти мають отримати відображення у модернізованому фінансово-економічному механізмі лісогосподарювання.

Достатньо обґрунтованим щодо інституціоналізації набору методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах євроінтеграції і децентралізації є підхід В. Голяна, О. Голуба та

О. Сакаль, згідно з яким повноцінне фінансове забезпечення сфери лісогосподарювання залежить від реалізації комплексу заходів щодо диверсифікації форм і засобів фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проєктів: 1) розширення специфікації видів лісогосподарської діяльності (рекреаційне лісокористування, мисливське господарство), які зорієнтовані на освоєння додаткових видів екосистемних послуг (ефективніше залучення у відтворювальний процес несировинних корисностей лісу та фауністичних ресурсів), що продукуються лісовими біогеоценозами; 2) інституціоналізація угод публічно-приватного партнерства стосовно заготівлі та переробки лісосічних відходів і відходів деревообробки для нарощення обсягів виробництва паливних деревних ресурсів [52]. Тому фінансово-економічний механізм лісогосподарювання має бути доповнений методами й інструментами стимулювання господарського освоєння екосистемних послуг лісу, зокрема несировинних корисностей, а також ефективнішого використання недеревних лісосировинних і фауністичних ресурсів. Такого роду стимули мають бути достатньо диверсифікованими, щоб охопити максимальний набір екосистемних послуг і забезпечити прийнятний рівень капіталізації наявних лісоресурсних та лісогосподарських активів. Недооціненою в країні є система, пов'язана з викидами вуглецю від промислової діяльності, та оцінкою лісових насаджень за можливостями зв'язаного вуглецю. Створення карбонового фонду та розвиток карбонових сертифікатів відкривають перед лісовим господарством значні можливості отримання коштів від промисловості на вирощування високопродуктивних насаджень.

Це вказує на те, що критично необхідною складовою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має стати набір методів та інструментів, які забезпечуватимуть залучення зовнішнього фінансування у сферу лісового господарства. Підтвердженням такого припущення виступає думка Л. Полякової, яка вважає, що для ведення сталого лісового господарства потрібне зовнішнє фінансування. Вона виокремлює п'ять

основних джерел фінансування лісового господарства: підтримку на рівні держави, приватні інвестиції, плату за екосистемні послуги, філантропічні та благодійні внески, проєкти Світового банку [230]. Перераховані недержавні джерела можуть повною мірою бути активовані за умови встановлення прозорих умов для отримання прав користування лісоресурсними та лісогосподарськими активами, оскільки приватні інвестори та уряди іноземних країн не будуть ризикувати у разі виникнення інституціональної невизначеності та асиметричності інформації. Усунення рецидивів інституціональної невизначеності (звуженої специфікації форм і прав власності на лісоресурсні і лісогосподарські активи) та асиметричності інформації (суб'єктивізму в прийнятті рішень) вимагають реформування відповідно до передових іноземних і українських основ системи публічного управління лісовим господарством і цифрової трансформації цієї системи. Тому інституціональними передумовами удосконалення інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання поряд зі специфікацією форм і прав власності на лісоресурсні і лісогосподарські активи мають виступати реформування та цифрова трансформація системи публічного управління лісовим господарством.

Доцільність удосконалення інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах інституціональних трансформацій впливає також з того, що потенційно інвестиційно приваблива лісова галузь не відзначається прискореними темпами нарощення інвестиційних впливань у реалізацію лісогосподарських і лісоохоронних проєктів. Савчук О. стверджує, що на сьогодні спостерігається тенденція непривабливості лісового господарства для інвесторів, що перешкоджає розвитку лісового сектору економіки [242]. Підвищення інвестиційної привабливості лісового господарства залежить від того, наскільки швидко в національну архітектуру лісогосподарювання будуть імплементовані елементи інституціональної матриці міжнародних

лісових відносин та кращих практик ведення лісового господарства за кордоном, які забезпечили підвищений рівень інвестиційної привабливості лісового сектору високорозвинених країн і сформували сучасний тренд фінансової підтримки лісогосподарського підприємництва.

Формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання вимагає реалізації комплексу інституціональних трансформацій, які пов'язані з упровадженням в інституціональне середовище розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу інститутів, які дадуть змогу урізноманітнити форми та права власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи, трансформувати систему публічного управління лісовим господарством, підвищити ефективність співпраці наукових установ лісівничого спрямування та суб'єктів лісогосподарського підприємництва, прискорити процеси цифрової трансформації управління лісовими ресурсами. Перераховані складові інституціональних трансформацій прямо та опосередковано впливають на оновлення системи публічних і корпоративних фінансів лісогосподарювання. Виникає необхідність програмування пріоритетів інституціональних трансформацій у системі публічних і корпоративних фінансів лісогосподарювання, які забезпечать залучення фінансових ресурсів глобальних екологічних фондів у межах реалізації пріоритетів міжнародних природоохоронних конвенцій, диверсифікацію джерел і методів інвестування лісогосподарських та лісоохоронних проєктів, збалансування системи податкового регулювання лісокористування, зростання рівня еквівалентності вилучення лісоресурсної ренти, урізноманітнення інструментів стимулювання процесів лісовідновлення, лісовідтворення та лісорозведення, залучення коштів у лісогосподарське виробництво на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства.

У нинішніх умовах реформування системи управління лісовим господарством інституціональні трансформації мають забезпечувати впровадження комплексу інститутів-правил та інститутів-організацій,

апробованих у високорозвинених країнах, в систему розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сфери лісогосподарювання таким чином, щоб були збереженими українські традиції ведення лісового господарства з одночасною імплементацією кращих іноземних практик безперервного та невиснажливого лісокористування. При цьому ключовим аспектом компліментарності окремих складових інституціональних трансформацій сфери лісогосподарювання є забезпечення доповнюваності традиційних державних інститутів-організацій недержавними інститутами-організаціями за обов'язкового збереження базових атрибутів національної архітекτονіки ведення лісового господарства, державної власності на ліси та лісові землі з одночасним введенням в дію елементів ринкового саморегулювання.

Необхідність врахування повною мірою інституціональних передумов формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання також впливає з того, що незважаючи на сприятливі умови розвитку лісового господарства як важливої складової національної економіки, є значна кількість проблем, які потребують негайного вирішення для попередження екологодеструктивних і природоруйнівних процесів при господарському освоєнні лісоресурсного потенціалу. Інституціональні розриви в лісовому господарстві, культивують і стимулюють процеси виснажливого лісокористування, що не завжди супроводжуються адекватними діями щодо розширеного відтворення лісового фонду [70]. Усунення інституціональних розривів (*авт.: інституціональний розрив – відірваність формального інституту від його реального втілення в систему відтворювальних пропорцій*) стане можливим, коли повною мірою буде забезпечена формальна та неформальна синхронізація введення у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання інститутів-регуляторів, які апробовані у високорозвинених країнах. Такими регуляторами виступають інструменти рентного регулювання, а також комплекс стимулів, які спонукатимуть постійних лісокористувачів підвищувати рівень

комплексності використання лісоресурсного потенціалу через розширення масштабів освоєння екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами. Тому першочерговим завданням програмування інституціональних трансформацій у сфері лісогосподарювання є застосування комплексу заходів для усунення інституціональних розривів, щоб уникнути проявів системних невідповідностей при реформуванні системи управління лісовим господарством і перебудові ключових виробничо-господарських зв'язків у лісопродуктових ланцюгах.

Водночас інституціональні трансформації мають бути зорієнтовані не на модернізацію окремих інститутів-правил та інститутів-організацій, а на оновлення всього ряду елементів інституціонального середовища лісогосподарювання. Тому в нинішніх умовах значно більшої ваги, ніж за домінування системи адміністративно-командного управління у сфері лісогосподарювання набувають питання модернізації інституціонального середовища, в основі якого – діяльність формальних і неформальних організаційно-управлінських інститутів, яким у законодавчому плані надано право впливати на лісоземельні і лісоресурсні відносини [40]. З огляду на сказане, інституціональні трансформації сфери лісогосподарювання мають забезпечити усунення або суттєве згладжування можливих суперечностей у взаємодії базисних і похідних інститутів, які зумовлюють нині зниження економічних інтересів суб'єктів державного лісогосподарського підприємництва та різних приватних підприємницьких структур щодо узгодження цінових параметрів на необроблену деревину та стосовно забезпеченості лісосировиною деревообробних виробництв, що особливо важливо в умовах воєнного стану. Сього також існують різні підходи до ведення лісового господарства в державних і комунальних лісах, що може призвести до певного непорозуміння між місцевими громадами і центром в управлінні лісами.

Інституціональні трансформації сфери лісогосподарювання являють собою комплекс заходів з включення до системи відносин, пов'язаних з

процесами лісовідновлення, лісовідтворення, лісорозведення, охорони та захисту лісу, заготівель і транспортування деревини, побічного лісокористування, використання несировинних корисностей лісів, сучасних інститутів-правил та інститутів-організацій (рис. 3.3), які забезпечують:

- урізноманітнення форм і прав власності на лісоресурсні (лісові землі, лісові насадження, другорядні лісові матеріали, фауністичні ресурси, несировинні корисності) та лісогосподарські (лісові дороги, лісові насіннево-селекційні комплекси, техніко-технологічну базу здійснення лісогосподарських заходів, лісозаготівель, транспортування та переробку деревини, утилізацію деревних відходів, лісову рекреаційну інфраструктуру та інфраструктуру мисливського господарства) активи;

- модернізацію системи публічного управління та адміністрування у сфері лісогосподарювання в напрямі розмежування господарських та інспекційних функцій у процесі розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, охорони та захисту лісів;

- диверсифікацію джерел, методів і форм публічних (бюджетне фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів) та корпоративних фінансів лісогосподарювання;

- інституціоналізацію форм і методів участі академічних та освітянських закладів наукового забезпечення ведення лісового господарства у функціонуванні лісопродуктових ланцюгів через створення статутних і нестатутних об'єднань суб'єктів лісогосподарського підприємництва та суб'єктів лісівничої освіти і науки;

- цифрову трансформацію процесів лісогосподарювання для подолання рецидивів асиметричності інформації та уникнути численних корупційних ризиків через мінімізацію впливу людського чинника в процесі прийняття рішень стосовно укладання угод, пов'язаних з функціонуванням ринку лісопродукції, зокрема ринку необробленої деревини та ринку послуг для лісового господарства.

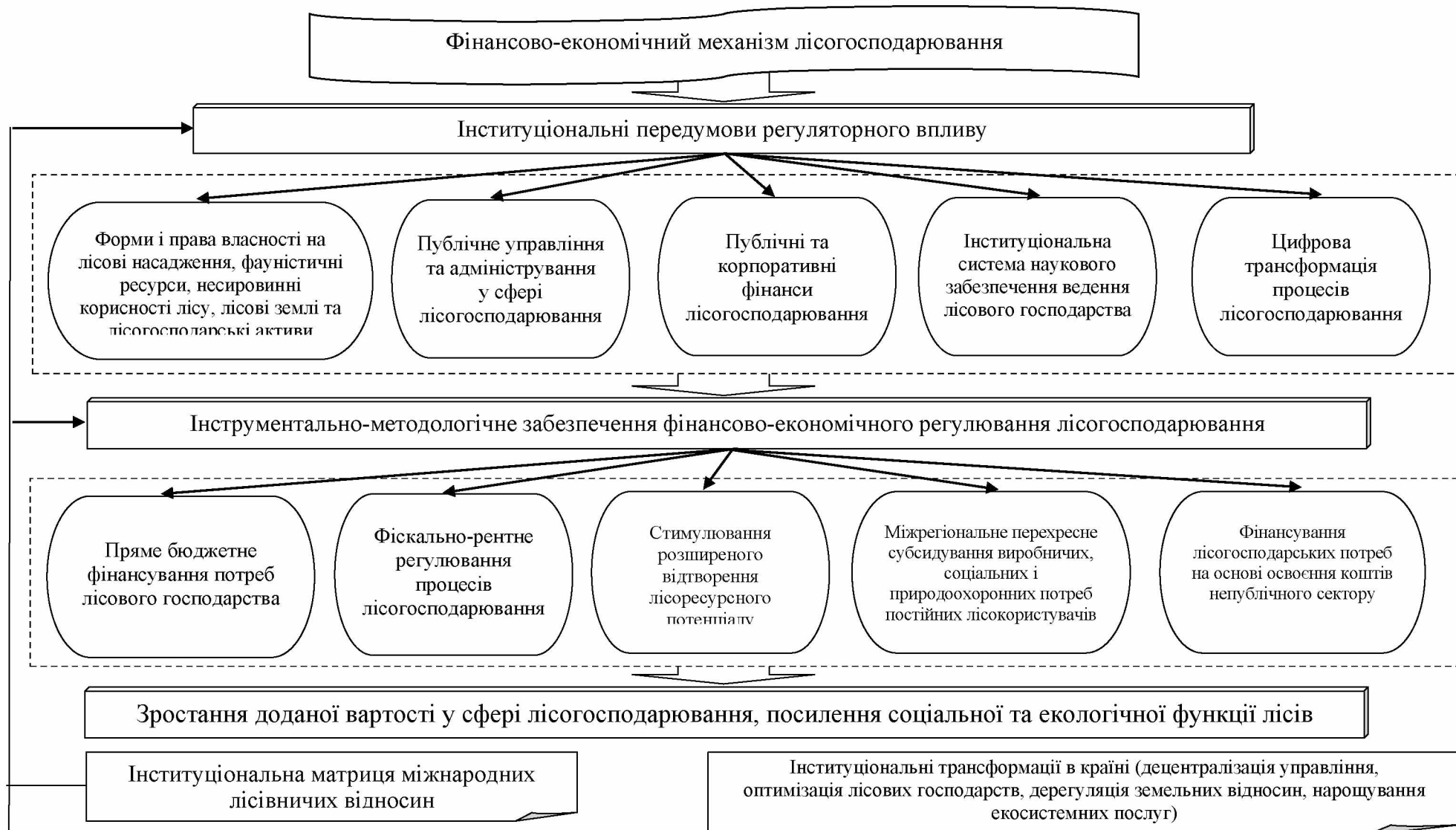

Рис. 3.3. Інституціональна детермінація інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах*

Примітка. *Розроблено автором

В нинішніх умовах, коли підвищується рівень вагомості лісового господарства в соціально-економічному піднесенні окремих регіонів і територіальних громад базового рівня, особливої ваги набуває інституціональна трансформація публічних і корпоративних фінансів лісогосподарювання, які концентруються та опосередковуються в межах функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання як сукупності форм, методів, способів та інструментів акумуляції і розподілу фінансових ресурсів, отриманих внаслідок господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, бюджетного фінансування потреб лісовідновлення, лісовідтворення, лісорозведення, охорони та захисту лісів, українського та закордонного неpubлічного (приватного) фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів.

Водночас і інші перераховані складові інституціональних трансформацій, зокрема ті, які стосуються форм і прав власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи, реформування системи публічного управління лісовим господарством та регулювання господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, інституціоналізації нових форм інтеграції лісогосподарського виробництва та лісівничої освіти і науки, а також цифрової трансформації процесів лісогосподарювання, виступають інституціональними передумовами інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, особливо щодо диверсифікації джерел і методів інвестиційного забезпечення процесів оновлення, модернізації, реконструкції об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури, а також впровадження сучасних технологій ведення лісового господарства, переробки деревини, утилізації деревних відходів, а також використання несировинних корисностей лісів.

Зокрема, урізноманітнення форм і прав власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи вимагає диверсифікації інструментів і методів фінансового впливу на постійних лісокористувачів та інших суб'єктів лісогосподарського підприємництва, оскільки інституціоналізація нових форм

перерозподілу перерахованих активів створює умови для утворення різних видів ренти (монопольної, абсолютної, диференціальної ренти I (*рента, яка утворюється у зв'язку з різним рівнем природної продуктивності лісових земель*) і диференціальної ренти II (*рента, яка виникає на лісових землях внаслідок ефективнішого ведення лісового господарства, зокрема більш комплексного використання сукупного лісоресурсного потенціалу*)), вилучення яких потребує введення і розширення фіскального інструментарію регуляторного впливу на процеси господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Саме за таких умов вдасться забезпечити максимально ефективне адміністрування та еквівалентне вилучення лісоресурсної ренти, що дасть змогу враховувати наявні природно-ресурсні, територіальні та виробничо-технічні умови розширеного відтворення лісової складової природного багатства країни. Такого роду фіскальний інструментарій виступатиме центральною ланкою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання і дасть змогу охопити інструментами фіскального впливу максимальну кількість лісоресурсних активів, зокрема використання лісових земель, деревної та недеревної сировини, а також несировинні корисності лісу.

Враховуючи субстанціональну та матеріально-речову неоднорідності перерахованих лісових активів, відносини власності мають охоплювати зв'язки у сферах володіння, користування та розпоряджання лісовими землями, лісовими насадженнями та іншими складовими лісового багатства. Також уся складність таких зв'язків має бути врахована при інституціоналізації фінансово-економічних регуляторів, спрямованих на еквівалентний перерозподіл лісоресурсної ренти та інших грошових потоків, що створюються у сфері лісогосподарювання. Відносини власності, які передбачають відповідну специфікацію форм і прав володіння, користування та розпоряджання природними ресурсами, є основним базисним інститутом у системі розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу лісового господарства.

Такі відносини визначають місце природної складової в системі національного багатства, базу та види рентного оподаткування і об'єкти інвестування. Незважаючи на те, що за останні тридцять років у національній економіці пройшло декілька етапів масштабних перетворень відносин власності, у сфері лісогосподарювання так і не створено критично необхідного інституціонального підґрунтя для забезпечення еквівалентного перерозподілу різноманітних лісоресурсних і лісогосподарських активів, які виступали б ресурсною основою розвитку лісогосподарського комплексу та забезпечували сприятливі передумови для використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу в інших фазах лісопродуктового ланцюга [120]. Пріоритети інституціоналізації нових форм та прав власності і користування лісоресурсними та лісогосподарськими активами мають бути враховані при модернізації фінансово-економічного механізму стосовно запровадження фіскальних регуляторів прямого та опосередкованого впливу, щоб забезпечити баланс інтересів між власниками та користувачами лісоресурсних благ, а також підвищити дієвість наповнення публічних фінансових фондів розвитку лісового господарства, зокрема фондів фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів.

В останнє десятиліття в контексті модернізації усієї архітекtonіки лісогосподарювання актуалізувалося питання інституціоналізації приватної форми власності на окремі складові лісоресурсних благ. Враховуючи українські традиції ведення лісового господарства, а також ролі лісових ресурсів у соціально-економічному піднесенні лісозабезпечених регіонів і забезпеченні сприятливих умов життєдіяльності для населення, механічне переведення через різноманітні форми перерозподілу лісових благ з державної форми власності у приватну є неприпустимим. У процесі інституціоналізації приватної форми власності на лісові блага необхідно враховувати той факт, що приватна форма власності в загальноекономічному аспекті може бути як трудового, так і нетрудового типу.

У разі появи під впливом певного роду кон'юнктурних політичних коливань інституціональних умов для впровадження приватної форми власності на вже існуючі ліси з відповідною породно-віковою структурою, що сформовані під дією природних чинників і внаслідок витрат праці багатьох поколінь та уречевлених матеріальних і фінансових затрат держави в попередні періоди, однозначно виникне прецедент надання власникам, які щойно набули прав власності, непомірних фінансових преференцій, оскільки вони отримають можливість присвоювати абсолютну лісоресурсну ренту (*авт.: абсолютна лісоресурсна рента – це рента, яка сплачується власнику незалежно від продуктивності та місця розташування лісових біогеоценозів*), що дасть змогу в подальшому отримати ще більший підприємницький дохід. За таких умов у лісовому господарстві сформується нетрудовий тип приватної власності. Такий тип приватної власності для сфери лісогосподарювання є неприйнятним, оскільки закладає підґрунтя для недобросовісної конкуренції і нерівних умов на первинному та вторинному ринках лісопродукції. За таких умов також сформуються формальні та неформальні інституціональні передумови для відлучення широких мас населення від більшості лісових благ [120].

Однією з основних передумов формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання з урахуванням євроінтеграційних і децентралізаційних процесів є формування в лісовому господарстві мобільної системи публічного управління та адміністрування. Територіальні підрозділи публічного управління лісовим господарством фактично виступають основними координаторами реалізації пріоритетів національної лісової політики на регіональному рівні. Водночас обласні управління лісового та мисливського господарства відповідно до українського законодавства мають виконувати регуляторну та інспекційну функції щодо лісовідтворення, лісовідновлення, охорони, захисту лісів і господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та не втручатися у виробничо-господарську діяльність постійних лісокористувачів. За таких

умов забезпечується лише формальна координація діяльності постійних лісокористувачів у межах адміністративної області. З огляду на це трансформація обласних управлінь лісового та мисливського господарства в міжобласні дозволить роз'єднати регуляторні та господарські функції. Але основним залишається питання: яке укрупнення потрібне – лісгоспи – постійний лісокористувач, область (регіональна дирекція) – постійний лісокористувач чи єдине ДП в центрі – постійний лісокористувач? Чи будуть конкурентні переваги, які формуються внаслідок укрупнення?

Фактор використання переваг децентралізації має бути повною мірою врахований при формуванні системи інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах інституціональних трансформацій. В умовах поглиблення децентралізації, особливо в лісозабезпечених регіонах, фінанси лісогосподарювання значною мірою визначають бюджетну самодостатність регіональних утворень та об'єднаних територіальних громад. Фінанси лісогосподарювання охоплюють публічні та корпоративні фінанси. Публічні фінанси – це фінансові ресурси державних і комунальних лісогосподарських підприємств, які вони сплачують у бюджети різного таксономічного рівня, а також використовують для поповнення обігових коштів та модернізації основного капіталу. Також сюди входять бюджетні кошти, які спрямовуються на лісовідновлення, лісовідтворення, охорону та захист лісів. Потрібно врахувати соціальну значимість лісів, особливо в депресивних районах.

Публічне фінансування сфери лісогосподарювання відбувається в таких формах: 1) бюджетне фінансування лісовідтворення, лісовідновлення, охорони та захисту лісів (спрямування бюджетних коштів постійним лісокористувачам); 2) фінансове забезпечення лісогосподарських і лісоохоронних проєктів на основі використання коштів, отриманих державними та приватними суб'єктами лісогосподарського підприємництва на основі госпрозрахункової діяльності; 3) накопичення фінансових ресурсів суб'єктами лісогосподарського підприємництва внаслідок відшкодування

втрат лісогосподарського виробництва; 4) фінансування природоохоронних заходів стосовно відтворення лісоресурсного потенціалу з екологічного податку та рентної плати, які концентруються в Державному та місцевих бюджетах. Існуюче інституціональне середовище функціонування сфери лісогосподарювання не дає змоги повною мірою використати потенціал капіталізації лісових благ через розширення форм і засобів фінансового забезпечення відтворення лісоресурсного потенціалу та модернізації лісогосподарської інфраструктури [52].

Враховуючи те, що лісозабезпечені регіони не відзначаються високим рівнем промислового розвитку, а також значною мережею бізнес-активних суб'єктів господарювання, обсяг надходжень податків та обов'язкових платежів, які сплачують лісогосподарські підприємства, визначає доходну частину місцевих бюджетів. Корпоративні фінанси лісогосподарювання формуються здебільшого за кошти від реалізації деревини і використання несировинних корисностей лісу та в переробній ланці і також відіграють вагоме значення як у наповненні місцевих бюджетів, так і в залученні лісосировини до господарського обігу і виробництва на цій основі продукції з високою доданою вартістю.

Основою фінансування лісогосподарських потреб виступають кошти державних лісогосподарських підприємств (постійних лісокористувачів), отримані ними в процесі здійснення госпрозрахункової діяльності (продаж необробленої деревини, продаж продукції первинної та поглибленої лісопереробки, використання несировинних корисностей лісу та потенціалу мисливського господарства).

З огляду на приведене вище, можна стверджувати, що основою формування сучасного інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання повинно стати врахування специфіки функціонування базисних інститутів у цьому сегменті природно-ресурсного сектору. Базисними інститутами для сфери лісогосподарювання виступають: форми власності на лісоресурсні активи,

система управління лісовим господарством, спеціалізована лісогосподарська інфраструктура. Принциповим у реформуванні відносин власності, зокрема і щодо інституціоналізації поряд з державною комунальної та приватної форм власності на лісоресурсні активи, є таке: приватна форма власності на лісоресурсні активи має формуватися на основі лісорозведення на сільськогосподарських землях, які є малопродуктивними для використання у сільськогосподарських цілях, а також на тих, які піддалися самозалісненню і не є придатними для ведення на них повноцінного сільськогосподарського виробництва. Територіальним базисом формування комунальної власності на лісоресурсні блага виступають сільськогосподарські землі державної власності поза межами населених пунктів, зокрема самозаліснені, які були передані в комунальну власність територіальним громадам. Таким чином, буде формуватися трудовий тип приватної та комунальної власності на лісоресурсні активи, що відповідає класичним постулатам ринкової економіки.

Лісоресурсні та лісогосподарські активи, які перебувають у державній власності та в користуванні державних лісових підприємств, не повинні передаватися у приватну чи комунальну власність. Саме це твердження має бути визначальним і при формуванні фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, зокрема щодо інституціоналізації прямих і непрямих інструментів податкового та кредитного стимулювання процесів підвищення рівня лісистості за допомогою переведення малопродуктивних і самозаліснених сільськогосподарських земель домогосподарств та сільськогосподарських земель комунальної власності і лісові землі, що дасть змогу в короткостроковій перспективі зміцнити агроландшафти та сформувати умови для продукування комплексу екосистемних послуг, зокрема, забезпечити наріщення недеревної сировини та створити умови для використання фауністичних ресурсів і несировинних корисностей лісу для потреб розвитку мисливського господарства та зеленого туризму.

Базисним інститутом сфери лісогосподарювання виступає також система управління лісовим господарством. Незалежно від того, яка

суспільно-економічна формація панує в країні, необхідною є наявність системи публічного управління лісовим господарством для забезпечення перманентного розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. Інша справа, яка модель закладена в систему управління лісовим господарством – командно-адміністративна, ринкова, змішана. Тому систему управління лісовим господарством варто відносити до базисних інститутів лісогосподарювання, які визначають архітектуру впливу держави на процеси лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів, на використання деревної та недеревної лісової сировини і несировинних корисностей лісів, а також на функціонування ринків різноманітних видів лісопродукції.

В останні десятиліття система управління лісовим господарством в Україні зазнала численних трансформацій. Зокрема, на регіональному рівні державні лісогосподарські об'єднання були перетворені в обласні управління лісового та мисливського господарства. Якщо державні лісогосподарські об'єднання мали можливість безпосередньо впливати на виробничо-господарську діяльність державних лісогосподарських підприємств, то обласні управління лісового та мисливського господарства здійснюють регуляторну функцію і не мають інституціоналізованого права втручатися у виробничо-господарську діяльність постійних лісокористувачів.

Також треба враховувати той факт, що в багатьох регіонах України функціонують комунальні лісогосподарські підприємства, які сформовані на базі міжгосподарських спеціалізованих лісогосподарських підприємств, що мають у постійному користуванні колишні колгоспні ліси. Комунальні лісогосподарські підприємства внаслідок розосередженості та відсутності чіткої вертикалі управління, що існує в системі Державного агентства лісових ресурсів України, не так оперативно реагують на необхідність впровадження процесних і продуктивних інновацій лісівничого та лісотехнічного спрямування, як державні лісові підприємства. Водночас комунальні лісогосподарські підприємства більш зорієнтовані на задоволення місцевих потреб, що є дуже цінним для забезпечення

життєдіяльності домогосподарств, об'єктів місцевої комунальної і соціальної інфраструктури, особливо в умовах поглиблення процесів децентралізації та завершення процесу створення територіальних громад. Розгляд систем управління в різних країнах ЄС, робота в проєктах Світового банку щодо України дозволила виділити декілька можливих систем: при роз'єднанні регуляторної і господарської функції, – суб'єкт господарювання може мати відповідно до нашого законодавства дворівневу юридичну систему – центр – лісгосп – юридичні особи, центр – обласна дирекція – юридичні особи, лісгосп – філія, дочірнє підприємство. На нашу думку, перший варіант більше відповідає лінії на децентралізацію і забезпечує місцевий контроль за ресурсами.

При кардинальних змінах системи управління лісовим господарством (оптимізація, державна компанія, корпорація) важливо зберегти фінансову стабільність, одним із вагомих елементів якої може стати фінансовий стабілізаційний фонд в умовах значного коливання цін на деревину, військових дій, надзвичайних природних явищ, інвестиційних проєктів, який повинен вирівнювати фінансовий стан підприємств і забезпечити їм стабільну роботу. Створення такого фонду і джерела надходження в нього потребують законодавчих змін. Крім фонду лісової компанії, можна розглянути можливість створення національного лісового фонду при головному розпоряднику коштів (міністерстві). Джерелом поповнення такого фонду може стати плата за екосистемні послуги лісів, зокрема за накопичення CO₂ (карбону), водоохоронні, агроеліоративні та інші корисні властивості лісів.

Формування сучасної системи інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має базуватися на врахуванні наявних інституціональних передумов регуляторного впливу (формах і правах власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи, моделі публічного управління лісовим господарством, публічних і корпоративних фінансах, інституціональній

системі наукового забезпечення ведення лісового господарства, цифровій трансформації процесів лісогосподарювання). Серед ряду інструментів і методів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах поглиблення інституціональних трансформацій найбільш вагомого значення набуває пряме бюджетне фінансування потреб лісового господарства, що потребує суттєвого нарощення обсягів публічних фінансових витрат на лісовідновлення, лісовідтворення, охорону та захист лісів, використання несиловинних корисностей лісів, запровадження сучасних технологій у лісовій насіннєво-селекційній справі. Результативність прямого бюджетного фінансування потреб лісового господарства зросте за умови інституціоналізації фінансових фондів розвитку лісового господарства, які будуть сформовані в публічних бюджетах різного таксономічного рівня. Враховуючи специфіку розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, виникає необхідність у доповненні фінансово-економічного механізму лісогосподарювання набором інструментів фіскально-рентного регулювання, які сприятимуть посиленню тенденцій ощадливого та збалансованого використання сировинної і несиловинної складових лісового багатства.

Сучасна система фіскально-рентного регулювання має бути зорієнтована не лише на максимізацію надходжень рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до публічних бюджетів, а також на усунення проявів першочергового освоєння найбільш ліквідної складової лісоресурсного потенціалу через необґрунтованість і надмірну диференціацію ставок рентної плати за використання окремих складових лісоресурсних благ. Перспективна модель фіскально-рентного регулювання процесів лісогосподарювання має передбачати посилення місцевої спрямованості бюджетних надходжень податків, зборів та обов'язкових платежів постійних лісокористувачів, а також концентрацію рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у фондах розвитку лісового

господарства, які створюватимуться у формі спеціальних фондів у публічних бюджетах різного таксономічного рівня.

Перспективна модель фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має також охоплювати ряд інструментів і методів економічного стимулювання розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. На порядок денний вийшла проблема інституціоналізації додаткових інструментів стимулювання розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу як на рівні держави, так і на рівні територіальних громад. Крім того, територіальні громади внаслідок дерегуляції земельних відносин отримали значний територіальний ресурс (великі площі земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів були передані в комунальну власність), який може ефективно бути використаним для розширення площі лісових земель. Передусім необхідно узаконити стимули, для того щоб забезпечити природооблаштування самозаліснених земель.

Останніми роками активно використовувалися інструменти підтримки лісогосподарських підприємств Півдня та Сходу України через використання інструментів міжрегіонального перехресного субсидування виробничих, соціальних і природоохоронних потреб постійних лісокористувачів. Такий інструмент фінансування потреб лісового господарства в малолісних районах не можна вважати надійним, оскільки він здійснювався в «ручному режимі». Тому треба ще раз підкреслити, що найбільш ефективною формою субсидування лісогосподарських потреб Півдня та Сходу слід вважати формування Національного фонду розвитку лісового господарства у складі Державного бюджету України із відрахувань від екосистемних послуг лісів, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та інших податків, які сплачують постійні лісокористувачі. Значний потенціал стосовно нарощення обсягів фінансування лісогосподарських потреб міститься в царині освоєння коштів непублічного сектору, як через реалізацію угод публічно-приватного партнерства, так і через реалізацію

спільних проєктів державними лісогосподарськими підприємствами та суб'єктами приватного підприємництва.

Перераховані складові інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання дадуть змогу забезпечити зростання доданої вартості у сфері розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, а також у сфері залучення екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами, у відтворювальний процес. За таких умов будуть посилені соціальна й екологічна функції лісів, що призведе до пожвавлення ділової активності в регіональних лісогосподарських комплексах. Також варто враховувати те, що на інституціональні передумови регуляторного впливу на лісокористувачів значний вплив справляють інституціональні трансформації в країні загалом та у сфері лісогосподарювання зокрема (децентралізація управління, укрупнення лісових господарств, дерегуляція земельних відносин). Незважаючи на поглиблення інституціональних трансформацій у сфері лісогосподарювання, в лісовому господарстві внаслідок половинчатих рішень не використовується потенціал інституціональної матриці міжнародних лісівничих відносин, пов'язаних із боротьбою з кліматичними змінами, опустелюванням та з інтеграцією лісового і сільського господарства.

Формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання тісно пов'язане зі специфічними особливостями розвитку лісової галузі (довготривалий період лісовирощування, поєднання в процесі лісовирощування природних і технологічних факторів) [52]. Лісовирощування і лісокористування не збігаються в часі та просторі, у цих сферах немає прямого зв'язку між витратами на виробництво лісопродукції і виручкою від її реалізації. У нинішніх умовах фінансування лісового господарства здійснюється переважно власними коштами постійних лісокористувачів і провадиться в порядку операційних витрат, які розглядаються як одноразові безповоротні асигнування.

Доцільність інституціональної модернізації системи бюджетного фінансування лісового господарства впливає зі слів О. Дзюбенка, який стверджує, що обсяги бюджетного фінансування, які спрямовуються на лісовідновлення, є недостатніми і не дають змоги повною мірою використати наявний потенціал нарощення лісоресурсного потенціалу. Дефіцит інвестицій усувається через використання фінансових ресурсів, які суб'єкти лісогосподарського підприємництва (постійні лісокористувачі) отримують від госпрозрахункової діяльності [71]. Колишній виконуючий обов'язки Голови Державного агентства лісових ресурсів України В. Бондар зазначає, що в останні роки актуалізувалось вирішення питання фінансового забезпечення ведення лісового господарства в різних географічних зонах, а також сприяння довгостроковим інвестиціям у лісовий сектор економіки. Відсутність протягом останніх років фінансування лісового господарства фактично призвела до втрат професійних кадрів на Півдні та Сході України, деградації систем лісовпорядкування та ефективного захисту лісів, до неможливості запровадження новітніх технологій та оновлення застарілої техніки й засобів виробництва [12, с. 2–5].

Державні лісогосподарські підприємства на сьогодні є основними бюджетонаповнюючими організаціями в багатолісних районах і фактично виступають базовою ланкою регіональних господарських комплексів. Саме від їх ефективної діяльності залежить соціально-економічне благополуччя адміністративних районів і населених пунктів, рівень зайнятості місцевого населення та доходна частина місцевих бюджетів. Повинні бути спеціалізованими інститути для науково обґрунтованого ведення лісового господарства. Держава має підтримувати ці державні підприємства прямими (пряма державна підтримка) та непрямими (податкові пільги та кредитні преференції) методами, оскільки приватний бізнес у сферу вирощування лісу ніколи не піде. Бізнес не готовий вкладати фінансові ресурси в проєкти, які передбачають повернення авансованих коштів через 80 років [308, с. 6–8].

Найболючіша на сьогодні проблема – це формування надійних джерел фінансування потреб лісового господарства південно-східних областей. Якщо цього не вирішити в найкоротші терміни, то наслідки можуть мати незворотний характер. Ми вже й так фактично втратили розсадники на Півдні України. Склалася така ситуація, коли в цьому регіоні на п'ять пожежних машин один водій [12, с. 2–5].

Господарська самостійність означає, що підприємства можуть самостійно розпоряджатися своїми фінансовими ресурсами, визначати куди їх вкладати, як здійснювати свою діяльність. При цьому держава встановлює певні правила поведінки, закони, яких потрібно дотримуватися. Самоокупність означає покриття витрат за кошти з отриманих доходів, а прибутковість – підприємство з власних ресурсів має не тільки покрити витрати, а й отримати прибуток [147]. Самофінансування передбачає покриття витрат з отриманого прибутку та кредитів, які також погашаються з прибутку. Суть принципу фінансової відповідальності полягає в тому, що підприємство несе повну відповідальність за результати своєї діяльності. Стосовно лісового господарства, то воно фінансується за кошторисним методом, а також здійснює комерційну діяльність. На думку О. Голуба, кошторисне фінансування лісового господарства здійснюється тому, що підприємства цієї галузі в сучасних умовах не мають достатньо коштів для фінансування своєї діяльності через низьку прибутковість, а також тому, що охорона і відтворення, захист лісів мають надзвичайно важливе загальносуспільне значення [38].

Формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має базуватися на першочерговості інституціональної модернізації системи бюджетного фінансування лісового господарства, інституціональним підґрунтям якої виступає Указ Президента України від 21 листопада 2017 року № 381/2017. Цей Указ потребує внесення Кабінетом Міністрів України у Верховну Раду України низки законопроектів, які стосуються формування

спеціальних фондів у структурі бюджетів, перерозподілу ресурсної ренти, ідентифікації бази оподаткування постійних лісокористувачів (рис. 3.4).

Прийняття законодавчих та нормативно-правових актів має забезпечити інституціоналізацію комплексу фінансово-економічних методів та інструментів, спрямованих на підвищення дієвості фінансово-економічного забезпечення розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. Такими методами та інструментами виступають: створення державного фонду розвитку лісового господарства з ідентифікацією джерел його наповнення; застосування комплексу прямих і непрямих фінансово-кредитних і бюджетно-податкових регуляторів розвитку лісового господарства, підвищення екологічного й економічного потенціалу лісів; затвердження програми «Ліси України – 2030» на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Імплементация перерахованих законодавчих і нормативно-правових ініціатив, пов'язаних з інституціоналізацією фінансово-кредитних та бюджетно-податкових регуляторів, має супроводжуватися комплексом заходів щодо недопущення обмежень управлінської і фінансово-економічної самостійності державних лісогосподарських підприємств. Саме самостійність постійних лісокористувачів у виборі пріоритетів виробничо-господарської діяльності та контрагентів дозволить повною мірою використовувати наявний ресурсно-виробничий потенціал для максимізації прибуткових надходжень і збільшення величини власних коштів, які спрямовуються на ведення лісового господарства.

Формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання потребує системних трансформацій інституціональної архітектури лісового господарства як щодо удосконалення суб'єктно-об'єктної бази фінансово-економічного регулювання відносин у всіх фазах лісопродуктового ланцюга, так і щодо інституціоналізації нових форм і методів фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проєктів.

Рис. 3.4. Складові інституціональної модернізації системи бюджетного фінансування лісового господарства*

Примітка. *Розроблено автором

При цьому трансформація інституціональної архітекτονіки лісового господарства має враховувати базові положення Резолюції ООН 2013 року про відновлення лісових ландшафтів і базові принципи Нової лісової стратегії ЄС. Прикметною рисою перерахованих конвенцій є урізноманітнення методів та інструментів стимулювання природоохоронних процесів у лісовому господарстві, а також стимулювання підвищення ефективності використання лісоресурсного потенціалу для забезпечення соціально-економічного піднесення сільських територій, які є ареалом концентрації лісоресурсних благ. Також вектором формування набору методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має стати врахування багатофункціональної ролі лісів у відтворенні умов життєдіяльності та збалансоване забезпечення всієї множини екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами.

Важливою методологічною передумовою формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є врахування основних груп цілей Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового і мисливського господарства України, зокрема цілей лісогосподарського спрямування, формування лісопродуктових ланцюгів, інституціонально-управлінського спрямування та фінансового спрямування. Перші три групи цілей можуть бути вдало реалізованими за умови належного фінансового забезпечення, а це стане можливим, якщо повною мірою будуть досягнуті цілі фінансового спрямування. У короткостроковій перспективі формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має передбачати створення Державного фонду розвитку лісового господарства з ідентифікацією джерел його наповнення; інституціоналізацію прямих і непрямих фінансово-кредитних та бюджетно-податкових регуляторів розвитку лісового господарства; затвердження програми «Ліси України – 2030» на загальнодержавному та регіональному рівнях із визначенням джерел фінансування конкретних завдань і пріоритетів.

Однією з основних складових сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має бути ряд інструментів, які використовуватимуться на рівні регіонів, що дасть змогу повною мірою врахувати територіальні особливості лісовідтворення та лісовідновлення. Функції з управління лісовими ресурсами та їх охорони, реалізація яких не потребує участі та повноважень центральних органів влади, доцільно передати на територіальний (місцевий) рівень: ліси комунальної власності територіальних громад, які формуються міськими лісами, лісопарковими масивами зелених зон, лісовими насадженнями агролісомеліоративного призначення, лісовими ділянками природно-заповідного фонду місцевого значення тощо; ліси переважно лісозаготівельного призначення (за певними винятками чи обмеженнями).

3.3. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу: завдання, функції та методи

Консервація низки проблем еколого-економічної ефективності лісогосподарювання значною мірою пов'язана з відсутністю сучасного фінансово-економічного механізму ведення лісового господарства, який охоплював би комплекс прямих і непрямих фіскальних та фінансово-кредитних регуляторів, що спонукали б постійних лісокористувачів результативніше використовувати наявний лісоресурсний потенціал і збільшувати обсяги виробництва продукції з високою доданою вартістю. Нинішній формат фінансово-економічного механізму лісогосподарювання оперує обмеженим набором методів, важелів та інструментів, що не закладає достатніх стимулів для державних і комунальних лісогосподарських підприємств повною мірою забезпечувати у виробничо-господарській діяльності дотримання принципів невиснажливого та збалансованого лісокористування.

Це зі свого боку породжує ланцюг проблем, пов'язаних із забезпеченням належної повноти насаджень і своєчасним здійсненням лісогосподарських заходів. Тобто важливим завданням теорії та методології економіки лісокористування сьогодні виступає формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу, який спонукатиме постійних лісокористувачів використовувати весь ряд виробничо-технічних, організаційно-економічних і лісогосподарських заходів для забезпечення розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу та максимізації прибуткових надходжень.

Удосконаленню теоретико-методологічного підґрунтя формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання присвячена значна кількість праць українських вчених, в яких аналізується ефективність застосування окремих методів та інструментів цього механізму [9; 111; 123]. Особливий наголос робиться на доцільності розширення набору бюджетно-податкових важелів впливу на діяльність постійних лісокористувачів, зокрема щодо адекватного вилучення та справедливого розподілу рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, формування спеціальних фондів відновлення, відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу, надання фінансових преференцій суб'єктам лісогосподарського підприємництва, які застосовують інноваційні технології лісорозведення та лісовирощування [120; 305]. В окремих публікаціях аналізується доцільність більш широкого застосування фінансово-кредитних важелів та інструментів [71; 304] для усунення інвестиційного дефіциту в лісогосподарському виробництві та створення умов для комплексної модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничої бази лісогосподарських підприємств.

Однак недостатньо сформованими є підходи до трансформації наявного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який охоплює низку рудиментів командно-адміністративної економіки та перехідного періоду, в механізм стимулюючого типу, на кшталт того, який

функціонує у високорозвинених країнах і країнах постсоціалістичного табору, що вдало провели комплекс системних та структурних перетворень у лісовому секторі національних економік. Також не прослідковується наявність цілісних підходів стосовно формування інституціонального підґрунтя функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання на місцевому рівні, щоб залучити у процес фінансування відновлення, відтворення та охорони лісів кошти бюджетів місцевого самоврядування.

Необхідність закладення сучасних імперативів невиснажливого та збалансованого лісокористування в діяльність постійних лісокористувачів зумовила потребу в переформатуванні існуючого фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стосовно включення до його структури комплексу стимулюючих підойм та інструментів, що спонукатимуть суб'єктів лісогосподарського підприємництва повною мірою використовувати сучасні способи розширеного відтворення лісової складової природного багатства України. Враховуючи попередній досвід та сучасні тренди розвитку лісової галузі у високорозвинених країнах і країнах постсоціалістичного табору, які вдало реформували лісовий сектор, важливою складовою інституціональної архітекτονіки розвитку лісогосподарського комплексу виступає формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу (рис. 3.5).

Одним із основних завдань такого механізму виступає створення відповідних інституціональних та інвестиційних умов для відновлення лісових ресурсів, особливо в лісодефіцитних регіонах, а також збереження видового та ландшафтного біорізноманіття лісів, що сприятиме максимізації екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами. Саме такий механізм має закласти фундаментальні передумови для масового впровадження технологій екологічно орієнтованого лісівництва в практику ведення лісового господарства, щоб усунути рецидиви виснажливого та розбалансованого використання лісоресурсного потенціалу.

Рис. 3.5. Завдання, функції та методи фінансово-економічного механізму лісогосподарювання*

Примітка. *Розроблено автором

Прикметною рисою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має виступати досягнення завдання, яке передбачає підвищення рівня комплексності використання усіх ресурсів, зокрема несировинних, і корисностей лісу, що є вагомим резервом підвищення рівня капіталізації лісогосподарського бізнесу загалом.

Важливим завданням фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу є застосування комплексу інструментів, які закладуть необхідні стимули для постійних лісокористувачів стосовно введення додаткових потужностей глибокої переробки деревини та збільшення виробництва готової продукції, що користується підвищеним попитом на ринку виробів з деревини.

Враховуючи кращі практики ведення лісового господарства, зокрема сусідніх країн, чи не основним завданням формування нової конструкції фінансово-економічних регуляторів впливу на постійних лісокористувачів є інституціоналізація інструментів і регуляторних підойм, які мотивуватимуть державні та комунальні лісогосподарські підприємства переходити на поступово-вибірковий принцип лісокористування і розширювати площі природного поновлення лісів.

Водночас функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу має бути зорієнтованим на забезпечення конструктивної взаємодії між усіма ланками лісопродуктового ланцюга, чого можна досягти через виконання цим механізмом ряду функцій, пов'язаних як із упорядкуванням управлінської вертикалі лісогосподарювання, створенням сучасної системи контролю за станом лісів, формуванням надійних каналів залучення інвестицій у сировинний і переробний сегмент лісового сектору національної економіки. Перманентне умонтування все нових регуляторів у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання не має порушувати загалом стабільність лісового, податкового та природоохоронного законодавства, насамперед у довгострокову періоді, щоб у потенційних інвесторів не сформувалася думка

про відсутність прозорих і зрозумілих правил гри у сфері лісогосподарського виробництва в Україні.

До того ж періодичні трансформації основних елементів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання мають відштовхуватися від необхідності збереження диференційованого підходу до фінансового забезпечення ведення лісового господарства в різних географічних зонах, щоб усунути прояви виникнення тотального дефіциту в діяльності лісогосподарських підприємств, насамперед підприємств Півдня та Сходу України. Направленість стимулюючих розширене відтворення лісоресурсного потенціалу підойм має водночас забезпечувати перманентний трансфер сучасних технологій лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель, переробки деревини та утилізації деревних відходів.

Результативність функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу прямо залежить від такого набору методів, які з одного боку, забезпечують надходження фінансових ресурсів для відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів і розбудови лісогосподарської інфраструктури, а з іншого – узгоджують довгострокові пріоритети розвитку лісового господарства з наявним ресурсним забезпеченням. У нинішніх умовах підвищення продуктивності лісових земель прямо пов'язане з розширеним відтворенням індустрії лісового насінництва та збереження біорізноманіття лісів, що потребує використання методів цільового бюджетного фінансування, оскільки незважаючи на високу екологічну значимість такого роду проєктів, термін їх окупності надзвичайно тривалий, що не є привабливим для приватного бізнесу.

З огляду на те, що в Україні є значні резерви для підвищення рівня лісистості країни загалом і тим самим зниження рівня розораності територій, має бути інституціоналізованим метод фіскального стимулювання розширення площі лісів через заліснення малопродуктивних, деградованих і порушених сільськогосподарських угідь. Такий метод стимулювання спрямовуватиметься як на власників земельних паїв, так і на суб'єкти

аграрного підприємництва та спонукатиме їх заліснювати ту частину сільськогосподарських угідь, яка не відзначається високим рівнем родючості та піддалася природній ренатуралізації.

Враховуючи сучасну інвестиційну спроможність більшості державних лісогосподарських підприємств, масова модернізація лісозаготівельного та деревообробного обладнання цих господарюючих суб'єктів є нереальною. Тому надати додаткових імпульсів технічному переозброєнню виробничо-технічної бази постійних лісокористувачів зможе такий метод стимулювання як надання фінансових преференцій в разі придбання високотехнологічного лісозаготівельного та деревообробного обладнання. Значні площі лісових земель, які перебувають у постійному користуванні державних і комунальних лісогосподарських підприємств, піддалися екологодеструктивному та природоруйнівному впливу, що звузило ареал відтворення лісів. Компенсація такого роду збитків для лісогосподарських підприємств має відбуватися через бюджетне та позабюджетне відшкодування втрат лісогосподарського виробництва внаслідок нецільового використання лісових земель.

Враховуючи інституціональну невпорядкованість ринкової інфраструктури в лісовому секторі, у короткостроковій перспективі найбільш надійним методом фінансового забезпечення процесів відновлення, відтворення та охорони лісів виступає створення бюджетних і позабюджетних фондів розвитку лісового господарства на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. Фонди розвитку лісового господарства, створені в бюджетах відповідного таксономічного рівня, будуть наповнюватися через спрямування частини рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, земельного податку за лісові землі, відрахувань лісогосподарських підприємств та інших внесків. Водночас найвищий рівень ефективності освоєння фінансових ресурсів у лісовому господарстві буде забезпечуватися за умови чіткого узгодження пріоритетів екологізації та раціоналізації лісокористування з наявними

ресурсними можливостями, що досягатиметься повною мірою на основі використання програмно-цільового методу фінансування розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, зокрема, через розробку національних, регіональних і місцевих програм розвитку лісового господарства.

В умовах децентралізації важливою складовою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є наявність інструментів, які стимулюватимуть органи місцевого самоврядування виділяти кошти на ведення лісового господарства. Доцільність нарощення обсягів фінансування лісогосподарської діяльності за кошти з місцевих бюджетів також пов'язана з відсутністю в останні роки видатків Державного бюджету України.

За період 2013–2023 рр. в динаміці спрямованих на ведення лісового господарства коштів, профінансованих із загального фонду Державного бюджету України, спостерігається низхідна тенденція, а в 2016–2018 рр. вони взагалі відсутні. Якщо у 2013 році на ведення лісового господарства з держбюджету було виділено 447,7 млн грн, у 2014 році – 330,6 млн грн, то у 2015 році – 251,3 млн грн. Згортання обсягів бюджетного фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів переклало весь тягар фінансування ведення лісового господарства на власні кошти постійних лісокористувачів. Відсутність фінансування потреб ведення лісового господарства з держбюджету супроводжувалося незначним збільшенням в останні роки обсягів фінансування за кошти з місцевих бюджетів (рис. 3.6).

Якщо у 2013 році номінальна величина коштів на ведення лісового господарства, профінансованих із місцевих бюджетів, становила 10,3 млн грн, у 2014 році – 3,3 млн грн, у 2016 році – 7,3 млн грн, у 2017 році – 22,2 млн грн, то у 2018 році – 37,8 млн грн. Тобто у 2018 році, порівнюючи з 2013 роком, обсяги коштів на ведення лісового господарства, профінансованих за кошти з місцевих бюджетів, збільшилися більш ніж утричі.

Рис. 3.6. Динаміка коштів, спрямованих на ведення лісового господарства, профінансованих за кошти з місцевих бюджетів у 2013–2023 рр., млн грн*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державного агентства лісових ресурсів України

У динаміці коштів місцевих бюджетів, спрямованих на ведення лісового господарства, у порівняльних цінах за період 2013–2018 рр. значного зростання не спостерігається. Незначна величина коштів місцевих бюджетів, спрямованих на ведення лісового господарства в загальнонаціональному масштабі пояснюється тим, що таке джерело для фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів використовується лише в окремих регіонах.

Зокрема, у 2015 році найбільша сума коштів з місцевих бюджетів державним лісгосподарським підприємствам на ведення лісового

господарства виділялася у Вінницькій (166,7 тис. грн), Полтавській (3,3 млн грн), Сумській (233 тис. грн), Тернопільській (188 тис. грн) областях. У 2018 році коштів з місцевих бюджетів державним лісогосподарським підприємствам на ведення лісового господарства найбільше виділялося у Вінницькій (160 тис. грн), Полтавській (3,5 млн грн), Сумській (595 тис. грн), Запорізькій (7,4 млн грн), Кіровоградській (2,7 млн грн) областях. Перспективна модель фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу має охоплювати комплекс підойм, спрямованих на підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування фінансувати процеси відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів.

Нарощення обсягів фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів значною мірою залежить від формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу, який охоплюватиме комплекс завдань, функцій і методів, зорієнтованих на диверсифікацію джерел фінансового забезпечення потреб лісового господарства, використання різноманітних способів впливу на постійних лісокористувачів щодо надання фінансових преференцій за умови модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничо-технічної бази лісозаготівель і деревообробки, запровадження сучасних технологій лісорозведення, лісовирощування та переробки деревини, підвищення рівня комплексності використання сировинної і несировинної складових лісоресурсного потенціалу. Важливою складовою фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу в умовах децентралізації є застосування комплексу інструментів і важелів, які спонукатимуть органи місцевого самоврядування фінансувати процеси відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів.

Висновки до розділу 3

1. Дослідження показали, що фінансово-економічний механізм лісогосподарювання являє собою комплекс інструментів і методів, які забезпечують акумуляцію, адміністрування та розподіл фінансових ресурсів, отриманих внаслідок здійснення постійними лісокористувачами розширеного відтворення і господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, використання екосистемних послуг лісових біогеоценозів, переробки деревини та утилізації деревних відходів; бюджетного фінансування потреб лісовідновлення, лісовідтворення, лісорозведення, охорони і захисту лісів; українського й іноземного неpubлічного (приватного) фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проєктів.

2. Виявлено, що формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має детермінуватися комплексом чинників, які визначають залежність соціально-економічного піднесення сільських територій, що є ареалами концентрації лісоресурсних благ, від ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу; форми, методи і способи володіння, користування та розпоряджання лісовими і лісогосподарськими активами; концентрацію лісоресурсного потенціалу в територіальному розрізі; енергетичну спрямованість використання деревної біомаси; екологічне значення лісів для збереження і примноження ландшафтного та видового біорізноманіття. До таких чинників належать: соціально-економічні, інституціональні, природо-ресурсні, енергетичні й екологічні.

3. Встановлено, що прискорення інституціональних трансформацій сфери лісогосподарювання призвело до переформатування відносин власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи, трансформації системи публічного управління лісовим господарством, реформування публічних і корпоративних фінансів лісового господарства, цифровізації лісопродуктових ланцюгів, що вимагає удосконалення інструментально-

методологічного забезпечення процесів регуляторного фінансово-економічного впливу на відтворювальні пропорції у лісогосподарському виробництві з урахуванням євроінтеграційних, децентралізаційних і воєнних викликів.

4. Обґрунтовано, що потребують інституціоналізації інструменти та методи бюджетного фінансування потреб лісового господарства, фіскально-рентного регулювання процесів лісогосподарювання, стимулювання розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, субсидування виробничих, соціальних і природоохоронних потреб постійних лісокористувачів, фінансування лісогосподарських потреб на основі освоєння коштів корпоративного сектору, зокрема і через реалізацію угод публічно-приватного партнерства. Угоди публічно-приватного партнерства забезпечать консолідацію коштів публічних фінансових фондів і приватних інвестицій, що є особливо важливим для застосування методів і технологій екологічного реінжинірингу лісових земель, порушених внаслідок повномасштабного вторгнення на територію України російських загарбників.

5. Встановлено, що урізноманітнення форм і прав власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи внаслідок поглиблення інституціональних трансформацій призвело до виникнення нових видів ренти, що потребує удосконалення інструментарію фіскально-рентного регулювання для підвищення рівня еквівалентності вилучення на користь публічних бюджетів рентної складової грошових потоків, які виникають у системі господарського освоєння лісоресурсного потенціалу.

6. Доведено, що для зростання доданої вартості у сфері лісогосподарювання необхідно через внесення змін у Лісовий кодекс України розширити набір інструментів економічного стимулювання раціоналізації лісокористування щодо надання фінансових преференцій стосовно збільшення площ лісовідновлення і лісорозведення, господарського освоєння екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами, підвищення рівня утилізації лісосічних відходів і виробництва на цій основі

різноманітних видів твердого біологічного палива, що є вкрай необхідним для зміцнення енергетичної самодостатності країни в умовах воєнного стану.

7. Обґрунтовано, що нарощення обсягів фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів значною мірою залежить від формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу, який охоплюватиме комплекс завдань, функцій і методів, зорієнтованих на диверсифікацію джерел фінансового забезпечення потреб лісового господарства, використання різноманітних способів впливу на постійних лісокористувачів щодо надання фінансових преференцій за умови модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничо-технічної бази лісозаготівель і деревообробки, запровадження сучасних технологій лісорозведення, лісовирощування та переробки деревини, підвищення рівня комплексності використання сировинної і несировинної складових лісоресурсного потенціалу.

РОЗДІЛ 4

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ІНВЕСТИВАННЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ ЛІСОВОГО СЕКТОРУ ЯК СКЛАДОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ

4.1. Інвестування модернізації основного капіталу лісового сектору як ключова ланка фінансово-економічного механізму лісогосподарювання

В умовах поглиблення інституціональних трансформацій актуалізується проблема формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який охоплюватиме комплекс бюджетно-податкових, грошово-кредитних і дозвільно-регламентних методів та інструментів, які дадуть змогу підвищити результативність фіскально-рентного регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, забезпечити нарощення обсягів прямого бюджетного фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів, а також обсягів інвестування проєктів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу лісового сектору.

У контексті високого рівня спрацювання активної частини основних лісогосподарських засобів і основних засобів переробних підрозділів лісогосподарських підприємств та прискорення процесів цифрової трансформації системи управління лісовим господарством і ринків лісопродукції особливо актуальним є розроблення тих складових інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які стосуються активізації інвестиційних процесів у сировинній і переробній ланках лісового сектору національної економіки України. Крім того, в умовах воєнного стану, коли підвищується

вагомість лісового сектору щодо зміцнення обороноздатності країни та її енергетичної самодостатності, саме нарощення інвестиційних потоків у всі, без винятку, фази лісопродуктових ланцюгів виступає однією з найактуальніших проблем теорії і практики економіки лісогосподарювання.

Збільшення обсягів інвестиційного забезпечення процесів модернізації основного капіталу лісового сектору залежить від диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які створюють інституціональне підґрунтя для підвищення рівня інвестиційної привабливості всіх фаз лісопродуктового ланцюга, зокрема через застосування податкових, кредитних і митних преференцій, інституціоналізацію партнерських відносин між суб'єктами лісогосподарського підприємництва, зокрема постійними лісокористувачами, та суб'єктами приватного бізнесу і регіональними органами державної виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, створення державних лісогосподарських об'єднань.

У наукових працях і практичних рекомендаціях Ю. Болоховця, В. Бондара, О. Голуба, В. Голяна, Г. Ільницької-Гикавчук, А. Карпука, Б. Колісника, П. Лакиди, Т. Миклуша, Ю. Несторяка, О. Сакаль, Б. Шумлянського та інших [10–12; 38–40; 45; 48; 50–52; 111; 120–126; 130; 133; 151; 152; 163; 195; 217; 245; 305] розглядаються різноманітні підходи стосовно формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах з урахуванням наслідків інституціональних трансформацій, які відбуваються останніми роками в лісовому секторі, а також з урахуванням наслідків децентралізаційних та євроінтеграційних процесів, а в останні три роки і викликів воєнного часу. Водночас недостатньо систематизованим є ряд підходів стосовно підбору методів, інструментів і важелів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які формують інвестиційну привабливість лісового сектору та визначають інституціональне підґрунтя диверсифікації інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу

лісогосподарського та деревообробного виробництва. Обґрунтування такого роду підходів є актуальним з огляду на те, що існують полярні думки як учених, так і практиків-лісівників стосовно вибору пріоритетів інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового сектору.

На достатньо високому теоретико-методологічному рівні було класифіковано важелі та інструменти фінансово-економічного механізму лісогосподарювання Г. Ільницькою-Гикавчук, зокрема, щодо стимулювання інвестування основного капіталу лісового господарства та деревообробки. За її версією, до методів стимулювання слід віднести: 1) пільгове оподаткування; 2) пільгове кредитування; 3) диференціацію митних ставок залежно від ступеня обробки лісопродукції; 4) бюджетне фінансування; 5) ціноутворення; 6) екологічне страхування; 7) планування. До основних джерел фінансування лісового господарства, на її думку, необхідно відносити власні кошти лісогосподарських підприємств, кошти державного бюджету та кредити. Із власних фінансових ресурсів необхідно повністю фінансувати рубки головного користування. Бюджетні ж кошти необхідно спрямовувати на лісокультурні роботи, охорону лісів, боротьбу з шкідниками і хворобами лісу, на рубки, пов'язані з веденням лісового господарства [111, с. 8]. Водночас науковець не розкрила основних інституціональних передумов підвищення результативності кредитування лісогосподарської та лісоохоронної діяльності як ефективної складової інвестування основного капіталу лісового сектору, що не дає змоги сформулювати концептуальні засади перегляду пріоритетів поведінки суб'єктів лісогосподарського підприємництва на ринку позикового капіталу.

Колишній виконуючий обов'язки Голови Державного агентства лісових ресурсів України В. Бондар зазначає, що останнім часом актуалізувалось вирішення питання щодо сприяння довгостроковим інвестиціям у лісовий сектор економіки. Відсутність протягом останніх років фінансування лісового господарства фактично призвела до деградації систем

лісовпорядкування та ефективного захисту лісів, до неможливості запровадження новітніх технологій та оновлення застарілої техніки й засобів виробництва [12, с. 2–5]. Водночас нарощення обсягів довгострокових інвестицій потребує доповнення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання комплексу методів та інструментів, а також перевірених світовою практикою форм інвестування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів, що вимагає подальшого удосконалення інституціонального середовища здійснення інвестиційного процесу в різноманітних ланках лісового сектору через внесення змін і доповнень у бюджетне, податкове та природоохоронне законодавство.

Також активізувалися дослідження, в яких наголос робиться на необхідності застосування інноваційних форм інвестиційного процесу та активізації джерел приватного інвестування різноманітних ланок лісового сектору національної економіки. Шумлянський Б. переконаний, що приватні інвестиції є потужним джерелом фінансування, але в більшості випадків без відповідних гарантій вони не сприяють сталому веденню лісового господарства. До ключових завдань, які мають бути вирішені найближчим часом у напрямі забезпечення сталого лісокористування, належать: розробка інноваційного механізму залучення інвестиційних ресурсів у лісовий сектор, розвиток інфраструктури лісового господарства, фінансове оздоровлення підприємств лісового господарства, створення конкурентоспроможних вертикально-інтегрованих структур, організація інвестиційних процесів тощо [305, с. 65]. В умовах воєнного стану та посилення вагомості лісового сектору в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів та територіальних громад базового рівня дуже важливого значення набувають саме проблеми оздоровлення фінансового стану лісогосподарських підприємств, що водночас і виступить каталізатором нарощення обсягів внутрішнього інвестування проєктів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних лісогосподарських засобів.

При виборі пріоритетів формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання щодо створення інституціонального підґрунтя для нарощення інвестицій у модернізацію основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва заслуговує на увагу підхід В. Голяна, О. Голуба та О. Сакаль, згідно з яким необхідно усунути комплекс основних інституціональних бар'єрів, які негативно впливають на фінансову діяльність лісогосподарських підприємств і, відповідно, на їх інвестиційну активність. Такими інституціональними бар'єрами виступають: нерозвиненість економічного механізму стимулювання глибокої переробки деревини до стадії продукції з високою доданою вартістю, що користується попитом як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; недостатня прозорість фінансових потоків, пов'язаних з експортними операціями; значні митні бар'єри для експорту лісопродукції; відсутність механізмів захисту постійних лісокористувачів від перерозподілу лісової ренти у сферу діяльності лісозаготівельних структур, деревообробних підприємств, а внаслідок цього до бюджетів країн Європи [51; 52]. У нинішній ситуації, коли прискорений розвиток лісового сектору прямо впливає на масштаби зміцнення обороноздатності країни та її енергетичний і промисловий потенціал, визріла необхідність в урізноманітненні набору регуляторів експортної діяльності суб'єктів лісогосподарського та деревообробного підприємництва на основі врахування тих прорахунків, які були допущені в недавньому минулому, що позбавило постійних лісокористувачів надійних джерел надходжень валютної виручки.

Зміна стратегічних пріоритетів енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домашніх господарств в умовах воєнного стану вимагає перегляду ролі лісосировини в забезпеченні енергетичного балансу країни, що потребує формування належного інституціонального підґрунтя інвестиційного забезпечення утилізації лісосічних відходів і виробництва на їх основі паливних деревних продуктів. Болоховець Ю. розглядає декілька варіантів інвестування проєктів

виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива на основі утилізації лісосічних відходів: перший варіант – інвестиційним забезпеченням виготовлення та постачання біопалива на ТЕЦ займаються підприємці; другий варіант – інвестують у виробництво біологічного палива безпосередньо лісогосподарські підприємства; третій варіант – інвестиційний процес здійснюватиметься на основі створення інфраструктури зі збирання та перероблення палива безпосередньо енергогенеруючою компанією в партнерстві з лісогосподарськими підприємствами [11]. Враховуючи думку Ю. Болоховця, для забезпечення повноцінного інвестування проєктів суттєвого підвищення рівня утилізації лісосічних відходів і виробництва на їх основі паливних деревних продуктів потребують узаконення додаткові методи прямої та непрямої бюджетної підтримки суб'єктів лісогосподарського підприємництва й інших підприємницьких структур щодо виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива, а також форми відносин публічно-приватного партнерства, які забезпечать взаємодію постійних лісокористувачів і енергогенеруючих компаній стосовно розбудови інфраструктури збору та переробки лісосічних відходів.

З огляду на це, можна зробити висновок про те, що запорукою нарощення інвестиційних потоків в основний капітал лісового сектору виступає інституціоналізація додаткових методів, інструментів і важелів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які забезпечать належні стимули для: залучення приватних інвестицій у різноманітні ланки лісового сектору, зокрема в біоенергетику та рекреаційне лісокористування; поєднання коштів публічних бюджетів і приватного капіталу через реалізацію угод публічно-приватного партнерства як щодо виробництва біопалива, так і щодо розширення масштабів агролісомеліоративних робіт; залучення коштів Світового банку та ЄБРР у лісогосподарські та лісоохоронні проєкти, які реалізуються в межах міжнародних природоохоронних конвенцій і Глобальних цілей сталого розвитку, затверджених ООН.

Лісовий сектор виступає важливою ланкою національної економіки, оскільки, окрім природоохоронної, відіграє важливу виробничо-господарську роль у системі суспільного відтворення. Водночас розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу лісового сектору залежить від величини інвестиційних потоків, які спрямовуються у його сировинний і переробний сегменти. Нерозвиненість українського фондового ринку, традиції лісівництва та домінування державної власності на лісоресурсні та лісогосподарські активи в Україні сформували передумови для фактично стовідсоткового фінансування капітальних інвестицій в основний капітал лісового сектору, а інвестування за допомогою портфельних інвестицій перебуває в латентному стані.

Базовою умовою і водночас важливою складовою розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу лісового сектору національної економіки виступають обсяги інвестування основного капіталу, які дадуть змогу знизити рівень спрацювання лісогосподарського та деревообробного обладнання, підвищити ефективність здійснення лісогосподарських заходів та інших складових господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, забезпечити зниження питомих витрат лісосировини на виробництво різноманітних видів готової дерев'яної продукції, покращити результативність утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва. Водночас, враховуючи структурні характеристики лісового сектору та глобальних трендів його розвитку, важливо забезпечити інвестування саме модернізації активної частини основних засобів, щоб прискорити процеси ресурсозбереження та енергоефективності у всіх фазах лісопродуктового ланцюга.

Основними складовими лісового сектору є сировинний (лісове і мисливське господарство) та переробний (деревообробна, целюлозно-паперова і лісохімічна промисловість та біоенергетичний сегмент) сегменти, що значною мірою детермінує форми, методи, інструменти інвестиційного забезпечення процесів модернізації активної та пасивної частин основного

капіталу. Така детермінація пов'язана з тим, що основні лісогосподарські та лісоресурсні активи перебувають у державній власності, а це накладає об'єктивні обмеження щодо вибору форм їх залучення в систему товарно-грошових відносин. Вплив на процеси інвестування справляє також значний часовий лаг між посадкою лісових насаджень і їх стиглістю, що виступає чи не основною детермінантою невисокого рівня привабливості власне лісового господарства для підприємницького капіталу. За таких умов привабливим виглядає створення сприятливих умов для інвестування модернізації основних лісогосподарських засобів, які дозволяють забезпечити комерціалізацію екосистемних активів (використання рекреаційної, агролісомеліоративної, водорегулюючої, продовольчої функцій лісів), що в підсумку дозволить забезпечити прибутковий рівень ведення лісового господарства загалом, навіть незважаючи на відносно невисоку частку стиглих і перестійних лісових насаджень у віковій структурі лісового фонду.

У переробному сегменті лісового сектору, за винятком переробних підрозділів постійних лісокористувачів, сформовані всі необхідні інституціональні передумови для використання традиційного набору ринкових форм, методів та інструментів інвестування модернізації основного капіталу. Водночас держава має сформувавати комплекс преференцій для того, щоб підвищити привабливість переробного сегмента лісового сектору національної економіки для інвесторів-резидентів та інвесторів-нерезидентів через інституціоналізацію комплексу податкових, кредитних і митних преференцій, оскільки практика інвестування української деревообробки в останні роки довела, що введення нетарифних обмежень на кшталт введення мораторію на експорт необробленої деревини не забезпечує належних темпів збільшення обсягів інвестиційного забезпечення модернізації основних засобів деревообробних виробництв.

У 2001–2023 роках у динаміці номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку загалом спостерігається висхідний тренд за винятком років, де спостерігалось явне «просідання»

величини інвестиційного забезпечення оновлення, модернізації, реконструкції і технічного переоснащення основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва (рис. 4.1).

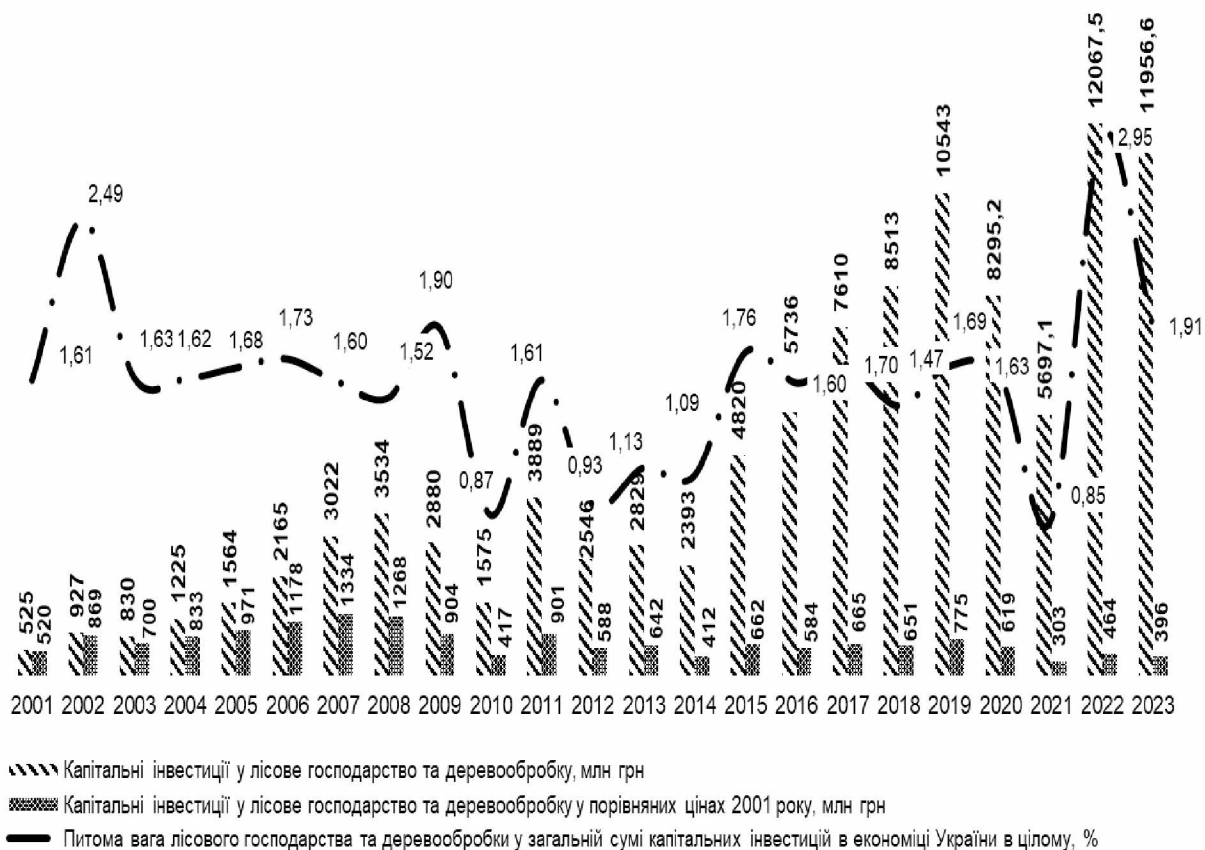

Рис. 4.1. Капітальні інвестиції в основні сегменти лісового сектору України у 2001–2023 роках*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Зокрема, у 2001–2008 роках відбулося зростання номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку. Якщо у 2001 році капітальні інвестиції в названі сегменти лісового сектору становили 525 млн грн, то у 2008 році вони зросли до рівня 3534 млн грн. Тобто у 2008 році, порівнюючи з 2021 роком, капітальні інвестиції в лісове господарство та деревообробку збільшилися в 6,7 раза. Кількаразове зростання вливань капітальних інвестицій у лісовий сектор зумовлено закріпленням у період 2002–2008 років тенденцій економічного зростання, що механічно вплинуло

на підвищення рівня інвестиційної привабливості як лісового господарства, так і деревообробного виробництва. Також за аналізований період внаслідок макроекономічної стабілізації зросли можливості держави щодо фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів. Виважена політика стосовно доступності лісосировини для переробних підприємств призвела до підвищення рівня заінтересованості іноземних виробників продукції деревообробки у фінансуванні проєктів введення додаткових потужностей з переробки деревини в Україні.

У 2009 та 2010 роках, якщо порівняти з 2008 роком, спостерігалось зменшення величини капітальних інвестицій у сферу лісового господарства та деревообробки. До цього призвели наслідки глобальної фінансової кризи 2008 року, оскільки зменшилися бюджетні можливості держави фінансувати потреби лісового господарства, а постійні лісокористувачі недоотримали валютну виручку через продаж необробленої деревини у зв'язку зі зниженням глобальної ділової активності. Зменшилися також можливості транснаціональних деревообробних корпорацій фінансувати проєкти введення додаткових потужностей на підзвітних підприємствах, що функціонували в Україні. У 2011 році відбулося збільшення обсягу капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку, порівнюючи з 2008 роком (обсяг капітальних інвестицій у 2011 році склав 3889 млн грн). У 2012–2014 роках обсяг капітальних інвестицій знизився, порівнюючи з 2011 роком, і коливався в інтервалі 2393–2829 млн грн. Таке зниження відбулося через скорочення обсягу капітальних інвестицій у деревообробку у зв'язку з посиленням адміністративного тиску на суб'єкти приватного деревообробного підприємництва.

У 2015–2019 роках спостерігалось щорічне зростання номінальної величини капітальних видатків у сферу лісового господарства та деревообробки. Зокрема, у 2015 році цей показник становив 4820 млн грн, у 2016 році – 5736 млн грн, у 2017 році – 7610 млн грн, у 2018 році – 8513 млн грн, у 2019 році – 10543 млн грн. Тобто у 2019 році, якщо порівняти

з 2015 роком, капітальні інвестиції у лісове господарство та деревообробку зросли більш як у 2 рази. Таке зростання відбувалося насамперед завдяки нарощенню номінальної величини капітальних вливань у деревообробку. Певною мірою це було зумовлено підвищеними очікуваннями стосовно прискорення темпів розвитку деревообробного виробництва у зв'язку з введенням мораторію на експорт необробленої деревини.

Інвестори сподівались на те, що мораторій забезпечить зростання обсягів лісосировини у країни і це дасть змогу значно збільшити обсяги деревообробки. Водночас темпи приросту номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку не забезпечили їх суттєвого реального зростання. Зокрема, обсяг капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку у 2019 році у порівняльних цінах (обсяг капітальних інвестицій у порівняльних цінах визначався діленням номінальної величини капітальних інвестицій за відповідний рік на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції) так і не досяг величини аналогічного показника у 2004–2008 роках, коли національна економіка зростала найбільшими темпами за часів незалежності. Тобто введення мораторію на експорт необробленої деревини не забезпечило очікуваного реального зростання обсягу капітальних інвестицій у переробку деревини, оскільки мораторій – це лише адміністративне обмеження, яке не заклало належних стимулів для збільшення інвестиційних вливань у переробну ланку лісопродуктового ланцюга. Натомість мораторій на експорт лісу-кругляка звузив можливості постійних лісокористувачів нарощувати інвестиції в оновлення основного капіталу лісогосподарських виробництв.

У 2020 та 2021 роках спостерігалось скорочення номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку, що зумовлено введенням карантинних заходів як в Україні, так і в більшості країн світу. Саме карантинні заходи призвели до зниження ділової активності, що скоротило попит як на лісосировинну, так і на дерев'яну продукцію з високою доданою вартістю. Загалом за період 2001–2021 років

питома вага капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку в загальному обсязі капітальних інвестицій в економіку України загалом коливалася в інтервалі 0,87–2,49 %. У зв'язку з тими змінами, які відбулися в господарському комплексі країни внаслідок воєнних дій (руйнація значної кількості інфраструктурних об'єктів, об'єктів гірничо-металургійного комплексу, виробничо-технічної бази машинобудування, будівельної індустрії в окремих регіонах країни), слід прогнозувати зростання вагомості лісового господарства та деревообробного виробництва як у процесах відбудови країни, так і в майбутній структурі національного господарства загалом. З огляду на це в короткостроковій перспективі необхідно повною мірою удосконалити інституціональні передумови через зняття численних бар'єрів для здійснення інвестиційного процесу в лісовому секторі економіки, що дасть змогу забезпечити реальну модернізацію індустріальної бази лісівництва та переробки деревини і посилити вплив цього сектору на відбудовчі процеси в зруйнованих війною населених пунктах і на суспільне відтворення загалом.

Основні сегменти лісового сектору, якими є лісове господарство та деревообробка, відзначаються притаманними кожній з них особливостями й тенденціями освоєння капітальних інвестицій. У 2001–2023 роках у динаміці капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі спостерігалось декілька фаз (рис. 4.2). У 2001–2008 роках спостерігалось щорічне зростання капітальних вкладень у лісове господарство та лісозаготівлі. Зокрема, у 2002 році цей показник становив 65 млн грн, у 2002 році – 76 млн грн, у 2004 році – 103 млн грн, у 2008 році – 208 млн грн. Загалом за цей же період зросли також капітальні інвестиції у лісове господарство та лісозаготівлі у порівняльних цінах, що свідчить про позитивні зрушення щодо реального нарощення інвестиційних вливань у сировинний сегмент лісового сектору.

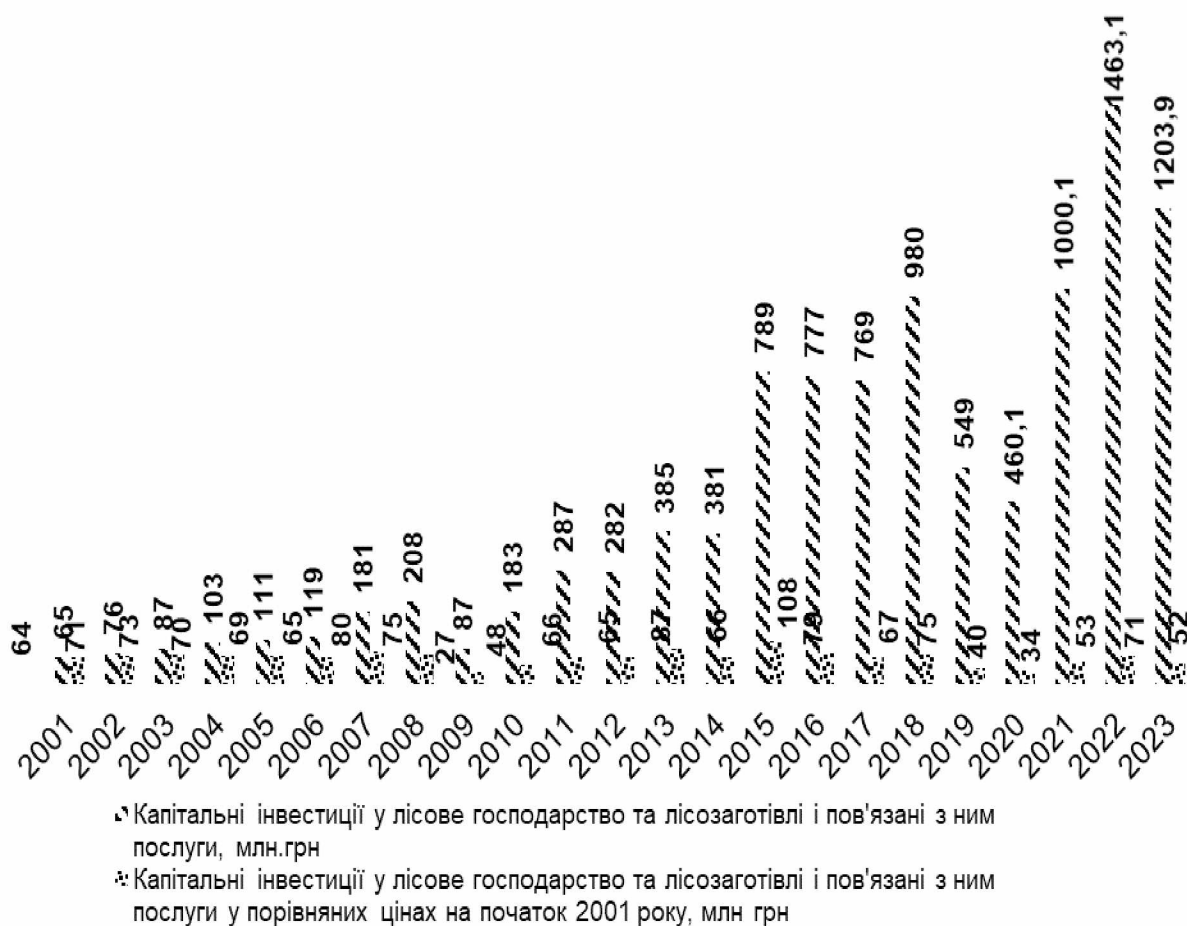

Рис. 4.2. Капітальні інвестиції у лісове господарство та лісозаготівлі та пов'язані з ним послуги в Україні у 2002–2023 роках*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

У 2009 році, порівнюючи з 2008 роком, відбулося суттєве зменшення капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі, що стало наслідком погіршення макроекономічної ситуації в країні внаслідок впливу глобальної фінансової кризи. Починаючи з 2010 року і до 2018 року включно, загалом спостерігалось зростання номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі. Зокрема, у 2010 році цей показник становив 183 млн грн, у 2011 році – 287 млн грн, у 2013 році – 385 млн грн, у 2015 році – 789 млн грн, у 2018 році – 980 млн грн. Такий тренд номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі за аналізований період варто вважати позитивним, оскільки у

2018 році, порівнюючи з 2010 роком, спостерігається зростання суми капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі в порівняльних цінах. Тим більше, що починаючи з 2014 року з держбюджету фактично було відсутнє фінансування потреб лісового господарства, зокрема здійснення процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів.

У 2019 та 2020 роках, порівнюючи з 2018 роком, спостерігалось значне зменшення номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі. У 2019 році це було пов'язано з наявністю певних інституціональних розривів у державній політиці підтримки лісового господарства, а у 2020 році – у зв'язку з введенням карантинних заходів, спрямованих на обмеження поширення пандемії коронавірусу. У 2021 році номінальна величина капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі вперше за аналізований період перевищила 1 млрд грн, що більш як у 2 рази перевищує відповідний показник 2020 року. Такі позитивні зрушення стали можливими завдяки сприятливій кон'юктурі на ринку необробленої деревини, що дало змогу постійним лісокористувачам суттєво збільшити інвестиційні асигнування в оновлення основних лісогосподарських засобів.

При виборі пріоритетів фінансування капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі необхідно виходити з існуючої структури фінансування за видами активів. Зокрема, у 2021 році питома вага капітальних інвестицій у нежитлові будівлі в загальному обсязі капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі становила 14 % (138,2 млн грн), у машини, обладнання та інвентар – 22 % (217,8 млн грн), у транспортні засоби – 42 % (420,4 млн грн), в інші матеріальні активи – 10 % (99,7 млн грн), у нематеріальні активи 2 % (20 млн грн), в інші складові – 10 % (104 млн грн) (рис. 4.3).

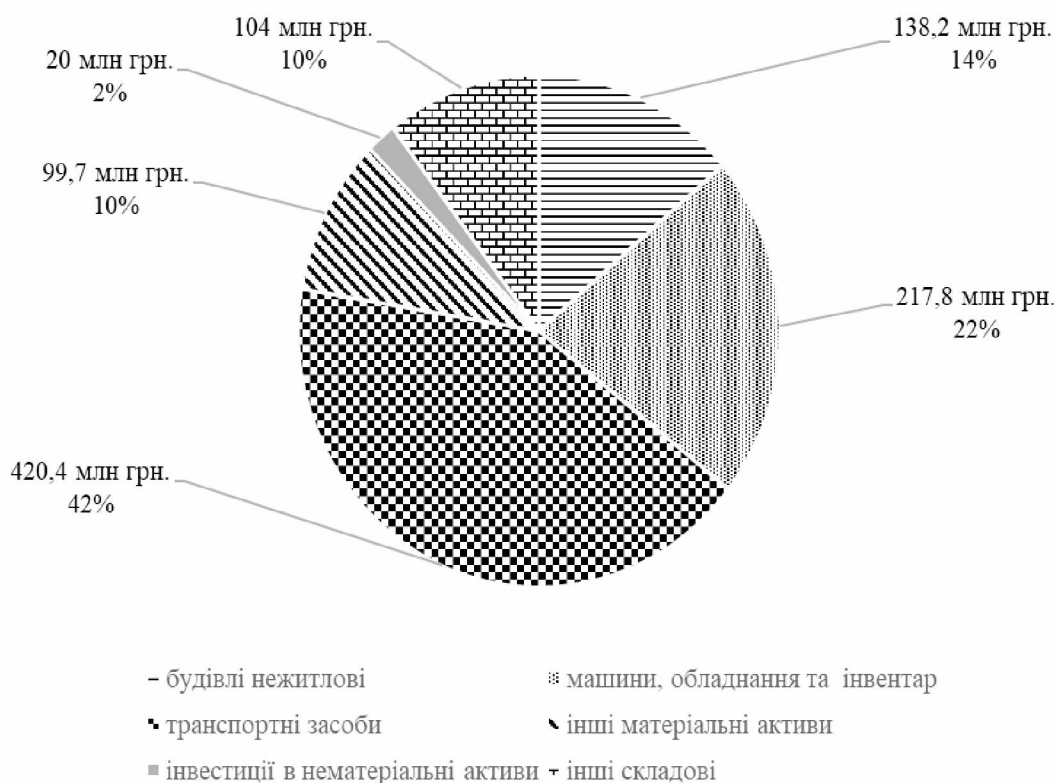

Рис. 4.3. Структура капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі за видами активів у 2021 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

З огляду на останні тренди стосовно реформування лісової галузі необхідним слід вважати зростання питомої ваги витрат на придбання нематеріальних активів, щоб прискорити процеси цифрової трансформації та охопити діджиталізацією широку сферу відносин, пов'язаних з лісовідновленням, лісовідтворенням, охороною та захистом лісів, а також заготівлею та продажем деревини.

Доцільно також підвищити частку капітальних інвестицій, які спрямовуються на придбання машин, обладнання та інвентарю, щоб забезпечити зростання ефективності утримання лісових селекційно-насінневих комплексів, підвищити якість рубок формування і оздоровлення лісів (рубок догляду, санітарних, ландшафтних та лісовідновних рубок, рубок переформування, рубок, пов'язаних з реконструкцією малоцінних

молодників), рубок головного користування, переробки деревини й утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва. Необхідно ретельніше підійти до фінансування капітальних інвестицій у придбання транспортних засобів та будівництва нежитлових будівель, щоб у першому випадку, покращити логістику транспортування дров'яної і ділової деревини та лісосічних відходів, а в другому – оптимізувати структуру пасивної частини основних засобів.

У 2001–2021 роках виокремлюється декілька основних фаз у динаміці фінансування капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість (рис. 4.4).

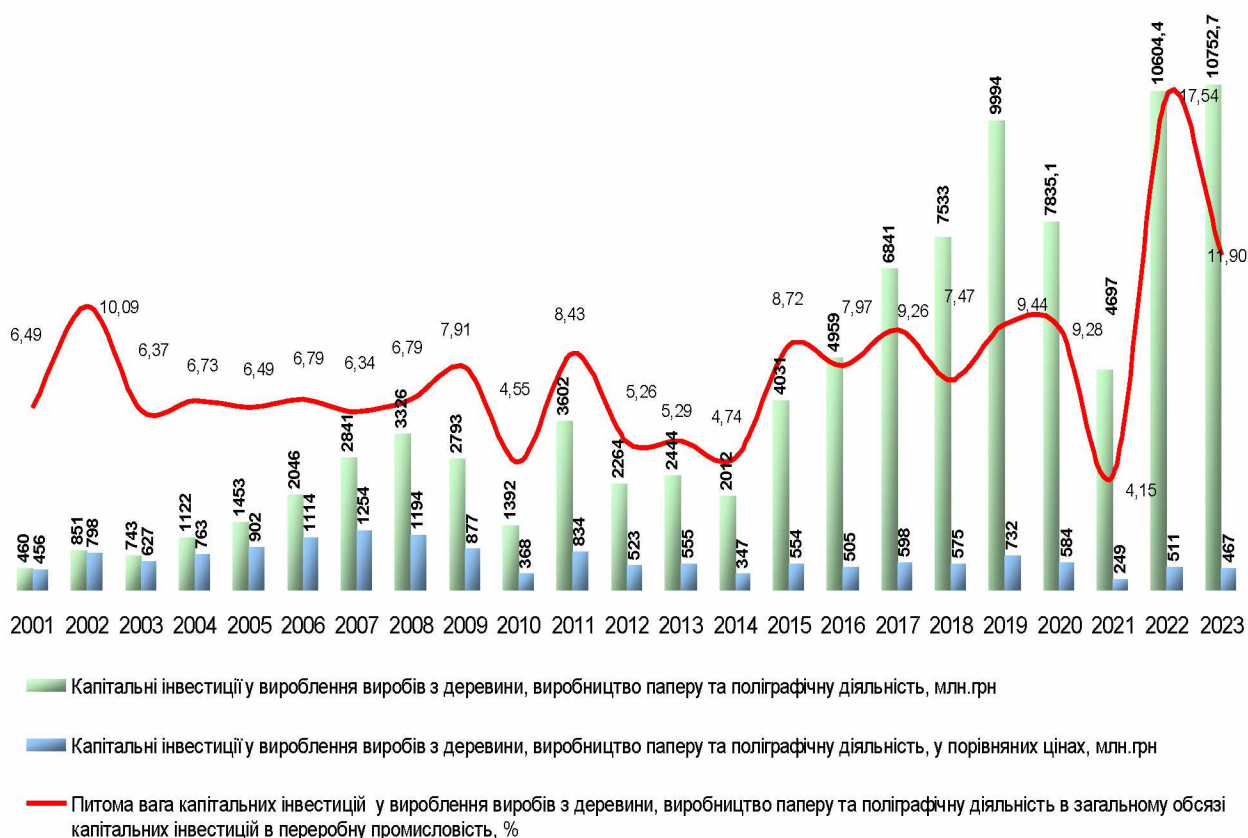

Рис. 4.4. Капітальні інвестиції у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в Україні у 2002–2023 роках*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

У 2001–2008 роках спостерігався чітко виражений висхідний тренд у динаміці номінальної величини капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість, що було зумовлено стабілізацією макроекономічної ситуації в країні загалом. Зокрема, у 2001 році цей показник становив 460 млн грн, у 2002 році – 851 млн грн, у 2003 році – 743 млн грн, у 2005 році – 1453 млн грн, у 2008 році – 3326 млн грн. Тобто загалом у 2008 році, порівнюючи з 2001 роком, номінальна величина капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість зросла в 7,2 раза.

Прискорені темпи зростання номінальної величини капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість забезпечили за період 2001–2008 років ріст і суми вказаних капітальних інвестицій у порівняльних цінах (реальної величини капітальних інвестицій). Зокрема, у 2008 році, порівнюючи з 2001 роком, сума капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість у порівняльних цінах на початок 2001 року збільшилася на 738 млн грн. У цей період в країні загалом спостерігалось соціально-економічне піднесення, що позитивно вплинуло на інвестиційну привабливість переробної ланки лісового сектору. У 2009 та 2010 роках внаслідок впливу глобальної фінансової кризи скоротився обсяг капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість як у номінальному, так і в реальному вираженні.

Незважаючи на те, що у 2011 році, порівнюючи з 2010 роком, номінальні капітальні інвестиції у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість зросли на 2210 млн грн, у 2012–2014 роках знову відновився низхідний тренд у динаміці капітальних інвестицій у переробку деревини. У 2015–2019 роках спостерігалось щорічне зростання номінальних капітальних інвестицій у вироблення виробів з

деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість. Зокрема, у 2015 році цей показник становив 4031 млн грн, у 2016 році – 4959 млн грн, у 2017 році – 6841 млн грн, у 2018 році – 7533 млн грн, у 2019 році – 9994 млн грн. У 2019 році, порівнюючи з 2015 роком, номінальні капітальні інвестиції у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість збільшилися на 5963 млн грн. Таке збільшення номінальної суми фінансування капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість було забезпечено через завищені очікування суб'єктів деревообробного виробництва у зв'язку з введенням адміністративних обмежень на експорт необробленої деревини, що за прогнозом авторів цього нововведення, мало призвести до суттєвого зростання пропозиції лісосировини на українському ринку, а це мультиплікативним чином мало би вплинути на рівень привабливості переробної ланки лісового сектору для інвесторів-резидентів та інвесторів-нерезидентів.

Водночас темпи зростання номінальних капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість у 2015–2019 роках були недостатніми, оскільки не забезпечили суттєвого зростання суми цих капітальних інвестицій у порівняльних цінах. У 2020 та 2021 роках внаслідок карантинних заходів і згортання ділової активності відбулося зменшення суми капітальних інвестицій у деревообробку. У 2020 році сума номінальних капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість становила 7835,1 млн грн, а у 2021 році – 4697 млн грн. Відповідно, відбулося скорочення обсягів фінансування капітальних інвестицій у деревообробний сегмент лісового сектору в порівняльних цінах.

Слід також зазначити, що у 2015–2019 роках, якщо порівняти з іншими часовими проміжками періоду 2001–2021 років, зросла питома вага капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво

паперу та поліграфічну промисловість у загальному обсязі капітальних інвестицій у переробну промисловість. У цей період показник коливався в інтервалі 7,47–11,3 %. У роки високих темпів економічного зростання (2003–2008 роки) питома вага капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість у загальному обсязі капітальних інвестицій у переробну промисловість коливалися в інтервалі 6–7 %. З приведеного вище можна зробити висновок про те, що вагомість деревообробки в секторі переробної промисловості попри всі інституціональні складнощі й структурні диспропорції зростає, що вимагає застосування комплексу фінансових преференцій, щоб стимулювати введення додаткових потужностей у поглиблену переробку деревини, зокрема у виробництво дерев'яних конструкцій.

Останніми роками склалася відповідна структура капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в Україні, віддзеркаленням чого є відповідна структура у 2020 році (рис. 4.5). Зокрема, 983,7 млн грн (16 %) спрямовується в лісопильне та стругальне виробництво, які фактично визначають створення деревних «напівфабрикатів», що використовуються в таких ланках деревопродуктового ланцюга. Чим більше капітальних інвестицій впливається в модернізацію виробничо-технічної бази лісопильного та стругального виробництва, тим більше якісних деревних «напівфабрикатів» створюється для сегменту виробництва дерев'яної продукції з високою доданою вартістю.

Також додаткове інвестування лісопильного та стругального виробництва створює передумови для формування сучасного сегменту первинної переробки деревини, що сприятиме утворенню додаткових робочих місць, особливо в лісозабезпечених регіонах, а також нарощення експортного потенціалу лісового сектору України.

Рис. 4.5. Основні складові капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в Україні у 2020 році*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

У виготовлення виробів з деревини, корка, соломки та рослинних матеріалів для плетіння у 2020 році спрямовувалося 2787 млн грн (45 %) капітальних інвестицій. Фактично це майже половина всіх капітальних інвестицій у деревообробку. У цей сегмент деревообробного виробництва необхідно однозначно нарощувати потоки капітальних інвестицій, що дасть змогу зробити сферу переробки деревини базовою ланкою господарських комплексів лісозабезпечених регіонів. 1945,7 млн грн (31 %) капітальних інвестицій у 2020 році було спрямовано у виробництво паперу та паперових виробів. Враховуючи капіталомісткість цього виду поглибленої переробки деревини, інвестиції в цей сегмент переробної ланки лісового сектору необхідно збільшувати в декілька разів. У 2020 році 474,2 млн грн (8 %) спрямовувалося в поліграфічну діяльність і тиражування записаної інформації.

Найбільші суми капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році спостерігалися в регіонах, які відзначаються найвищим рівнем лісистості, високою часткою твердих порід у породній структурі лісового фонду та центрах ділової активності (рис. 4.6).

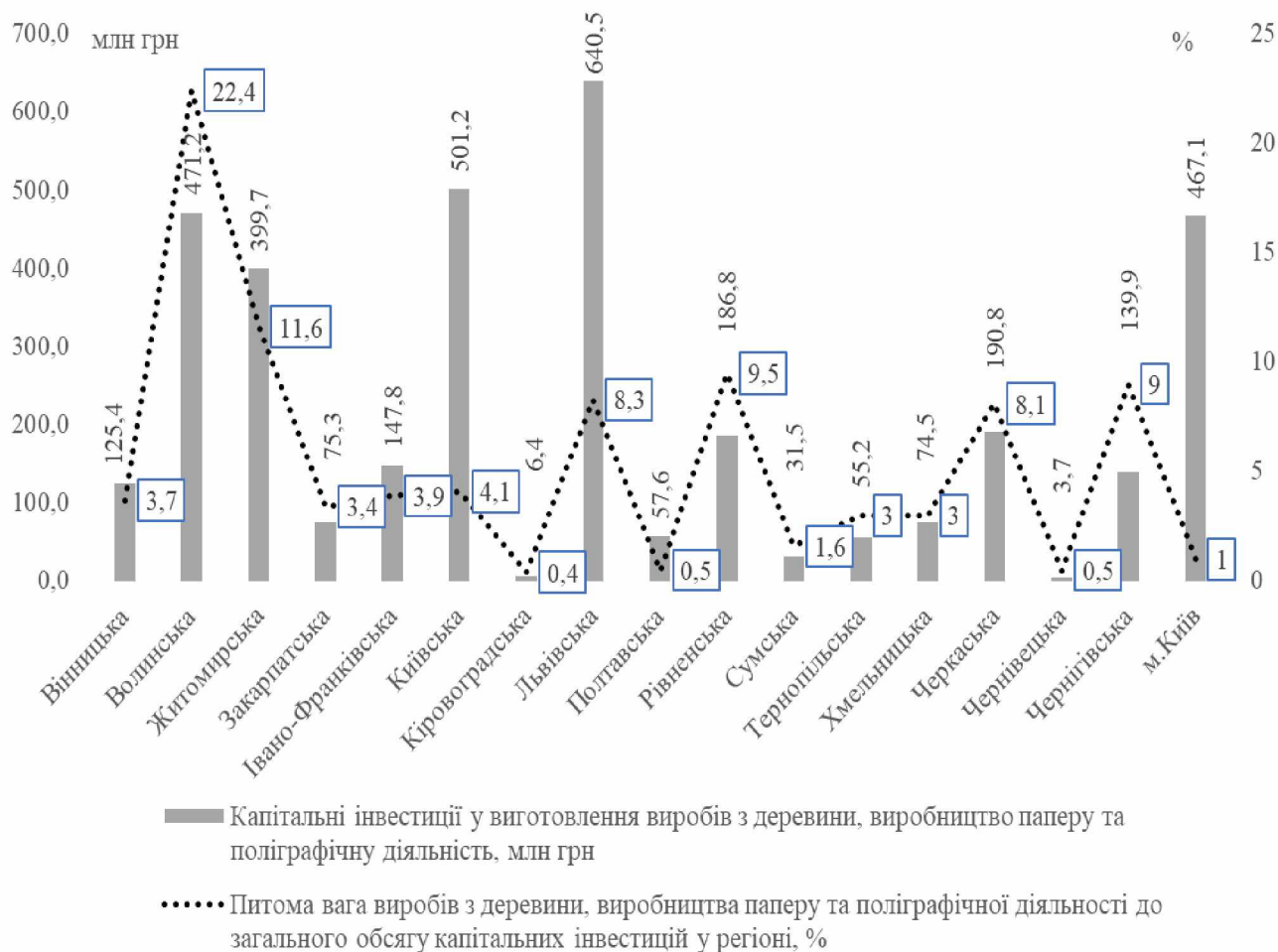

Рис. 4.6. Регіональний розріз капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність*

Примітка. *Розраховано автором за даними Державної служби статистики України

Зокрема, сума капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році становила у Вінницькій області 125,4 млн грн, Волинській – 471,2 млн грн, Житомирській – 399,7 млн грн, Івано-Франківській – 147,8 млн грн, Київській

– 501,2 млн грн, Львівській – 640,5 млн грн, Рівненській – 186,8 млн грн, Черкаській – 190,8 млн грн, Чернігівській області – 139,9 млн грн та в місті Києві – 467,1 млн грн.

Прикметною рисою регіонального розподілу капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році є те, що в багатьох сферах саме вливання в названий сегмент займають високу питому вагу в загальній величині капітальних інвестицій. Зокрема, у Волинській області питома вага капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році в загальній величині капітальних інвестицій становила 22,4 %. Це забезпечувалося у зв'язку з тим, що продовжує залучати додаткові інвестиційні вливання ТзОВ «Кроноспан УА» та прискореними темпами розвивається сектор малих і середніх деревообробних виробництв.

Зміцнення обороноздатності країни та післявоєнна відбудова країни потребують нарощення інвестиційних потоків як в сировинний (лісове господарство), так і в переробний (деревообробне виробництво) сегменти лісового сектору національної економіки. Нарощення обсягів лісозаготівель і, відповідно, збільшення пропозиції дров'яної та ділової деревини потребують модернізації основного капіталу лісового господарства, зокрема модернізації парку лісозаготівельного обладнання, виробничо-технічної бази транспортування деревини, первинної переробки деревини та утилізації неліквідної деревини для виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива.

При виборі пріоритетів нарощення обсягів інвестування основного капіталу лісового господарства необхідно виходити з того, що в середньому один заготовлений кубометр деревини створює близько десяти робочих місць у різних галузях. Це не лише пиломатеріали, а й будівництво дерев'яних будинків, виробництво меблів і столярних виробів, виробництво паперу, газет, журналів, книг. Одночасно з нарощенням лісоресурсного потенціалу

розвиваються зелений туризм, збір і переробка лікарських рослин, мисливство, заготівля ягід і грибів, виробництво готових харчових продуктів [307].

Необхідність психологічної реабілітації постраждалих від воєнних дій громадян і введення нових потужностей у санаторно-курортне та туристично-оздоровче господарство вимагають формування сучасного інституціонального середовища диверсифікації джерел і методів інвестування основного капіталу рекреаційного лісокористування, яке дасть змогу розширити сферу комерціалізації екосистемних послуг, що продукуються лісовими біогеоценозами, і використати тим самим значний резерв підвищення рівня капіталізації лісового господарства загалом. У зв'язку із руйнацією об'єктів виробничої та житлової нерухомості внаслідок воєнних дій та необхідністю диверсифікації джерел паливно-енергетичного забезпечення потреб соціальної і житлово-комунальної сфери, а також сектору домашніх господарств різко зростає потреба у збільшенні обсягів виробництва столярних виробів і дерев'яних конструкцій, що вимагає нарощення інвестиційних потоків у лісопильне та стругальне виробництво, у сферу виготовлення виробів з деревини, зокрема будівельних дерев'яних конструкцій, а також у сферу виробництва різноманітних видів паливних деревних продуктів.

У зв'язку із руйнацією об'єктів виробничої та житлової нерухомості внаслідок воєнних дій і необхідністю диверсифікації джерел паливно-енергетичного забезпечення потреб соціальної та житлово-комунальної сфери, а також сектору домашніх господарств різко зростає потреба у збільшенні обсягів виробництва столярних виробів і дерев'яних конструкцій, що вимагає нарощення інвестиційних потоків у лісопильне та стругальне виробництво, у сферу виготовлення виробів з деревини, зокрема будівельних дерев'яних конструкцій, а також у сферу виробництва різноманітних видів паливних деревних продуктів.

Водночас зазначені пріоритети інвестування основного капіталу лісового сектору національної економіки вимагають інституціоналізації додаткових методів, інструментів і важелів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які закладають необхідні стимули для нарощення інвестиційних вливань у лісовідновлення, лісовідтворення, охорону та захист лісів; мисливське господарство та рекреаційне лісокористування; інтеграцію сільського та лісового господарства, зокрема агролісомеліоративну діяльність; лісозаготівлі та виробничо-технічну базу транспортування деревини й утилізації лісосічних відходів; лісопильне, стругальне виробництво та виготовлення дерев'яних виробів з високою доданою вартістю; целюлозно-паперову і лісохімічну промисловість; виробництво паливних деревних продуктів.

Такими стимулами виступають: інструменти прямої та непрямой бюджетної підтримки лісогосподарських, лісоохоронних і ресурсоощадних проєктів; надання податкових та кредитних преференцій суб'єктам лісогосподарського підприємництва, які реалізують проєкти заліснення малопродуктивних земель і неугідь, окультурення самозаліснених сільськогосподарських угідь, утилізації лісосічних відходів та відходів деревообробного виробництва для виробництва паливних деревних продуктів, комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами, зокрема, через розбудову інфраструктури рекреаційного лісокористування [176]; лібералізація митного режиму імпорту високотехнологічного деревообробного обладнання через зниження ввізного мита й інших податкових платежів.

Результативність застосування названих інструментів стимулювання залучення додаткових інвестицій у модернізацію основного капіталу лісового сектору, особливо в умовах воєнного стану, підвищиться за умови відновлення практики державного та регіонального програмування (розроблення державних і регіональних програм) розвитку лісового господарства, окремих ланок з переробки деревини та розбудови індустрії

виробництва на основі утилізації деревних відходів різноманітних видів біологічного палива. Якраз у межах реалізації названих програм буде забезпечено узгодження пріоритетів модернізації основного капіталу лісового сектору з наявними та потенційно можливими джерелами фінансування капітальних інвестицій.

Вагомою передумовою нарощення інвестиційних впливів у модернізацію основного капіталу лісового сектору виступає формування сучасних інституціональних об'єднань лісогосподарських і деревообробних виробників, а також кооперація підприємств лісового сектору з енергогенеруючими компаніями щодо виробництва паливних деревних продуктів. Створення внутрішньогалузевих і міжгалузевих об'єднань у лісовому секторі підвищить рівень концентрації фінансових ресурсів і дасть змогу значно підвищити обсяги внутрішнього інвестування в модернізацію основних засобів, зокрема у застосування сучасних технологій лісовирощування, лісозаготівель та переробки й утилізації деревини. Водночас укрупнення суб'єктів лісогосподарського підприємництва не має порушувати базові засади інституціональної архітекtonіки лісогосподарювання (систему державного управління лісами, мережу лісових селекційно-насінневих комплексів і постійних лісокористувачів, систему лісовпорядкування, моніторингу, обліку та інвентаризації лісів) та не суперечити пріоритетам соціально-економічного розвитку територій, які виступають ареалами концентрації лісоресурсних активів.

4.2. Диверсифікація джерел і методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства

Переведення суб'єктів лісогосподарського виробництва на невиснажливе та збалансоване ведення лісового господарства потребує комплексної модернізації активної і пасивної частини основного капіталу

постійних лісокористувачів. Така модернізація має передбачати створення сучасних селекційно-насіннєвих комплексів, розширення масштабів капітального будівництва, будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт лісогосподарських доріг, оновлення парку лісогосподарської техніки і пожежних автомобілів, дорожньо-будівельної техніки та інших видів виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів.

Незважаючи на корпоратизацію лісового сектору (створення на базі державних лісових господарств ДП «Ліси України»), що призвела до підвищення рівня концентрації капітальних інвестицій, наявні внутрішні джерела інвестування проєктів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу постійних лісокористувачів і впровадження сучасних методів та технологій розвитку селекційно-насіннєвої справи, здійснення лісогосподарських заходів, лісозаготівель, транспортування, переробки та утилізації деревини є недостатніми.

Необхідною є диверсифікація джерел і методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства на основі формування інституціонального підґрунтя залучення міжнародної фінансової допомоги в межах міжнародних конвенцій лісівничого спрямування, нової кліматичної угоди, діяльності спеціалізованих глобальних інститутів фінансування лісовідновлення та лісорозведення, а також залучення коштів урядів іноземних держав та міжнародних і українських фінансово-кредитних установ.

Надмірна уніфікованість і зарегульованість методів фінансово-інвестиційного забезпечення оновлення основного капіталу лісового господарства не давала змоги залучати іноземні та українські приватні інвестиції, а також грантові кошти на модернізацію техніко-технологічної бази невиснажливого, збалансованого та безперервного ведення лісового господарства. З огляду на те, що зростання економічної ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів значною мірою залежить від підвищення рівня фондівіддачі і фондоозброєності та

зниження рівня фондомісткості виробництва, першочергового значення потребує нарощення інвестиційних вливань у модернізацію виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів.

Актуальні проблеми фінансування процесів оновлення основного капіталу лісового господарства розглядають у своїх працях такі українські вчені: В. Голян, О. Дзюбенко, А. Жаворонок, О. Зінкевич, А. Карпук, Н. Ковальчук, Л. Полякова, А. Торосов та інші [71; 92; 109; 122; 127; 212; 229; 230; 271]. Зокрема, науковцями визначаються сутнісні характеристики складових основного капіталу постійних лісокористувачів, обґрунтовуються пріоритети диверсифікації джерел і методів фінансово-інвестиційного забезпечення оновлення парку виробничого обладнання, нарощення масштабів капітального будівництва та будівництва лісогосподарських робіт, застосування сучасних методів лісовідновлення, лісорозведення, лісозаготівель та утилізації малоліквідної деревини, залучення коштів глобальних екологічних фондів і міжнародних фінансово-кредитних організацій.

Враховуючи високий рівень спрацювання активної частини основних лісогосподарських і лісоохоронних засобів та необхідність підвищення техніко-технологічного рівня ведення лісового господарства, вихідною теоретико-методологічною позицією фінансово-економічного забезпечення модернізації основного капіталу постійних лісокористувачів слід вважати авторський підхід О. Дзюбенка стосовно виокремлення пріоритетів інноваційного оновлення парку виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів. Згідно з підходом О. Дзюбенка першочергового значення набуває фінансово-інвестиційне забезпечення: 1) запровадження сучасних технологій лісовирощування, лісовідновлення, лісорозведення, що передбачають застосування провідного досвіду селекційної діяльності, вирощування садивного матеріалу та використання сучасних методів екологічного реінжинірингу лісових земель; 2) введення сучасної лісоексплуатаційної техніки, що підвищує результативність

заготівлі деревини, зменшує її втрати при складуванні та транспортуванні, а також знижує рівень питомих матеріальних витрат на виробництво продукції, робіт і послуг лісового господарства; 3) застосування методів і технологій наближеного до природи лісівництва; 4) застосування методів суцільно-вибіркового ведення лісового господарства, що зменшить площі суцільних рубок і дасть змогу максимізувати приріст деревної біомаси на одиницю площі та збалансувати породно-вікову структуру лісового фонду загалом [71].

На переконання Р. Буценка, забезпечення високого рівня ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів значною мірою визначається високим техніко-технологічним рівнем основного капіталу як у сфері відновлення, відтворення та охорони лісоресурсного потенціалу, так і у сфері переробки деревини та використання екосистемних послуг лісів. У зв'язку з перманентним інвестиційним дефіцитом у системі лісового господарства постійні лісокористувачі надто повільно оновлюють основні засоби, що призвело до високого рівня їх спрацювання [19]. Поглиблення інституціональних трансформацій у лісовому секторі, зокрема створення багаторівневої мережі управлінських ланок у корпоративній системі ДП «Ліси України», а також гармонізація українського лісового господарства з міжнародними лісівничими конвенціями створюють сприятливе інституціональне підґрунтя для диверсифікації інвестиційних потоків у модернізацію основного капіталу лісового господарства України.

У працях українських вчених при розгляді наявних і потенційних форм, методів і джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства увага акцентується на тому, що фундаментальною детермінантою об'єктивно невисокого рівня привабливості для приватних інвесторів лісогосподарських проєктів є значний часовий лаг між посадкою та стиглістю лісових насаджень. Мостепанюк В. і Т. Гайдучок переконані, що для стабільного розвитку лісової галузі потрібне і відповідне фінансування. Проблема фінансування

лісової галузі тісно пов'язана з її специфічними особливостями – довготривалим періодом лісовирощування та поєднанням у цьому процесі сил природи і праці. Реформування галузі потребує вдосконалення механізму фінансування лісового господарства з урахуванням регіональних особливостей, вдосконалення системи оподаткування, оновлення системи продажу необробленої деревини тощо [212, с. 622]. Якраз через запровадження гнучкої та стимулюючої податкової системи, створення сприятливих умов для кредитування лісогосподарських проєктів і спрощення надання комплексу публічних адміністративних та лісовпорядкувальних послуг створяться умови для усунення перманентного інвестиційного дефіциту в діяльності постійних лісокористувачів. Тому вирішення проблеми нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства перебуває у площині інституціоналізації сучасних, перевірених передовою іноземною практикою форм і методів інвестування проєктів лісовирощування, лісовідновлення, лісорозведення, лісозаготівель, транспортування, переробки та утилізації деревини.

Торосов А., Є. Зуєв та Ю. Харченко головною ланкою нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства розглядають створення Фонду фінансування лісового господарства України у складі спеціального фонду Державного бюджету України, що дозволить на принципах програмно-цільового бюджетного фінансування забезпечити виконання Державних програм розвитку лісового господарства за регіонами згідно з матеріалами лісовпорядкування та наукових рекомендацій [271]. Враховуючи високий рівень спрацювання основних лісогосподарських і лісоохоронних засобів постійних лісокористувачів України, цей фонд не забезпечить повною мірою потребу у фінансових ресурсах, але його наявність свідчитиме про стабільне джерело фінансово-інвестиційного забезпечення і тим самим стимулюватиме

суб'єкти лісогосподарського підприємництва нарощувати внутрішні джерела інвестування та залучати кошти на ринку позикового капіталу.

Заслуговує на увагу підхід О. Зінкевича щодо трансформації системи фінансово-інвестиційного забезпечення лісового господарства. Згідно з його підходом фінансово-інвестиційне забезпечення розвитку лісового господарства – це сукупність фінансових відносин, які виникають у процесі акумуляції, розпорядження та використання фінансових ресурсів для забезпечення розвитку галузі матеріального виробництва, що вивчає, веде облік і відтворення, охорону й захист лісів, а також здійснює регулювання їх використання для задоволення потреб економічних суб'єктів у лісових та пов'язаних із ними інших ресурсах [109, с. 125–126]. В умовах євроінтеграційних устремлінь України формування нової глобальної природоохоронної архітекτονіки, поглиблення децентралізації влади, корпоратизації лісового сектору необхідно розширювати ареал участі лісових господарств на різноманітних сегментах ринку позикового капіталу, забезпечувати можливість використання системи іпотечно-заставних відносин для отримання кредитних ресурсів.

А. Жаворонок і Н. Ковальчук вважають, що наявність достатньої суми джерел фінансового забезпечення дає змогу підприємствам лісової галузі забезпечити достатній рівень фінансової стійкості, що має не лише позитивні наслідки для конкретного суб'єкта господарювання у вигляді фінансово-економічних вигод, але й позитивні екологічні та соціальні наслідки для держави загалом. В умовах складних економічних перетворень, коли діяльність лісових господарств загалом бажає кращого, важливо постійно моніторити фінансовий стан цих підприємств та аналізувати достатність джерел фінансування [92, с. 154–155]. В умовах підвищення концентрації інвестиційних ресурсів внаслідок корпоратизації лісового сектору створюються умови для перехресного субсидування лісових господарств, які функціонують у малолісних районах. Таким чином, буде сформовано механізм усунення інвестиційного дефіциту та забезпечено вчасне

поповнення оборотних коштів у господарствах, які не мають необхідної ресурсно-виробничої бази для ведення прибуткової виробничо-господарської діяльності та забезпечення соціального пакету для працівників цих господарств.

Як показує досвід останніх років, у практиці адміністрування лісового господарства в Україні надзвичайно спорадично та повільно здійснюється процес залучення інвестицій у сектор постійних лісокористувачів за кошти міжнародних фінансово-кредитних організацій і глобальних екологічних фондів.

В умовах воєнного часу для багатьох регіонів лісове господарство набуло ще більшої ваги, і тому необхідним є використання наявних резервів ефективнішого функціонування цієї ланки господарського комплексу. Також відбувся процес корпоратизації лісового сектору, яка фактично демонтувала багаторічну архітектуру лісогосподарювання, що функціонувала в Україні протягом десятиліть. Прискорені темпи цифрової трансформації системи управління рухом лісопродукції сформували передумови для зрушень у вартісній структурі основного капіталу. Усі ці детермінанти вимагають перегляду стратегічних пріоритетів диверсифікації методів і джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу, що має отримати відповідне теоретико-методологічне обґрунтування.

Прикметною рисою формування основного капіталу лісового господарства є те, що багатofункціональне значення лісів для розвитку національної економіки та життєдіяльності населення детермінує співвідношення між активною і пасивною частинами. Основний капітал у лісовому господарстві – це не лише обладнання, транспортні засоби, господарський інвентар, але і лісові землі та, власне, і лісові насадження, оскільки лісові землі продукують приріст деревної та недеревної маси, а лісові насадження забезпечують продукування екосистемних послуг, зокрема корисних властивостей лісів. Основний капітал лісового господарства охоплює техніко-технологічну (виробниче обладнання, автомобілі, прилади,

машини, механізми), виробничо-господарську (будівлі та споруди) і природно-ресурсну (лісові землі, лісові насадження та інші компоненти лісових біогеоценозів) складові [5, с. 119–120]. Для підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів у короткостроковій перспективі найголовніше значення має модернізація техніко-технологічної складової основного капіталу лісового господарства, тобто інноваційне оновлення виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів. Тому нарощення капітальних видатків у модернізацію техніко-технологічної складової основного капіталу – один з основних пріоритетів регуляторних органів сфери лісогосподарювання, вищої та регіональної управлінських ланок ДП «Ліси України», менеджменту постійних лісокористувачів у царині інвестиційного процесу. У динаміці номінальної величини капітальних видатків підприємств Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ) у придбання більшості складових виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів спостерігається висхідна тенденція (додаток Ж, табл. Ж.1).

Однак, для об'єктивного аналізу реальної величини капітальних видатків на модернізацію техніко-технологічної складової основного капіталу лісового господарства варто врахувати ціновий фактор, який прямо впливає на суми капітальних видатків на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів. Внаслідок девальвації гривні у 2014–2015 роках відбулося суттєве зростання цін на автомобілі, техніку, обладнання та хімічні реагенти.

Тому для нівелювання цінового фактора варто використати такий показник, як дефлятор ВВП, і за його допомогою привести ціни до рівня 2013 року (першого року аналізованого періоду), розрахувавши цей показник наростаючим підсумком. Далі суми капітальних видатків за роками варто привести до порівнюваної бази (2013 рік) діленням кожного показника на відповідне значення дефлятора ВВП наростаючим підсумком у конкретному році. Розраховані дані наведено у додатку Ж, табл. Ж.2.

Опрацьовані таким чином дані дають можливість проаналізувати реальні тенденції у сфері фінансування підприємствами ДАЛРУ капітальних видатків на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів.

Так, у додатку Ж, рис. Ж.1, наведено динаміку капітальних видатків на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів (у порівняльних цінах 2013 року) за 2013–2021 рр. Аналізуючи приведені тенденції, варто відмітити, що сукупні видатки, наведені у цінах 2013 року (на противагу номінальним значенням цих показників за відповідні роки), свідчать про три періоди в динаміці фінансування капітальних видатків на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів. Протягом 2013–2015 років спостерігається тенденція до зростання сум за усіма трьома показниками (сукупних видатків, видатків на придбання лісогосподарської техніки та видатків на придбання іншого обладнання і машин).

Далі прослідковується фаза скорочення капітальних видатків на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів з 2016 по 2020 рік. Низхідна тенденція спостерігається за трьома аналізованими показниками (сукупних видатків, видатків на придбання лісогосподарської техніки та видатків на придбання іншого обладнання і машин). Єдине, на що варто звернути увагу на цьому етапі, – це незначне зростання перелічених показників у 2018 році, що не змогло закріпитись у подальші роки і змінити загальну тенденцію до зниження цих капітальних видатків.

Найнижчі значення капітальних видатків на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів у 2020 році відновили висхідну тенденцію у 2021 році (відбулося трикратне зростання цих показників). Лісові господарства в межах механізації заготівлі деревини і садіння лісу закуповують усе більше харвестерів, форвардерів, скідерів та новітніх лісосадивних машин. Для нарощення потужностей з виготовлення

продукції для енергетичних потреб також закупаються лінії з виготовлення технологічної тріски та дровокольні комплекси.

Аналогічно був проведений аналіз динаміки капітальних видатків на придбання пожежних автомобілів і дорожньо-будівельної техніки у порівняльних цінах 2013 року за 2013–2021 рр. (додаток Ж, рис. Ж.2), який дав змогу виявити такі тенденції:

- суми капітальних видатків на придбання пожежних автомобілів у порівняльних цінах 2013 року протягом 2013–2019 років були на низькому рівні (коливались у діапазоні 0,31–2,63 млн грн), а у 2020–2021 роках спостерігається тенденція до стрімкого зростання цього показника, що зумовлено зростанням кількості та площ лісових пожеж у 2020 році й оновленням протипожежного автопарку лісових господарств;

- у динаміці суми капітальних видатків на придбання дорожньо-будівельної техніки в порівняльних цінах 2013 року протягом 2013–2021 років спостерігалася тенденція до зниження (за винятком 2015 та 2020 років) цього показника.

Окремо варто звернути увагу на динаміку капітальних видатків на придбання засобів боротьби зі шкідниками у порівняльних цінах 2013 року за 2013–2021 рр. (додаток Ж, рис. Ж.3). Аналізуючи наведені на рис. 3 дані, можна відмітити, що найбільші суми капітальних видатків на придбання засобів боротьби зі шкідниками були профінансовані у 2013 році, що обумовлено проведенням активних винищувальних заходів з боротьби проти шкідників

лісу в цьому році. У 2014 році відбувається суттєве зменшення капітальних видатків на ці цілі.

Однак подальше зростання площ всихання лісових насаджень внаслідок поширення шкідників і хвороб зумовило необхідність витрачання більших сум капітальних видатків на придбання засобів боротьби зі шкідниками у порівняльних цінах 2013 року за 2014–2018 рр. Внаслідок проведення ефективних лісозахисних заходів за період 2018–2021 рр. площі

всіхання суттєво зменшились (удвічі), що відобразилось на величині капітальних видатків на придбання засобів боротьби зі шкідниками у порівняльних цінах 2013 року за цей період.

Стосовно динаміки капітальних видатків підприємств ДАЛРУ у придбання активної частини основних засобів і високого рівня спрацювання виробничого обладнання, можна дійти висновку про необхідність суттєвого нарощення величини фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу постійних лісокористувачів як із внутрішніх, так і через диверсифікацію зовнішніх джерел інвестування. Корпоратизація лісового сектору, що супроводжувалася створенням на базі державних лісових господарств ДП «Ліси України», забезпечила умови для підвищення концентрації фінансового потенціалу, що формує ресурсну базу для нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переоснащення техніко-технологічної складової основного капіталу лісового господарства.

Глобальні тренди розвитку підтверджують необхідність прискорення темпів модернізації основного капіталу лісових господарств, щоб знизити рівень матеріаломісткості продукції, забезпечити економію лісосировини на всіх фазах переробки деревини, покращити техніко-експлуатаційні характеристики готової продукції. Технічний розвиток лісових господарств має бути зорієнтований на впровадження продуктових та процесних інновацій як у лісогосподарський, так і в переробний сегмент лісових господарств. Необхідно повною мірою використовувати внутрішні можливості та залучати зовнішні джерела для застосування інноваційних методів і технологій вирощування садивного матеріалу, здійснення рубок догляду (освітлення, прочищення, проріджування та прохідних рубок), лісозаготівель, транспортування і переробки деревини, а також розбудови індустрії рекреаційного лісокористування та індустрії мисливського господарства [127, с. 21–22].

Раціоналізація і підвищення ефективності ведення лісового господарства потребують модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази ведення лісового господарства через придбання і оновлення парку лісогосподарської техніки та знарядь для лісовідновлення і лісорозведення, покращення якості проведення рубок формування і оздоровлення лісів. Національна лісова політика має бути зорієнтована на стимулювання постійних лісокористувачів щодо нарощення інвестиційних впливів у збільшення кількості повітряно-трелювальних установок. Це один із елементів екологозберігаючих технологій під час лісозаготівлі: забезпечується зменшення впливу на ґрунтовий покрив, підріст і підлісок, зменшується ерозія ґрунтів, що важливо особливо для гірських систем, де трелювальні волюки можуть бути причиною виникнення ярів. Але це дороговартісні технології, які потребують десятки тисяч євро і без програм підтримки (безвідсоткового ввезення, низького відсотка на отримання кредитних ресурсів комерційних банків) впроваджувати їх проблематично.

Модернізація та реконструкція виробничо-технічної бази лісопереробки необхідна для зниження рівня матеріальних та енергетичних витрат, що виступає вагомим чинником отримання цінової конкурентної переваги на міжнародному і національному цільових ринках. Зниження величини операційних витрат продукції лісопереробки й отримання конкурентних цінових переваг дасть змогу збільшити виручку від реалізації та, відповідно, прибуткові надходження, а це в підсумку сприятиме зростанню рентабельності лісопереробки загалом. Збільшення виходу продукції з 1 куб. м переробленої деревини стане можливим за умови впровадження техніки та технологій поглибленої лісопереробки і введення в дію техніко-технологічної бази утилізації відходів деревообробки та лісопиляння, що дасть змогу використати некондиційну і малоліквідну деревину для виготовлення продукції з високою доданою вартістю. У підсумку це приведе до зниження частки відходів деревообробки і лісопиляння в загальному обсязі переробленої деревини і тим самим

забезпечить економію лісосировини та диверсифікує виробничу програму діяльності лісових господарств (філій ДП «Ліси України»).

Також важливою є максимізація питомої ваги капітальних інвестицій в активну частину основних засобів у загальному обсязі капітальних інвестицій, щоб забезпечити найбільш ефективне їх використання на оновлення обладнання, яке безпосередньо дає змогу здійснювати лісовідновлення і лісовідтворення, лісозаготівлі, транспортування деревини, переробку лісосировини, утилізацію малоліквідної деревини. З огляду на останні тенденції в системі інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції виробничо-технічної бази лісового господарства необхідно створити інституціональні передумови для диверсифікації джерел, методів і форм інвестування лісогосподарських та деревообробних проєктів, а також проєктів розбудови рекреаційної інфраструктури й інфраструктури мисливського господарства [127, с. 21–22].

Дослідження показали, що в умовах воєнного часу, формування нової глобальної природоохоронної архітекτονіки, підвищення вагомості лісового господарства в соціально-економічному піднесенні територіальних громад, корпоратизації лісового сектору виникає гостра необхідність у диверсифікації форм і методів фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства, щоб підвищити результативність процесів лісовідновлення, лісорозведення, лісозаготівель, транспортування та переробки деревини, а також ефективніше використовувати екосистемні послуги лісових біогеоценозів. Враховуючи звуженість українських джерел інвестування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів, зумовлену військовою агресією країни-терориста глобального масштабу, необхідно активізувати діяльність щодо диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства в межах глобальної природоохоронної архітекτονіки, зорієнтованої на мінімізацію наслідків глобального потепління. На основі підходу Л. Полякової [230] щодо

ідентифікації міжнародних проблем фінансової підтримки сталого розвитку лісового господарства сформовано глобальну специфікацію джерел фінансово-інвестиційного забезпечення ведення лісового господарства (рис. 4.7).

Виконання вимог міжнародних природоохоронних конвенцій дасть змогу результативніше залучати кошти в межах надання державної фінансової допомоги високорозвинених країн країнам, що розвиваються; акумулювати кошти завдяки комерціалізації екосистемних послуг лісів у межах реалізації проєктів збереження природної спадщини, примноження лісового біорізноманіття та поглинання вуглецю; залучати приватні інвестиції, зокрема для розбудови індустрії нарощення деревної біомаси для виробництва паливних деревних продуктів.

У межах офіційної міжнародної допомоги щодо підтримання сталого розвитку лісового господарства необхідно активізувати діяльність з отримання фінансових ресурсів від Групи Світового банку на збереження лісового біорізноманіття, використання деревної та недеревної лісосировини і корисних властивостей лісів для скорочення рівня бідності та розвитку сільських територій (основного ареалу концентрації лісової складової природного багатства країни), розбудови індустрії лісової біоенергетики на основі утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва, реалізації проєктів ресурсозбереження у сфері переробки деревини. З огляду на те, що Україна взяла зобов'язання збільшувати площу природоохоронних територій, доцільно розширювати співпрацю з Глобальним екологічним фондом щодо фінансування проєктів природооблаштування охоронних територій, обмеження поширення інвазивних видів флори і фауни, розбудови системи обліку та моніторингу біорізноманіття.

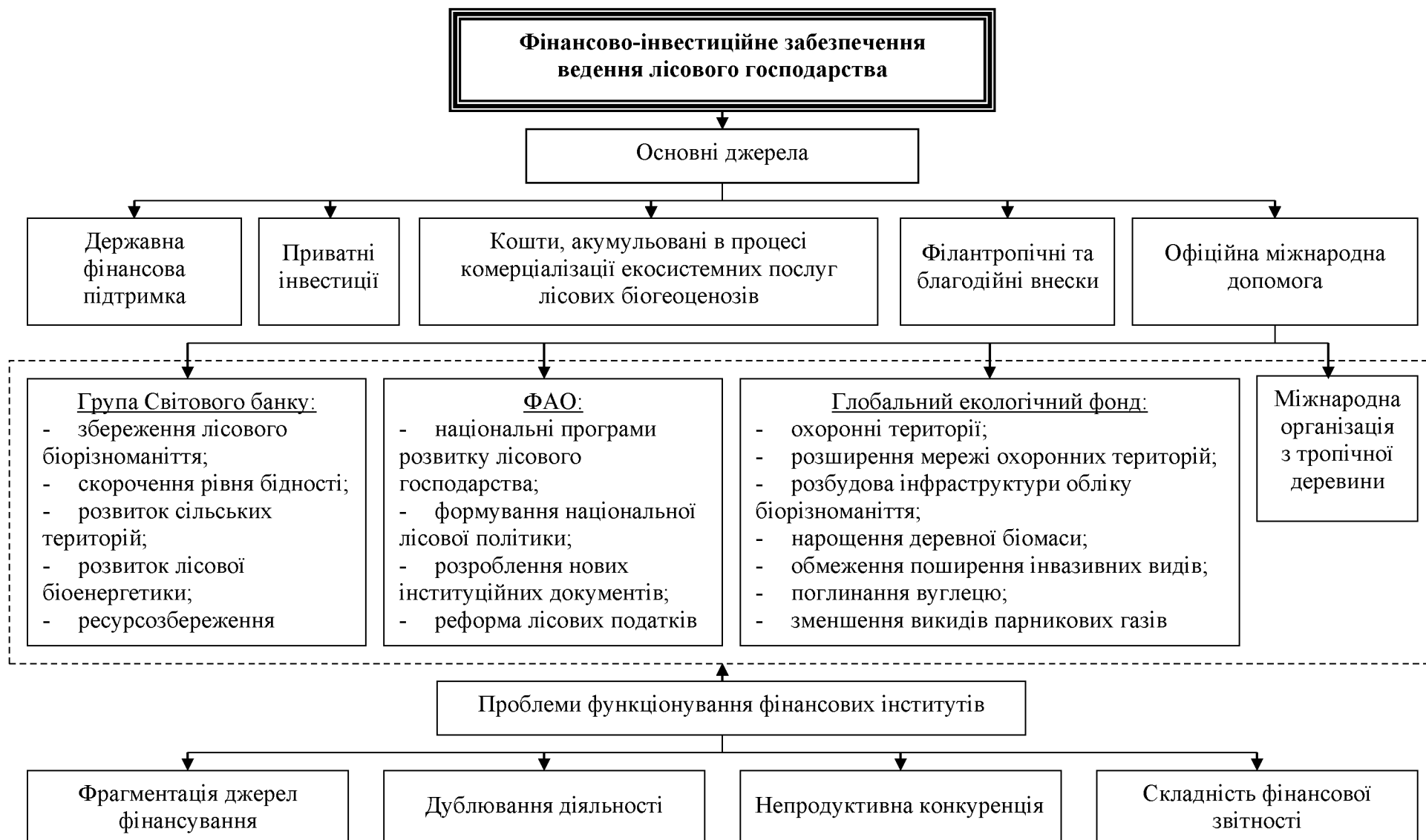

Рис. 4.7. Глобальна специфікація джерел фінансово-інвестиційного забезпечення ведення лісового господарства*

Примітка. *Побудовано автором

В умовах поглиблення цифрової трансформації лісової галузі доцільним є розроблення національної програми розвитку лісового господарства і комплексу нових інституційних документів та реформа системи лісових податків. Під реалізацію цих заходів високою є ймовірність отримання допомоги ФАО. Водночас формування дорожньої карти диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства в межах існуючої глобальної природоохоронної архітекτονіки має відштовхуватися від наявних проблем функціонування фінансових інститутів-донорів лісового господарства. Серед таких проблем: фрагментація джерел фінансування, дублювання діяльності, непродуктивна конкуренція та складність фінансової звітності.

В умовах корпоратизації лісового сектору, яка забезпечила підвищення рівня концентрації інвестиційного потенціалу лісового господарства України сформувалися сприятливі стартові умови для співфінансування проєктів лісогосподарського та лісоохоронного спрямування в контексті вирішення глобальних проблем зміни клімату, захисту екосистем суші, нарощення виробництва доступної та чистої енергії.

4.3. Інструментально-інституціональне забезпечення інвестиційного стимулювання збільшення площі лісових земель у контексті модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання

Підвищення рівня лісистості є одним із основних пріоритетів державної політики стосовно зміцнення стійкості природних комплексів і формування додаткових ресурсних можливостей для розвитку регіональних господарських комплексів і створення сприятливих умов для життєдіяльності населення, що є особливо важливим в умовах воєнного стану. Досягнення означеного пріоритету потребує використання усіх наявних резервів щодо

збільшення площі лісових земель, що вимагає модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання через інституціоналізацію комплексу інструментів інвестиційного стимулювання, які підвищують заінтересованість підприємницьких структур і домогосподарств у нарощуванні окремих складових лісоресурсного потенціалу через переведення у землі лісогосподарського призначення інших категорій земель та використання сучасних технологій розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу.

Незважаючи на те, що останнім часом в українському законодавстві досягнуто значного прогресу щодо диверсифікації інструментів стимулювання розширення площі лісових земель, для досягнення визначених Президентом України цілей заліснення необхідною є подальша модернізація фінансово-економічного механізму лісогосподарювання якраз через інституціоналізацію додаткових інструментів інвестиційного стимулювання, які забезпечать прискорені темпи підвищення рівня лісистості як у багатолісних районах, так і в районах, де ліси відіграють більш агролісомеліоративне та природоохоронне значення, а не експлуатаційне. Визріла потреба в узаконенні такого симбіозу стимулів, які підвищували б зацікавленість не лише в розширенні площі лісових земель, але і в найефективнішому застосуванні передових технологій лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів. Тому не втрачають актуальності проблеми подальшого удосконалення системи інвестиційного стимулювання переведення у категорію земель лісогосподарського призначення самосівних лісів на сільськогосподарських землях, водно-болотних угіддях і неугіддях, а також інструментів стимулювання процесів комплексного використання лісових земель як для приросту деревної маси і результативнішого освоєння екосистемних послуг лісу, так і для збереження і примноження лісового біорізноманіття.

Водночас модернізація бюджетно-податкової та грошово-кредитної складових фінансово-економічного механізму лісогосподарювання

створюють додаткові можливості для використання державою та територіальними громадами потенціалу стимулювання процесів розширення площі лісових земель, що також необхідно враховувати при обґрунтуванні пріоритетів, інструментів та інституціонального забезпечення формування сучасної системи стимулювання лісовідновлення, лісовідтворення, охорони і захисту лісів.

В українській економічній літературі вже тривалий період обґрунтовується доцільність модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, зокрема і через диверсифікацію інструментів, передусім економічного стимулювання процесів розширення ареалу нарощення лісоресурсних благ та процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони і захисту лісів. Для результативнішого підбору інструментально-методологічного забезпечення важливого значення набуває розкриття сутності та виявлення прикметних рис системи економічного стимулювання розширення ареалу нарощення лісоресурсного потенціалу. Василик Н. переконана, що під економічним стимулюванням у сфері лісогосподарювання слід розуміти сукупність заходів з використання різноманітних матеріальних і нематеріальних економічних інструментів для спонукання суб'єктів господарювання до розширеного відтворення та ефективнішого використання усіх складових лісоресурсного потенціалу [21]. Але в Лісовому кодексі України та інших нормативно-правових актах донедавна перелік інструментів економічного стимулювання був надто уніфікованим, що не давало змоги підвищувати зацікавленість підприємницького сектору та домогосподарств розширювати площі лісових земель і підвищувати продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг.

Голян В., О. Голуб та О. Сакаль серед пріоритетів стимулювання розширення площі лісових земель виокремлюють державне фінансування заліснення непридатних для сільського господарства земель, створення полезахисних насаджень та інших лісових насаджень природоохоронного

призначення [52]. В умовах збереження високого рівня розорювання сільськогосподарських угідь «трансформація» самозаліснених земель, малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь у лісові землі виступає чи не основним природоохоронним «амортизатором», який попередить процеси опустелювання та інші прояви деградації земель.

Останніми роками надзвичайно актуалізувалася проблема переведення до категорії лісових земель так званих самосівних лісів на інших категоріях земель, насамперед на сільськогосподарських угіддях та неугіддях. На думку Ю. Болоховця, схвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 р. № 2321-IX запроваджує стимули для власників ділянок із самосійним, або «нічийним» лісом. Власнику паю виснаженої, малопродуктивної землі стає набагато вигідніше вирощувати на ділянці ліс. Додаткові стимули також закладає податковий режим: для сільськогосподарських угідь ставка податку на землю складає не менше 0,3 % та не більше 1 % від нормативної грошової оцінки, для лісових земель – не більше 0,1 % від нормативної грошової оцінки [10]. Водночас абсолютна конкурентна перевага використання малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь для цілей лісогосподарської діяльності над залученням в аграрний обіг полягає в тому, що вже в короткостроковій перспективі максимальне продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг забезпечить прийнятний рівень капіталізації. Тому необхідною є подальша інституціоналізація інструментів економічного стимулювання не лише переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у лісові землі, а також підвищення заінтересованості власників таких земель у продукуванні набору екосистемних послуг.

Для підвищення результативності переведення самосівних лісів на сільськогосподарських угіддях до категорії лісових земель необхідними є такі інструменти, які на переконання М. Шестака, уможливають кооперацію постійних лісокористувачів із суб'єктами аграрного підприємництва та

домогосподарствами, що дасть змогу забезпечити здійснення природооблаштувальних робіт, зокрема рубок формування та оздоровлення лісів на самозаліснених угіддях [298]. Такими інструментами слід вважати компенсацію державою суб'єктам аграрного бізнесу та домогосподарствам витрат на переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у лісові землі, а суб'єктам лісогосподарського підприємництва – на здійснення комплексу лісогосподарських і лісоохоронних заходів на цих територіях.

Розширення площі лісових земель також залежить від використання стимулів спонукального характеру, які будуть забезпечувати підвищення інтересу лісокористувачів до обмеження природоруйнівної та екологодеструктивної діяльності в лісових біогеоценозах. На думку М. Шершуна та О. Дребот, слід передбачити запровадження системи економічних і юридичних санкцій за погіршення якості, порушення режиму охорони чи використання або переведення лісових насаджень в інші угіддя. За умови повної втрати лісоземельної ділянки певної споживчої якості до юридичних чи фізичних осіб, винних у заподіянні шкоди, варто застосовувати також заходи достатньо жорсткого адміністративного впливу. Окрім цього, необхідним є вирішення правового статусу ділянок землі під лісосмугами, насадженнями вздовж доріг [294]. Інструменти адміністративного впливу стануть логічним доповненням до стимулів економічного характеру і запобігатимуть проявам максимізації прибутку від використання екосистемних послуг лісових біогеоценозів внаслідок виснажливого використання лісових земель, що в підсумку забезпечить підвищення рівня лісистості територій і зміцнить агроландшафти.

До того ж в умовах бюджетно-фіскальної децентралізації та посилення впливу територіальних громад на процеси відтворення лісоресурсного потенціалу стимулююче спрямування має отримати й система фіскально-рентного регулювання лісокористування, оскільки комплекс податкових регуляторів, які використовуються в системі фіскально-рентного регулювання діяльності постійних лісокористувачів, має мати, крім

бюджетної (наповнення публічних фінансових фондів), ще й інвестиційну спрямованість, щоб постійні лісокористувачі мали можливість формувати внутрішні фінансові джерела для модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних лісогосподарських засобів. А для цього, на думку О. Дзюбенка, необхідно знизити фіскальне, зокрема податкове, навантаження на лісогосподарські підприємства, привівши їх до оптимального рівня, що припинить «вимивання» внутрішніх джерел інвестування виробничо-технічної бази лісогосподарської і лісоохоронної діяльності та сприятиме розширенню територіального базису (збільшення площі лісових земель) розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу [71]. Підтримуючи загалом підхід О. Дзюбенка, необхідно уточнити, що переведення системи фіскально-рентного регулювання лісокористування на стимулюючу модель потребує упорядкування ставок рентної плати за спеціальне використання окремих складових лісоресурсного потенціалу, щоб попередити прояви цілеспрямованого звуження постійними лісокористувачами бази оподаткування, що в підсумку негативним чином відобразиться на породно-віковій структурі лісового фонду та на темпах збереження і примноження лісового біорізноманіття.

В умовах формування нової глобальної архітекτονіки природоохоронної діяльності та необхідності зміцнення господарської, зокрема енергетичної самодостатності країни, актуалізувалася проблема розширення ареалу нарощення потенціалу лісоресурсних благ. Крім того, йдеться про приріст не лише деревної маси, а й про зростання набору екосистемних послуг, які продукуються лісами. Забезпечити вдале вирішення проблеми нарощення сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу не реально без розширення ареалу відтворення лісоресурсних благ, що стане можливим за умови збільшення площі лісових земель. Водночас розширення площі лісових земель потребує застосування комплексу інструментів, методів та важелів регуляторного впливу на постійних і тимчасових лісокористувачів, а також на суб'єкти аграрного

підприємництва та домогосподарства, що так само вимагає модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Дієвість таких регуляторів матиме найбільший ефект за умови, якщо вони матимуть стимулюючий характер. З огляду на це формування інструментарію стимулювання розширення площі лісових земель стає головним елементом модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

Відправним пунктом формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання має виступити президентська екологічна ініціатива «Масштабне заліснення України» [274]. Така ініціатива має отримати програмне забезпечення і передбачати конкретні цілі, які пов'язані з більшістю видів лісогосподарської та лісоохоронної діяльності, а також із застосуванням механізмів стимулювання розширення площі лісових земель. З огляду на основні тенденції лісокористування та динаміку лісистості регіонів України необхідно передусім перманентно продовжувати удосконалювати систему охорони, захисту і відтворення лісів на основі імплементації кращих іноземних практик лісівництва. Досягнення такої цілі не може бути реалізованим без формування сучасної індустрії лісовідновлення, лісовідтворення та лісорозведення, зокрема на самозаліснених малопродуктивних сільськогосподарських угіддях і неугіддях.

Тобто фінансово-економічний механізм лісогосподарювання має охоплювати інструменти стимулювання для введення додаткових потужностей для заліснення, зокрема і на землях, що будуть переведені в категорію лісових земель з інших категорій земель. Практика показує, що досягнути позитивних зрушень у розширенні площі лісових земель і, відповідно, зростання рівня лісистості території країни неможливо лише на основі лісовідновлення (створення лісових культур на площах, які раніше були вкриті лісом). Потрібне всебічне стимулювання процесів лісорозведення (створення лісових культур на землях, які раніше не були зайняті лісом). Тим більше що в динаміці фінансування процесів

лісорозведення лісогосподарськими підприємствами, які функціонують у системі Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ), останніми роками не спостерігається висхідна тенденція (додаток К).

У 2013–2020 роках сформувалася низхідна тенденція щодо обсягів фінансування лісорозведення. Якщо у 2013 році підприємствами, які підпорядковані ДАЛРУ, роботи по лісорозведенню були профінансовані на суму 83,3 млн грн, то у 2014 році – 43,5 млн грн, у 2015 році – 41,2 млн грн, у 2019 році – 36 млн грн, у 2020 році – 36 млн грн. Тобто у 2020 році, порівнюючи з 2013 роком, сума витрат на лісорозведення підприємствами ДАЛРУ зменшилася на 47,3 млн грн. Крім того, за період 2013–2020 роки лише у 2016 році було перевиконано план з фінансування робіт із лісорозведення, а в інші роки план виконано не було.

Однією з цілей президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України» має стати ідентифікація самозаліснених і придатних для створення лісів земельних ділянок державної і комунальної форм власності, які мають бути повністю переведені до категорії лісових земель (рис. 4.8). Таким чином буде створено територіальний базис нарощення потенціалу біорізноманіття лісів, а лісові біогеоценози забезпечать продукування значного набору екосистемних послуг. Прискорення процесів реалізації названої екологічної ініціативи стане можливим за умови залучення до цього процесу громадських об'єднань стосовно лісовідновлення, лісовідтворення та лісорозведення. Принциповим є також формування сучасного екологічного світогляду з усвідомлення необхідності збереження та відтворення лісових ресурсів.

Перераховані цілі екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України» мають детермінувати диверсифікацію інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Необхідною є диверсифікація як інструментів стимулювання, так і інструментів інвестування.

Рис. 4.8. Диверсифікація інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в контексті реалізації президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України»*

Примітка. Розроблено автором

Доцільно як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні територіальних громад інституціоналізувати інструменти стимулювання заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь, переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у категорію лісових земель, запровадження природозберігаючих технологій, зокрема щодо утилізації деревних відходів та іншої некондиційної деревини. Мають бути інституціоналізовані стимули для природного лісовідновлення, захисного лісорозведення та агролісомеліорації.

Однією з важливих проблем розвитку лісового господарства є подолання породно-вікової розбалансованості структури лісового фонду, що є реальним за умови введення додаткових стимулюючих важелів. Стимули мають також бути спрямовані на усунення збитковості мисливської галузі, комерціалізацію екосистемних послуг лісів, підвищення рівня утилізації некондиційної деревини.

Інституціональні передумови для подальшого урізноманітнення набору інструментів стимулювання розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, найперше розширення площі лісових земель, сформувалися після схвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 р. № 2321-IX [94]. Цим законодавчим актом запроваджено: 1) спрощення процедури реєстрації самозаліснених ділянок, що прискорить процеси переведення таких ділянок у ділянки лісового фонду; 2) дієвий інструмент економічного стимулювання лісорозведення через відшкодування витрат власникам лісів і лісокористувачам при створенні лісів; 3) звільнення від відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва при створенні територій та об'єктів природно-заповідного фонду та лісорозведенні (таким чином вимоги міжнародних природоохоронних конвенцій стосовно площі природно-заповідного фонду будуть витримуватися не лише завдяки лісовим землям, але й завдяки іншим категоріям земель); 4) механізм резервування і викупу державою цінних територій для їх збереження для суспільних потреб, як-от

створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду і ведення лісового господарства; 5) зняття обмеження щодо надання у власність ділянок для лісорозведення (прискоряться процеси заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь і неугідь, що сприятиме підвищенню рівня лісистості); 6) дозвіл на ведення лісового господарства на землях усіх категорій з дотриманням вимог щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням [28].

З огляду на те, що значні площі сільськогосподарських угідь, особливо в зоні ризикового землеробства (зона осушувальних меліорацій), було виведено з продуктивного господарського обігу, на значній їх частині відбулися нерегульовані процеси самозаліснення. Тому сьогодні поруч з державними лісами є сотні тисяч гектарів самосійних лісів, які лісовим фондом формально не вважаються і якими взагалі ніхто не опікується. В Україні майже 500 тис. га самосійних лісів, а це колосальний ресурс, який може суттєво посилити українську лісогосподарську галузь та екосистему країни. Замість цього «дикі» ліси часто створюють проблеми, наприклад, саме вони є джерелом виникнення масштабних лісових пожеж. Збереження самосійних лісів, розвиток культури лісогосподарювання, поширення «лісового фермерства» прискорюють стратегічну задачу зі збільшення площі лісів в країні до 20 %, що є оптимальним для України. Найбільш вагомим позитивом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 р. № 2321-IX є спрощення процедури реєстрації самозаліснених ділянок, що кардинально спрощує механізм зміни категорії земель. Якщо власник паю, на якому виріс ліс, має бажання перевести його в лісові землі, то необхідно звернутися до державного реєстратора з відповідною заявою (детальна процедура буде розроблена підзаконними актами) [10].

Водночас, щоб результативніше використовувати самозаліснені сільськогосподарські угіддя для нарощення лісоресурсного потенціалу,

доцільно використати інструменти стимулювання, зокрема переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у лісові землі, що сприятиме відтворенню та збереженню біорізноманіття лісів. Такими інструментами мають бути: інструменти фінансової підтримки сільських домогосподарств відповідно до Спільної аграрної політики ЄС стосовно інтеграції сільського та лісового господарства, а також в межах взятих Україною зобов'язань при підписанні резолюцій Міністерських конференцій щодо захисту лісів у Європі, зокрема щодо збереження і відтворення лісового біорізноманіття; надання прямої державної фінансової підтримки суб'єктам лісогосподарського та аграрного підприємництва в разі здійснення ними дій щодо примноження лісового біорізноманіття і лісових ландшафтів методами активного господарювання; залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансово-кредитних інституцій і суб'єктів приватного бізнесу для природооблаштування самозаліснених територій; отримання грантових коштів на здійснення природооблаштувальних робіт на самозаліснених землях у межах програм транскордонного співробітництва ЄС, які стосуються збереження природної спадщини [132; 133].

Враховуючи те, що потенціал стимулювання процесів розширення площі лісових земель залежить від модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, складовою якої виступає стимулювання залучення додаткових інвестиційних потоків у лісове господарство, диверсифікація інструментів інвестування має бути спрямована на розбудову техніко-технологічної бази екологічного реінжинірингу самозаліснених земель, лісовідновлення та лісорозведення, зокрема модернізацію лісових селекційно-насінневих комплексів, придбання сучасної лісогосподарської техніки, застосування передових методів лісозаготівель і транспортування деревини, розбудову інфраструктури рекреаційного лісокористування та індустрії утилізації деревних відходів і виробництва паливних продуктів.

Формування сучасної конструкції стимулювання процесів розширення площі лісових земель залежить від забезпечення якісних зрушень у

модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, а це потребує масштабних змін у законодавчому та нормативно-правовому полі, тобто необхідною є трансформація інституціонального середовища фінансово-економічного регуляторного впливу на процеси розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу. Потрібні зміни, які дадуть змогу трансформувати інституціональне середовище функціонування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання і підвищити дієвість методів та інструментів регуляторного впливу як на постійних лісокористувачів, так і на підприємницький сектор і сектор домогосподарств. Інституціоналізація додаткових інструментів дасть змогу охопити максимальну кількість трансакцій, пов'язаних із господарським освоєнням лісоресурсного потенціалу, а також із використанням деревних ресурсів у різних сегментах національного господарства. На основі внесення змін у Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Лісовий кодекс України, Закон України «Про лізинг» стане можливим урізноманітнення інструментів бюджетно-податкового регулювання, а саме вдасться упорядкувати методичне забезпечення адміністрування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, а також результативніше застосовувати стимули розширення площі лісових земель (рис. 4.9).

Дослідження показали, що ключовим у трансформації інституціонального середовища фінансово-економічного механізму лісогосподарювання є створення умов для забезпечення належного рівня еквівалентності вилучення лісоресурсної ренти й усунення різного роду «перегинів» при ідентифікації бази її стягнення. Тому доцільно узаконити методичні засади нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, які передбачають застосування єдиної ставки рентної плати на основі середньозваженої вартості заготовленого 1 куб. м деревини більше 40 років.

Рис. 4.9. Інституціональний інструментарій модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання*

Примітка. *Розроблено автором

Нині чинні ставки рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів побудовані таким чином, що постійним лісокористувачам вигідніше максимальну кількість деревини заготовляти при рубках, пов'язаних з веденням лісового господарства, а не при рубках головного користування. Це відбувається у зв'язку зі значними розривами в ставках рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, і така ситуація стимулює постійних лісокористувачів звужувати базу нарахування цього платежу. Введення єдиної ставки рентної плати на основі середньозваженої вартості заготовленого 1 куб. м деревини в насадженнях більше 40 років дасть змогу усунути нееквівалентність у нарахуванні та стягненні рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів.

Такий принцип адміністрування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів дасть змогу усунути прояви штучного звуження бази нарахування цього фіскального платежу і в підсумку збільшити його надходження до публічних бюджетів. Трансформація системи адміністрування лісоресурсної ренти забезпечить додаткові умови для створення та наповнення фонду фінансування лісового господарства на різних таксономічних рівнях.

Такого роду фонди доцільно створювати як у структурі Державного бюджету України, так і в структурі бюджетів місцевого самоврядування. Розширення повноважень територіальних громад та отримання ними додаткового земельного ресурсу через передачу в комунальну власність сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів фактично створило значні потенційні можливості для збільшення площі лісових земель і саме названий спеціалізований фонд має забезпечувати фінансування заходів із реінжинірингу самозаліснених сільськогосподарських угідь, лісовідтворення, лісовідновлення та лісорозведення.

Одним із основних джерел наповнення фонду розвитку лісового господарства виступить частина лісоресурсної ренти, а також дивіденди, які сплачують постійні лісокористувачі з чистого прибутку. Також додаткова концентрація коштів у фонді розвитку лісового господарства створить можливості для формування бюджетних програм фінансування лісів Півдня та Сходу України, що дасть змогу позитивно вирішити проблему фінансового забезпечення потреб лісового господарства в малолісних районах. Крім внесення змін до перерахованих законодавчих актів, потрібно прийняти комплекс нових законодавчих актів, які дозволять національному лісовому сектору увійти до глобальної матриці лісівничих відносин та імплементувати кращі світові практики лісівництва в діяльність українських лісогосподарських підприємств (Закон України «Про адаптацію лісів до змін клімату», Закон України «Про ведення сільського господарства методами, що забезпечують збереження екологічно безпечного середовища»).

Інституціональна база для прийняття перерахованих законодавчих актів сформувалася внаслідок схвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 р. № 321-IX [94]. Цей законодавчий акт через інституціоналізацію комплексу стимулів дає змогу лісові землі де-факто зробити лісовими землями де-юре. Значні площі самосівних лісів виникли на сільськогосподарських угіддях, які роками не використовувалися внаслідок стагнаційних процесів у сфері сільськогосподарського виробництва в 90-х роках минулого століття. Найбільше самосівних лісів спостерігається в Поліському економічному районі, де значні площі осушених сільськогосподарських угідь були виведені з господарського обігу і тривалий період не використовувалися в продуктивному відтворювальному процесі, що породило стихійні процеси залісення та заболочення.

Висновки до розділу 4

1. Обґрунтовано, що інвестування основного капіталу лісового сектору виступає необхідною умовою розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу цієї галузі національної економіки. Враховуючи глобальні тренди розвитку лісового господарства та рівень спрацювання основних засобів на окремих ланках лісопродуктових ланцюгів, а також воєнний стан, основним пріоритетом інвестиційного забезпечення лісового сектору має стати модернізація основного капіталу, щоб забезпечити здійснення процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів, транспортування, утилізації і переробки деревини на новій технологічній основі та ефективніше комерціалізувати екосистемні послуги, які продукуються лісовими біогеоценозами.

2. Доведено, що інвестиційний процес відзначається прикметними рисами як у сфері лісового господарства, так і у сфері деревообробного виробництва. У сировинному сегменті (лісовому господарстві) у зв'язку з фактичною відсутністю бюджетного фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів основними інвесторами виступають постійні лісокористувачі, які реінвестують в оновлення основного капіталу ведення лісового господарства та основних засобів переробних підрозділів кошти, отримані внаслідок госпрозрахункової діяльності. У приватному сегменті деревообробного виробництва спостерігається більш диверсифікована структура інвестиційного забезпечення процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничо-технічної бази переробки деревини, оскільки поряд з інвестуванням з внутрішніх джерел спостерігається залучення зовнішніх інвестицій, зокрема інвестицій транснаціональних корпорацій, які спеціалізуються на деревообробному бізнесі.

3. Встановлено, що в умовах воєнного стану підвищення вагомості лісового сектору в зміцненні обороноздатності й енергетичної

самодостатності країни залежить від нарощення інвестиційних потоків у модернізацію основного капіталу, що потребує урізноманітнення методів та інструментів стимулювання інвестиційного процесу (диверсифікація прямої та непрямой бюджетної підтримки, застосування податкових і кредитних пільг, лібералізація митного режиму). Найвищої результативності в цьому напрямі можна досягти за умови логічного узгодження додаткових регуляторів у системі фінансово-економічного механізму лісогосподарювання та відновлення державного і регіонального програмування розвитку лісогосподарського та деревообробного виробництва, а також здійснення структурних перетворень у базових ланках лісопродуктових ланцюгів за збереження атрибутивних характеристик існуючої інституціональної архітекτονіки лісогосподарювання.

4. Дослідження показали, що в умовах високого рівня спрацювання активної частини основних лісогосподарських засобів підвищення рівня ефективності функціонування постійних лісокористувачів залежить безпосередньо від прискорення процесів комплексної модернізації технічно-технологічної складової основного капіталу лісового господарства. У 2013–2021 роках у динаміці капітальних видатків підприємств ДАЛРУ у придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів у порівняльних цінах 2013 року не спостерігається висхідної тенденції, що пов'язано з обмеженістю внутрішніх джерел інвестування постійних лісокористувачів, низькою привабливістю галузі лісового господарства для іноземних та українських приватних інвесторів у зв'язку з довготривалим періодом лісовирощування, обмеженістю можливостей держави фінансувати проекти модернізації мережі об'єктів лісогосподарської та лісоохоронної інфраструктури.

5. Встановлено, що в умовах воєнного часу, поглиблення децентралізації влади та корпоратизації лісового сектору подолання дефіциту фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства залежить від диверсифікації джерел інвестування

лісогосподарських і лісоохоронних проєктів у межах глобальної природоохоронної архітекτονіки через нарощення державної фінансової допомоги високорозвинених країн, приватних інвестицій і коштів, акумульованих у процесі комерціалізації екосистемних послуг лісових біогеоценозів.

6. Обґрунтовано, що підвищення рівня лісистості території України потребує розширення площі лісових земель, які виступають ареалом примноження лісоресурсного потенціалу та продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг. Дослідження показали, що реалізація президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України», яка передбачає удосконалення системи охорони, захисту і відтворення лісів, зокрема самосійних, введення додаткових потужностей для лісовідновлення та лісорозведення, потребує ідентифікації самозаліснених і придатних для створення лісів земельних ділянок, що у подальшому перевести їх у категорію лісових земель. Водночас досягнення позитивних зрушень у цьому напрямі вимагає диверсифікації інструментально-методологічного забезпечення інвестиційного стимулювання розширення площі лісових земель для підвищення зацікавленості підприємницького сектору та домогосподарств у створенні ареалу для продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг, а це дасть змогу зміцнити агроландшафти, примножити лісове біорізноманіття, зокрема фауністичні ресурси, та підвищити результативність використання неситовинних корисностей лісових насаджень.

7. Встановлено, що насамперед необхідно сформувати комплекс стимулів для переведення у категорію лісових земель самозаліснених сільськогосподарських угідь та активізації лісорозведення (створення лісових культур на землях, які раніше не були зайняті лісом) на малопродуктивних сільськогосподарських угіддях і неугіддях. Водночас потенціал стимулювання процесів розширення площі лісових земель залежить від модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання,

зокрема трансформації інституціонального середовища його функціонування. Така модернізація дозволить урізноманітнити інструменти бюджетно-податкового та фінансово-кредитного регулювання, що посилить стимулюючу роль податкових, бюджетних, кредитних та інших регуляторів.

РОЗДІЛ 5

МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПОВОДЖЕННЯ З ДЕРЕВНИМИ ВІДХОДАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

5.1. Формування фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами в умовах викликів воєнного часу

У процесі господарського освоєння деревної сировинної бази українських лісів утворюються значні обсяги відходів, що відзначаються високим рівнем ресурсної цінності. Переробка деревини також супроводжується виникненням великої маси відходів деревообробного виробництва, матеріально-речова субстанція яких може бути використана для виробництва широкої номенклатури готових деревних продуктів як для потреб будівництва, промисловості та сільського господарства, так і для потреб енергетичного забезпечення розвитку господарського комплексу та сектору домогосподарств.

Водночас тривалий період постійні лісокористувачі та суб'єкти деревообробного виробництва не мали належної заінтересованості в комплексному використанні деревних відходів, що призводило до нераціонального використання частини деревної біомаси та згортало потенціал нарощення виробництва паливних деревних продуктів. Вторгнення на територію України країни-агресора світового масштабу та поглиблення децентралізації вимагають кардинального переформатування інституціонального середовища залучення деревних відходів у продуктивний господарський обіг.

Ключовим елементом такого переформатування виступає розроблення фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами як сукупності логічно поєднаних методів та інструментів бюджетно-податкового та грошово-кредитного впливу на поведінку постійних лісокористувачів і

суб'єктів деревообробного підприємництва стосовно стимулювання максимального рівня утилізації ресурсної цінності лісосічних відходів та відходів лісопиляння і деревообробки. Такі методи та механізми мають бути інституціоналізовані як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні територіальних громад, щоб використати переваги децентралізації у фінансово-інвестиційному забезпеченні процесів утилізації деревних відходів як вагомого чинника зміцнення енергетичної самодостатності територіальних утворень.

Повномасштабне вторгнення на територію України російських агресорів, тимчасова окупація частини території та регулярні обстріли ключових об'єктів енергетичної інфраструктури актуалізували проблему диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств. Така диверсифікація потребує розбудови розосередженої мережі об'єктів виробництва різноманітних видів енергії на основі використання відновних джерел, зокрема біологічного палива. У багатолісних регіонах вирішального значення набуває підвищення ефективності залучення в господарський обіг для енергетичних потреб деревних відходів, що дасть змогу забезпечити зростання рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу та сформувати біоенергетичний сегмент у лісовому секторі національного господарства.

Реалізація означених пріоритетів залучення деревних відходів у господарський обіг потребує розбудови інноваційної інфраструктури поводження з цією категорією відходів, становлення якої не можливе без диверсифікації джерел і методів фінансово-інвестиційного забезпечення [271].

Відправним пунктом становлення української моделі фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами виступають авторські підходи українських та іноземних вчених, які розкривають природно-ресурсні і виробничо-технічні передумови утворення деревних відходів у різноманітних ланках лісового сектору, виокремлюють методи комплексної переробки вторинної деревної сировини, обґрунтовують пріоритети

виробництва будівельних матеріалів з деревних відходів та переробки відходів будівельних дерев'яних конструкцій для виробництва деревостружкових плит і дерево-пластикових композитів, здійснюють оцінювання енергетичного потенціалу деревної біомаси лісів та пропонують різноманітні сценарії використання деревних відходів для енергетичних потреб, обґрунтовують механізми інвестиційно-інноваційного забезпечення енергоефективності використання лісосічних відходів і відходів деревообробки [22; 36; 124; 163; 167; 168; 195; 236; 317; 319; 321; 322; 324].

У працях А. Швиденка, П. Лакиди, Р. Василюшина [32], Г. Гелетухи [36], О. Фурдичка [276], М. Шестака [300] та інших вчених розглядаються природно-ресурсні та виробничо-технічні передумови утворення деревних відходів у різноманітних ланках лісового сектору, виокремлюються методи комплексної переробки вторинної деревної сировини, аналізуються різноманітні сценарії використання деревних відходів для енергетичних потреб, розглядаються механізми інвестиційно-інноваційного забезпечення енергоефективності використання лісосічних відходів і відходів деревообробки, пропонуються сучасні інституціональні форми активізації підприємницької діяльності у сфері переробки вторинних деревних ресурсів.

Актуальність формування сучасного фінансово-економічного механізму поводження з відходами також впливає з того, що в окремих країнах лісова біоекономіка стає вагомим чинником нарощення виробництва енергії з відновних джерел. Естонія, Латвія, Фінляндія та Швеція схвалюють остаточну угоду щодо нової Директиви ЄС про відновну енергію (Renewable energy directive, RED III), оскільки біопаливо має відігравати ключову роль у поступовій відмові від викопного палива. RED III встановлює необхідну нормативно-правову базу лісовому сектору для максимізації доданої вартості та користі для навколишнього середовища від кожного дерева, усуває невизначеність щодо правил біоенергетики та прокладає шлях до амбітних цілей щодо відновної енергії. RED III створює великі можливості для ринку в каскадному використанні деревини (*каскадний принцип використання*

деревини – це використання лісових вторинних ресурсів для виробництва продукції з масиву та їх повторна переробка для максимального поглинання і нагромадження вуглецю і лише потім використання для виробництва енергії). Каскадний принцип використання деревини спрямований на те, щоб сировина використовувалася для максимізації цінності й ефективності використання ресурсів, що є однією з ключових проблем північноєвропейського та балтійського лісового сектору [188].

Враховуючи те, що результативніше залучення деревних відходів у відтворювальний процес потребує диверсифікації методів та інструментів бюджетно-податкового та грошово-кредитного стимулювання постійних лісокористувачів і суб'єктів лісогосподарського підприємництва щодо збільшення масштабів заготівлі, сортування та утилізації залишків лісосічних відходів і відходів, які утворюються в процесі лісопиляння та поглибленої переробки деревини, доцільним є формування фінансово-економічного механізму поводження з відходами.

Теоретико-методологічним підґрунтям формування сучасного фінансово-економічного механізму поводження з відходами виступають наукові праці Н. Мединської [190; 191], В. Міщенко, Ю. Маковецької, Т. Омеляненко [209], в яких розкриваються засадничі аспекти інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження, форми, методи та способи інвестування проєктів утилізації вторинної природної сировини, визначаються пріоритети імплементації директив Європейського Союзу, що стосуються фінансового забезпечення модернізації та реконструкції індустрії поводження з промисловими та побутовими відходами.

З огляду на нинішні реалії необхідною інституціональною передумовою становлення сучасного фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами виступає врахування при виборі методів, інструментів і важелів регуляторного впливу на суб'єкти лісогосподарського та деревообробного підприємництва викликів воєнного часу, вимог

зміцнення енергетичної безпеки та регіональних особливостей розширеного відтворення й господарського освоєння лісоресурсного потенціалу.

Пріоритети формування фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами мають ґрунтуватися на розумінні багатокомпонентності деревної маси, що може бути використана для енергетичних потреб. Як вважають вчені Інституту технічної теплофізики НАН України, енергетичний потенціал деревної біомаси формують такі його складові: залишки від заготівлі деревини на лісосіках, відходи первинної (розпилювання кругляка) та вторинної (виготовлення готової продукції) деревообробки та дрова [36, с. 63]. Найбільш ускладненим є процес розбудови матеріально-технічної бази заготівлі, сортування та транспортування залишків деревини на лісосіках, оскільки вимагає залучення значних інвестиційних впливів як із внутрішніх, так і з зовнішніх джерел. Також результативність залучення в енергетичний обіг залишків деревини на лісосіках залежить від наявності системи бюджетної (компенсаційної) підтримки постійних лісокористувачів та обґрунтованої цінової політики щодо використання лісосічних відходів.

Менш проблемною є розбудова інфраструктурного забезпечення утилізації відходів деревообробки, оскільки вони мають більш звужений ареал розміщення, що дає змогу забезпечити економію на транспортних і логістичних затратах. Специфіка налагодження збору, сортування та утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробки має бути врахована при проєктуванні фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами, зокрема щодо узаконення інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки виробництва твердого біологічного палива на основі використання залишків від заготівлі деревини на лісосіках і відходів деревообробного виробництва.

Як базову ланку фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами слід розглядати систему інвестиційного забезпечення процесів утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробки.

Необхідною передумовою збільшення обсягів виробництва паливних деревних продуктів (паливних брикетів і гранул) є вкладення інвестицій у придбання щепобійного обладнання та будівництво пелетних заводів. З огляду на фінансовий стан лісових господарств і рівень затратності утилізації лісосічних відходів можна стверджувати, що лише в поодиноких випадках постійні лісокористувачі можуть самостійно профінансувати придбання і монтаж необхідного обладнання для нарощення виробництва паливних продуктів з деревини. У більшості випадків потрібні значні зовнішні інвестиції, щоб сформувати сучасну матеріально-технічну базу виробництва паливних продуктів з лісосічних відходів і відходів деревообробки [69; 71].

Вторгнення країни-агресора глобального масштабу на територію України та руйнівний вплив дій ворога на об'єкти енергетичної інфраструктури ще більше актуалізували проблеми формування сучасного фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами, передусім щодо інвестування проєктів розбудови матеріально-технічної бази збирання, сортування, транспортування лісосічних відходів і відходів деревообробки, а також виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива. До того ж деревні відходи виступають ресурсною базою нарощення потенціалу біоенергетики, що є необхідною умовою створення мережі мобільних енергогенеруючих установок, що дасть змогу знижувати ризики позбавлення доступності джерел енергетичного забезпечення для задоволення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств внаслідок ворожих атак на об'єкти критичної інфраструктури. Наведені аргументи мають мотивувати економічний блок центральних і регіональних органів державної виконавчої влади і виконкоми місцевого самоврядування до створення належних умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у сферу поводження з деревними відходами.

Водночас необхідною умовою імплементації фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами виступає інституціоналізація

сучасних форм інвестиційного забезпечення переробки лісосічних відходів і відходів деревообробки. На думку М. Шестака, перспективною формою інноваційно-інвестиційного забезпечення переробки деревних відходів є кластеризація лісогосподарської діяльності, яка дасть змогу залучити фінансові ресурси приватного бізнесу й організаційний потенціал місцевих органів влади для того, щоб неліквідна деревина не спалювалася, а використовувалася для виробництва продукції з високою доданою вартістю [300]. Створення лісогосподарських кластерів є вкрай важливим в умовах воєнного часу, оскільки їх організаційно-правова форма дозволяє перманентно забезпечувати необхідний контроль органів державної та місцевої влади за процесами використання деревних відходів і виробництвом різноманітних видів твердого біологічного палива як щодо раціонального використання некондиційної деревини, так і щодо цільового використання бюджетної підтримки суб'єктів лісогосподарського підприємництва, які реалізують проекти ресурсо- й енергозбереження в лісовому господарстві та деревообробці. Водночас формування інституціонального підґрунтя для створення і функціонування лісогосподарських кластерів потребує удосконалення українського законодавства щодо укладання угод державно-приватного партнерства, оскільки кластер виступає формою договірних відносин між державними (комунальними) та приватними партнерами.

Інституціональною основою диверсифікації набору методів, інструментів і методів фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами є Державна стратегія управління лісами України до 2035 року [240], згідно з якою складовою фінансування заходів з підтримання екологічної стійкості лісів і збереження біорізноманіття в лісах виступає зведення до обґрунтованого мінімуму залишків відходів лісозаготівлі. Водночас у названій стратегії відсутні конкретні напрями фінансово-інвестиційного забезпечення процесів заготівлі, сортування, транспортування та утилізації лісосічних відходів, що не дозволяє в нинішніх

умовах прискорити процеси виробництва на основі залишків від заготівлі деревини на лісосіках різноманітних видів твердого біологічного палива.

Враховуючи вимоги воєнного часу та потреби господарського комплексу і сектору домогосподарств щодо нарощення обсягів виробництва деревних енергетичних продуктів у короткостроковій перспективі доцільно диверсифікувати набір методів, інструментів і форм фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами, щоб запустити процес максимізації використання ресурсної цінності залишків від заготівлі деревини на лісосіках та відходів первинної і вторинної деревообробки.

За інформацією Генерального директора ДП «Ліси України» Ю. Болоховця, щорічно в державних лісах після заготівлі лишається 1,5–1,7 млн куб. м лісосічних залишків. Частина з них потрібна для перегнивання та покращення родючості ґрунтів. 10 % відправляється на перероблення. Все інше можна використовувати. Залишки наразі здебільшого просто спалюють. Лісові господарства ще й витрачають кошти на збирання та утилізацію відходів. Іншими словами, використовуються кошти «за нагрівання повітря» [11].

Водночас гальмування процесу продуктивного використання залишків від заготівлі деревини на лісосіках (лісосічних відходів) і відходів деревообробки безпосередньо пов'язане з тим, що постійні лісокористувачі та суб'єкти деревообробного підприємництва не мають прямої заінтересованості в нарощенні обсягів утилізації деревних відходів для енергетичних потреб через латентний характер фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами.

Заготівля лісу супроводжується утворенням лісосічних відходів на лісосіці. Саме такі лісосічні відходи стають потенційне джерело виробництва значного обсягу паливних деревних продуктів за умови розбудови матеріально-технічної бази їх заготівлі, сортування, транспортування та утилізації (рис. 5.1).

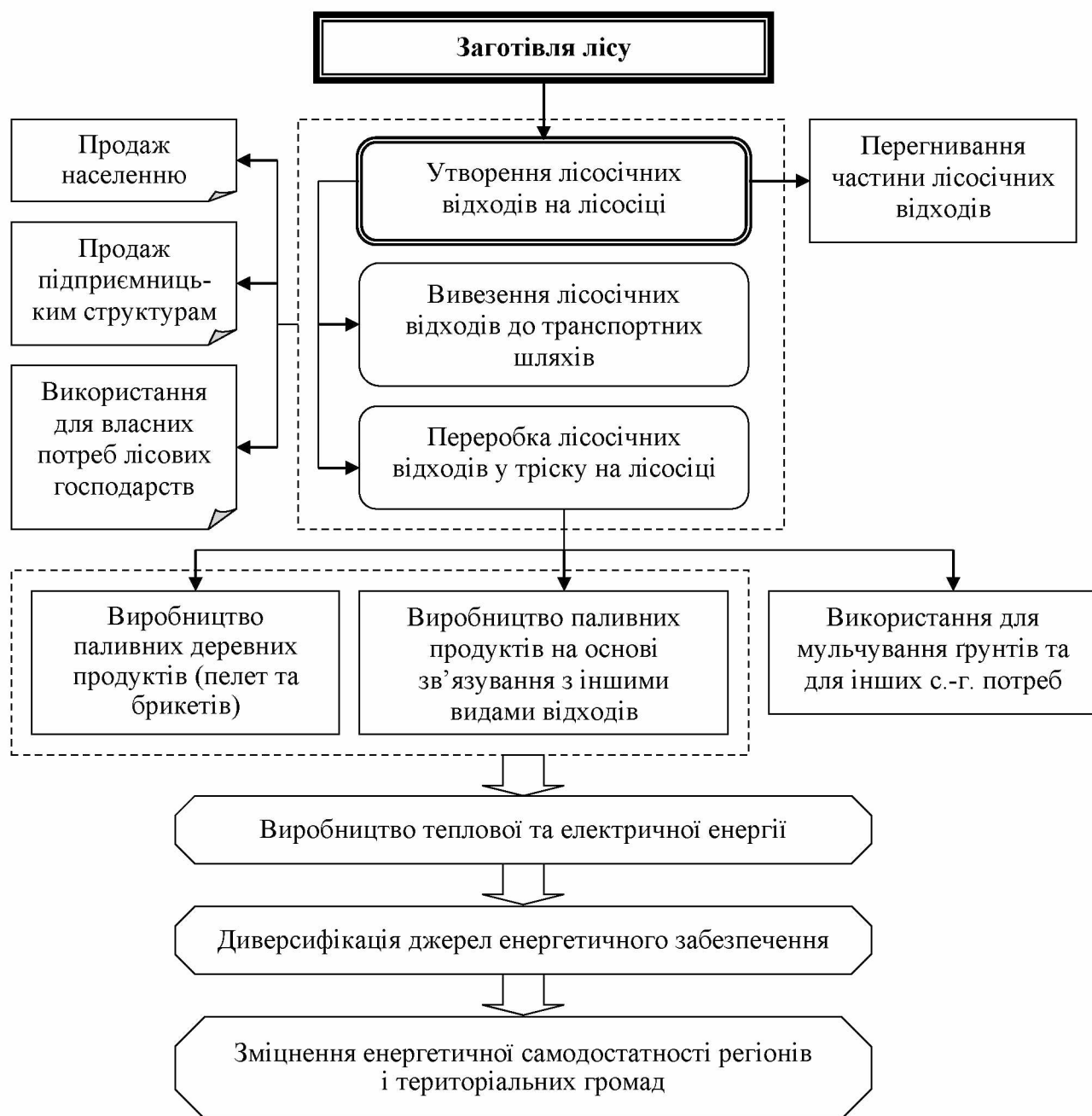

Рис. 5.1. Лісосічні відходи в системі вторинного ресурсокористування та виробництва паливних продуктів*

Примітка. *Побудовано автором

У процесі переробки деревини утворюються відходи деревообробного виробництва у формі кускових відходів, тирси та стружки. Основними причинами появи відходів від переробки лісоматеріалів є: низькоякісна деревина, що має неправильну форму стовбура, дефекти, вади і ряд біологічних особливостей; недостатньо якісний процес обробки й недоліки

обладнання; отримання пиломатеріалів, що виготовляються з круглих колод, із прямокутним або квадратним перетином; процеси виробництва пиломатеріалів (особливо клеєних матеріалів) супроводжуються опресовуванням, сушкою, усадкою, шліфуванням [25].

Відходи деревообробки частково використовуються для власних потреб суб'єктів приватного деревообробного підприємництва та лісових господарств, у структурі яких функціонують переробні підрозділи. Частина відходів деревообробного виробництва продається іншим суб'єктам підприємницької діяльності та домогосподарствам (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Залучення відходів деревообробки у відтворювальні пропорції лісопродуктових ланцюгів*

Примітка. *Побудовано автором

Відходи деревообробки зазвичай використовуються для виробництва прес-мас і прес-виробів, а також для виробництва паливної тріски, що є ресурсною базою для виготовлення паливних деревних продуктів.

Технологічний процес виробництва прес-мас складається з таких основних операцій: накопичення відходів і видалення з них домішок; сортування тирси та стружки; сушіння, складування сухого матеріалу; приготування зв'язуючого та добавок; просочення або змішування деревних частинок зі зв'язуючим і добавками; підсушування просоченої маси та її складування [153]. Зростання обсягів виробництва прес-мас та прес-виробів так само створює матеріальну базу нарощення обсягів виробництва будівельних дерев'яних конструкцій, що дасть змогу забезпечити диверсифікацію деревообробного виробництва та підвищити вагомість цієї ланки промисловості у відтворювальних пропорціях. Виробництво паливної тріски з відходів деревообробки дасть змогу забезпечити нарощення обсягів виробництва паливних деревних продуктів у переробному сегменті лісового сектору. Зростання обсягів виробництва паливних деревних продуктів сприятиме підвищенню рівня завантаженості потужностей енергогенеруючих компаній альтернативним викопним вуглеводням біопаливом. Тобто в підсумку утилізація відходів деревообробки через забезпечення диверсифікації деревообробного виробництва та підвищення рівня використання твердого біопалива на енергогенеруючих компаніях дасть змогу забезпечити зростання частки переробної ланки лісового сектору у валовій доданій вартості.

У 2021 році на підприємствах, які підпорядковані ДАЛРУ, утворилося 2,5 млн куб. м деревних відходів. Обсяг утворених лісосічних відходів склав 1,6 млн куб. м, а обсяг відходів деревообробки – 0,9 млн куб. м. Обсяг лісосічних відходів, утворених за порядком рубок головного користування, склав 0,5 млн куб. м, а за порядком рубок догляду – 1,1 млн куб. м. Більша частина лісосічних відходів створюється в порядку рубок догляду у зв'язку з тим, що останніми роками внаслідок зменшення частки стиглих деревостанів

у віковій структурі лісового фонду площа рубок головного користування зменшується, а це призводить до згортання площі цих рубок і відповідно зменшенню заготівлі деревини. Певними характеристиками також відзначається утворення відходів у сфері деревообробки. Зокрема, 0,5 млн куб. м становлять кускові відходи, а 0,4 – тирса та стружка.

Утворення лісосічних відходів і відходів деревообробки також мають неоднакові просторово-територіальні виміри, що визначальною мірою впливає на рівень їх використання. Зокрема, відходи деревообробки (кусові відходи та тирса і стружка) відзначаються високим рівнем концентрації у місцях розміщення матеріально-технічної бази деревообробних виробництв, що підвищує інвестиційну привабливість розбудови індустрії їх утилізації. Однак лісосічні відходи утворюються в місцях здійснення рубок головного користування та рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, і концентруються в місцях, які дуже часто віддалені від транспортних шляхів, що утруднює процес їх заготівлі і первинної переробки та призводить до завищених затрат на виробництво паливної тріски.

Враховуючи те, що території України відзначаються неоднорідністю за лісистістю та запасами деревини, спостерігається значний варіаційний розмах в обсягах утворення відходів у регіонах України. У 2021 році найбільші обсяги утворення відходів були характерні для лісозабезпечених регіонів і регіонів, де в породній структурі домінували цінні тверді породи. Найбільші обсяги деревних відходів у секторі державних лісових підприємств у 2021 році утворилися у Волинській (182,0 тис. куб. м), Житомирській (566,7 тис. куб. м), Закарпатській (198,4 тис. куб. м), Івано-Франківській (194,2 тис. куб. м), Київській (308,3 тис. куб. м), Львівській (119,2 тис. куб. м), Рівненській (142,0 тис. куб. м), Сумській (194,5 тис. куб. м), Черкаській (112,0 тис. куб. м) і Чернігівській (219,4 тис. куб. м) областях (додаток Л, рис. Л.1). У розрізі регіонів спостерігаються великі розриви в рівнях використання утворення деревних відходів. Найвищими рівні використання утворених відходів у 2021 році

були у Вінницькій (25,2 %), Львівській (35,7 %), Рівненській (40,5 %), Сумській (31,2 %) і Хмельницькій (50,6 %) областях. Найвищі рівні використання деревних відходів спостерігалися в областях, де в структурі заготівлі домінували цінні тверді породи деревини, що автоматично підвищувало попит на відходи, які утворювалися під час її заготівлі та переробки.

Знаковою щодо формування сучасних систем поводження з відходами є Волинська область, яка належить до групи найбільш багатолісних регіонів України. У 2011–2018 роках підприємства Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства (ВОУЛМГ) загалом ритмічно нарощували обсяги заготівлі деревини, а у 2019–2021 роках у динаміці цього показника спостерігався низхідний тренд. Зокрема, у 2011 році підприємствами ВОУЛМГ було заготовлено 758,2 тис. куб. м, у 2012 році – 767,9 тис. куб. м, у 2013 році – 815 тис. куб. м, у 2014 році – 1015,8 тис. куб. м, у 2017 році – 1271,6 тис. куб. м, у 2018 році – 1410,6 тис. куб. м, у 2020 році – 1120,1 тис. куб. м, у 2021 році – 939 тис. куб. м. Загалом у 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, обсяги заготівлі деревини від усіх видів рубок збільшилися на 180,8 тис. куб. м. Аналогічні тенденції спостерігалися також у динаміці деревини, яка була направлена підприємствами ВОУЛМГ на переробку. Так, у 2021 році підприємствами ВОУЛМГ було перероблено на 108,5 тис. куб. м. деревини більше, ніж у 2011 році. Корелює з динамікою заготівлі та переробки деревини динаміка відповідно утворення лісосічних відходів та відходів деревообробки.

У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ утворилося 4,2 тис. куб. м лісосічних відходів, у 2012 році – 6,5 тис. куб. м, у 2013 році – 15,2 тис. куб. м, у 2014 році – 17,0 тис. куб. м, у 2015 році – 23,3 тис. куб. м, у 2016 році – 33,0 тис. куб. м, у 2017 році – 38,2 тис. куб. м, у 2018 році – 42,4 тис. куб. м, у 2019 році – 36,9 тис. куб. м, у 2020 році – 33,6 тис. куб. м, у 2021 році – 28,2 тис. куб. м. У динаміці утворення лісосічних відходів на

підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2018 році (42,4 тис. куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, обсяги утворення лісосічних відходів на підприємствах ВОУЛМГ збільшилися на 24,0 тис. куб. м. (додаток Л, рис. Л.2).

У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ утворилося 59,8 тис. куб. м відходів деревообробки, у 2012 році – 86,2 тис. куб. м, у 2013 році – 108,7 тис. куб. м, у 2014 році – 100,8 тис. куб. м, у 2015 році – 122,4 тис. куб. м, у 2016 році – 146,9 тис. куб. м, у 2017 році – 177,5 тис. куб. м, у 2018 році – 213,3 тис. куб. м, у 2019 році – 195,4 тис. куб. м, у 2020 році – 159,4 тис. куб. м, у 2021 році – 134,2 тис. куб. м. У динаміці утворення відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2018 році (213,3 тис. куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, обсяги утворення відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ збільшилися на 74,4 тис. куб. м. Загалом тенденції утворення лісосічних відходів і відходів деревообробки збігаються, оскільки утворення цих видів відходів залежить безпосередньо від обсягів заготівлі деревини.

Для детермінації чинників, які вирішальною мірою впливають на результативність використання деревних відходів у продуктивному господарському обігу, варто скористатися елементами множинного лінійного регресійного моделювання, яке дозволяє аналізувати та прогнозувати залежності між однією залежною змінною та кількома незалежними змінними і більш точно моделювати складні взаємозв'язки. Враховуючи те, що у 2011–2021 роках на підприємствах ВОУЛМГ питома вага відходів деревообробки складала 82,6–93,5 %, тому за результируючий показник (відклик) ефективності поводження з деревними відходами візьмемо відсоток використання утворених відходів деревообробки (y). Тобто 82,6–93,5 % відходів утворюється на переробних підрозділах лісгоспів (звужений ареал розміщення, що спрощує транспортування), а не в місцях здійснення рубок (розширений ареал розміщення, зокрема і у важкодоступних місцях).

Функція регресії $F(x)$ описує залежність середнього значення результативного відклику (y) від заданих значень предикторів (x). Загальний вигляд лінійної множинної регресійної моделі з трьома предикторами можна записати у вигляді:

$$y = b_0 + b_1 * x_1 + b_2 * x_2 + \dots + b_n * x_n + c, \quad (5.1)$$

де $x_1, x_2, \dots, x_n$ – відповідні фактори;

c – випадкова величина.

Взаємозв'язок між результуючим показником (відкликом) і факторами (предикторами) було встановлено на основі використання елементів регресійного аналізу (додаток Л, табл. Л.1). На основі кореляційного аналізу було відібрано предиктори (направлено деревини на переробку, рентабельність усієї діяльності та обсяг утворення відходів деревообробки), які мають найвищу тісноту зв'язку з відкликом (відсоток використання утворених відходів деревообробки) (додаток Л, табл. Л.2). Вибірка представлена за 2011–2021 роки по підприємствах ВОУЛМГ.

Для точного описання рівняння регресії було проведено апроксимацію значень для функції $F(x)$ на основі вихідних статистичних даних. Проводився розрахунок математичної моделі, в основі якої закладена економічна залежність відсотка використання утворених відходів деревообробки від зміни обсягу направленої деревини на переробку, рентабельності усієї діяльності та обсягу утворення відходів деревообробки.

Предиктори та результуючий показник лінійної множинної регресійної моделі такі:

y – відсоток використання утворених відходів деревообробки, %;

b_0 – перетин з віссю ординат;

b_1, b_2, b_3, b_4 – вагові коефіцієнти відповідних факторів;

x_1 – направлено на переробку деревини, тис. куб. м;

x_2 – рентабельність усієї діяльності, %;

x_3 – обсяг утворення відходів деревообробки, тис. куб. м.

Провівши математичну обробку даних за допомогою методу найменших квадратів отримали регресійну статистику:

коефіцієнт множинної регресії $R = 0,811$;

R -квадрат (коефіцієнт детермінації) $= 0,658$;

скоректований R -квадрат $= 0,511$;

F (критерій Фішера) $= 4,480$;

значимість $F = 0,0468$;

кількість спостережень – 11.

З приведених результатів (коефіцієнта детермінації) та порівняння фактичних даних спостережень з розрахованими за допомогою детермінованої моделі, що показано на рис. 5.3, слідує, що залежність між відкликом і предикторами середня ($0,4 < R\text{-квадрат} < 0,7$) і відповідно лінійну множинну регресійну модель можна використовувати для аналізу впливу кожного окремо взятого фактора за допомогою значення коефіцієнта R -значимості.

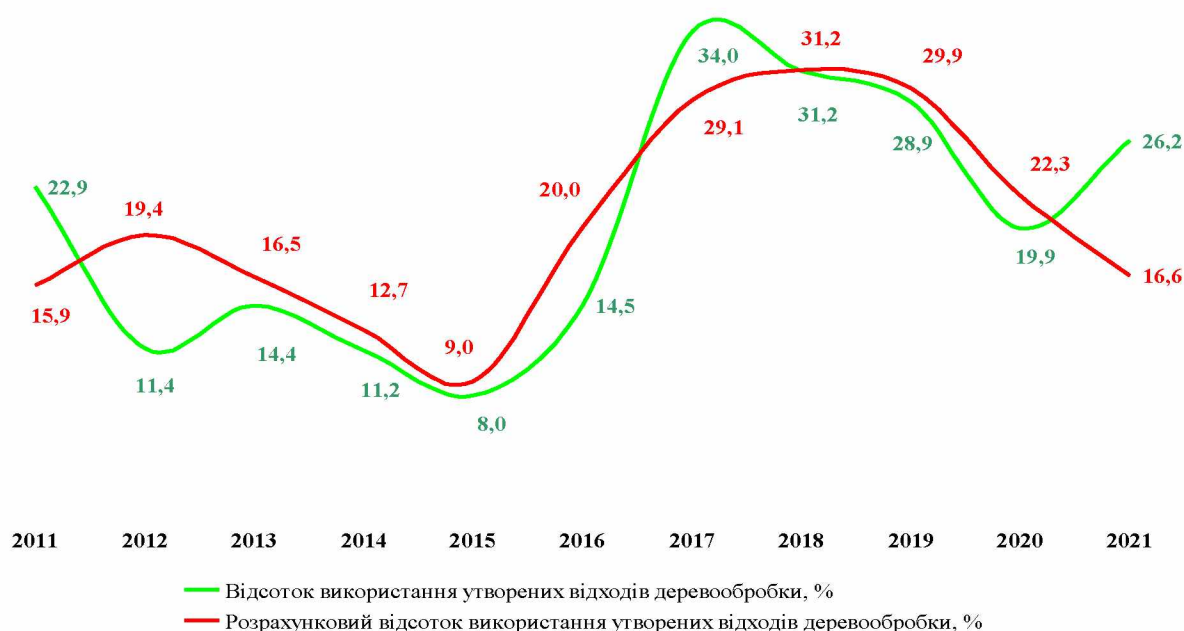

Рис. 5.3. Фактичні та розраховані за допомогою моделі (5.1) значення відсотка використання утворених відходів деревообробки у 2011–2021 роках, %*

Примітка. *Розраховано автором на основі даних ДАЛРУ

Аналіз значимості показує вплив предиктора на відклик за фіксованого рівня інших предикторів (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Регресійні характеристики окремих предикторів, які здійснюють найбільш детермінуючий вплив на відсоток використання утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ у 2011–2021 роках*

Показники	Вагові коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
Y-перетин	5,547	9,876	0,562	0,592
Направлено на переробку, тис. куб. м	0,095	0,121	0,782	0,460
Рентабельність усієї діяльності, %	-1,108	0,597	-1,856	0,106
Обсяг утворення відходів деревообробки, тис. куб. м	-0,057	0,211	-0,272	0,794

Примітка. *Розраховано автором на основі даних ВОУЛМГ

Це дозволяє провести ранжування впливу факторів на залежну змінну в такому порядку зростання: обсяг направленої на переробку деревини, рентабельність усієї діяльності та обсяг утворення відходів деревообробки.

Враховуючи дані табл. 5.1, можна записати лінійну множинну регресійну модель (5.1) в детермінованому вигляді:

$$y = 5,547 + 0,095 * x_1 - 1,108 * x_2 - 0,057 * x_3. \quad (5.2)$$

З огляду на регресійну лінійну множинну залежність доцільно розрахувати коефіцієнти еластичності для кількісної характеристики впливу кожного фактора на результуючий показник (табл. 5.2).

Значення у відсотках зростання рівня використання утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ*

Зростання окремого фактора на 1 %	Направлено на переробку, тис. куб. м	Відповідний результат зростання/зменшення відсотка використання утворених відходів деревообробки, %	1,53
	Рентабельність усієї діяльності, %		-1,90
	Обсяг утворення відходів деревообробки, тис. куб. м		-0,06

Примітка. *Розраховано автором на основі даних ВОУЛМГ

Побудова моделі дала змогу виявити кількісну характеристику впливу найбільш детермінуючих факторів на результуючий показник (відсоток використання утворених відходів деревообробки):

1) Зростання обсягів направленої на переробку деревини на 1 % приводить до підвищення рівня використання відходів деревообробки на 1,53 % (тобто в процесі переробки деревини утворюються відходи деревообробки підвищеної ліквідності, які завжди використовуються. Більше перероблено цінної деревини – більше таких відходів).

2) Зростання рівня рентабельності всієї діяльності загалом по ВОУЛМГ на 1 % зумовлює зниження рівня використання відходів деревообробки на 1,9 % (це означає, що чим менше на базі лісгоспів деревообробки і відповідно утворення відходів деревообробки, тим вищий рівень рентабельності, а також підтверджує гіпотезу про те, що постійні лісокористувачі мають спеціалізуватися суто на веденні лісового господарства).

3) Зростання обсягів утворення відходів деревообробки на 1 % призводить до зниження рівня використання відходів деревообробки на 0,06% (тобто техніко-технологічна база лісгоспів навіть за умови збільшення маси відходів деревообробки не може збільшити відсоток їх використання, а навпаки, зменшує його. А зменшує тому, що внаслідок введення додаткових

потужностей для переробки деревини, яке вимагає залучення додаткових оборотних коштів і додаткового фінансування основного капіталу, згортаються можливості розвивати індустрію поводження з деревними відходами).

З огляду на приведені вище та матеріали лісовпорядкування можна прогнозувати обсяги заготівлі деревини і, відповідно, обсяги лісосічних відходів, що утворюватимуться у лісових господарствах (філіях ДП «Ліси України») Волинської області. Прогноз відходів деревообробки залежить від рівня використання потужностей для переробки деревини. Потенціал нарощення виробництва паливних деревних продуктів з відходів деревообробки в лісовому секторі Волинської області є значним, оскільки цей регіон завжди відзначався високим рівнем завантаженості переробних підрозділів лісових господарств, а також значними потужностями в секторі деревообробних виробництв. Загалом, знаючи прогнозовані значення утворення деревних відходів у Волинській області, можна програмувати регіональну стратегію поводження з таким видом відходів у контексті диверсифікації енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств.

Принципового значення при цьому набуває формування фінансово-економічного механізму поводження з відходами на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях, щоб забезпечити належний рівень фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови матеріально-технічної бази утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва та виробництва на цій основі різноманітних видів твердого біологічного палива.

На загальнонаціональному рівні необхідно інституціоналізувати форми, методи та інструменти прямої і непрямой бюджетної підтримки постійних лісокористувачів, які реалізують проєкти збору, сортування, транспортування та утилізації лісосічних відходів і виробництва на цій основі твердого біологічного палива. Пряма бюджетна допомога надається

постійним лісокористувачам, які утилізують лісосічні відходи, для виробництва паливної тріски та готових паливних продуктів для задоволення енергетичних потреб об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема забезпечення енергетичних потреб соціально вразливих і постраждалих внаслідок воєнних дій громадян. Непряма бюджетна підтримка у формі пільгового оподаткування та компенсації частини відсотків комерційним банкам, що кредитують біоенергетичні проєкти в лісовому секторі, надається постійним лісокористувачам для підвищення їх заінтересованості в збільшенні масштабів і підвищенні результативності утилізації залишків деревини на лісосіках, а також зменшенні кількості деревини, що спалюється чи перевозиться на звалища.

На регіональному (обласному) рівні доцільним є розроблення Регіональної програми поводження з деревними відходами, яка забезпечить узгодження пріоритетів корисного використання лісосічних відходів і відходів деревообробки з джерелами фінансово-інвестиційного забезпечення (кошти обласних бюджетів; грантові кошти, зокрема ті, які надходитимуть в Україну в повоєнний період для модернізації поствоєнної економіки; кошти, акумульовані внаслідок реалізації угод державно-приватного партнерства; власні кошти постійних лісокористувачів; кошти глобальних екологічних фондів та урядів іноземних держав), що дасть змогу профінансувати критично необхідні заходи стосовно формування господарської інфраструктури з утилізації деревних відходів.

На місцевому рівні (рівень територіальної громади) фінансово-економічний механізм поводження з відходами реалізовуватиметься через кластерні стратегії. Тобто органи місцевого самоврядування та постійні лісокористувачі формують кластерні утворення, призначенням яких є налагодження заготівлі, сортування, транспортування та утилізація деревних відходів, а також розбудова матеріально-технічної бази виробництва на основі перероблення цих відходів на різноманітні види біологічного палива. Учасниками таких кластерів також виступатимуть суб'єкти приватного

підприємництва, які спеціалізуватимуться на реалізації проєктів лісової біоекономіки. Ці підприємницькі структури отримуватимуть для переробки лісосічні відходи від постійних лісокористувачів згідно із законодавством стосовно врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів. Учасниками названих кластерів мають бути і суб'єкти деревообробного підприємництва, діяльність яких призводить до утворення кускових відходів, тирси та стружки. У межах кластеру органи місцевого самоврядування забезпечать виробництво твердого біологічного палива на основі перероблення деревних відходів як для задоволення потреб комунальних служб і об'єктів соціальної інфраструктури, так і певних категорій домогосподарств.

Аналіз основних тенденцій утворення лісосічних відходів і відходів деревообробки в державних лісових господарствах Волинської області у 2011–2021 роках свідчить про наявність прямої кореляції між обсягами заготівлі деревини і її переробки та обсягом утворених деревних відходів. Наявність такої кореляції дає змогу прогнозувати обсяг деревних відходів на середньострокову та довгострокову перспективу, враховуючи матеріали лісовпорядкування та наявних потужностей переробних підрозділів лісових господарств і приватних суб'єктів деревообробного виробництва. Такого роду прогнози виступають відправним пунктом у визначенні загальної потреби у фінансових ресурсах і диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури для утилізації вторинної деревної сировини. Дослідження показали, що в умовах викликів воєнного часу та поглиблення децентралізації влади виникає необхідність формування фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях.

Водночас розбудова інфраструктури поводження з відходами, яка передбачає зведення сучасних виробничо-технічних комплексів сортування та переробки малоцінної та некондиційної лісосировини, впровадження передових технологій вилучення ресурсної цінності лісосічних відходів,

відходів деревообробки та вживаної деревини, використання екологічно-безпечних зв'язуючих компонентів при виробництві паливних деревних продуктів та будівельних дерев'яних матеріалів і конструкцій, потребує диверсифікації джерел і методів фінансово-інвестиційного забезпечення введення в дію інфраструктурних ланок вторинного ресурсокористування та ресурсозбереження у всіх фазах лісопродуктового ланцюга.

Сучасний концепт формування системи фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури поводження з деревними відходами має передбачати урізноманітнення форм, джерел, методів та інструментів фінансування капітальних інвестицій, а також регуляторів бюджетно-податкового, грошово-кредитного та майнового впливу на поведінку постійних лісокористувачів і суб'єктів деревообробного підприємництва щодо стимулювання максимального рівня утилізації ресурсної цінності лісосічних відходів та відходів лісопиляння і поглибленої переробки деревини [54]. Інституціоналізація такої системи фінансово-інвестиційного забезпечення вторинного ресурсокористування та ресурсозбереження в лісовому секторі національного господарства дасть змогу доповнити власні кошти постійних лісокористувачів і суб'єктів деревообробного підприємництва коштами публічних бюджетів, а також іноземними інвестиціями та коштами, акумульованими в межах угод публічно-приватного партнерства [54].

З огляду на виклики зміцнення енергетичної самодостатності регіонів і територіальних громад базового рівня в умовах повномасштабного вторгнення на територію України російських загарбників та тимчасової окупації частини території, розбудова інфраструктури поводження з відходами має бути насамперед зорієнтована на максимізацію виробництва різноманітних видів біологічного палива (пелети, брикети), а також на генерацію теплової та електричної енергії. Доцільно розглядати декілька сценаріїв розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами в енергетичних цілях.

5.2. Фінансово-інвестиційне забезпечення сфери поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу

Тривалий період проблема поводження з деревними відходами не отримувала свого вирішення через другорядність проблем комплексного використання лісоресурсного потенціалу серед пріоритетів національної та регіональної лісової політики. Однак, внаслідок збройного вторгнення на територію України країни-агресора глобального масштабу проблема поводження з деревними відходами почала розглядатися в принципово іншій площині, а саме в площині нарощення ресурсної бази виробництва твердого біологічного палива. З огляду на це розбудова індустрії лісової біоенергетики виступає важливою складовою модернізації виробництва енергії з відновних джерел і вагомою складовою структурної перебудови лісового сектору національного господарства.

Водночас основною проблемою підвищення ефективності утилізації деревних відходів і виробництва на цій основі паливних деревних продуктів є надмірна звуженість джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови лісової біоенергетики через відсутність набору інструментів прямого та непрямого фінансового стимулювання залучення матеріально-речової цінності вторинної та малокондиційної деревини у відтворювальний процес як на національному рівні, так і на регіональному рівні. Власні кошти суб'єктів лісогосподарського підприємництва мають доповнюватися приватними інвестиціями через імплементацію інституціональних форм партнерських відносин між державою (територіальною громадою) та суб'єктами підприємницької діяльності, а також через підвищення привабливості проєктів розбудови лісової біоенергетики для інвестиційних компаній і суб'єктів енергетичного сектору.

Саме підвищення концентрації рівня інвестиційного потенціалу внаслідок корпоратизації лісового сектору та перегляду державної політики в галузі диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб

господарського комплексу та сектору домогосподарств дасть змогу забезпечити розбудову інфраструктури збирання та перероблення деревних відходів.

У наукових працях, авторських колонках та аналітичних звітах Ю.Болоховця, Т. Бондаренка, Р. Василюшина, Г. Гелетуки, Ю. Дебринюка, А. Загвойської, А. Карпука, В. Климович, П. Лакиди, Л. Максимів, Ю. Максимів, Ю. Масікевича, Т. Миклуша, П. Неміш, Н. Попадинця, П. Пуцентейла, М. Свинтуха, В. Сторожука, М. Тренчанського, М. Шестака та інших [11; 13; 22; 33; 60; 110; 121; 163; 167; 168; 186; 195; 215; 236; 263; 296–299] розглядаються виробничо-технічні й організаційно-економічні аспекти утворення лісосічних відходів і відходів деревообробки, аналізується сучасний стан використання деревних відходів у секторі державних лісових господарств, сформовано теоретико-методологічні підходи до оцінки енергетичного потенціалу деревної біомаси, здійснено еколого-економічний вимір використання енергетичного потенціалу деревини, розроблено методичні підходи до аналізу забезпеченості деревними відходами виробництв твердого біопалива, порівнюючи український і передовий іноземний досвід використання деревної біомаси для енергетичних потреб. Водночас у зародковому стані перебувають дослідження, які стосуються диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури збирання та перероблення деревних відходів, а це не дозволяє розробити дорожню карту нарощення інвестиційних впливів в індустрію виробництва паливних деревних продуктів.

Певний теоретичний інтерес до формування системи фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з деревними відходами становлять авторські підходи П. Гаврилова, О. Ігнатенка та В. Мороза стосовно удосконалення економічного механізму регулювання процесів ресурсозбереження на рівні регіонів і методології фінансово-економічної оцінки муніципальних проєктів використання біомаси за бюджетної підтримки [33; 110].

В умовах воєнного часу проблема фінансово-інвестиційного забезпечення сфери поводження з деревними відходами має розглядатися в контексті використання деревної біомаси для енергетичних потреб загалом, оскільки нарощення обсягів виробництва енергії з відновних джерел – важливий фактор зміцнення енергетичної самодостатності країни. Деревна біомаса, на думку Т. Бондаренко та М. Тренчанського, – це економічно, енергетично та екологічно ефективне біопаливо зі значним потенціалом використання у виробництві теплової та електричної енергії. Запровадження біоенергетичних проєктів у межах глобальної кліматичної угоди дає змогу зменшити викиди парникових газів. Деревна біомаса для енергетичного використання складається із сировини, що не потрапляє в основну продукцію: дров, лісосічних відходів і відходів деревообробної промисловості. Також це може бути деревина з пошкоджених стихією чи біологічно порушених лісів. Наразі деревну біомасу в Україні застосовують зазвичай для виробництва тепла спалюванням у традиційних пічках – близько 74 % загального обсягу [13].

В умовах воєнного часу набула актуальності проблема організації збору та перероблення лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва, що дозволить підвищити комплексність використання некондиційної та малоліквідної деревини, а також сформувати біоенергетичний сегмент у лісовому секторі національного господарства. Нарощення обсягів виробництва паливних деревних продуктів на основі утилізації деревних відходів зменшить мотивацію лісокористувачів, а особливо місцевого населення в заготівлі деревини для паливних потреб, а це вагомий чинник забезпечення збалансованого та невиснажливого ведення лісового господарства.

На думку Ю. Масікевича та інших вчених НТУ «ХПІ», за умови збереження домінуючого в останні десятиліття підходу до використання деревних ресурсів цьому виду природних ресурсів загрожує перехід до категорії «вичерпних невідновних». Покращити ситуацію можна частково за

допомогою більш ефективного використання лісової сировини як енергетичного ресурсу. Ідеться передусім про утилізацію відходів із деревини для отримання тепла, що значно скорочує витрати на закупівлю енергоносіїв і дозволяє вирішити важливу екологічну проблему переробки відходів підприємств лісового господарства (первинних лісових відходів) та деревообробної промисловості (вторинних лісових відходів) [186]. Сучасна практика спалювання лісосічних відходів у місцях здійснення рубок має бути усунута як через необхідність нарощення ресурсної бази виробництва паливних деревних продуктів, так і через необхідність зниження викидів парникових газів у атмосферне повітря. Водночас розосередженість лісосічних відходів на значних площах лісових земель вимагає формування інфраструктури збору такого роду відходів, щоб забезпечити прийнятний рівень концентрації малоліквідної та некондиційної лісосировини для налагодження виробництва паливної тріски – напівфабрикату для виробництва паливних деревних продуктів.

Лакида П., Г. Гелетуха та Р. Васишин проблему створення повноцінного ринку лісового біопалива пов'язують із тим, що економічні реалії і, зокрема, вплив світової фінансової кризи не створюють сприятливих умов для збільшення масштабів використання вторинних лісових відходів як біопалива. В Україні на сьогодні відсутні великі деревообробні підприємства, де могли б накопичуватися значні обсяги відходів деревопереробки. Водночас витрати на логістику через співпрацю з численними середніми і малими підприємствами занадто високі і зменшують потенційну рентабельність виробництва деревного твердого біопалива. В Україні працюють лише кілька деревообробних підприємств, здатних обробляти 25 тис. куб. м деревини на рік і більше [163].

Враховуючи те, що основною складовою деревних відходів є відходи деревообробки, саме створення сучасних із великою потужністю деревообробних виробництв, які функціонуватимуть за каскадним принципом, дасть змогу сформувати високий рівень концентрації деревних

відходів, що сприятиме підвищенню привабливості лісової біоенергетики для потенційних інвесторів. У багатолісних районах підвищення концентрації деревообробного виробництва має супроводжуватися розбудовою інфраструктури збирання та перероблення лісосічних відходів, що дасть змогу забезпечити ресурсну базу для формування сучасної лісової біоенергетики. Два етапи лісової реформи (об'єднання лігоспів у 2021 році, корпоратизація лісового сектору у 2022 році) сформуvalи передумови для підвищення рівня концентрації лісосічних відходів і відходів деревообробки, що підвищує привабливість біоенергетичного бізнесу для потенційних інвесторів у багатолісних районах.

Сприятливим фактором для диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови української інфраструктури збирання та перероблення деревних відходів є те, що біоенергетика є світовим трендом, а це додатковий чинник підвищення інвестиційної привабливості цього виду енергетичного бізнесу. За інформацією В. Сторожука, сумарно 58 % зрубаної в ЄС деревної біомаси використовується лісовою промисловістю ЄС, що становить близько 7 % валового внутрішнього продукту ЄС та сприяє створенню близько 3,5 млн робочих місць і робить внесок у досягнення індустріальної політики ЄС. Решта 42 % використовуються для виробництва енергії, що складає близько 5 % загального споживання енергії ЄС. Деревна лісова біомаса разом із недеревними продуктами, що становлять ринковий інтерес, забезпечує можливості для створення робочих місць і диверсифікації доходів у низьковуглецевій, зеленій економіці [263].

Водночас потенціал лісової біоенергетики в Україні використовується надто повільно, тому що протягом тривалого періоду держава не застосовувала навіть критично необхідного набору методів та інструментів прямої і непрямой фінансової підтримки проєктів розбудови індустрії утилізації деревних відходів і виробництва на цій основі паливних деревних продуктів. У такому контексті доцільним є використання передового

європейського досвіду фінансування проєктів розвитку лісової біоенергетики.

Отримання енергії з біомаси (деревних і сільськогосподарських відходів, соломи, гною, органічної частини твердих побутових відходів) є однією з галузей, на думку П. Неміш, які найбільш динамічно розвиваються у світі. Цьому сприяють її властивості, як-от великий енергетичний потенціал і відновлюваний характер. Власне вагомою перевагою біомаси як енергетичного ресурсу є те, що її ресурси поновлюються щороку і практично постійно. Біомаса сільського та лісового господарства – доступне місцеве паливо, що може використовуватися в системах опалення житлових, виробничих, адміністративних будинків, в об'єктах соціальної інфраструктури, що розташовані в сільській місцевості [215].

Саме розбудова інфраструктури збирання та перероблення деревних відходів дасть змогу радикально перебудувати систему енергетичного забезпечення потреб сільських територіальних громад багатолісних районів і значно зменшити потребу у викопних вуглеводнях. Також розбудова лісової біоенергетики є важливим чинником структурної перебудови сільської економіки, зокрема підвищення вагомості несільськогосподарських видів діяльності. Низький рівень концентрації інвестиційного потенціалу в сільській місцевості вимагає розроблення інструментарію диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури збору та перероблення деревних відходів як у секторі лісових господарств, так і в муніципальному секторі.

У такому контексті репрезентативною є Волинська область, де лісове господарство виступає однією з основних структуроутворюючих ланок регіонального господарського комплексу і діяльність лісових господарств супроводжується утворенням значного обсягу лісосічних відходів і відходів деревообробки. Зокрема, у 2011–2021 роках у структурі утворення деревних відходів на підприємствах Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства (ВОУЛМГ) питома вага відходів деревообробки

коливалася в інтервалі 80–90 %, а лісосічних відходів – у діапазоні 10–20 %. Тому найбільший інтерес щодо нарощення потенціалу лісової біоенергетики у Волинській області становлять відходи деревообробних виробництв.

Сектор лісових господарств Волині завжди відзначався вищими, порівняно з іншими багатолісними регіонами, потужностями переробних підрозділів. Обсяг утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ у 2011–2021 роках коливався в інтервалі 59807–213250 куб. м. Більше половини відходів деревообробки підприємствами ВОУЛМГ у 2011–2021 роках продавалося (обсяг продажу коливався в діапазоні 44669–144899 куб. м). У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ обсяг продажів відходів деревообробки становив 44669 куб. м, у 2012 році – 72039 куб. м, у 2013 році – 91188 куб. м, у 2014 році – 89935 куб. м, у 2015 році – 109316 куб. м, у 2016 році – 125738 куб. м, у 2017 році – 117339 куб. м, у 2018 році – 144899 куб. м, у 2019 році – 138273 куб. м, у 2020 році – 128253 куб. м, у 2021 році – 101071 куб. м.

У динаміці обсягу продажів відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2018 році (144899 куб. м). Це пов'язано з тим, що у 2018 році, порівнюючи з іншими роками, обсяг переробленої деревини був вищим, ніж в інші роки аналізованого періоду (423100 куб. м). У 2021 році, якщо порівняти з 2011 роком, обсяги продажів відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ загалом збільшилися на 56402 куб. м (додаток Л, рис. Л.3). Основною причиною такої ситуації є збільшення обсягів переробки деревини. Зокрема, у 2011 році на переробку було направлено 159200 куб. м деревини, а у 2021 році – 267700 куб. м.

У 2011 році відсоток продажів утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ становив 74,7 %, у 2012 році – 83,6 %, у 2013 році – 83,9 %, у 2014 році – 89,2 %, у 2015 році – 89,3 %, у 2016 році – 85,6 %, у 2017 році – 66,1 %, у 2018 році – 67,9 %, у 2019 році – 70,8 %, у 2020 році – 80,4 %, у 2021 році – 75,3 %. Найвище значення відсотка продажів утворених

відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ у 2011–2021 роках спостерігалось у 2015 році (89,3 %). У 2021 році, якщо порівняти з 2011 роком, відсоток продажів утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ зріс на 0,6 %.

Прикметними рисами у 2011–2021 роках відзначається структура продажів відходів деревообробки. У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ у структурі продажів відходів деревообробки на підприємства припадало 52 %, у 2012 році – 66 %, у 2013 році – 68 %, у 2014 році – 78 %, у 2015 році – 73 %, у 2016 році – 81 %, у 2017 році – 79 %, у 2018 році – 87 %, у 2019 році – 87 %, у 2020 році – 83 %, у 2021 році – 87 %. У динаміці питомої ваги продажу відходів підприємствам за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2018, 2019 та 2021 роках (87 %). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, питома вага продажів деревних відходів підприємствам зросла на 35 % (додаток Л, рис. Л.4). Така динаміка питомої ваги підприємств у сукупному продажі відходів деревообробки підприємствами ВОУЛМГ пояснюється тим, що останніми роками збільшилися потужності переробних підприємств регіону, які виробляють широку номенклатуру продукції.

У зв'язку зі зростанням питомої ваги підприємств у структурі продажу відходів деревообробки відповідно зменшилася питома вага населення. У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ у структурі продажів відходів деревообробки на населення припадало 48 %, у 2012 році – 36 %, у 2013 році – 32 %, у 2014 році – 22 %, у 2015 році – 27 %, у 2016 році – 19 %, у 2017 році – 21 %, у 2018 році – 13 %, у 2019 році – 13 %, у 2020 році – 17 %, у 2021 році – 13 %. У динаміці питомої ваги продажів населенню відходів деревообробки за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2011 році (48 %). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, питома вага продажів населенню відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ зменшилася на 31 %.

Обсяг використаних відходів безпосередньо підприємствами ВОУЛМГ у 2011–2021 роках коливався в інтервалі 9748–66554 куб. м. У 2011 році на

підприємствах ВОУЛМГ питома вага використання відходів деревообробки на паливо становила 100 %, у 2012 році – 90 %, у 2013 році – 86 %, у 2014 році – 87 %, у 2015 році – 79 %, у 2016 році – 71 %, у 2017 році – 50 %, у 2018 році – 32 %, у 2019 році – 24 %, у 2020 році – 12 %, у 2021 році – 9 %. У динаміці питомої ваги використання відходів деревообробки на паливо за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2011 році (100 %). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, питома вага використання відходів деревообробки на паливо на підприємствах ВОУЛМГ знизилася на 91 % (додаток Л, рис. Л.5).

У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ у структурі використання відходів деревообробки на виробництво продукції припадало 0 %, у 2012 році – 10 %, у 2013 році – 14 %, у 2014 році – 13 %, у 2015 році – 21 %, у 2016 році – 29 %, у 2017 році – 50 %, у 2018 році – 68 %, у 2019 році – 76 %, у 2020 році – 88 %, у 2021 році – 91 %. У динаміці питомої ваги використання відходів деревообробки на виробництво продукції за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2021 році (91 %). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, питома вага використання відходів деревообробки на виробництво продукції у загальній структурі використання цього виду відходів зростає на 91 %.

Тобто фактично за останні роки лісові господарства перейшли від механічного використання відходів деревообробки на паливо до використання цього виду деревних відходів на виробництво продукції. Це свідчить про підвищення рівня комплексності використання відходів деревообробки, що відповідним чином відобразилося на показниках економічної ефективності виробничо-господарської діяльності.

Враховуючи приведені вище, можна дійти до висновку, що Волинська область має значний потенціал виробництва паливних деревних продуктів на основі утилізації відходів деревообробки. Також складовою цього потенціалу є відходи деревообробки, які утворюються в секторі великих і малих деревообробних виробництв. Водночас каталізатором налагодження

виробництва паливних деревних продуктів стане будівництво мережі міні-ТЕЦ як необхідної умови розосередженості об'єктів енергетичної інфраструктури, що є дуже вагомим чинником енергетичної безпеки в умовах збройної агресії країни-терориста глобального масштабу.

Отже, доцільність диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств потребує введення в експлуатацію міні-ТЕЦ, які функціонуватимуть на деревному паливі. Резерви нарощення виробництва деревного палива є значними з огляду на великі обсяги лісосічних відходів і відходів деревообробки, що утворюються на місцях здійснення рубок і на підприємствах переробки деревини. Тобто лісосічні відходи та відходи деревообробного виробництва виступають ресурсною базою виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива, яке використовуватиметься як паливо в роботі міні-ТЕЦ. Водночас налагодження сучасних виробництв біологічного палива на основі утилізації деревних відходів потребує розбудови інфраструктури зі збирання та перероблення такого виду відходів. Для вирішення цього завдання потрібні капітальні інвестиції, фінансування яких може відбуватися за декількома сценаріями (рис. 5.4).

Перший сценарій: розбудова інфраструктури зі збирання та переробленню деревних відходів здійснюється коштом лісових господарств (централізовані асигнування ДП «Ліси України», капітальні інвестиції філій ДП «Ліси України»). Такий сценарій реалізовуватиметься в найбільш багатолісних районах, де значних масштабах проводяться рубки головного користування та рубки, пов'язані з веденням лісового господарства, і де також спостерігається висока концентрація деревообробних виробництв. Тобто наявність значних обсягів лісосічних відходів і відходів деревообробки створює можливість для беззбиткового виробництва твердих паливних продуктів, необхідних для потреб міні-ТЕЦ.

Рис. 5.4. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інфраструктури по збиранню та переробленню деревних відходів

Примітка. Побудовано автором

Для реалізації цього сценарію сформувалися сприятливі інвестиційні умови, оскільки у 2021 році Кабінет Міністрів України зменшив відрахування частини чистого прибутку державних лісових господарств із 80 % до 50 %. Як наслідок, у лісгоспів нарешті з'явилися кошти на закупівлю та модернізацію техніки та обладнання [11].

Другий сценарій: розбудову інфраструктури зі збирання та перероблення деревних відходів здійснює енергогенеруюча компанія. Головним елементом такої інфраструктури є налагодження збирання деревних відходів у лісових господарствах і суб'єктах деревообробного підприємництва на основі формування розгалуженої мережі пунктів прийому. Основною складовою капітальних інвестицій при цьому виступає створення виробництв із подрібнення відходів (перетворення відходів у паливну тріску) та виробництв твердого біопалива.

Третій сценарій: інфраструктура зі збирання та перероблення деревних відходів формується на основі партнерства енергогенеруючих компаній і лісових господарств, тобто укладається угода публічно-приватного партнерства про спільну організацію збирання та перероблення деревних відходів, де державним (комунальним) партнером виступає філія ДП «Ліси України» (комунальне лісове господарство), а приватним – енергогенеруюча компанія. Лісові господарства займаються збором і сортування деревних відходів, а енергогенеруюча компанія здійснює транспортування та перероблення деревних відходів.

Четвертий сценарій: інфраструктуру зі збирання та перероблення деревних відходів формують органи місцевого самоврядування в територіальних громадах багатолісних районів для нарощення обсягів виробництва паливних деревних продуктів для задоволення потреб об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури в енергетичному забезпеченні. Отримання територіальними громадами значних площ самозаліснених сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених

пунктів формує додаткову ресурсну базу для заготівлі малоліквідної та некондиційної деревини для виробництва паливних деревних продуктів.

Перераховані сценарії розбудови інфраструктури зі збирання та перероблення деревних відходів мають охоплювати комплекс будівель, споруд, машин і механізмів для налагодження збирання, сортування, подрібнення відходів, а також для виробництва та реалізації паливних деревних продуктів.

Реалізація перерахованих сценаріїв розбудови інфраструктури зі збирання та перероблення деревних відходів потребує диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення. Основними джерелами виступають: власні кошти ДП «Ліси України», власні кошти комунальних лісових господарств, власні кошти енергогенеруючих компаній, акумульовані кошти на основі угод публічно-приватного партнерства, кредити, позики та гранти. В умовах воєнного стану, коли необхідність зміцнення енергетичної безпеки потребує диверсифікації джерел виробництва енергії, зокрема з відновних джерел, важливого значення набуває активізація діяльності з виробництва паливних деревних продуктів на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства (державно-приватного партнерства). Саме на основі укладання такого роду угод створюються умови для поєднання коштів державного сектору та приватних джерел фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури збору та перероблення деревних відходів.

Голян В. до переваг державно-приватного партнерства відносить: поєднання фінансових можливостей приватного партнера з комерційним потенціалом державних активів; ефективну перехідну форма між державною та іншими узаконеними формами власності; отримання значного соціального ефекту внаслідок консолідації зусиль владних структур, бізнесу та громадських організацій; подолання розривів у системі відносин «влада-бізнес-суспільство» через реалізацію важливих для територіальних утворень інвестиційних проєктів, створення сприятливих умов для здійснення

пілотних проєктів з апробації перспективних форм підприємницької діяльності [47].

Мішеніна Н., І. Ярова та Г. Мішеніна переконані, що в умовах інституціональних змін у напрямі децентралізації влади реформи місцевого самоврядування, які обумовлюють ефективну участь територіальних громад у здійсненні природогосподарської діяльності та перерозподілі природних ресурсів (об'єктів, комплексів), актуалізується розвиток механізмів державно-приватного партнерства. Державна (комунальна) власність на природні ресурси та дефіцит кошторисно-бюджетного фінансування природно-господарських та екологічно спрямованих інфраструктурних об'єктів визначають використання якомога більшої кількості існуючих форм ДПП і відповідних механізмів [207, с. 327].

Вагомою перевагою угод державно-приватного партнерства, яку визначив А. Карпук, є вагоме значення такого роду угод для сільської поселенської мережі. На села і селища припадає основне навантаження з реалізації багатьох проєктів соціального й екологічного значення в галузі лісового господарства. При цьому головна проблема, з якою стикається комунальна влада, полягає в нестачі фінансових ресурсів. Тому залучення приватного капіталу для реалізації лісгосподарських проєктів є однією з основних детермінант соціально-економічного піднесення сільських територій [120]. Останніми роками, коли фактично завершився процес об'єднання територіальних громад і сільські населені пункти увійшли в інституціональну «орбіту» міст, сформувалися додаткові фінансові можливості для реалізації лісгосподарських проєктів, оскільки збільшився попит на дерев'яну продукцію, екосистемні послуги лісу, зокрема на недеревну продукцію лісу. За таких умов виник додатковий ресурс і для створення державно-приватних партнерств у сфері лісгосподарювання, оскільки місцеве самоврядування отримало значно більше прав, повноважень і коштів для реалізації проєктів соціально-економічного піднесення територіальних громад.

Незважаючи на очевидну доцільність внесення до переліку об'єктів застосування угод державно-приватного партнерства лісогосподарських і лісоресурсних активів, в українському законодавстві, яке регулює партнерські угоди держави, територіальних громад і бізнесу, лісові активи до цих пір не є об'єктом партнерства постійних лісокористувачів та суб'єктів підприємницької діяльності. Не форсує цей процес і прискорення децентралізації влади, яка потребує розширення ресурсної бази розвитку муніципального господарства, зокрема і через більш комплексне використання лісоресурсного потенціалу, комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами.

При обґрунтуванні пріоритетів інституціоналізації угод державно-приватного партнерства у сфері лісогосподарювання з урахуванням глобальних лісоохоронних трендів і викликів децентралізації, заслуговує на увагу структуризація М. Шестаком чинників, що стримують імплементацію різноманітних форм державно-приватного партнерства у сферу лісовирощування, лісовідновлення, лісовідтворення, переробки та транспортування деревини. Згідно з його підходом, такими чинниками виступають: відсутність централізованого державного органу, який би відігравав роль координатора і диспетчера проєктів, що реалізуються на загальнодержавному і регіональному рівні; нечітке розмежування пріоритетів у пропорціях і взаємозв'язках державно-приватного і приватно-державного партнерств; відсутність необхідних повноважень щодо ведення господарської діяльності в державних відомствах [297].

Тобто зведення діяльності відомств, які регулюють конкретну сферу природно-ресурсних відносин, суто до контрольної функції звужує їх ініціативу, що негативно впливає на результативність використання природної сировини та несировинних корисностей у відтворювальному процесі. У свій час трансформація державних лісогосподарських об'єднань, які охоплювали державні лісогосподарські підприємства в межах адміністративної області, в обласні управління лісового та мисливського

господарства призвела до погіршення координації у виробничо-господарській діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва, що не дало змоги реалізувати комплекс лісогосподарських і лісоохоронних проєктів, які потребували значних інвестиційних впливів. Також гальмування процесів імплементації угод державно-приватного партнерства у галузі лісогосподарювання пов'язано з відсутністю єдиного державного органу, який реалізовував би державну політику у сфері партнерських відносин.

Серед перевірених світовою практикою форм і моделей державно-приватного партнерства А. Карпук надає перевагу кластерам, оскільки вони дозволяють консолідувати зусилля підприємницьких структур, фінансово-кредитних установ та органів місцевої влади щодо реалізації стратегічно важливих для регіону та територіальних громад інвестиційно-інноваційних проєктів. Лісові кластери є тією формою лісогосподарського підприємництва, яка дозволить реформувати систему економічних відносин у лісовому секторі і при цьому не порушити фундаментальні принципи лісокористування, які викладені у Лісовому кодексі України [120]. Кластерна форма лісогосподарювання також створює сприятливі інституціональні передумови для забезпечення державного та муніципального контролю за використанням лісогосподарських і лісоресурсних активів, що дозволяє уникати проявів виснажливого та розбалансованого використання лісоресурсного потенціалу, а також результативніше використовувати екосистемні послуги лісових біогеоценозів для розвитку рекреаційного лісокористування, сільського туризму та мисливського господарства. Кластерна форма лісогосподарювання також сприяє більш активному банківському кредитуванню проєктів на всіх ланках лісопродуктового ланцюга.

Про суттєві переваги кластерних утворень над іншими формами та моделями державно-приватного партнерства також говорить і О. Дячук, зазначаючи, що на відміну від концесійного та орендного режиму, в умовах

функціонування кластерного утворення суб'єкти державної і регіональної влади виступають не лише регуляторами фінансово-економічних розподільчих відносин між власниками та користувачами об'єктів природно-рекреаційного потенціалу, а й безпосередніми учасниками і координаторами виробництва та реалізації широкого набору рекреаційних продуктів [88]. Такий підхід є актуальним з огляду на те, що в нинішніх умовах господарювання у більшості лісозабезпечених регіонів компенсувати дефіцит стиглих деревостанів може розширене відтворення потенціалу рекреаційного лісокористування і кластер виступає оптимальною формою його організації, оскільки передбачає залучення фінансово-кредитних установ та інших підприємницьких структур.

На доцільності створення кластерних структур у сфері лісогосподарювання також наголошують В. Голян та С. Демидюк. Науковці переконані, що найбільш прийнятною формою ДПП у лісовому господарстві є лісовий кластер – нестатутне та добровільне об'єднання органів місцевої влади, регіональних підрозділів Держлісагентства України, лісогосподарських підприємств і фінансово-кредитних установ для реалізації важливих для регіону і лісової сфери проєктів (підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств, інституціональної та системної структуризації регіональних ринків лісопродукції, зміцнення позицій малих лісогосподарських підприємств) [53].

У такому контексті важливою інституціональною підвалиною налагодження партнерських відносин у сфері поводження з деревними відходами є те, що Державна стратегія управління лісами України до 2035 року передбачає розвиток державно-приватного партнерства, яке повинне бути спрямоване на: розширення видів діяльності, зокрема таких, як використання відходів лісозаготівлі, будівництво, облаштування та забезпечення функціонування споруд для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб і проведення науково-дослідних робіт; розширення форм партнерства з

можливістю переходу на довготривалі відносини та справедливий розподіл ризиків і доходів, створення лісових кластерів у регіонах високої лісистості; надання кваліфікаційної підтримки персоналу суб'єктів підприємницької діяльності [240].

Водночас задекларовані в Державній стратегії управління лісами України до 2035 року пріоритети розвитку державно-приватного партнерства мають отримати подальшу імплементацію в інших нормативно-правових актах, які стосуються інституціоналізації партнерських відносин, зокрема у сфері поводження з деревними відходами. Доцільність розширення форм публічно-приватного партнерства у сфері виробництва деревного біопалива підтверджують слова В. Сторожука про те, що в ЄС і надалі підтримується Лісова Технологічна Платформа та розвиваються нові ініціативи, як-от приватно-публічне партнерство, зокрема в секторі біоенергетики, що сприяє дослідженням та інноваціям для появи ресурсо- та енергоефективних продуктів і технологій [263]. Апробовані в ЄС форми публічно-приватного партнерства щодо розвитку лісової біоенергетики доцільно упроваджувати в Україні для поєднання коштів публічного сектору та приватних інвестицій для розбудови інфраструктури поводження з деревними відходами, щоб створити ресурсну базу диверсифікації енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств.

Зокрема, створення лісових кластерів як специфічної форми державно-приватного партнерства потребує внесення змін і доповнень до Закону України «Про державно-приватне партнерство» [97]. Так, доцільно внести зміни до розділу II «Форми здійснення та об'єкти державно-приватного партнерства», де існуючі форми здійснення державно-приватного партнерства доповнити такою формою, як кластер, що передбачає укладання угоди про нестатутне об'єднання ресурсів та інфраструктурних одиниць державного (комунального) та приватного партнерів.

Поряд з інституціоналізацією угод публічно-приватного партнерства для розбудови інфраструктури зі збору та перероблення деревних відходів

доцільним є урізноманітнення методів та інструментів бюджетної підтримки суб'єктів поводження з деревними відходами як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні. Такими інструментами може виступати часткова пряма бюджетна компенсація витрат суб'єктам лісогосподарського підприємництва та енергогенеруючим компаніям, які пов'язані з розбудовою інфраструктури зі збору та перероблення деревних відходів. На регіональному та місцевому рівнях за кошти з місцевих бюджетів доцільно формувати комунальні структури зі збору та перероблення вживаної деревини, що дасть змогу нарощувати обсяги виробництва деревних паливних продуктів для задоволення енергетичних потреб об'єктів комунальної і соціальної інфраструктури.

5.3. Фінансово-економічне стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу

Необхідність диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу і сектору домогосподарств та нарощення обсягів виробництва енергії з відновних джерел порушили проблему ефективнішого використання в енергетичних цілях деревних відходів. Враховуючи те, що при здійсненні лісозаготівель і при переробці деревини утворюються значні обсяги деревних відходів. Саме ця категорія вторинної природної сировини виступає потужною ресурсною основою виробництва як теплової, так і електричної енергії.

Водночас суб'єкти лісогосподарського та деревообробного підприємництва надто повільно здійснюють утилізацію лісосічних відходів і відходів деревообробки через відсутність системи дієвих стимулів, що прямо чи опосередковано підвищували б заінтересованість лісових господарств і суб'єктів деревообробного підприємництва в розбудові матеріально-технічної бази заготівлі, сортування, транспортування та утилізації вторинної

деревної сировини. З огляду на сказане визріла необхідність у формуванні моделі фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з відходами.

Поглиблення децентралізації влади та реформа місцевого самоврядування потребують формування такої моделі фінансово-економічного стимулювання на територіальному рівні, щоб наблизити повною мірою пріоритети утилізації вторинної деревної сировини до регіональних і місцевих проблем енергетичного забезпечення. Ключовим елементом фінансово-економічного стимулювання вторинного ресурсокористування в лісовому секторі має виступати ряд інструментів стимулювання інвестиційної діяльності, щоб у короткостроковій та середньостроковій перспективі усунути дефіцит інвестиційного забезпечення процесів розбудови матеріально-технічної бази утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробки.

У наукових працях та відомчо-аналітичних статтях Ю. Болоховця, Н. Василик, Р. Василишина, І. Іртищевої, А. Карпука, С. Князева, П. Лакиди, Т. Миклуша, А. Швиденка, М. Шестака та інших [11; 21; 69; 74; 120; 121; 190; 195; 209; 214; 221; 240; 299] розглядаються природно-ресурсні та виробничо-технічні передумови утворення лісосічних відходів і відходів деревообробки, аналізується сучасний стан використання деревних відходів у секторі лісових господарств та деревообробних виробництв, виокремлюються базові й інфраструктурні умови налагодження процесів утилізації вторинної деревної сировини, зокрема для енергетичних потреб, аналізується можливість імплементації передового іноземного досвіду виробництва паливних деревних продуктів у практику вторинного ресурсокористування у лісовому секторі України. Водночас недостатньо опрацьованими є авторські підходи стосовно розроблення моделі фінансово-економічного стимулювання процесів вторинного ресурсокористування у сировинному та переробному сегментах лісового сектору національного господарства. Зокрема, певною методологічною прогалиною відзначаються

авторські підходи щодо фінансово-економічного стимулювання активізації інвестиційної діяльності у галузі поводження з деревними відходами. Критично необхідне інституціонально-методологічне підґрунтя для становлення національної і територіальної моделі фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з відходами сформоване у працях Ю. Маковецької, Н. Мединської, В. Міщенко, Т. Омеляненко [190; 191; 209]. Виклики воєнного часу та вимоги децентралізації влади ще більшою мірою детермінують необхідність нарощення інвестиційних потоків у сферу поводження з деревними відходами, щоб поставити на сучасну індустріальну основу виробництво паливних деревних продуктів, особливо в територіальних громадах багатолісних районів.

У зв'язку з подорожчанням енергетичних ресурсів і погіршенням доступності імпортованих мінеральних палив та у зв'язку з нападом російських військ на Україну певною мірою можна погодитися з підходом вчених Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», згідно з яким виникла потреба в застосуванні комплексу фінансових, організаційних та економічних заходів, які дозволять ефективніше використовувати деревну біомасу для нарощення енергетичного потенціалу окремих регіонів. Крім того, вони вважають, що сформувалися сприятливі передумови для суттєвого збільшення обсягів виробництва енергетичних ресурсів з лісосічних відходів та іншої малоліквідної лісосировини [221]. Враховуючи, що воєнний час та поглиблена децентралізація влади поставили додаткові вимоги до диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств, виникає необхідність в упорядкуванні економічних і фінансових заходів через формування на загальнонаціональному та регіональному рівнях інструментарію фінансово-економічного стимулювання інвестиційних процесів, що пов'язані з розбудовою матеріально-технічної бази заготівлі, сортування,

транспортування лісосічних відходів, а також їх утилізації. Необхідність стимулювання інвестиційних процесів також стосується і сфери поводження з відходами деревообробного виробництва.

Розглядаючи варіанти формування набору методів та інструментів фінансово-економічного стимулювання активізації інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами, Т. Миклуш стверджує, що потребують інституціоналізації субсидії на заготівлю і переробку деревних відходів, а також на виробництво паливних деревних ресурсів. Введення такого роду субсидій зумовлено тим, що окремі регіони України відзначаються високим рівнем лісистості, оптимальною за українськими мірками породно-віковою структурою лісового фонду, що дає змогу з високим рівнем достовірності спрогнозувати обсяги утворення деревних відходів на середньострокову та довгострокову перспективу, щоб спланувати потужності для їх переробки і виробництва паливних брикетів і гранул [195, с. 59]. З огляду на це прогнозованість бази утворення обсягів лісосічних відходів і відходів деревообробки виступає вагомим фактором інвестиційної привабливості індустрії вторинного ресурсокористування в лісовому секторі України.

Існують авторські підходи, які розглядають формування інструментарію фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами як складову інтегрованої системи стимулювання комплексного використання лісоресурсного потенціалу. На переконання Н. Василик, постає необхідність розробки дієвого механізму економічного стимулювання комплексного використання лісоресурсного потенціалу, адаптованого до особливостей роботи лісокористувачів у ринкових умовах, що дасть змогу суттєво збільшити обсяги виробництва енергетичних матеріалів з лісосічних відходів і відходів деревообробки [21]. Саме фактор адаптації постійних лісокористувачів до ринкових умов господарювання вимагає застосування інструментів компенсації державою втрат, пов'язаних з заготівлею та

транспортуванням низькосортної деревини і лісосічних відходів до місць концентрації виробництв паливних деревних продуктів.

Щодо формування набору методів та інструментів фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами, каталізатором нарощення потужностей виробництва паливних деревних ресурсів на основі утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва виступають інвестиційні ініціативи органів управління лісовим і мисливським господарством та державних лісових господарств стосовно придбання щепобійних машин і будівництва pelletних заводів [69, с. 159]. В умовах воєнного стану і, відповідно, згортання ділової активності саме прискорення процесів укладання лізингових угод та інституціоналізація митних преференцій дадуть змогу сформувати сучасну матеріально-технічну базу заготівлі, сортування, транспортування та утилізації деревних відходів і виробництва на їх основі різноманітних видів твердого біологічного палива.

В українській економічній науці також розглядається дієвість фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в межах реалізації угод державно-приватного партнерства (публічно-приватного партнерства). Зокрема, А. Карпук однією з переваг державно-приватного партнерства над іншими формами лісогосподарського підприємництва вважає його здатність забезпечувати належні стимули для притоку приватного інвестиційного капіталу. На його думку, обсяги бюджетного фінансування є недостатніми для активізації ресурсозберігаючих процесів у лісовому господарстві в масштабах, які забезпечуватимуть невиснажливе лісокористування та нарощуватимуть сировинну базу виробництва паливних деревних продуктів. Необхідно залучати інвестиційні ресурси приватних підприємницьких структур. Для цього потрібно створювати інституціональні форми партнерських відносин, які зберігатимуть лісогосподарські та лісоресурсні активи в державній власності і при цьому сприятимуть залученню вільних

коштів суб'єктів бізнесу та фінансово-кредитних установ. Такими формами виступають інститути державно-приватного партнерства [120]. Водночас специфікація видів угод державно-приватного партнерства стосовно утилізації вторинної деревної сировини та низькосортної деревини для енергетичних потреб не отримала належної інституціоналізації в українській нормативно-правовій базі, що регулює партнерські відносини між постійними лісокористувачами, органами регіональної державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та приватними підприємницькими структурами.

Концепт ідентифікації базових моделей укладання угод державно-приватного партнерства у сфері лісогосподарювання, сформульований М. Шестаком, передбачає виокремлення моделі, яка регламентує закріплення за державним чи комунальним лісовим господарством статусу державного (комунального) партнера, який на платній основі передає приватному оператору право використання залишків деревини на лісосіках [299]. Застосування такої моделі партнерських відносин у практиці поводження з деревними відходами дасть змогу усунути масові прояви спалення лісосічних відходів та іншої малоліквідної деревини на лісосіках, що сприятиме зменшенню викидів вуглекислого газу та підвищить результативність використання ресурсної цінності деревних відходів у господарському обігу. У середньостроковій перспективі така модель державно-приватного партнерства дозволить підвищити рівень концентрації деревних відходів, що будуть використовуватися для виробництва паливних деревних продуктів, а також як палива на теплових електростанціях. Саме підвищення концентрації цього виду відходів дозволить поступово перевести виробництво паливних деревних продуктів на товарну індустріальну основу.

До того ж розвиток державно-приватного партнерства розглядається як один із механізмів забезпечення вагомого внеску лісів у розвиток економіки у схваленій Кабінетом Міністрів України Державній стратегії управління лісами України до 2035 року. Згідно з цим документом розвиток державно-

приватного партнерства повинен бути спрямований на: розширення видів діяльності, зокрема використання відходів лісозаготівлі, будівництво, облаштування та забезпечення функціонування споруд для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб та проведення науково-дослідних робіт; розширення форм партнерства з можливістю переходу на довготривалі відносини та справедливий розподіл ризиків і доходів, створення лісових кластерів у регіонах високої лісистості; надання кваліфікаційної підтримки персоналу суб'єктів підприємницької діяльності [240]. Доцільним є розширення об'єктної бази застосування угод державно-приватного партнерства, зокрема щодо підтримки інвестицій для закупівлі сучасної лісогосподарської техніки і обладнання та впровадження природозберігаючих технологій, які дадуть змогу повною мірою скоротити непродуктивні втрати малокондиційної та малоліквідної деревини, зокрема порубкових решток.

Вторгнення на територію України збройних сил країни-агресора глобального масштабу, що призвело до підвищеного рівня небезпеки для енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств внаслідок руйнації великих об'єктів енергетичної інфраструктури, вимагає розбудови матеріально-технічної бази та інфраструктури утилізації вторинної деревної сировини для енергетичних потреб. Водночас така розбудова за кошти з внутрішніх інвестиційних джерел постійних лісокористувачів та суб'єктів деревообробного підприємництва є надто проблематичною через їх обмеженість, що свідчить про необхідність створення сприятливих інституціональних умов для залучення зовнішніх інвестицій у сферу поводження з деревними відходами, зокрема як щодо їх заготівлі, сортування, транспортування та утилізації, так і щодо виробництва різноманітних видів паливних деревних продуктів.

За умов нарощення обсягів інвестиційного забезпечення процесів розбудови індустрії поводження з деревними відходами біоенергетичний сегмент лісового сектору може стати каталізатором зростання ефективності

господарського використання лісоресурсного потенціалу загалом, оскільки в процесі здійснення різноманітних видів рубок утворюються значні обсяги лісосічних відходів, а також іншої малоліквідної лісосировини, що може бути використана як для виробництва дерев'яних будівельних матеріалів, так і для паливних деревних продуктів. Прикрим є той факт, що більшість лісосічних відходів на лісосіках спалюється, а відходи, які утворюються на місцях первинної і поглибленої переробки деревини використовуються не завжди результативно. Спалювання лісосічних відходів призводить до додаткових викидів вуглекислого газу та підриває можливе нарощення енергетичного потенціалу окремих регіонів, насамперед багатолісних районів. Використання лісосічних відходів має стати складовою комплексного залучення лісоресурсного потенціалу в енергопродуктивний обіг [221]. Вагомим фактором доцільності нарощення обсягів виробництва паливних деревних продуктів на основі утилізації вторинної лісосировини є те, що буде створена можливість забезпечити заміну газових котлів твердопаливними, а це дасть змогу зменшити потребу в імпорті вуглеводневої сировини.

Сьогодні також існують і проблеми розбалансованого використання деревних ресурсів для енергетичних потреб, що консервує низький рівень утилізації лісосічних відходів та відходів деревообробки. Лісове господарство зараз значною мірою зорієнтоване на задоволення енергетичних потреб окремих адміністративно-територіальних одиниць і територіальних громад через виробництво дров для опалення. Підвищення рівня капіталізації лісогосподарських активів стане можливим завдяки ефективнішому використанню деревних відходів. Отже, лісове господарство, крім виробництва дров для опалення, може сприяти нарощенню енергетичного потенціалу окремих територій через ефективніше використання лісосічних відходів і відходів деревообробки [2]. Крім того, нарощення потужностей з виробництва паливних деревних продуктів на основі утилізації вторинної лісосировини зменшить потребу місцевого самоврядування та домогосподарств у дров'яній деревині, тобто заготівлі

дров, що позитивно вплине на процеси забезпечення невиснажливого використання лісоресурсного потенціалу.

Пріоритетним напрямом інвестиційного забезпечення розбудови матеріально-технічної бази та інфраструктури поводження з деревними відходами в умовах воєнного стану та поглиблення децентралізаційних процесів виступає відкриття сучасних підприємств зі створення альтернативних видів палива з лісосировини, де будуть перероблятися маломірна низькосортна деревина, а також різноманітні відходи останньої (виробництво паливних гранул і пелетів). Пріоритетом інвестиційної діяльності в біоенергетичному сегменті лісового сектору має бути також впровадження ресурсозберігаючих, енергоощадних та безвідходних технологій через розробку й освоєння в деревообробній промисловості безтирсового розкрою лісоматеріалів, підвищення ефективності використання некондиційних деревних відходів для паливно-енергетичних потреб на основі впровадження сучасних енергозберігаючих процесів та устаткування [21]. Водночас реалізація перерахованих пріоритетів інвестування проєктів розвитку лісової біоенергетики потребує одночасної інституціоналізації методів та інструментів фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності як суб'єктів поводження з деревними відходами, так і підприємницьких структур, які безпосередньо пов'язані з виробництвом енергії з відновних джерел.

Тобто формування сучасного інструментарію фінансово-економічного стимулювання активізації інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами вимагає диверсифікації інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки проєктів розвитку лісової біоенергетики, розроблення програм підвищення енергоефективності використання деревних відходів, укладання угод державно-приватного партнерства, в межах яких здійснюється консолідація коштів публічного сектору та суб'єктів підприємницької діяльності. Воєнний стан, що зумовив доцільність диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського

комплексу внаслідок руйнації об'єктів критичної енергетичної інфраструктури, та поглиблення децентралізації детермінують потребу у формуванні моделі фінансово-економічного стимулювання вторинного ресурсокористування на територіальному рівні (на рівні адміністративної області або групи областей з огляду на результати корпоратизації регіональних лісогосподарських комплексів – створення регіональних офісів ДП «Ліси України»).

Реалізувати пілотні проекти із впровадження територіальної моделі фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у лісовій біоенергетиці доцільно у Волинській області. У секторі державних лісових господарств цього регіону протягом 2011–2021 років обсяги утворених лісосічних відходів коливалися в інтервалі 4,2–42,4 тис. куб. м, обсяги відходів деревообробки – в інтервалі 59,8–213,3 тис. куб. м. До того ж загалом у динаміці утворення лісосічних відходів і відходів деревообробки за цей період спостерігалася висхідна тенденція. Враховуючи те, що у Волинській області рівень завантаженості переробних підрозділів лісових господарств є одним із найвищих в Україні, можна стверджувати про значний потенціал виробництва паливних деревних продуктів у сфері поводження з відходами деревообробного виробництва за умови нарощення обсягів і диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення процесів утилізації кускових відходів, тирси та стружки.

У 2011 році на підприємствах Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства (ВОУЛМГ) у структурі утворення деревних відходів на лісосічні відходи припадало 6,5 %, у 2012 році – 7,0 %, у 2013 році – 12,2 %, у 2014 році – 14,4 %, у 2015 році – 16,0 %, у 2016 році 18,3 %, у 2017 році – 17,7 %, у 2018 році – 16,6 %, у 2019 році – 15,9 %, у 2020 році – 17,4 %, у 2021 році – 17,4 %. У динаміці частки утворення лісосічних відходів у загальній структурі утворення деревних відходів на підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2016 році (18,3 %). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком,

питома вага утворення лісосічних відходів на підприємствах ВОУЛМГ збільшилася на 10,9 % (додаток Л, рис. Л.6).

У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ у структурі утворення деревних відходів на відходи деревообробки припадало 93,5 %, у 2012 році – 93,0 %, у 2013 році – 87,8 %, у 2014 році – 85,6 %, у 2015 році – 84,0 %, у 2016 році – 81,7 %, у 2017 році – 82,3 %, у 2018 році – 83,4 %, у 2019 році – 84,1 %, у 2020 році – 82,6 %, у 2021 році – 82,6 %. У динаміці частки утворення відходів деревообробки в загальній структурі утворення деревних відходів на підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2011 році (93,5 %).

У 2021 році, якщо порівняти з 2011 роком, питома вага утворення відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ зменшилася на 10,9 %. Певне зростання питомої ваги лісосічних відходів за останні роки періоду, що аналізується, пов'язане зі збільшенням обсягів лісозаготівель. Тобто більше $\frac{3}{4}$ у структурі утворення деревних відходів на підприємствах Волинської області складають відходи деревообробного виробництва.

Водночас відсоток використання відходів деревообробного виробництва є незначним через відсутність критично необхідної мотивації у постійних лісокористувачів. У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ обсяг використаних відходів деревообробки становив 13736 куб. м, у 2012 році – 9807 куб. м, у 2013 році – 15662 куб. м, у 2014 році – 511307 куб. м, у 2015 році – 9748 куб. м, у 2016 році – 21118 куб. м, у 2017 році – 60267 куб. м, у 2018 році – 66664 куб. м, у 2019 році – 56500 куб. м, у 2020 році – 31840 куб. м, у 2021 році – 35111 куб. м. У динаміці обсягу використаних відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2018 році (66664 куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, обсяг використаних відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ збільшилися на 21375 куб. м (додаток Л, рис. Л.7).

У 2011 році відсоток використання утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ становив 23,0 %, у 2012 році – 11,4 %, у 2013 році – 14,4 %, у 2014 році – 11,2 %, у 2015 році – 8,0 %, у 2016 році – 14,4 %, у 2017 році – 34,0 %, у 2018 році – 31,2 %, у 2019 році – 28,9 %, у 2020 році – 20,0 %, у 2021 році – 26,2 %. Найвище значення відсотка використання утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ у 2011–2021 роках спостерігалось у 2017 році (34,0 %). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, відсоток використання утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ зріс на 3,2 відсоткових пункти. В умовах воєнного часу, коли визріла необхідність нарощувати потенціал відновних джерел виробництва теплової та електричної енергії, однозначно підвищиться попит на паливні деревні продукти. З огляду на це можна прогнозувати суттєве зростання рівня використання відходів деревообробного виробництва за умови збільшення величини інвестиційних впливів у розбудову інфраструктури їх утилізації.

Відходи деревообробного виробництва охоплюють кускові відходи, тирсу та стружку, які можуть бути використані як для виробництва паливних деревних продуктів, так і для виробництва прес-мас і прес-виробів.

У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ утворилося 31534 куб. м кускових відходів, у 2012 році – 46227 куб. м, у 2013 році – 58338 куб. м, у 2014 році – 51523 куб. м, у 2015 році – 62025 куб. м, у 2016 році – 73338 куб. м, у 2017 році – 88094 куб. м, у 2018 році – 114822 куб. м, у 2019 році – 97443 куб. м, у 2020 році – 79263 куб. м, у 2021 році – 68869 куб. м. У динаміці утворення кускових відходів на підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2018 році (114822 куб. м). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, обсяги утворення кускових відходів на підприємствах ВОУЛМГ збільшилися на 37335 куб. м (додаток Л, рис. Л.8).

У 2011 році частка кускових відходів у загальному обсязі утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ становила 52,7 %, у 2012

році – 53,7 %, у 2013 році – 53,7 %, у 2014 році – 51,1 %, у 2015 році – 50,7 %, у 2016 році – 49,9 %, у 2017 році – 49,6 %, у 2018 році – 53,8 %, у 2019 році – 49,9 %, у 2020 році – 49,7 %, у 2021 році – 51,3 %.

Найвище значення показника питомої ваги кускових відходів у загальному обсязі утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ у 2011–2021 роках спостерігалось у 2018 році (53,8 %). У 2021 році, порівнюючи з 2011 роком, питома вага кускових відходів у загальному обсязі утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ зменшилася на 1,4 %.

У 2011 році на підприємствах ВОУЛМГ утворилося 28273 куб. м тирси та стружки, у 2012 році – 39928 куб. м, у 2013 році – 50357 куб. м, у 2014 році – 49311 куб. м, у 2015 році – 60345 куб. м, у 2016 році – 73580 куб. м, у 2017 році – 89379 куб. м, у 2018 році – 98428 куб. м, у 2019 році – 97981 куб. м, у 2020 році – 80176 куб. м, у 2021 році – 65306 куб. м (додаток Л, рис. Л.9).

У динаміці утворення тирси та стружки на підприємствах ВОУЛМГ за період 2011–2021 років найвище значення спостерігалось у 2018 році (98428 куб. м). У 2021 році, якщо порівняти з 2011 роком, обсяги утворення тирси та стружки на підприємствах ВОУЛМГ збільшилися на 36583 куб. м.

У 2011 році частка тирси та стружки в загальному обсязі утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ становила 47,3 %, у 2012 році – 46,3 %, у 2013 році – 46,3 %, у 2014 році – 48,9 %, у 2015 році – 49,3 %, у 2016 році – 50,1 %, у 2017 році – 50,4 %, у 2018 році – 46,2 %, у 2019 році – 50,1 %, у 2020 році – 50,3 %, у 2021 році – 48,7 %. Найвище значення цього показника у 2011–2021 роках спостерігалось у 2017 році (50,4 %). У 2021 році, якщо порівняти з 2011 роком, частка тирси та стружки в загальному обсязі утворених відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ зросла на 1,4 %.

Наявність значних обсягів тирси та стружки, які утворюються в переробних підрозділах лісових господарств Волинської області, становить

значу ресурсну базу для виробництва прес-мас і прес-виробів, а також для виробництва паливних деревних продуктів. Водночас процес розбудови інфраструктури з утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва перебуває в латентному стані через інвестиційний вакуум у сфері поводження з деревними відходами. Подолання такого вакууму стане можливим за умови диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробки.

Формування територіальної моделі фінансово-економічного стимулювання вторинного ресурсокористування в сировинному та переробному сегментах лісового сектору має базуватися на таких теоретико-методологічних та інституціональних передумовах: 1) налагодження моніторингу, обліку та інвентаризації утворення деревних відходів і вживаної деревини в різноманітних ланках регіональних господарських комплексів; 2) інституціоналізація системи вартісного оцінювання утворених лісосічних відходів на лісосіках та в секторі деревообробних виробництв; 3) формування дозвільно-ліцензійного та інституціонально-майнового супроводження розбудови інфраструктури та матеріально-технічної бази для утилізації деревних відходів і виробництва різноманітних видів паливних деревних продуктів (підготовка проектно-кошторисної документації, виділення місцевим самоврядуванням земельних ділянок для побудови виробництв із виготовлення біологічного деревного палива); консультативне забезпечення та цифрова трансформація відносин, пов'язаних з формуванням сфери поводження з деревними відходами (подолання асиметричності інформації щодо можливості отримання бюджетних преференцій для різноманітних суб'єктів господарювання, які продукують деревні відходи, зокрема, інформування суб'єктів поводження з відходами про пакет державної, регіональної та муніципальної допомоги) [214].

Системністю щодо диверсифікації форм інвестування сфери поводження з деревними відходами, а саме щодо збирання та перероблення відходів для потреб теплових електростанцій, відзначається підхід

Ю. Болоховця, який виокремлює такі джерела: 1) фінансово-інвестиційне забезпечення виготовлення та постачання деревного біопалива на теплові електростанції здійснюють підприємницькі структури (держава надає бізнесу потрібні гарантії стабільного та гарантованого попиту на продукцію), що спеціалізуються на вторинному ресурсокористуванні в лісовому секторі; 2) проєкти розбудови інфраструктури заготівлі, переробки деревних відходів та постачання деревного біологічного палива на теплові електростанції (закупівля та модернізація техніки й обладнання) інвестуються ДП «Ліси України»; 3) фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інфраструктури для збирання та перероблення палива безпосередньо енергогенеруючою компанією в партнерстві з ДП «Ліси України» [11]. Водночас перераховані джерела фінансово-інвестиційного забезпечення виробництва і постачання паливних деревних продуктів на теплові електростанції повною мірою можуть задовольнити потребу в капітальних інвестиціях у біоенергетичний сегмент лісового сектору за умови одночасного застосування набору методів та інструментів фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами. Такими методами виступають бюджетне фінансування, пільгове оподаткування та кредитування.

У межах бюджетного фінансування доцільно інституціоналізувати такі інструменти: дотації з місцевих бюджетів і позабюджетних фінансових фондів, фінансування капітальних інвестицій та поповнення обігових коштів спеціалізованих комунальних підприємств коштами з місцевих бюджетів, залучення коштів у межах реалізації угод державно-приватного партнерства (кошти публічних бюджетів доповнюються інвестиціями суб'єктів приватного підприємництва). Для стимулювання бізнес-структур у напрямі налагодження переробки деревних відходів і виробництва твердого біологічного палива доцільно застосувати інструмент надання пільг при сплаті окремих податків і зборів. Враховуючи наслідки поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та необхідності зміцнення енергетичної

самодостатності територіальних громад доцільно забезпечити емісію муніципальних запозичень під фінансування проєктів розбудови індустрії поводження з деревними відходами, компенсацію частини відсотків банківським установам, що кредитують проєкти лісової біоенергетики, розширення сфери застосування іпотечно-заставних операцій у фінансово-інвестиційному забезпеченні вторинного ресурсокористування в лісовому господарстві та в секторі деревообробних виробництв.

Додаткові фінансово-економічні стимули активізації інвестиційної діяльності у сфері поводження з відходами сформуються за умови встановлення партнерських відносин між постійними лісокористувачами та суб'єктами приватного бізнесу. Для налагодження масової переробки лісосічних відходів та іншої малоліквідної лісосировини варто створювати державно-приватні партнерства, де державний (комунальний) партнер (державне чи комунальне лісове господарство) виступатиме постачальником деревинних відходів, а приватний партнер забезпечуватиме виробництво паливних деревних продуктів. Необхідно включити до сфер застосування угод державно-приватного партнерства (із внесенням відповідних змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство») окремі види лісогосподарської діяльності для нарощення виробництва паливних деревних продуктів. Пропонується до нинішнього переліку додати заготівлю та переробку лісосічних відходів та відходів деревообробки і виготовлення паливних деревних продуктів на основі утилізації вторинної деревної сировини.

Найбільш прийнятною формою державно-приватного партнерства є лісогосподарський кластер за участю представників територіальних громад, постійних лісокористувачів і суб'єктів приватного підприємництва [74]. Інноваційним ядром лісогосподарського кластера мають виступати лісові господарства (філії ДП «Ліси України» або комунальні лісові господарства), які володіють ресурсним і виробничо-технічним потенціалом для налагодження заготівлі, сортування та утилізації вторинної лісосировини.

Створення лісогосподарського кластеру в лісозабезпеченому регіоні повинно спрямовуватися на вирішення пріоритетних завдань розвитку глибокої переробки деревини та її відходів, зокрема низькоякісної листяної, за допомогою механічної, біоенергетичної та хімічної переробки. Це дасть змогу організувати виробництво конкурентоспроможної паливної продукції з високою доданою вартістю, прискорити темпи зростання доходів на 1 м³ заготовленої деревини на базі безперервного та невиснажливого лісокористування [21; 221].

Дерегуляція земельних відносин призвела до передачі територіальним громадам у комунальну власність земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів. Фактично місцеве самоврядування отримало додатковий просторовий базис для соціально-економічного розвитку. Тому в межах лісогосподарського кластеру місцеве самоврядування має можливість виділяти земельні ділянки для будівництва підприємства з утилізації вторинної деревної сировини та іншої малоліквідної деревини та виробництва паливних деревних продуктів. Це вагомий фактор зростання інвестиційної привабливості виробництва деревних паливних продуктів для підприємницьких структур. Виділення земельних ділянок (форма капітальних інвестицій) місцевим самоврядуванням під будівництво пелетних заводів та інших виробництв деревного палива визначається доцільністю прискорення процесів нарощення потенціалу виробництва енергії з відновних джерел для потреб місцевого господарського комплексу, об'єктів комунальної інфраструктури та сектору домогосподарств.

Імплементация форм державно-приватного партнерства у сфері поводження з деревними відходами виступає дієвою інституціональною формою фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності щодо розбудови матеріально-технічної бази заготівлі, сортування, транспортування та утилізації вторинної деревної сировини, а також виробництва різноманітних видів твердого деревного палива. Одночасно із

внесенням змін у законодавство про державно-приватне партнерство має відбуватися інституціоналізація додаткових інструментів стимулювання процесів утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва. В умовах воєнного стану це дасть змогу активізувати підприємницьку діяльність у сфері поводження з деревними відходами та забезпечити нарощення обсягів виробництва твердого біологічного палива, що знизить ризики погіршення енергетичного забезпечення потреб регіональних господарських комплексів і сектору домогосподарств.

В умовах воєнного часу необхідність нарощення обсягів біологічного палива набула ще більшої актуальності, ніж у довоєнний період. Це пов'язано з доцільністю диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домогосподарств, що знизить імовірність перебоїв у постачанні енергії споживачам в умовах війни. Водночас нарощення обсягів біологічного палива залежить від активізації інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в напрямі збільшення обсягів заготівлі та утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробки. За нинішніх умов забезпечення нарощення інвестиційних потоків у лісову біоенергетику потребує розроблення сучасного інструментарію фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами. Такий інструментарій має бути інституціоналізованим як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях і охоплювати комплекс бюджетних, податкових та кредитних інструментів.

Дієвою формою фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами є реалізація угод державно-приватного партнерства, де забезпечуватиметься поєднання коштів публічних бюджетів з інвестиціями приватних підприємницьких структур. Найбільш прийнятною формою державно-приватного партнерства для інституціоналізації у сфері поводження з деревними відходами виступає лісогосподарський кластер як нестатутне об'єднання постійних

лісокористувачів, органів місцевого самоврядування, виробників біологічного палива, в межах якого забезпечуватиметься реалізація інвестиційних ініціатив щодо нарощення виробництва паливних деревних продуктів, необхідних для задоволення енергетичних потреб регіонального господарського комплексу та сектору домогосподарств.

Доцільно інституціоналізувати такі інструменти стимулювання процесів рециклінгу деревних відходів для енергетичних і виробничих потреб: 1) дотації з місцевих бюджетів і позабюджетних фінансових фондів постійним лісокористувачам, які здійснюють виробництво паливної тріски на основі переробки малоцінної та некондиційної лісосировини; 2) бюджетне фінансування капітальних інвестицій і поповнення обігових коштів спеціалізованих комунальних підприємств, які реалізують проекти виробництва енергетичних продуктів та теплової і електричної енергії з деревних відходів; 3) залучення коштів приватного бізнесу в межах реалізації угод публічно-приватного партнерства щодо зведення мережі об'єктів інфраструктури поводження з деревними відходами (кошти публічних бюджетів і державних (комунальних) підприємств доповнюються інвестиціями суб'єктів приватного бізнесу) [54].

Враховуючи наслідки поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та необхідність зміцнення енергетичної самодостатності територіальних громад доцільно забезпечити емісію муніципальних запозичень під фінансування проєктів розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами, компенсацію частини відсотків банківським установам, які кредитують проєкти лісової біоенергетики, розширення сфери застосування іпотечно-заставних операцій у фінансово-інвестиційному забезпеченні вторинного ресурсокористування в лісовому господарстві та в секторі деревообробних виробництв.

Додаткові фінансово-економічні стимули активізації інвестиційної діяльності у сфері поводження з відходами сформуються за умови встановлення партнерських відносин між постійними лісокористувачами та

суб'єктами приватного бізнесу. Для налагодження масової переробки лісосічних відходів та іншої малоліквідної лісосировини варто створювати приватно-публічні партнерства, де державний (комунальний) партнер (державне чи комунальне лісове господарство) виступатиме постачальником деревинних відходів, а приватний партнер забезпечуватиме виробництво паливних деревних продуктів та електричної і теплової енергії [54]. Необхідно включити до сфер застосування угод публічно-приватного партнерства (із внесенням відповідних змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство») окремі види лісогосподарської діяльності для нарощення виробництва паливних деревних продуктів та теплової і електричної енергії.

Висновки до розділу 5

1. Дослідження показали, що фінансово-економічний механізм поводження з деревними відходами являє собою сукупність форм, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури для утилізації лісосічних відходів і відходів деревообробки і стимулювання постійних лісокористувачів стосовно реалізації проєктів лісової біоенергетики. В умовах воєнного часу доцільність формування такого механізму є особливо актуальною з огляду на потребу зміцнення енергетичної самодостатності територіальних утворень і зменшення залежності від імпорту традиційних енергоносіїв вуглеводневого походження.

2. Встановлено, що інституціоналізація набору форм, методів та інструментів фінансово-економічного механізму поводження з деревними відходами має відштовхуватися від багатогранності застосування у продуктивному обігу лісосічних відходів і відходів деревообробки, враховуючи матеріально-речову субстанцію деревної біомаси та каскадний

принцип використання лісових вторинних ресурсів, який регламентується новою Директивою ЄС про відновну енергію (Renewable energy directive, RED III).

3. Обґрунтовано, що необхідною передумовою створення української індустрії лісової біоенергетики є розбудова інфраструктури для збору та перероблення деревних відходів. Така інфраструктура передусім має бути створена в багатолісних регіонах, де утворюються значні обсяги деревних відходів, які можуть бути використані для виробництва паливних деревних продуктів. Одним із таких регіонів виступає Волинська область, де має місце один із найвищих рівнів потужностей переробних підрозділів лісових господарств та є розгалужена мережа суб'єктів деревообробного підприємництва, що прогнозовано забезпечуватиме значні обсяги відходів деревообробки. У цьому регіоні останніми роками спостерігаються зрушення в структурі продажу та використання відходів деревообробки, що пов'язано з диверсифікацією діяльності переробних виробництв і поступовим становленням індустрії лісової біоенергетики.

4. Доведено, що в нинішніх умовах варто розглядати чотири сценарії розбудови інфраструктури збору та перероблення деревних відходів:

- 1) інфраструктура розбудовується лісовими господарствами;
- 2) інфраструктура розбудовується енергогенеруючими компаніями;
- 3) інфраструктура розбудовується на основі партнерства лісових господарств та енергогенеруючих компаній;
- 4) інфраструктура розбудовується муніципалітетами.

5. Встановлено, що пріоритетним слід розглядати сценарій, за якого розбудова інфраструктури для збору та перероблення здійснюється на основі партнерства лісових господарств та енергогенеруючих компаній, що дасть змогу поєднати кошти державного сектору та приватного бізнесу. Нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури для збору та перероблення деревних відходів залежить від інституціоналізації сучасних форм публічно-приватного партнерства та

диверсифікації інструментів бюджетної підтримки суб'єктів лісової біоенергетики як на національному, так і на регіональному рівнях.

6. Виявлено, що сучасний інструментарій фінансово-економічного стимулювання інвестиційної діяльності у сфері утилізації деревних відходів та виробництва паливних деревних продуктів має базуватися на комплексі інституціонально-методологічних передумов: 1) моніторингу, обліку та інвентаризації утворення лісосічних відходів і відходів деревообробного виробництва; 2) вартісному оцінюванні деревних відходів; 3) дозвільно-ліцензійному та інституціонально-майновому супроводженні реалізації проєктів розбудови інфраструктури для утилізації вторинної деревної сировини; 4) консультуванні суб'єктів поводження з деревними відходами та цифровій трансформації управління потоками лісопродукції.

7. Обґрунтовано, що пілотним регіоном для застосування набору методів та інструментів фінансово-економічного стимулювання утилізації деревних відходів і виробництва паливних деревних продуктів може виступити Волинська область, де утворюються значні обсяги відходів деревообробки, оскільки у великій кількості лісових господарств функціонують переробні підрозділи. Додаткові фінансово-економічні стимули активізації інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами сформується за умови встановлення партнерських відносин між постійними лісокористувачами, регіональними органами державної виконавчої влади й органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного бізнесу через створення лісогосподарського кластеру, в межах якого кошти публічних бюджетів у лісову біоенергетику доповнюються приватними інвестиціями.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливу наукову проблему для теорії, методології та практики фінансово-економічного регулювання лісогосподарювання – розроблено наукові засади формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання з урахуванням викликів воєнного часу та повоєнного відновлення національного господарства, вимог глобальної природоохоронної архітектури, впливу децентралізаційних та євроінтеграційних процесів на розширене відтворення та господарське освоєння лісоресурсного потенціалу і переробні ланки лісопродуктових ланцюгів.

1. Доведено, що лісогосподарювання являє собою інтегрований процес відтворення лісів, лісозбереження та лісооблаштування, охорони та захисту лісів, освоєння ресурсного, екологічного й екосистемного потенціалу лісів, використання лісів за функціональним призначенням, цифровізації управління ланцюгами поставок лісопродукції та ринку використання корисних властивостей лісів. У секторальному розрізі лісогосподарювання охоплює процес формування та відтворення лісоресурсного потенціалу, створення ресурсної бази переробки деревини та розвитку біоенергетики, заготівлі другорядних лісових матеріалів і побічного лісокористування, продукування кисню та поглинання вуглецю, водорегуляції і агролісомеліорації, рекреаційного лісокористування.

2. Обґрунтовано, що в умовах сировинних обмежень щодо заготівлі деревини як ресурсної основи формування лісопродуктових ланцюгів ключовою складовою лісогосподарювання виступає освоєння потенціалу екосистемних послуг лісів. З огляду на це в роботі проведено структуризацію екосистемних послуг, що продукуються лісовими біогеоценозами, яка передбачає виокремлення економічних, екологічних та соціальних характеристик екосистемних функцій лісів у вартісному вираженні з урахуванням наявності неоцінених послуг, пов'язаних з правом вибору способу лісокористування, збереження біорізноманіття і залучення корисних

властивостей лісоландшафтів у відтворювальний процес, що дає змогу виявити ресурсні (сировинні та несировинні), просторові й естетичні виміри комплексного використання лісоресурсного потенціалу і трансформувати об'єктну базу диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

3. Обґрунтовано сучасну парадигму ведення лісового господарства, яка базується на фундаментальних положеннях Резолюції ООН 2013 року про відновлення лісових ландшафтів до 2030 року та принципах Нової лісової стратегії ЄС, що визначають комплекс методів, інструментів і важелів фінансування потреб лісогосподарювання, та передбачає імплементацію в українську практику регуляторного впливу на постійних лісокористувачів збалансованих цілей міжнародної лісової політики і пріоритетів Нової лісової стратегії ЄС.

4. Розроблено концептуальний підхід до стратегування розвитку сфери лісогосподарювання, який передбачає структурування Цілей Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового і мисливського господарства України на основі дотримання базових принципів невиснажливого та безперервного лісокористування за такими блоками: лісогосподарського спрямування, формування лісопродуктових ланцюгів, інституціонально-управлінського і фінансового спрямування. Такий підхід дозволить зберегти фундаментальні підвалини української моделі ведення лісового господарства за умови імплементації кращих іноземних практик лісівництва та поглиблення інтернаціоналізації лісівничих відносин, а також диверсифікувати методи, інструменти та важелі фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

5. Враховуючи дані проведеного аналізу результативності застосування інституціоналізованих методів, інструментів і важелів фінансово-економічного впливу на процеси лісогосподарювання, сформовано набір пріоритетів і джерел фінансово-економічного забезпечення підтримки ведення лісового господарства, який охоплює галузево-виробничі

та природоохоронні пріоритети, а також пріоритети інформаційно-інноваційного, зокрема цифрового, забезпечення, реалізація яких відбувається на основі інституціоналізації сучасних джерел фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів (фінансування в межах виконання регіональних і місцевих програм; кошти Державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства; власні, позикові та залучені фінансові ресурси постійних лісокористувачів; фінансові ресурси інституціональних інвесторів, приватних підприємницьких структур, урядів іноземних держав і міжнародних фінансово-кредитних установ; кошти, акумульовані в межах реалізації угод публічно-приватного партнерства).

6. Враховуючи ресурсно-виробничі та відтворювальні перегини (дисбаланси) у лісопродуктових ланцюгах, розроблено концепт інституціональної модернізації регуляторного впливу на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, який базується на традиційній для України архітектоніці ведення лісового господарства, розмежуванні господарських і контрольно-інспекційних функцій управління лісовими ресурсами та врахуванні наслідків корпоратизації сектору державних лісових господарств, через доповнення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання комплексом інститутів-правил, зокрема інститутом бюджетно-податкового стимулювання лісовідновлення і лісорозведення, інститутом еквівалентності фіскального впливу на лісопродуктові ланцюги, інститутом соціальної та екологічної відповідальності постійних лісокористувачів, інститутом соціального й наближеного до природи лісівництва, інститутом інтеграції лісового і сільського господарства, що дасть змогу підвищити комплексність ведення лісового господарства та імплементувати в національну лісову політику кращі іноземні практики лісогосподарювання.

7. На основі врахування основних тенденцій лісокористування та динаміки фактичної і реальної величини чистого доходу від реалізації в секторі постійних лісокористувачів ідентифіковано базові чинники

формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. Така ідентифікація дозволила виокремити: воєнні, соціально-економічні, інституціональні, природно-ресурсні, енергетичні й екологічні чинники, що мають бути враховані при детермінації форм, методів, інструментів і важелів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного та дозвоільно-регламентного регулювання відтворювальних пропорцій у сировинній і переробній ланках лісопродуктових ланцюгів для підвищення вагомості лісової складової національного багатства у зміцненні обороноздатності країни та господарської самодостатності територіальних утворень.

8. Встановлено, що в динаміці видатків на лісове і мисливське господарство, профінансованих підприємствами ДАЛРУ, у 2013–2023 роках загалом спостерігається висхідний тренд, що зумовлено в основному інфляційно-девальваційними процесами, які вимагали індексації номінальної величини витрат на потреби лісового і мисливського господарства, а також частково реальним зростанням такого виду видатків. Одночасно із загальним зростанням фактичних видатків підприємств ДАЛРУ на мисливське господарство у 2013-2023 роках спостерігалось зменшення сукупного фінансування означеного виду видатків у порівняльних цінах на початок 2013 року. Забезпечення позитивних зрушень у фінансуванні потреб мисливського господарства залежить від подальшої інституціоналізації ринкових форм і методів виробничо-господарської та комерційної діяльності у цьому сегменті лісогосподарювання. У дисертації сформовано інституційно-фінансові засади створення Мисливського фонду України як позабюджетного публічного фонду на загальнонаціональному рівні, що передбачають урізноманітнення джерел його наповнення (плата за отримання мисливського квитка, плата за ліцензії на добування мисливських тварин, плата за користування мисливськими угіддями, благодійні і філантропічні внески, інші платежі) та забезпечують цифровізацію дозвоільно-регламентного документообігу у сфері мисливського господарства та

упорядкування відносин користування мисливськими угіддями на обласному, міжтериторіальному та територіальному рівнях.

9. Розроблено методичний інструментарій прогнозування сукупної величини сплачених лісовими господарствами податків, зборів та обов'язкових платежів до публічних бюджетів і позабюджетних фондів, який базується на застосуванні елементів когнітивного моделювання, що дає змогу виявити зрушення у фіскальному регулюванні розширеного відтворення та господарського освоєння лісоресурсного потенціалу на основі детермінації ресурсно-екологічних (площа рубок головного користування та санітарних рубок), виробничо-відтворювальних (обсяг реалізації деревини в круглому вигляді та обсяг переробки деревини), цінових (ціна знеособленого куб. м заготовленої деревини), фіскальних (номінальна і реальна фіскальна віддача заготовленої деревини) предикторів (факторів).

10. У роботі сформовано специфікацію передумов удосконалення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, яка виокремлює передумови нормативно-правового, ресурсно-виробничого та фінансового спрямування, врахування яких дозволить забезпечити трансформацію архітекτονіки фінансово-економічного регулювання господарського освоєння лісоресурсного потенціалу згідно з викликами воєнного часу та вимогами повоєнного відновлення, пріоритетами національної лісової політики, базовими міжнародними лісоохоронними конвенціями та передовою іноземною практикою.

11. Удосконалено детермінацію інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, яка базується на урахуванні інституціональних передумов регуляторного впливу (форми і права власності на лісові насадження, фауністичні ресурси, несировинні корисності лісу, лісові землі та лісогосподарські активи, вертикаль публічного управління та адміністрування у сфері лісогосподарювання, публічні та корпоративні фінанси лісогосподарювання, система наукового забезпечення ведення лісового господарства, рівень

цифровізації процесів лісогосподарювання) на лісокористувачів при інституціоналізації методів та інструментів фінансово-економічного регулювання функціонування лісопродуктових ланцюгів, що передбачені інституціональною матрицею міжнародних лісівничих відносин та інституціональними трансформаціями в українському лісовому секторі, зокрема формуванні на базі державних лісових господарств корпоративного утворення (ДП «Ліси України»).

12. Враховуючи надмірний рівень фіскального, зокрема податкового навантаження на постійних лісокористувачів та недостатній рівень дієвості впливу інституціоналізованих в Україні стимулів на процеси лісогосподарювання, розроблено фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу, який охоплює комплекс завдань, функцій, методів та інструментів бюджетно-податкового, фінансово-кредитного і дозвольно-регламентного впливу на постійних лісокористувачів та суб'єкти переробних ланок лісового сектору, що дасть змогу диверсифікувати джерела і форми інвестиційного забезпечення модернізації основних лісогосподарських засобів, знизити рівень фіскального, зокрема податкового, навантаження на діяльність лісових господарств і розширити інституціональне підґрунтя діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємництва на фінансовому ринку та при реалізації угод публічно-приватного партнерства.

13.3 огляду на недостатність бюджетного фінансування та нееквівалентність фінансового забезпечення потреб лісовідновлення і лісорозведення за власні кошти постійних лісокористувачів, сформовано авторський концепт удосконалення системи бюджетного фінансування потреб лісогосподарювання через створення спеціальних фондів розвитку лісового господарства на загальнонаціональному, обласному, районному рівнях, а також на рівні територіальної громади, застосування комплексу прямих і непрямих фінансово-кредитних та бюджетно-податкових регуляторів розширеного відтворення потенціалу лісогосподарського і

деревообробного виробництва, затвердження програми «Ліси України – 2030» з ідентифікацією джерел фінансування конкретних завдань та пріоритетів лісовідновлення і лісорозведення, що в підсумку активує процеси нарощення лісоресурсного потенціалу, забезпечить вищий рівень продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг, підвищить рівень комплексності ведення лісового господарства.

14. У роботі розроблено інституціонально-методологічне забезпечення диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в контексті реалізації Президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України», яке передбачає урізноманітнення методів і інструментів стимулювання та інвестування проєктів лісовідновлення та лісорозведення, зокрема заліснення малопродуктивних сільськогосподарських земель державної та комунальної власності, а також переведення сільськогосподарських земель, на яких відбулося природне поновлення лісів, у лісові землі, що дасть змогу підвищити рівень лісистості території України та створити умови для інтеграції сільського та лісового господарства, а також забезпечити збереження і примноження лісового біорізноманіття.

15. Сформовано науково-теоретичний підхід до формування глобальної специфікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення лісового господарства, яка охоплює державну фінансову підтримку, приватні інвестиції, кошти, акумульовані в процесі комерціалізації екосистемних послуг лісових біогеоценозів, філантропічні та благодійні внески, офіційну міжнародну допомогу і враховує проблеми функціонування фінансових інститутів у сфері лісогосподарювання (фрагментація джерел фінансування, дублювання діяльності, непродуктивна конкуренція, складність фінансової звітності), що виступає інституціональним підґрунтями диверсифікації методів та інструментів фінансування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів в Україні, а також підвищує заінтересованість підприємницького

сектору та сектору домогосподарств у залісенні малопродуктивних угідь і неугідь, а також в облаштуванні самозаліснених територій.

Враховуючи виклики воєнного часу та необхідність диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу і сектору домогосподарств, розроблено методичні підходи до узагальнюючої оцінки результативності утилізації деревних відходів, які передбачають використання прийомів регресійного моделювання та демонструють залежність відсотка використання відходів деревообробки від обсягів переробки деревини, рентабельності діяльності й обсягів утворення відходів деревообробки в секторі постійних лісокористувачів багатолісного регіону (Волинської області), що слугує передумовою вибору сценарію розбудови інфраструктури для збирання та перероблення деревних відходів, а це дозволить сформувати необхідні виробничо-технічні передумови для утилізації деревних відходів для виробництва паливних деревних продуктів. Розглядаються чотири альтернативні сценарії фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури поводження з деревними відходами та виробництва паливних деревних продуктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдющенко А. С. Фонди охорони навколишнього середовища в системі фінансування природоохоронних заходів Польщі. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2014. № 3. С. 87–96.
2. Анатолій Дейнека: Ситуація в лісовій галузі є дуже складною, але вона не є безнадійною. *Економіст*. 2018. № 10. С. 27–28.
3. Антоненко І. Я. Формування ринковоорієнтованого фінансово-економічного механізму розвитку лісоресурсної сфери України. *Агросвіт*. 2011. № 13–14. С. 7–12.
4. Бабич Р. Б. Оцінка перспектив забезпечення лісосировинними ресурсами деревообробного виробництва України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.12. С. 226–231.
5. Бардась В. М. Удосконалення фіскального регулювання природокористування : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06. Луцьк, 2014. 203 с.
6. Бець М. Т. Фінансове забезпечення лісового господарства України в умовах ринку. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2006. № 16.5. С. 138–143.
7. Бобко А. М. Економіка лісівництва і проблеми його реформування в Україні. *Економіка України*. 2016. № 3. С. 88–96.
8. Бобко А. Проблеми економіки лісівництва в Україні та заходи щодо поліпшення складання державного бюджету і фінансування галузі. *Економіка України*. 2007. № 11. С. 69–80.
9. Бойко Я. М. Фінансово-економічний механізм розвитку лісового господарства регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2011. № 33. Ч 3. С. 16–19.
10. Болоховець Ю. Лісові фермери: тепер це реально. *LB.ua*. 2022. 15 липня. URL: https://lb.ua/blog/yurii_bolokhovets/523249_lisovi_fermeri_teper_tse_realno.html.
11. Болоховець Ю. Нафтогаз анонсував будівництво нових ТЕЦ: Де взяти біопаливо? URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/cinniy-resurs-shcho->

vidbuvayetsya-z-rinkom-drov-v-ukrajini-i-chi-vistachit-jih-na-zimu-50277210.html.

12. Бондар В. Напрями реформування лісової галузі мають визначати професіонали. *Економіст*. 2018. № 8. С. 2–5.
13. Бондаренко Т. В., Тренчанський М. Використання деревної біомаси в Україні та Словаччині. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.3. С. 139–147.
14. Борисова В. А. Регулювання фінансових потоків природокористування. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит»*. 2013. № 1. С. 32–37.
15. Борисова В. А. Екологізація підприємницької діяльності. Суми : Видавництво «Довкілля», 2004. 128 с.
16. Бородіна О. Прозорість Спільної аграрної політики у ЄС: емпіричні докази. *Дзеркало тижня*. Україна. 2016. № 14. С. 7.
17. Боронос В. М., Скляр І. Д., Котенко Н. В. Теоретичні засади управління фінансуванням публічних екологічних послуг: територіальний аспект. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2012. № 3. С. 91–102.
18. Букша І. Ф. Стале управління лісами і моніторинг: огляд сучасних тенденцій. *Науковий вісник Національного аграрного університету. Лісівництво*. 2000. № 25. С. 123–129.
19. Буценко Р. А. Фінансування капітальних видатків як базова передумова модернізації основного капіталу лісового господарства. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 50. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2457/2376>.
20. Давиденко В. 100% рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів має йти на місця, до сільських рад. *Економіст*. 2018. № 10. С. 31.
21. Василик Н. М. Механізми стимулювання комплексного використання лісоресурсного потенціалу в ринкових умовах. *Економіст*. 2010. № 8. С. 42–45.

22. Василюшин Р. Д. Теоретико-методологічні основи оцінювання енергетичного потенціалу деревної біомаси лісів на засадах сталого лісоуправління. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2017. Вип. 15. С. 82–89.
23. Веклич О. Як стимулювати природоохоронну діяльність? *Вісник НАН України*. 1996. № 11–12. С. 43–50.
24. Веклич О. О. Екосистемний підхід оцінювання економічного збитку від забруднення навколишнього природного середовища: українська автентичність. *Економіка України*. 2018. № 4. С. 63–75.
25. Виробництво пиломатеріалів і сучасних будматеріалів з відходів деревної обробки (вторсировини). *Голос Сокальщини*. 30 листопада 2020 року. URL: <https://golossokal.com.ua/porady/vyrobnytstvo-pylomaterialiv-i-suchasnykh-budmaterialiv-z-vidkhodiv-derevnoi-obrobky-vtorsyrovyny.html>.
26. Виступ Голови Товариства лісівників України Юрія Марчука на IV з'їзді лісівників. *Економіст*. 2018. № 10. С. 11–18.
27. Виступ заступника Голови Держлісагентства України Володимира Бондаря на IV з'їзді лісівників. *Економіст*. 2018. № 10. С. 2–10.
28. Відтепер самосійні ліси та луки захищені від знищення: Парламент ухвалив у другому читанні законопроект № 5650. 20 червня 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39326.html>.
29. Відтепер усі лісокористувачі працюватимуть за новими правилами лісовпорядкування. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/vidteper-usi-lisokoristuvachi-pracjuvatimut-za-novimi-pravilami-lisovporjadkuvannja.html>.
30. Волинчук Ю. В., Бакалейко І. В. Організація фінансових потоків у системі лісогосподарських підприємств. *Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент*. 2014. Вип. 11. С. 6–19.
31. Володимир Бондар: Україна має шанс створити принципово новий лісовий сектор. *Дзеркало тижня*. 2019. № 1228. URL:

https://dt.ua/business/volodimir-bondar-ukrayina-maye-shans-stvoriti-principovoviy-lisoviy-sektor-300700_.html.

32. Вуглець, клімат та землеуправління в Україні: лісовий сектор : монографія. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавриленко В. М., 2014. 283 с.

33. Гаврилов П. Є. Удосконалення економічного механізму регулювання процесів ресурсозбереження на рівні регіонів. *Економічний вісник НГУ*. 2009. № 3. С. 97–103.

34. Гарафонова О. І., Худoley В. Ю., Демченко О. Л. Особливості розвитку державно-приватного партнерства в умовах трансформації економік світу. *Вісник Хмельницького національного університету. Економіка*. 2020. № 2. С. 236–243.

35. Гасанов С., Голян В. Фіскальне регулювання природокористування: перспективи модернізації. *Економіст*. 2015. № 12. С. 9–12.

36. Гелетуха Г. Г., Желєзна Т. А., Жовмір М. М., Матвєєв Ю. Б. та інші. Оцінка енергетичного потенціалу біомаси в Україні. Ч. 1. Відходи сільського господарства та деревна біомаса. *Пром. теплотехніка*. 2010. Т. 6. С. 58–65.

37. Москаль Г. Лісове господарство упродовж багатьох століть – це стратегічна галузь Закарпаття. *Економіст*. 2018. № 10. С. 19–21.

38. Голуб О. Лісове господарство і бюджетна система України: проблеми та можливості їх вирішення. *Економіка України*. 2000. № 5. С. 28–34.

39. Голуб О. А. Актуальні питання в сфері лісокористування України. *Національне господарство України: теорія та практика управління*. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. С. 75–80.

40. Голуб О. А. Структура та загальні функціональні особливості лісового сектора економіки України. *Продуктивні сили і регіональна економіка*. 2002. Ч. 2. С. 35–42.

41. Голян В. А. Інвестиції в економіку України: особливості сфери природокористування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 6. С. 12–21.
42. Голян В. А. Сырьевая ориентация украинской экономики как базовая детерминанта изнурительного природопользования. *Бизнес Информ*. 2016. № 8. С. 104–111.
43. Голян В. Державно-приватне партнерство як базова інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації. *Економіст*. 2014. № 9. С. 4–7.
44. Голян В. Сфера природопользования должна стать полигоном для внедрения институтов государственно-частного партнерства. *Економіст*. 2013. № 2. С. 8–13.
45. Голян В. Яким буде новий цикл у лісовій політиці України? *Економіст*. 2019. № 6. С. 1–7.
46. Голян В., Дзюбенко А. Формування моделі інноваційно-технологічної індустрії виробництва деревних енергетичних продуктів в Україні. Ікономиката България и Европейский Сюз в глобалния свят : колективна монографія. Софія : 2019. С. 45–54.
47. Голян В. А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення : монографія. Луцьк : Твердиня, 2009. 592 с.
48. Голян В. А. Коли в Україні розпочнеться чесна лісова реформа. URL: <http://ua-ekonomist.com/9470-ekonomka-prirodokoristuvannya-ta-staliy-rozvitok-realyi-perspektivi.html>.
49. Голян В. А., Марчук Ю. М., Погуляйко Ю. М., Матрунчик Д. М., Дзюбенко О. М. Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання як важлива передумова інноваційної трансформації лісового сектора України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Т. 3(56). С. 139–155.
50. Голян В. А. Як збільшити інвестиції в екологію. URL: https://lb.ua/blog/vasiliy_golyan/412885_yak_zbilshiti_investitsii_ekologiyu.html.

51. Голян В. А., Голуб О. А. Фінансове забезпечення пріоритетів розвитку лісогосподарського комплексу: диверсифікація форм і засобів. *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 31–39.

52. Голян В. А., Голуб О. А., Сакаль О. В. Фінансово-економічний механізм проектного управління територіальним лісогосподарським комплексом. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С. 5–10.

53. Голян В. А., Демидюк С. М. Державно-приватне партнерство як ефективна форма підприємництва у лісовому секторі. *Агросвіт*. 2010. № 15. С. 2–9.

54. Голян В., Марчук Ю., Матрунчик Д., Карпук А., Погуляйко Ю., Недопад Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Т. 1(60). С. 490–510.

55. Голян В. А., Петруха С. В., Рошкевич В. Ф. Державне регулювання інституціональних змін у лісовому секторі економіки України: теоретико-методологічний контекст. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 8–14.

56. Голян В. А., Сакаль О. В., Голуб О. А. Агролісомеліорація як ефективний засіб захисту водних об'єктів від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел: інституціональні передумови та фінансові механізми нарощення. *Агросвіт*. 2015. № 22. С. 3–10.

57. Голян В. А., Шубалий О. М. Трансформація системи фінансових відносин у лісовому секторі на засадах бюджетної економії та самоокупності. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 81–93.

58. Григоренко В. О. Теоретичні основи бюджетно-податкового регулювання процесу формування фінансового потенціалу території. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1807>.

59. Гриценко Л. Л. Концептуальні засади державно-приватного партнерства. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2012. № 3. С. 52–59.

60. Дебринюк Ю. М. Концептуальні засади плантаційного лісовирощування в Україні. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2013. Вип. 11. С. 25–33.

61. Дейнека А. М. Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку : монографія. Київ : Знання, 2009. 350 с.

62. Дейнека А. М. Лісовий сектор: аналіз структури, взаємодії з іншими секторами економіки та довкіллям. *Регіональна економіка*. 2009. № 3. С. 144–151.

63. Дейнека А. М. Методологія управління лісовим господарством на еколого-економічних засадах : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.06. Львів, 2010. 38 с.

64. Дейнека А. М. Екологічна економіка та її значення в контексті актуальних проблем суспільного розвитку. *Економічна теорія*. 2009. № 3. С. 28–39.

65. Дейнеко Л., Кушніренко О., Зарудна О. Деревообробна галузь: як захищати та розвивати. URL: <https://voxukraine.org/uk/derevoobrobna-galuz-yak-zahishhati-ta-rozvivati/>.

66. Демидюк С. М. Еколого-економічне регулювання підприємницької діяльності у лісовому господарстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Луцьк, 2012. 20 с.

67. Дзюбенко О. М. Залучення зовнішніх інвестицій у сферу господарського освоєння лісоресурсного потенціалу та деревообробну галузь: інституціональні та територіальні передумови. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 437–443.

68. Дзюбенко О. М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення експортного потенціалу лісового сектору України на основі передового

іноземного досвіду. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2019. Вип. 3. С. 328–342.

69. Дзюбенко О. М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення енергоефективності використання лісоресурсного потенціалу. *Бізнес Інформ*. 2017. № 7. С. 154–159.

70. Дзюбенко О. М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку лісового господарства в сучасних умовах. *Економіст*. 2016. № 5. С. 54–56.

71. Дзюбенко О. М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення розвитку лісового сектора України: інституціональні засади та напрями диверсифікації : монографія. Житомир, 2020. 383 с.

72. Дзюбенко О. М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення целюлозно-паперових виробництв в контексті нарощення експортного потенціалу лісового сектора України: еколого-економічний вимір. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2019. Вип. 4. Т. 1/2. С. 280–296.

73. Дзюбенко О. М. Фіскальний інструментарій вилучення лісоресурсної ренти в системі інвестиційно-інноваційного забезпечення відтворення лісових екосистем. *Агросвіт*. 2017. № 23. С. 8–17.

74. Дідух В. Кластерна модель розвитку окремих галузей – основний резерв створення робочих місць на Волині. *Економіст*. 2014. № 10. С. 4–5.

75. Длугопольський О. В. «Державний сектор» VERSUS «Приватний сектор»: синергія ефективності через державно-приватне партнерство. *Світ фінансів*. 2017. № 1. С. 74–94.

76. Довгаль О. А., Панова І. О. Екологічна політика в процесі екологізації економічного розвитку. *Проблеми економіки*. 2018. № 4. С. 380–385.

77. Дребот О. І. Економіка природокористування у лісівництві та лісопромисловій галузі України. *Економіка України*. 2016. № 11. С. 71–82.

78. Дребот О. І. Інституалізація лісового сектору економіки у контексті сталого розвитку України : монографія. Київ : ДІА, 2012. 336 с.

79. Дребот О. І. Інституціональне забезпечення лісового сектора економіки в контексті сталого розвитку України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.06. Київ, 2012. 40 с.
80. Дубас Р. Г. Методологічні аспекти здійснення трансформаційних перетворень у лісоресурсній сфері України. *Агросвіт*. 2011. № 24. С. 9–12.
81. Дубас Р. Г. Передумови переходу лісоресурсної сфери на засади сталого розвитку. *Університетські наукові записки*. 2017. № 61. С. 101–107.
82. Дубина М. В., Зінкевич О. В. Детермінанти удосконалення функціонування системи фінансового забезпечення розвитку лісового господарства України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2021. № 2. С. 62–70.
83. Дубина М. В., Зінкевич О. В. Теоретичні аспекти функціонування та розвитку лісового господарства в Україні. *Бізнес Інформ*. 2020. № 2. С. 187–192.
84. Дунська А. Р., Панасюк Т. П. Тенденції інноваційних процесів у целюлозно-паперовій галузі України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 11. С. 346–349.
85. Дяченко Я. Організація управління лісовим комплексом. *Економіка України*. 1995. № 3. С. 24–29.
86. Дяченко Я. Я. Концептуальні основи забезпечення економічної ефективності лісопромислової діяльності в умовах ринку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 10. С. 150–154.
87. Дячук О. Активізація рекреаційної діяльності в зоні осушувальних меліорацій: регіональні пріоритети та інституціональні передумови. *Економіст*. 2013. № 12. С. 73–75.
88. Дячук О. Регулювання рекреаційного підприємництва в зоні осушувальних меліорацій: перспективні напрями вдосконалення суб'єктно-об'єктних відносин. *Економіст*. 2014. № 4. С. 39–41.
89. Енергетичний потенціал біомаси в Україні / П. І. Лакида, Г. Г. Гелетука, Р. Д. Васишин [та ін.]; відповід. наук. ред. д. с-г. н., проф.

П. І. Лакида; НУБіП України. Київ : Видавничий центр НУБіП України. 2011. 28 с.

90. Єфименко Т. І. Фіскальний простір і стабілізація державних фінансів. *Фінанси України*. 2017. № 9. С. 7–28.

91. Жаворонок А. Комплексне оцінювання фінансового стану підприємств лісогосподарської галузі як передумова залучення фінансових ресурсів. *Галицький економічний вісник*. 2020. Т. 65, № 4. С. 138–150.

92. Жаворонок А. В., Ковальчук Н. О. Особливості фінансового забезпечення вітчизняних підприємств лісового господарства. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 43. С. 154–159.

93. Завдяки цифровізації лісова галузь стане сучасною та прозорою. URL: <https://ulmg.od.gov.ua/zavdiaky-tsyfrovizatsii-lisova-haluz-stane-suchasnoiu-ta-prozoroiu/>.

94. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 р. № 2321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20#Text>.

95. Закон України «Про внесення змін до Лісового кодексу України щодо проведення національної інвентаризації лісів» від 2 червня 2020 року № 643-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643-IX#Text>.

96. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 2497 від 10.07.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19>.

97. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI. Редакція від 09.07.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.

98. Залознова Ю. С., Бутенко Н. В., Петрова І. П. Публічно-приватне партнерство в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2(44). С. 21–28.

99. Затонацька Т. Особливості впровадження державно-приватного партнерства в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка. 2011. № 127. С. 13–16.

100. Звернення IV з'їзду лісівників України. *Економіст*. 2018. № 10. С. 43–44.

101. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2018 р. Форма 10-ЛГ (загальна): затв. наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009 р. № 30.

102. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2017 р. Форма 10-ЛГ (загальна): затв. наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009 р. № 30.

103. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2016 р. Форма 10-ЛГ (загальна): затв. наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009 р. № 30.

104. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2015 р. Форма 10-ЛГ (загальна): затв. наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009 р. № 30.

105. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2014 р. Форма 10-ЛГ (загальна): затв. наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009 р. № 30.

106. Звіт про виконання виробничого плану по лісовому господарству за січень-грудень 2013 р. Форма 10-ЛГ (загальна): затв. наказом Держкомлісгоспу України від 05.02.2009 р. № 30.

107. Звіт про виконання виробничо-фінансового плану по лісовому і мисливському господарству та охороні навколишнього природного середовища за січень-грудень 2020 р. Форма 10-ЛГ (загальна): затв. наказом Держлісагентства України від 23.04.2019 р. № 267.

108. Звіт про виконання виробничо-фінансового плану по лісовому і мисливському господарству та охороні навколишнього природного

середовища за січень-грудень 2019 р. Форма 10-ЛГ (загальна) : затв. наказом Держлісагентства України від 23.04.2019 р. № 267.

109. Зінкевич О. В. Сутність та особливості фінансового забезпечення розвитку лісового господарства в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1(21). С. 124–131.

110. Ігнатенко О., Мороз В. Методологія фінансово-економічної оцінки муніципальних проектів використання біомаси за бюджетної підтримки. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2017. С. 113–120.

111. Ільницька-Гикавчук Г. Я. Фінансовий механізм екологічно збалансованого лісокористування : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Рівне, 2009. 22 с.

112. Іщук Л. І., Ніколаєва А. М., Пиріг С. О. Фінансове забезпечення сфери охорони навколишнього природного середовища у контексті сталого розвитку України та її регіонів. *Економічний форум*. 2016. № 2. С. 161–167.

113. Калашніков А. О. Напрями інвестицій та джерела інвестиційного забезпечення лісогосподарських підприємств у контексті сталого розвитку лісового господарства України. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2016. Вип. 129. С. 181–186.

114. Калетнік Г. М., Лутковська С. М. Структура фінансування та моніторингу заходів забезпечення екологічної безпеки. *Агросвіт*. 2020. № 9. С. 10–19.

115. Карпишин Н. І. Проблеми фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища в Україні. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 2. С. 32–42.

116. Карпук А. Податкове регулювання лісокористування в сучасних умовах: волинські реалії та перспективи. *Агросвіт*. 2011. № 16. С. 10–13.

117. Карпук А. Фінансово-кредитне регулювання лісокористування: інституціональні передумови та можливі альтернативи. *Економіст*. 2011. № 3. С. 36–38.

118. Карпук А. Фіскальне регулювання лісокористування: пріоритети диференціації та диверсифікації. *Економіст*. 2012. № 7. С. 52–54.
119. Карпук А., Шестак М. Еколого-економічна ефективність лісокористування: напрями та механізми підвищення. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2015. С. 165–172.
120. Карпук А. І. Економічне регулювання лісокористування в ринкових умовах : монографія / КМУ, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Луцьк : Твердиня, 2012. 490 с.
121. Карпук А. І. Лісоресурсний комплекс України: методологія, структурна трансформація, пріоритети розвитку. Київ : РВПС України НАН України, 2006. 242 с.
122. Карпук А. І., Голян В. А., Буценко Р. А. Відтворення основного капіталу лісового господарства в умовах цифровізації, євроінтеграції та децентралізації: еколого-економічні аспекти. *Бізнес Інформ*. 2023. № 5. С. 113–120.
123. Карпук А. І., Дзюбенко О. М. Фінансово-економічне регулювання лісокористування як важлива передумова нарощення інвестицій у відтворення лісоресурсного потенціалу. *Агросвіт*. 2017. № 7. С. 3–11.
124. Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Кватирко О. М. Інвестиційно-інноваційне забезпечення виробництва паливних деревних продуктів як фактор зміцнення конкурентоспроможності лісового сектора: еколого-економічні пріоритети та державна підтримка. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 24. С. 17–24.
125. Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Марчук Ю. М., Кватирко О. М. Бюджетно-інвестиційна спрямованість податкового регулювання діяльності постійних лісокористувачів як фактор конкурентоспроможності лісового сектора. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 47–57.
126. Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Марчук Ю. М., Олексівець О. М. Удосконалення фіскального регулювання діяльності постійних

лісокористувачів як важлива передумова диверсифікації лісогосподарювання: інвестиційні аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 9. С. 38–47.

127. Карпук А. І., Кватирко О. М., Гордійчук А. І. Підвищення конкурентоспроможності лісогосподарських підприємств багатолісного регіону: ключові напрями, механізми та інституціональні форми. *Економіка та держава*. 2021. № 12. С. 17–22.

128. Карпук А. І., Лицур І. М. Аналіз фінансування видатків підприємств Держлісагентства з державного бюджету України. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2018. № 16. С. 123–130.

129. Карпук А. І., Марчук Ю. М., Миклуш Т. С. Фінансово-інвестиційне забезпечення комплексного природокористування в умовах децентралізації: специфіка Карпатського регіону. *Агросвіт*. 2020. № 7. С. 3–11.

130. Карпук А. І., Марчук Ю. М., Нестор'як Ю. Ю. Фінансово-економічне регулювання нарощення потенціалу біорізноманіття лісів: перспективи імплементації передового іноземного досвіду. *Агросвіт*. 2020. № 4. С. 35–43.

131. Карпук А. І., Нестор'як Ю. Ю. Відтворення біорізноманіття лісів: еколого-економічні засади та механізми. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 444–452.

132. Карпук А. І., Нестор'як Ю. Ю. Відтворення біорізноманіття лісів: еколого-економічні засади та механізми. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 444–452.

133. Карпук А. І., Нестор'як Ю. Ю. Фінансово-інвестиційне забезпечення відтворення біорізноманіття: основні тенденції, проблеми та пріоритети. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 28–36.

134. Карпук А. І., Нестор'як Ю. Ю., Олексієвець О. М. Інвестиційне забезпечення відтворення лісового біорізноманіття в контексті диверсифікації діяльності лісогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. С. 5–12.

135. Карпук А. І., Несторяк Ю. Ю., Олексієвець О. М. Інвестиційне забезпечення відтворення лісового біорізноманіття в контексті диверсифікації діяльності лісогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. С. 5–12.
136. Карпук А. І., Шестак М. Л. Еколого-економічна ефективність лісокористування: напрями та механізми підвищення. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2015. С. 165–172.
137. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування. Суми : Вид-во «Унів. кн.», 1999. 421 с.
138. Кашенко О. Л. Екологічна сутність економічних категорій. Суми : Видавництво «Довкілля», 2001. 132 с.
139. Кизим М. О., Ярошенко І. В. Інструменти лісової політики України. *Проблеми економіки*. 2018. № 2(36). С. 66–70.
140. Кільчицький Ю. М. Інституціональний підхід до аналізу розвитку лісового комплексу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. № 12. С. 47–50.
141. Клевцєвич Н. А. Державно-приватне партнерство як інструмент регіонального розвитку. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 237–241.
142. Ковалевський С. Б., Марчук Ю. М., Маєвський К. В., Курдюк О. М. Масштаби та наслідки незаконного видобутку бурштину на землях Житомирського ОУЛМГ. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. Вип. 27(10). С. 69–72.
143. Коваль Я., Антоненко І. Відносини власності в контексті реструктуризації лісового сектора України. *Економіка України*. 2001. № 6. С. 63–67.
144. Коваль Я. В. Економічна оцінка лісових ресурсів: методологія, методика, практика. Київ : РВПС при НАН України, 1998. 43 с.
145. Коваль Я. В. Організаційно-економічний механізм розвитку лісоресурсної сфери в умовах ринкової системи господарювання. *Економіст*. № 4. 2011. С. 53–55.

146. Коваль Я. В. Пріоритети екологічного та збалансованого лісоресурсного розвитку АПК. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2011. С. 46–55.

147. Коваль Я. В. Проблеми лісу в контексті трансформації економіки країни. *Економіка природокористування і охорони довкілля* : щорічник наук. пр. / Б. М. Данилишин (відп. ред.) ; Рада по вивченню продуктивних сил України. 2006. С. 14–21.

148. Коваль Я. В. Удосконалення лісокористування і лісовідновлення : монографія. Київ : Наукова думка, 1987. 204 с.

149. Козоріз М., Фурдичко О. Перспективи розвитку малих форм господарювання в лісовому господарстві, лісовій і деревообробній промисловості. *Економіка України*. 1995. № 2. С. 84–86.

150. Колективне звернення громадських організацій лісового, лісопромислового та мисливського спрямування. *Економіст*. 2018. № 8. С. 9–10.

151. Колісник Б. І. Інтегроване управління лісовим комплексом : монографія / НАН України; Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса, 2012. 579 с.

152. Колісник Б. І., Голян В. А. Національний лісогосподарський комплекс в умовах економічної стабілізації: інституціональні суперечності та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2007. № 23. С. 22–29.

153. Комплексне перероблення рослинної сировини: комплексна хімічна переробка деревини : навчальний посібник. / уклад.: В. В. Галиш, О. В. Яценко, І. В. Трембус. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 104 с.

154. Конєва І. І. Державна фінансова підтримка природоохоронної діяльності. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/7815/1/Конєва>.

155. Конєва І. І. Ринкові механізми фінансування природоохоронної діяльності. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит»*. 2005. № 1. С. 99–102.

156. Корбутяк А. Г. Передумови формування ефективного фінансово-економічного механізму підприємства в сучасних умовах. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2015. № 5/3(10). С. 53–57.
157. Костюк У. З. Фінансування природоохоронної діяльності в Україні: сучасний стан та шляхи покращення. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1. С. 181–186.
158. Котляревська Н. Вдосконалення оподаткування спеціального використання лісових ресурсів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2008. № 4. С. 66–75.
159. Кузьменко В. М. Розвиток партнерських взаємовідносин держави та бізнесу в Україні. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 5(104). С. 119–127.
160. Кушніренко О. М., Зарудна О. С. Впровадження ефективних інструментів торговельної політики для захисту національного виробника продукції з деревини. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 34 (1). С. 80–90.
161. Кушніренко О. М., Зарудна О. С. Удосконалення ринку продукції деревообробної промисловості України. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/12_2017_ukr/12.pdf.
162. Лабенко О. М., Іволга І. Г. Фінансування проектів з відтворення лісу. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2013. Вип. 181. Ч. 5. С. 137–144.
163. Лакида П. І., Гелетуха Г. Г., Васишлин Р. Д. та інші. Енергетичний потенціал біомаси в Україні. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2011. 28 с.
164. Лицур І., Ткачів С. Світовий досвід використання механізму фіскального регулювання у лісовому господарстві. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2016. С. 137–144.
165. Лицур І. М. Еколого-економічні проблеми просторової

організації лісового комплексу України. Київ : РВПС України, 2010. 317 с.

166. Лір В. Е., Биконя О. С. Економічний потенціал деревообробної промисловості в контексті сталого розвитку України. *Економіка промисловості*. 2017. № 3(79). С. 18–38.

167. Максимів Л. І., Климович В. П., Загвойська Л. Д. Використання енергетичного потенціалу деревини: еколого-економічний вимір. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2016. Вип. 14. С. 244–251.

168. Максимів Ю. В., Попадинець Н. М. Методичні підходи до аналізу забезпеченості деревинними відходами виробництва твердого біопалива. *Регіональна економіка*. 2013. № 3. С. 178–184.

169. Малюта Л., Спиридонова Ю. Стратегічне управління інноваційним розвитком лісопромислового комплексу. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2011. Вип. 2(5). URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11mlyrlk.pdf>.

170. Мартинюк І. В. Проблеми фінансування охорони навколишнього природного середовища в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 11. С. 9–14.

171. Марчук Ю. М. Еквівалентне вилучення лісоресурсної ренти як важлива складова фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах децентралізації. *Агросвіт*. 2018. № 22. С. 47–54.

172. Марчук Ю. М. Особливості використання механізмів Кіотського протоколу у лісовому господарстві України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.11. С. 53–57.

173. Марчук Ю. М. Посилення кліматорегулятивної ролі лісів у межах реальних та перспективних економічних можливостей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.15. С. 63–70.

174. Марчук Ю. М. Проблеми кадрового забезпечення лісового господарства України. *Науковий вісник Національного аграрного університету*. 1998. Вип. 8. С. 15–17.

175. Марчук Ю. М. Фінансове забезпечення ведення лісового господарства: диверсифікація пріоритетів та джерел. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 23. С. 29–34.

176. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу: завдання, функції та методи. *Агросвіт*. 2019. № 23. С. 25–31.

177. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: інституціональні засади інвестиційної діяльності. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 35–40.

178. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: сутність, складові та перспективи удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 13–18.

179. Марчук Ю. М. Фінансування лісового господарства: регіональні особливості. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 3. С. 357–370.

180. Марчук Ю. М., Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А. Інвестування модернізації основного капіталу лісового сектора як складова фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 21. С. 24–35.

181. Марчук Ю. М., Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А. Інституціональна модернізація фінансово-економічного механізму лісогосподарювання: пріоритети підвищення результативності виконання виробничо-фінансових планів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 19–20. С. 31–40.

182. Марчук Ю. М., Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А. Інструментально-методологічне забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах інституціональних трансформацій. *Агросвіт*. 2022. № 20. С. 37–51.

183. Марчук Ю. М., Марчук О. О. Збереження і раціональне використання лісових генетичних ресурсів Українських Карпат: сучасний стан і перспективи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2006. Вип. 16/7.

184. Марчук Ю. М., Марчук О. О. Перспективи розвитку лісового насадництва. *Лісівництво і агролісомеліорація*. Збірник наукових праць. 2006. Випуск 110. С. 165–169.

185. Марчук Ю. М., Уварова В. І. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання: особливості та інституціональні передумови формування. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 58–63.

186. Масікевич Ю. Г. та інші. Оцінка енергетичного потенціалу лісонасаджень Чернівецької області. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. 2012. № 39. С. 129–135.

187. Матвійчук Н. М. Фінанси природокористування: навчальний посібник. Луцьк : Терен, 2019. 284 с.

188. Меблі чи біомаса? *Екоінформ*. URL: <https://ekoinform.com.ua/?p=17746>.

189. Медведєв Ю., Дяченко Я. Проблеми розвитку лісопромислового комплексу: пріоритети, структура, ефективність. *Економіка України*. 1999. № 1. С. 13–19.

190. Мединська Н. В. Інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами як складник економічного механізму природокористування. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 72. Ч. 2. С. 63–69.

191. Мединська Н. В. Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування: інвестиційний та секторальний вимір. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 11–12. С. 32–38.

192. Мельник І. М. Понятійно-категоріальний апарат в сфері лісового господарства. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 4. Т. 1. С. 426–440.

193. Мельник С. О., Галкін О. Ю. Реформування системи прав власності як передумова ефективного управління лісокористуванням в Україні. *Вісник Сумського державного університету*. 2006. № 7(91). С. 99–104.
194. Мельничук І. В. Підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів у контексті переходу до «зеленої економіки». *Проблеми економіки*. 2019. № 2. С. 200–207.
195. Миклуш Т. С. Економічний механізм комплексного природокористування у Карпатському регіоні: методи та інструменти інвестиційного забезпечення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С. 52–60.
196. Михальчинець Г. Т. Фінансове забезпечення розвитку лісоресурсного потенціалу Закарпатської області. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 412–417.
197. Мікловда В. П., Слава С. С., Машіко К. С., Рябак М. І. Просторово-функціональний підхід до розвитку лісопромислового комплексу в Закарпатській області. *Бізнес Інформ*. 2015. № 2. С. 40–49.
198. Мірзоєва Т. В. Щодо питання економічної ефективності виробництва лікарських рослин і лікарської рослинної сировини. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 267–272.
199. Мішенін Є., Мішеніна Г. Концептуальні засади розвитку механізмів державно-приватного партнерства в лісоресурсній сфері. *Економіст*. 2010. № 12. С. 23–26.
200. Мішенін Є., Ярова І. Формування системи екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств. *Економіст*. 2013. № 10. С. 21–26.
201. Мішенін Є. В. Власність на ліси: еколого-економічні проблеми та механізми регулювання. *Проблеми модернізації лісоресурсної сфери в контексті просторового розвитку*: Науково-практична конференція, м. Київ,

20 квітня 2007 р. : тези доповіді. Київ : РВПС України НАН України, 2007. С. 20–27.

202. Мішенін Є. В. Еколого-економічні проблеми природокористування у лісовому комплексі / за ред. д-ра екон. наук, акад. УЕАН Я. В. Ковалю. Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1998. 272 с.

203. Мішенін Є. В., Ярова І. Є. Лісогосподарювання як сучасна парадигма сталого розвитку лісового комплексу. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2014. Вип. 12. С. 221–226.

204. Мішенін Є. В. Еколого-економічні проблеми природокористування у лісовому комплексі (теорія, методологія і практика) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.08.01. Київ, 1999. 37 с.

205. Мішенін Є. М. Еколого-економічні та правові передумови трансформації власності на лісові ресурси. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічні науки*. Вип. 69. Донецьк, 2004. С. 131–136.

206. Мішеніна Г. А. Еколого-економічні засади розвитку підприємництва в лісоресурсній сфері : дис. ... канд. екон. Наук : 08.00.06. Суми, 2010. 260 с.

207. Мішеніна Н. В., Ярова І. Є., Мішеніна Г. А. Розвиток механізмів державно-приватного партнерства у сфері природогосподарювання в умовах децентралізації. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 1. С. 319–330.

208. Міщенко В. С. Реформування механізму фінансового забезпечення геологорозвідувальної діяльності. *Фінанси України*. 2004. № 3. С. 35–43.

209. Міщенко В. С., Маковецька Ю. М., Омеляненко Т. Л. Інституціональний розвиток сфери поводження з відходами в Україні: на шляху європейської інтеграції. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2013. 230 с.

210. Мних О. Б., Гречин Б. Д. Актуальні проблеми у сфері торгівлі необробленою деревиною та факторний аналіз діяльності деревообробних

підприємств України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.2. Серія економічна. С. 143–149.

211. Мороз В. П. Екологізація податкової системи в лісовому господарстві України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Львів, 2013. 20 с.

212. Мостепанюк В. А., Гайдучок Т. С. Фінансування лісового господарства України в контексті європейського досвіду. *Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Житомир, 17–18 листопада 2015 р. : тези доповіді. Житомир : ЖНАЕУ. С. 619–622.

213. Наливайко Н. Я. Економічні аспекти екологізації діяльності деревообробних підприємств із застосуванням лізингу. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*. 2016. Вип. 26.6. С. 39–45.

214. Недопад Г. В. Формування територіальної моделі фінансово-економічного стимулювання вторинного ресурсокористування: передумови та пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 46. С. 226–231. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2076/2004>.

215. Неміш П. Ефективність використання альтернативних джерел енергії. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 1. С. 140–147.

216. Нестеренко С. С. Капіталізація як фактор підвищення конкурентоспроможності лісової галузі. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 44–50.

217. Несторяк Ю. Ю. Еколого-економічна оцінка відтворення біорізноманіння лісів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Київ, 2019. 22 с.

218. Горган О. Для Київської області лісова галузь – це колосальний драйвер розвитку економіки. *Економіст*. 2018. № 10. С. 22.

219. Опенько І. А. Кореляційний аналіз впливу існуючої системи державного управління на використання земель лісогосподарського призначення в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 55–62.

220. Опенько І. А., Степчук Я. А., Цвях О. М. Розрахунок економічної ефективності використання земель лісогосподарського призначення у розрізі природно-кліматичних зон України. *Проблеми економіки*. 2019. № 3. С. 274–280.

221. Організаційно-економічні механізми екологобалансованого використання водних, земельних, лісових ресурсів та поводження з відходами в процесі оптимізації енергетичного балансу України. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с.

222. Параняк Р. П., Войтович Н. В., Грига І. В. Аналіз стратегічних альтернатив сталого лісокористування України на державному та регіональному рівнях. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*. 2014. Т. 16. № 3(60). Ч. 3. С. 364–370.

223. Петрова О. О. Проблеми та перспективи фінансування природоохоронної діяльності. *Таврійський науковий вісник*. 2012. № 78. С. 158–162.

224. Піла В. Регулювання розвитку лісового комплексу України. *Розбудова держави*. 2000. № 1–6. С. 98–103.

225. Погріщук Г. Б. Вдосконалення фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища. *Світ фінансів*. 2010. № 4. С. 131–137.

226. Погріщук Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища : дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. Тернопіль, 2005. 245 с.

227. Полторак А. С. Фінансово-економічний механізм регулювання розвитку інтелектуального капіталу в Україні. *Економіка та управління національним господарством*. 2016. № 2. С. 51–55.

228. Поль О. Адаптація лісу до зміни клімату: реструктуризація Тюринзького лісу. URL: https://ecoclubrivne.org/forest_restructuring/.

229. Полякова Л. В. Концепція розробки добровільного фінансового механізму. *Лісовий і мисливський журнал*. 2008. №6. С. 8–9.
230. Полякова Л. В. Міжнародні проблеми надання фінансової підтримки сталому веденню лісового господарства. *Наукові доповіді НУБіП України*. 2011. № 4 (26). С. 112–119.
231. Попадинець Н. М. Ринок целюлозно-паперової промисловості: тенденції, проблеми та напрямки розвитку. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.8. С. 278–284.
232. Похильченко О. А. Аналіз можливостей та загроз розвитку деревопереробної промисловості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. С. 245–252.
233. Пристай В. Інвентаризація лісів: новий погляд на старі проблеми. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/08/4/663663/>.
234. Проблеми доступу місцевого населення до лісових ресурсів та незаконні рубки в лісах Карпат і Західного Полісся : монографія. Львів : Зелений Хрест, Ліга-Прес. 2011. 256 с.
235. Проблеми модернізації лісоресурсної сфери в контексті просторового розвитку : матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 20 квітня 2007 р. Київ : РВПС України НАН України, 2007. 239 с.
236. Пуцентейло П. Р., Свинтух М. Б. Еколого-економічні аспекти використання відходів деревини. *Інноваційна економіка*. 2013. № 2. С. 135–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_2_31.
237. Реформування сфери екологічних фінансів: концепція від Професійної асоціації екологів України. URL: <https://ecolog-ua.com/news/reformuvannya-sfery-ekologichnyh-finansiv-koncepciya-vid-profesiynoyi-asociaciyi-ekologiv>.
238. Ривак З. М. Формування еколого-економічного механізму використання і відтворення лісоресурсного потенціалу регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Рівне, 2007. 20 с.

239. Рогач С. М. Напрями збалансування інституціонального забезпечення розвитку лісового комплексу України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит»*. 2013. № 1. С. 118–126.

240. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>.

241. Рошкевич В. Ф. Інституціональні зміни у переробних ланках лісового сектору: пріоритети та детермінанти. *Економіст*. 2016. № 7(357). С. 22–24.

242. Савчук О. О. Фінансовий механізм забезпечення інвестиційного середовища лісоресурсної сфери в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2017. № 1. С. 39–46.

243. Саганюк М. П. Стратегія розвитку деревообробної та меблевої промисловості. URL: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Lisove-gospodarstvo-l-p-d-promyslovist/2007_33/33_46-50.pdf.

244. Сакаль О. В. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 930–937.

245. Сакаль О. В. Оцінка базових характеристик рентного інструменту регулювання лісокористування. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 3–4. С. 101–106.

246. Самоплавський В. І., Торосов А. С. Удосконалення системи управління лісами при переході до ринкової економіки. *Лісовий журнал*. 1993. № 3. С. 3–6.

247. Свірідова С. С., Бондаренко А. А., Кобальчинська Є. О. Стратегія наращування потенціалу лісового господарства України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 41. С. 121–125.

248. Селінний М. М., Корма О. М. Лісове господарство України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Modern Economics*. 2019. № 17. С. 211–217.
249. Синякевич І., Соловій І., А. Дейнека. Лісове господарство України в ХХІ ст.: сценарії розвитку. *Економіка України*. 2007. № 9. С. 72–81.
250. Синякевич І. М. Пріоритетні інструменти екологічної політики. *Фінанси України*. 2000. № 10. С. 139–146.
251. Синякевич І. М., Дудюк В. С. Концепція національної цінової політики в лісовому господарстві України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2005. Вип. 15.7. С. 145–151.
252. Скляр Є. В., Кушнір В. Д. Аналіз та оцінка напрямків вдосконалення стратегії ресурсозбереження лісогосподарювання в Україні. *Економіка та суспільство*. 2018. № 16. С. 612–617.
253. Слава С. С., Пугінська В. В. Структурно-динамічні тенденції розвитку лісогосподарського сектору Закарпатської області. *Регіональна економіка*. 2021. № 2. С. 83–90.
254. Смолярчук Р. Особливості набуття права приватної власності на ліси за українським законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 60–65.
255. Соловій І. П. Лісова політика у міждисциплінарному науковому контексті: тренди та перспективи розвитку. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2019. Вип. 18. С. 176–184.
256. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: націон. доп. / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.
257. Ніколаєнко С. Наш університет досить серйозно сьогодні опікується проблемою підготовки кадрів для лісової галузі. *Економіст*. 2018. № 10. С. 23.

258. Статистичний збірник «Капітальні інвестиції в Україні у 2010-2015 роках» / Державна служба статистики України. Київ, 2016. 116 с.
259. Стефанків О. Фінансово-екологічна політика держави у сфері природокористування. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 1(40). С. 106–112.
260. Стецюк Н. Деякі аспекти аналізу втрат сировини та використання відходів у деревообробній промисловості [Електронний ресурс]. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. Вип. 2 (7). С. 81–88. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/12snyudp.pdf>.
261. Стецюк П. А. Фінансово-кредитний механізм аграрного розвитку. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2014. № 11(41). С. 357–348.
262. Стешенко Л. Інституціональне підґрунтя збільшення площі лісів та лісовкритих площ: українські реалії. *Економіст*. 2015. №12. С. 39–41.
263. Сторожук В. Огляд стану адаптації українського лісового законодавства до законодавства Європейського Союзу. 2017. 43 с.
264. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / Під ред. М. І. Долішнього, В. С. Кравціва. Львів, 1999. 243 с.
265. Сундук А. М. Аналіз змістовних характеристик фінансово-економічного регулювання у сфері природокористування. *Економіст*. 2017. № 12. С. 31–34.
266. Суска А. А. Обґрунтування ринково-екологічної трансформації інституціонального середовища лісового сектору економіки. *Інтелект XXI*. 2017. № 6. С. 109–112.
267. Тарангул В. І. Бюджетно-податковий механізм у системі фінансового стимулювання розвитку регіонів. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2012. № 4(59). С. 74–81.
268. Касіч Т. Найбільше занепокоєння викликає стан соснових насаджень, де ситуація стала катастрофічною. *Економіст*. 2018. № 10. С. 38–39.

269. Ткач Л. І., Торосов А. С., Бондар О. Б. Особливості лісоуправління в Україні. *Вісник ХНАУ*. 2013. № 2. С. 182–185.
270. Торосов А. На шляху до реформування. *Лісовий і мисливський журнал*. 2018. № 4. С. 3–4.
271. Торосов А. С., Зуєв Є. С., Харченко Ю. В. Удосконалення фінансової системи лісової галузі. *Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2017. № 2. С. 110–115.
272. Торосов А. С., Харченко Ю. В., Жежкун І. М. Перспективи залучення приватних структур до виконання робіт у державному лісовому господарстві. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2009. Вип. 116. С. 270–275.
273. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1112021-37505>.
274. Указ Президента України від 7 червня 2021 року №228 «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2282021-39089>.
275. Фурдичко О., Дребот О. Лісовий сектор економіки України: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка України*. 2012. № 3. С. 70–79.
276. Фурдичко О. І. Ефективність ресурсно-виробничого потенціалу лісогосподарського комплексу. Львів : Вид-во «Світ», 2005. 220 с.
277. Фурдичко О. І. Лісове господарство України: перспектив, критерії та індикатори екологічно сталого ведення і управління. *Регіональна економіка*. 2003. № 2. С. 21–35.
278. Фурдичко О. І., Бондар В. Н. Держане лісівництво в Україні: стан розвитку і напрями вдосконалення його управління на шляху до прибутковості. *Збалансоване природокористування*. 2019. № 4. С. 5–16.

279. Фурдичко О. І., Бондар В. Н. Лісогосподарське виробництво в Україні, його становлення і реформування на шляху до ринкової економіки. *Агроекологічний журнал*. 2020. № 1. С. 122–132.

280. Фурдичко О. І., Данькевич С. М. Організаційно-економічне забезпечення управління землями лісогосподарського призначення: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 92–102.

281. Фурдичко О. І., Лавров В. В., Гладун Г. Б., Возняк Р. Р. Стратегія удосконалення лісового комплексу України у контексті просторового розвитку. *Агроекологічний журнал*. 2007. № 3. С. 11–16.

282. Харічков С., Губанова О., Загорій О. Інструменти фінансування у сфері поводження з твердими промисловими відходами. *Економіка України*. 2005. № 7. С. 82–88.

283. Хвесик М., Голян В., Князєв С. Раціоналізація природокористування як вагомий чинник соціально-економічного піднесення та зміцнення енергетичної самодостатності територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2015. 2015. С. 8–21.

284. Хвесик Ю. Фінансове забезпечення відтворення та охорони природних ресурсів: проблеми диверсифікації джерел, форм та інструментів. *Економіст*. 2014. № 12. С. 62–64.

285. Холявка В. З. Коренева плата за деревину: інструмент лісової політики і екологізації лісового сектора економіки: монографія. Львів : ЛА «Піраміда». 2005. 240 с.

286. Цегельник Н. І. Економічний стан лісової галузі в Україні та його вплив на сталий розвиток лісогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2021. № 13–14. С. 17–24.

287. Чичкало-Кондрацька І. Б., Мельник Г. А. Розвиток експортної діяльності підприємств деревообробної галузі. *Економічний розвиток держави та її соціальна стабільність* : Міжнародна науково-практична

інтернет-конференція, м. Полтава, 11 травня 2017 р. : тези доповіді. Ч. 1. Полтава : ФОП Пусан А. Ф., 2017. С. 245–247.

288. Швиденко А. З., Лакида П. І., Щепашенко Д. Г., Васишин Р. Д., Марчук Ю. М. Вуглець, клімат та землеуправління в Україні: лісовий сектор : монографія. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В. М. 2014. 283 с.

289. Шершун М. Х., Дребот О. І. Реформування лісового господарства в контексті проведення земельної реформи в Україні. *Економіка АПК*. 2011. № 10. С. 7–13.

290. Шершун М. Х. Аналіз діяльності лісогосподарських підприємств та ефективність використання лісоресурсного потенціалу в умовах розвитку економічної кризи. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. № 4(70). С. 194–199.

291. Шершун М. Х. Еколого-економічні засади реформування системи лісового господарства України : дис. ... д-ра екон. Наук : 08.00.06. Київ, 2012. 463 с.

292. Шершун М. Х. Напрями реформування організаційно-економічної структури управління лісовим господарством. *Збалансоване природокористування*. 2013. № 1. С. 5–12.

293. Шершун М. Х., Дребот О. І. Лісовий сектор Європи у контексті змін форм власності та реформування систем управління лісового господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.4. С. 307–314.

294. Шершун М. Х., Касюхнич В. Ю. Економічна складова розвитку лісової галузі в умовах воєнного стану. *Збалансоване природокористування*. 2023. № 1. С. 45–52.

295. Шершун М. Х. Основні напрями розвитку фінансово-кредитних відносин у лісовому господарстві України. *Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: Фінанси та кредит*. 1994. № 1. С. 28–30.

296. Шестак М. Державно-приватне партнерство в лісовому господарстві: перспективні напрями та проблеми інституціоналізації. *Економіст*. 2015. № 3(341). С. 30–32.

297. Шестак М. Угоди державно-приватного партнерства в лісовому господарстві: диверсифікація та вибір сучасних форм. *Економіст*. 2015. № 2. С. 44–46.
298. Шестак М. Формування державно-приватних партнерств у лісовому господарстві: пріоритети та механізми. *Економіст*. 2014. № 4. С. 25–27.
299. Шестак М. Л. Еколого-економічна ефективність лісокористування на засадах державно-приватного партнерства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06. Київ, 2017. 21 с.
300. Шестак М. Л. Інноваційно-інвестиційне забезпечення переробки деревних відходів на основі кластеризації лісогосподарської діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 22. С. 42–44.
301. Шестак М. Л. Кластери як інституціональна передумова підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування. *Агросвіт*. 2016. № 22. С. 24–27.
302. Шлафман Н. Л., Квач Я. П., Коваль В. В. Адаптивні заходи регуляторного впливу на підприємницьку діяльність в умовах реалізації державно-приватного партнерства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1(48). С. 391–396.
303. Шубалий О. Трансформація системи управління лісовим господарством за принципами децентралізації та розподілу повноважень. *Економіст*. 2014. № 8. С. 27–32.
304. Шубалий О. М. Трансформаційні процеси у лісовому секторі: інституціональні передумови та механізми реалізації : монографія. Луцьк : Терен, 2015. 456 с.
305. Шумлянський Б. В. Фінансове забезпечення як підґрунтя формування інвестиційного середовища розвитку лісового сектору. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 15. С. 61–66.
306. Щурик М. В. Фінансування земель агролісогосподарств Карпатського регіону. *Фінанси України*. 2006. № 7. С. 139–145.

307. Юрій Марчук: «Нам потрібна не заборонна екологія, а екологічна економіка». URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/jurii-marchuk-nam-potribna-ne-zaboronna-ekologija-a-ekologichna-ekonomika.html>.

308. Марчук Ю. Люди для лісу – ліс для життя. *Економіст*. 2018. № 8. С. 6–8.

309. Юхновський І. Р. Лісове господарство України: проблеми та перспективи. Міжвідомча аналітично-консультативна рада з питань розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Київ, 2003. 177 с.

310. Яворська Н. П. Удосконалення механізму підвищення економічної ефективності діяльності деревообробних підприємств. *Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент*. 2012. Вип. 9(1.2). С. 274–284.

311. Ярема Б. П., Ситник Н. С. Бюджетно-податкова політика України та напрями її реалізації. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 2. С. 75–80.

312. Яремко О. Напрями підвищення ефективності функціонування організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого лісоуправління. *Економічний дискурс*. 2017. № 2. С. 192–199.

313. Ярова І. Є. Лісогосподарювання як нова соціо-еколого-економічна парадигма. *Механізм регулювання економіки*. 2013. № 2(60). С. 45–52.

314. Ярова І. Є. Сутнісні ознаки та змістовна характеристика простору лісогосподарювання України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип. 6. С. 146–148.

315. Ярошевич Н. Б., Якимів А. І. Результативність видатків Державного бюджету на охорону навколишнього природного середовища в Україні. *Економічний простір*. 2022. № 179. С. 121–127.

316. A new EU Forest Strategy: for forests and the forest-based sector / Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions /

COM/2013/0659 final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52013DC0659>.

317. Azambuja R. R., Castro V. G., Trianoski R., Iwakiri S. Recycling wood waste from construction and demolition to produce particleboards. *Maderas. Ciencia y tecnología*. 2018. May 26. URL: <https://doi.org/10.4067/S0718-221X2018005041401>.

318. Delaram Farzanfar, Hugo J. Spiers, Morris Moscovitch, R. Shayna Rosenbaum. From cognitive maps to spatial schemas. URL: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10169820/3/Spiers_39895_6_art_0_rjwgby.pdf.

319. Hansen Chr. P., Lund J. F. Forestry taxation for sustainability: theoretical ideals and empirical realities. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2018. Vol. 32. P. 23–28. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.03.002/>.

320. Karsenty A. Forest taxation regime for tropical forests: lessons from Central Africa. *International Forestry Review*. 2010. Vol. 12, No. 2. Special Issue: Forest taxation and tropical forest management. P. 121–129. <https://www.jstor.org/stable/24310466>.

321. Leao A. L., Cesarino I., de Souza M. C., Moroz I., Dias O. T., Jawaid M. Present Scenario and Future Scope of the Use of Wood Waste in Wood Plastic Composites. In: Sarmin S. N., Jawaid M., Elias R. (eds). Wood Waste Management and Products. *Sustainable Materials and Technology*. 2023. Singapore : Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-99-1905-5_7.

322. Maier D. Building Materials Made of Wood Waste a Solution to Achieve the Sustainable Development Goals. *Materials*. 2021. Vol. 14. 7638. <https://doi.org/10.3390/ma14247638>.

323. Marhaento H., Booij M. J., Rahardjo N., Ahmed N. Impacts of forestation on the annual and seasonal water balance of a tropical catchment under climate change. *Forest Ecosystems*. 2021. № 8. C. 64–65.

324. Pandey S. Wood waste utilization and associated product development from under-utilized low-quality wood and its prospects in Nepal. *SN Applied Sciences*. 2022. <https://doi.org/10.1007/s42452-022-05061-5>.

325. Mehryar S., Schwarz N., Sliuzas R., Maarseveen M. Making use of Fuzzy Cognitive Maps in Agent-Based Modeling. URL: https://ris.utwente.nl/ws/portalfiles/portal/252557929/making_fuzzy_cognitive_CR.pdf.

326. Shive K. K. L., Fulé P. Z., Sieg C. H., Strom B. A., Hunter M. E. Managing burned landscapes: evaluating future management strategies for resilient forests under a warming climate. *International Journal Wildland Fire*. 2014. № 23. C. 915–928.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Монографії**

1. Марчук Ю. М. Фактор кліматорегулятивної ролі лісів в Екологічній Конституції Землі. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади. За ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці. Львів. РВВ НЛТУ України, 2011. С. 251–257.

2. Швиденко А. З., Лакида П. І., Щепашенко Д. Г., Васишлин Р. Д., **Марчук Ю. М.** Вуглець, клімат та землеуправління в Україні: лісовий сектор: монографія. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2014. 283 с. *(Здобувачем сформовано інституційні засади побудови системи землеуправління в лісовому секторі України).*

3. Марчук Ю. М. Формування фінансово-економічного механізму відтворення лісоресурсного потенціалу в умовах децентралізації. Обліково-фінансові механізми підвищення ефективності діяльності підприємств лісового господарства України: монографія / за ред. В. В. Чудовця. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. С. 104–107.

Статті в наукових виданнях,**включених до Переліку наукових фахових видань України:**

4. **Марчук Ю. М.,** Марчук О. О. Перспективи розвитку лісового насінництва. *Лісівництво і агролісомеліорація*. 2006. Вип. 110. С. 165–169. *(Здобувачем розкрито перспективи розвитку лісового насінництва).*

5. Марчук Ю. М. Особливості використання механізмів Кіотського протоколу у лісовому господарстві України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.11. С. 53–57.

6. Марчук Ю. М. Проблема сталого розвитку лісового господарства у контексті міжнародних зобов'язань України. *Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах*. Львів. 2009. Вип. 5(79). С. 385–395.

7. Марчук Ю. М. Посилення кліматорегулятивної ролі лісів у межах реальних та перспективних економічних можливостей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.15. С. 63–70.

8. Ковалевський С. Б., **Марчук Ю. М.**, Маєвський К. В., Курдюк О. М. Масштаби та наслідки незаконного видобутку бурштину на землях Житомирського ОУЛМГ. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. Вип. 27(10). С. 69–72. (Здобувачем розкрито економічні аспекти обмеження незаконного видобутку буриштину).

9. Krynytskyi H. T., Lakyda I. P., **Marchuk Yu. M.**, Tkach V. P., Polyakova L. V. Forests and forestry in Ukraine. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2017. Вип. 27 (8). С. 10–15. (Здобувачем проаналізовано основні тенденції розвитку лісового господарства в Україні).

10. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: інституціональні засади інвестиційної діяльності. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 35–40.

11. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: сутність, складові та перспективи удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 13–18.

12. Марчук Ю. М. Еквівалентне вилучення лісоресурсної ренти як важлива складова фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах децентралізації. *Агросвіт*. 2018. № 22. С. 47–54.

13. Марчук Ю. М. Фінансування лісового господарства: регіональні особливості. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва*. Серія «Економічні науки». 2019. № 3. С. 357–370.

14. **Марчук Ю. М.**, Уварова В. І. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання: особливості та інституціональні передумови формування. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 58–63. (Здобувачем розкрито інституціональні передумови становлення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання).

15. Марчук Ю. М. Фінансове забезпечення ведення лісового господарства: диверсифікація пріоритетів та джерел. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 23. С. 29–34.

16. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу: завдання, функції та методи. *Агросвіт*. 2019. № 23. С. 25–31.

17. Карпук А. І., Дзюбенко О. М., **Марчук Ю. М.**, Кватирко О. М. Бюджетно-інвестиційна спрямованість податкового регулювання діяльності постійних лісокористувачів як фактор конкурентоспроможності лісового сектора. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 47–57. *(Здобувачем виявлено бюджетно-інвестиційну спрямованість податкового регулювання діяльності постійних лісокористувачів)*.

18. Карпук А. І., Дзюбенко О. М., **Марчук Ю. М.**, Олексівець О. М. Удосконалення фіскального регулювання діяльності постійних лісокористувачів як важлива передумова диверсифікації лісогосподарювання: інвестиційні аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 9. С. 38–47. *(Здобувачем ідентифіковано інвестиційні аспекти диверсифікації лісогосподарювання)*.

19. Карпук А. І., **Марчук Ю. М.**, Миклуш Т. С. Фінансово-інвестиційне забезпечення комплексного природокористування в умовах децентралізації: специфіка Карпатського регіону. *Агросвіт*. 2020. № 7. С. 3–11. *(Здобувачем розроблено інструментарій фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування в умовах децентралізації)*.

20. Карпук А. І., **Марчук Ю. М.**, Несторяк Ю. Ю. Фінансово-економічне регулювання нарощення потенціалу біорізноманіття лісів: перспективи імплементації передового іноземного досвіду. *Агросвіт*. 2020. № 4. С. 35–43. *(Здобувачем визначено перспективи імплементації передового іноземного досвіду фінансово-економічного регулювання нарощення потенціалу біорізноманіття лісів)*. **Марчук Ю. М.**, Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А.

21. Інституціональна модернізація фінансово-економічного механізму лісогосподарювання: пріоритети підвищення результативності виконання виробничо-фінансових планів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 19–20. С. 31–40. (Здобувачем обґрунтовано механізми інституціональної модернізації фінансово-економічного механізму лісогосподарювання).

Марчук Ю. М., Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А.

22. Інвестування модернізації основного капіталу лісового сектора як складова фінансово-економічного механізму лісогосподарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 21. С. 24–35. (Здобувачем розроблено напрями інвестування модернізації основного капіталу лісового сектора).

23. **Марчук Ю. М.**, Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А. Інструментально-методологічне забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в умовах інституціональних трансформацій. *Агросвіт*. 2022. № 20. С. 37–51. (Здобувачем розкрито сутнісний вимір інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання).

24. **Марчук Ю. М.**, Демидюк С. М., Аксаїтов Р. Ш., Доценко Т. Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства: диверсифікація джерел та методів. *Академічні візії*. 2023. Вип. 23. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/532/485>. (Здобувачем запропоновано механізми диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового господарства).

25. **Марчук Ю. М.**, Голян В. А., Коробка Р. В., Заставний Ю. Б. Зелені інвестиції як складова фінансово-інвестиційного забезпечення екологізації національної економіки: відтворювальні та секторальні виміри. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 5. С. 19–25. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3169/3205>. (Здобувачем сформовано

авторський підхід до сутності зелених інвестицій як складової фінансово-інвестиційного забезпечення екологізації національної економіки).

**Статті в періодичних наукових виданнях,
включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України
та/або в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних
Web of Science Core Collection та/або Scopus**

26. Kovalevskyi S. B., **Marchuk Y. M.**, Mayevsky K. V., Kurdyuk O. M. Succession processes on the territories disrupted due to illegal amber mining of Zhytomyr Regional Forestry and Hunting administration. *Ukrainian Journal of Forest and Wood Science*. 2019. Vol. 10(2). P. 26–40. URL: <https://forestscience.com.ua/en/journals/tom-10-2-2019/suktsyesiyini-protsyysi-na-tyeritoriyakh-zhitomirskogo-oblasnogo-upravlinnya-lisovogo-ta-mislivskogo-gospodarstva-porushyenykh-unaslidok-nyezakonnogo-vidobutku-burshtinu>.

(Здобувачем виявлено еколого-економічні наслідки незаконного видобутку бурштину на територіях Житомирського обласного управління лісового та мисливського господарства).

27. Kovalevskyi S., **Marchuk Y.**, Maevskyi K., Kovalevskyi S., Churilov A. Environmental consequences of the adverse impact of unauthorized amber mining on forest areas of Zhytomyr region. *Ukrainian Journal of Forest and Wood Science*. 2021. Vol. 12(1). P. 57–67. URL: <https://forestscience.com.ua/en/journals/tom-12-1-2021/yekologichni-naslidki-nyegativnogo-vplyvu-nyesanktsionovanogo-vidobutku-burshtinu-na-lisovi-dilyanki-zhitomirshchini>.

(Здобувачем розкрито екологічні наслідки негативного впливу несанкціонованого видобутку бурштину на лісові масиви Житомирської області).

28. Голян В. А., **Марчук Ю. М.**, Погуляйко Ю. М., Матрунчик Д. М., Дзюбенко О. М. Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання як важлива передумова інноваційної трансформації лісового сектора України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Т. 3(56). С. 139–155. URL:

<https://fkd.net.ua/index.php/fkd/>

[article/view/4406/4111](https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4406/4111). (Здобувачем проаналізовано основні тенденції надходжень податкових платежів, сплачених сектором державних лісових господарств до публічних бюджетів України).

29. Novakovskiy L., **Marchuk Yu.**, Holian V., Leonidova I., Bulysheva D., Groza V. Modern waste management strategies in context development of the green economy of Ukraine. The International Conference of Business and Innovative Technology (ICBIT). Bahrain. May 29, 2024. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-71526-6_80. (Здобувачем проаналізовано основні тенденції фінансування сфери поводження з відходами в Україні).

30. Голян В., **Марчук Ю.**, Матрунчик Д., Карпук А., Погуляйко Ю., Недопад Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. Т. 1(60). С. 490–510. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4696>. (Здобувачем розкрито сутність фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами й обґрунтовано сценарії інвестування проєктів виробництва твердого біологічного палива на основі рециклінгу низькосортної та малокондиційної лісосировини).

Статті в інших виданнях

31. **Марчук Ю. М.**, Марчук О. О. Сучасний стан генетичних резервів та плюсових насаджень дуба звичайного на Харківщині. *Науковий вісник НАУ*. 2006. Вип. 103. Лісівництво. Декоративне садівництво. С. 196–202. (Здобувачем проаналізовано сучасний стан генетичних резервів дуба звичайного на Харківщині).

32. **Марчук Ю. М.**, Мешкова В. Л., Борисова В. В. Методичні аспекти тривалого зберігання насіння лісових порід. *Лісівництво і*

агролісомеліорація. 2007. Вип. 111. С. 108–175. (Здобувачем сформовано методичні аспекти тривалого зберігання насіння лісових порід).

33. Марчук Ю. М. Запровадження лише мораторію ситуацію не виправить, а навіть може ускладнити. *Деревообробник. 2017. № 4 (394). С. 1–4.*

34. Марчук Ю. М. Дати відповідь на виклики дня. Здоров'я лісової галузі вимагає невідкладного втручання. *Лісовий і мисливський журнал. 2017. № 1 (120). С. 6–8.*

35. Ковалевський С. Б., **Марчук Ю. М.**, Маєвський К. В., Курдюк О. М. Бурштин на території Українського Полісся: утворення, видобуток, наслідки. *Лісове і садово-паркове господарство. 2017. № 13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgos_2017_13_6. (Здобувачем розкрито прикметні риси видобутку буриштину на території Українського Полісся).*

36. Марчук Ю. М. Мисливське господарство України: бізнес, елітна розвага чи соціальна послуга? *Лісовий і мисливський журнал. 2017. № 3 (122). С. 22–28.*

Тези наукових доповідей

37. **Марчук Ю. М.**, Мешкова В. Л., Борисова В. В. Методичні аспекти тривалого зберігання жолудів дуба звичайного. *Лісова типологія в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку: XI Погребняківські читання, м. Харків, 2007: тези доповіді. Харків, 2007. С. 137–139. (Здобувачем виявлено методичні аспекти тривалого зберігання жолудів дуба звичайного).*

38. **Марчук Ю. М.**, Лакида П. І. Лісова політика України як інструмент сталого управління галуззю. *Основні проблеми й тенденції подальшого розвитку лісового господарства в Українських Карпатах: Міжнародна науково-практична конференція, м. Івано-Франківськ, 2018: тези доповіді. Івано-Франківськ, 2018. С. 110–115. (Здобувачем розкрито зміст лісової політики України щодо розвитку лісового господарства в гірській місцевості).*

39. Голян В. А., **Марчук Ю. М.** Земельний податок на лісові землі: наслідки фіскального перегину в рентному регулюванні. *Облік, аналіз і аудит: виклики інституціональної економіки*: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Луцьк, 6 жовтня 2018 р.: тези доповіді. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018. С. 33–35. *(Здобувачем розкрито сутнісно-змістовні характеристики земельного податку на лісові землі)*.

40. Марчук Ю. М. Проблеми та перспективи розвитку лісового господарства України. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку національного господарства в умовах глобальної нестабільності*: Міжнародний форум, м. Кременчук, 28–29 листопада 2018 р.: тези доповіді. 2018. С. 298–300.

41. Голян В. А., Карпук А. І., **Марчук Ю. М.** Стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу. *Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством*: XV Міжнародна науково-практична конференція, м. Луцьк, 23 червня 2023 р.: тези доповіді. Луцьк, 2023. С. 33–35. *(Здобувачем сформовано авторський концепт побудови системи стимулювання інвестиційної діяльності у сфері поводження з деревними відходами в умовах воєнного часу)*.

42. Марчук Ю. М. Бюджетне фінансування видатків на лісове господарство та мисливство: український контекст. *Актуальні питання економіки, обліку та права в сучасних умовах*: Міжнародна науково-практична конференція, м. Житомир, 30 грудня 2023 р.: тези доповіді. Житомир, 2023. С. 19.

43. Марчук Ю. М. Інституціональна модернізація фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в Україні: сучасний вимір. *Період трансформаційних процесів в світовій науці: задачі та виклики*: II Міжнародна наукова конференція, м. Кривий ріг, 19 січня 2024 р.: тези доповіді. Кривий ріг, 2024. С. 25–26.

Додаток Б

Таблиця Б.1

Площі рубок та обсяги заготовленої деревини на підприємствах ДАЛРУ*

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021– 2013 р.	2021/2013 р.
Площа рубок головного користування, тис. га	27,4	29	27,8	29	30	30	26,5	26,4	25,9	-1,5	-5,5 %
Площа рубок догляду за лісом, тис. га	86	81,8	85,4	86,1	89,7	87,6	83,8	74,5	92,2	6,2	1,1 раза
Площа прохідних рубок, тис. га	25,9	24,7	25,2	25,1	27,3	26	25,9	24,6	36	10,1	1,4 раза
Площа санітарних рубок, тис. га	174,6	162,2	166,8	157,6	199,2	221,4	228,2	216,8	211	36,4	1,2 раза
Обсяги заготовленої деревини всього, млн куб. м	14,4	15	15,9	16,4	16	16,5	15,6	15,2	14,9	0,5	1,03 раза
Обсяги заготовленої деревини за порядком рубок головного користування, млн куб. м	6,88	7,33	7,42	7,43	7,33	6,58	6,34	6,29	6,09	-0,79	-11,5 %
Обсяги заготовленої деревини за порядком рубок догляду, млн куб. м	1,36	1,38	1,52	1,57	1,77	1,76	1,72	1,53	2,22	0,86	1,6 раза
Обсяги заготовленої деревини за порядку прохідних рубок, млн куб. м	0,73	0,77	0,81	0,82	0,98	0,96	0,99	0,93	1,48	0,75	2 рази
Обсяги заготовленої деревини під час здійснення санітарних рубок, млн куб. м	7,3	7,6	7,9	8,5	7,7	9,3	8,4	8,3	7,4	0,1	1,01 раза

Примітка. *Розраховано автором за даними ДАЛРУ

Таблиця Б.2

Площа санітарних рубок та обсяги заготовленої деревини під час їх здійснення підприємствами ДАЛРУ*

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення, 2021/2013 рр.	
										Абсолютне	Відносне
Планова площа СР**, тис. га	169,4	165,3	157	161,5	165,9	188,5	199,1	186,2	182,6	13,2	107,8 %
Фактична площа СР, тис. га	174,6	162,2	166,8	157,6	199,2	221,4	228,2	216,8	211	36,4	120,8 %
Планова площа суцільних СР, тис. га	14,3	15,4	16,2	18	9,1	12,3	10	8,5	8,8	-5,5	-38,5 %
Фактична площа суцільних СР, тис. га	18,7	19,8	21,5	23,6	12,3	15,7	11,5	10,4	8,3	-10,4	-55,6 %
Планова площа вибіркових СР, тис. га	155,1	150	140,9	143,5	156,8	176,3	189,1	177,7	173,8	18,7	112,1 %
Фактична площа вибіркових СР, тис. га	155,9	142,4	145,3	134	186,9	205,6	216,7	206,4	202,6	46,7	130,0 %
Планова заготівля деревини від СР, млн куб. м	5,6	5,8	5,9	6,4	5,4	7	6,8	6,5	6,3	0,7	112,5 %
Фактична заготівля деревини від СР, млн куб. м	7,3	7,6	7,9	8,5	7,7	9,3	8,4	8,3	7,4	0,1	101,4 %
Планова заготівля деревини від суцільних СР, млн куб. м	3,1	3,4	3,5	3,9	1,8	2,6	2,1	1,8	1,8	-1,3	-41,9 %
Фактична заготівля деревини від суцільних СР, млн куб. м	4,3	4,7	4,9	5,6	2,7	3,7	2,6	2,4	1,8	-2,5	-58,1 %
Планова заготівля деревини від вибіркових СР, млн куб. м	2,5	2,4	2,4	2,5	3,6	4,4	4,7	4,7	4,5	2	180,0 %
Фактична заготівля деревини під час здійснення від вибіркових СР, млн куб. м	3,0	2,9	3,0	2,9	5,0	5,6	5,9	5,9	5,6	2,6	1,9 раза

Примітки: *Розраховано за даними ДАЛРУ; **СР – санітарні рубки

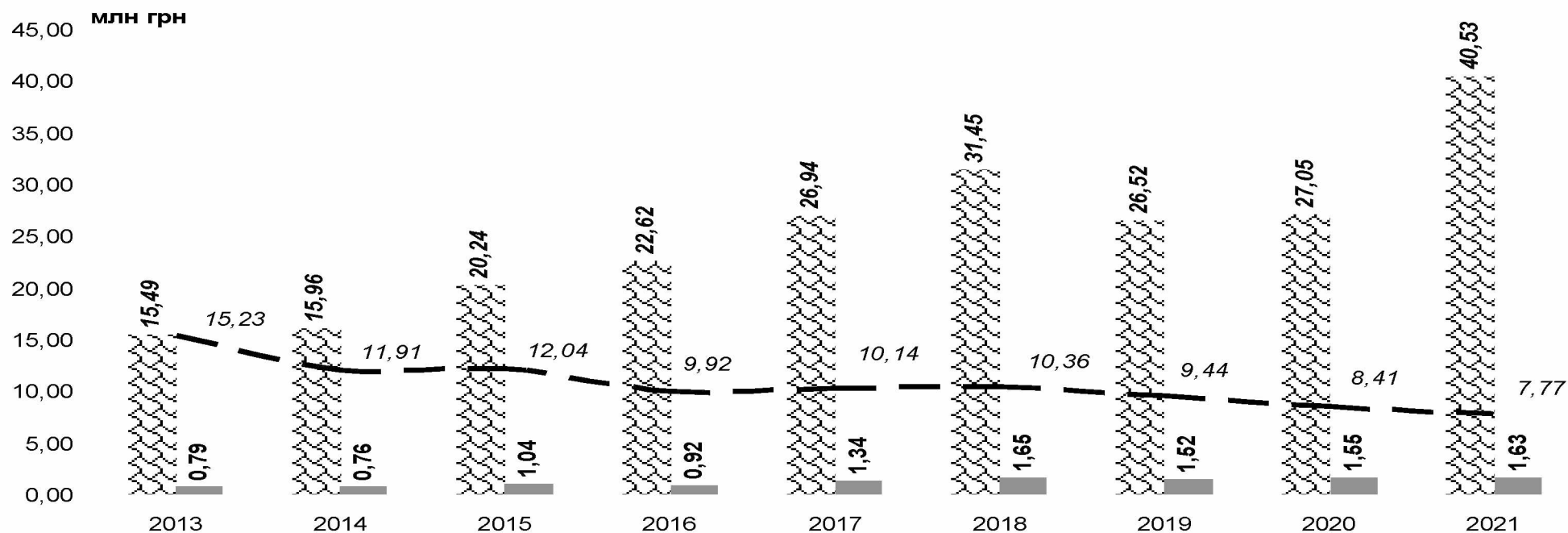
Додаток В

Таблиця В.1

**Основні фінансово-економічні показники ведення лісового
та мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ***

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення 2021/2013 р.	
										Абсолютне	Відносне
Видатки на лісове і мисливське господарство, млн грн	2327,9	2628,7	3582,3	4415,9	5070,2	6738,6	6601,7	6312,7	9535,3	7207,4	у 4 рази
Видатки на лісорозведення через садіння і висівання лісу, млн грн	19,3	10,3	4,7	4,5	4,5	5,7	6,9	6,9	10,8	-8,5	-44,1 %
Фінансування мисливського господарства, млн грн	14,7	15,2	19,2	21,7	25,6	29,8	25	25,5	38,9	24,2	у 2,6 рази
Фінансування мисливського господарства на землях природно-заповідного фонду, млн грн	0,79	0,76	1,04	0,92	1,34	1,65	1,52	1,55	1,63	0,8	у 2 рази
Фінансове забезпечення збереження природно-заповідного фонду, млн грн	54	55,6	65,4	65,4	93	125,5	133,4	143	150,7	96,7	у 2,8 рази
Чистий дохід від реалізації, млн грн	5541	7139	10295	12361	13691	16834	15231	14462	22800	17258,5	у 4 рази
Чистий дохід від реалізації у порівняльних цінах на початок 2013 року, млн грн	5448	5326	6125	5419	5152	5547	5420	4495	4369	-1079,7	-19,8 %
Чистий прибуток підприємств ДАЛРУ, млн грн	98,4	183,2	782	565	471,9	466,1	291,5	194,8	1 017,50	919,1	в 10,3 рази

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

..... Сукупне фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ, млн грн

■ Фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ на землях ПЗФ, млн грн

--- Сукупне фактичне фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ у порівняних цінах на початок 2013 року, млн грн

Рис. Г.1. Фінансування мисливського господарства підприємствами ДАЛРУ*

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

Додаток Е

Таблиця Е.1

Основні показники виконання ДАЛРУ виробничо-фінансових планів по лісовому і мисливському господарству та охороні навколишнього природного середовища за 2018–2020 рр. (тис. грн)*

Показники	2018 рік			2019 рік			2020 рік			Відхилення (факт) 2020 р. до 2018 р.	
	план	факт	% вико- нання	план	факт	% вико- нання	план	факт	% вико- нання	Абсолют- не, +, -	Темп росту, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Розділ І. Лісове і мисливське господарство	5517740,0	6738590,7	122,1	6439426,8	6601660,6	102,5	5944393,0	6312760,5	106,2	-425830	93,7
1.1. Лісовпорядкування та проєктно-вишукувальні роботи	168710,0	140380,8	83,2	226443,1	174604,9	77,1	260182,5	206462,0	79,4	66081,2	147,1
1.2. Рубки формування і оздоровлення лісів та інші заходи	1464474,5	1872216,7	127,8	1657375,5	1922558,4	116,0	1564285,1	1831673,7	117,1	-40543	97,8
1.3. Допоміжні лісогосп. роботи	521957,9	694501,8	133,1	579535,0	661001,7	114,1	531853,0	620273,2	116,6	-74228,6	89,3
1.4. Відновлення лісів на землях, наданих у постійне користув.	429478,7	527904,3	122,9	473553,8	496921,8	104,9	429826,8	470281,2	109,4	-57623,1	89,1
1.5. Охорона лісу від пожеж	181215,3	204573,5	112,9	234642,8	209596,1	89,3	212750,3	222372,9	104,5	17799,4	108,7
1.6. Боротьба зі шкідниками та хворобами лісу	27091,4	35936,4	132,6	36980,9	38642,6	104,5	35724,4	37862,5	106,0	1926,1	105,4
1.7. Мисливське господарство	26295,2	29816,8	113,4	28380,8	25043,0	88,2	26394,9	25534,4	96,7	-4282,4	85,6
1.8. Загальновиробничі витрати	1876724,6	2248651,1	119,8	2214075,4	2126663,6	96,1	1965044,0	1983270,8	100,9	-265380	88,2
1.9. Адміністративні витрати	821792,4	984609,3	119,8	988439,5	946628,5	95,8	918332,0	915029,8	99,6	-69579,5	92,9
Розділ ІІ. Лісорозведення	32708,1	28404,7	86,8	49507,3	36041,0	72,8	36931,0	36028,3	97,6	7623,6	126,8
2.1. Лісорозведення на землях наданих у постійне користув.	29335,6	26304,3	89,7	49507,3	36041,0	72,8	36931,0	36028,3	97,6	9724	137,0
2.2. Лісорозведення на землях інших користувачів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.3. Створення полезахисних лісових смуг	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Оформлення правовст. докум. на землі для лісорозведення	3372,5	2100,4	62,3	924,0	957,8	103,7	740,0	280,7	37,9	-1819,7	13,4

Продовж. таблиці Е.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Розділ III. Збереження природно-заповідного фонду	125894,9	125517,9	99,7	137362,7	133409,7	97,1	146395,6	142994,8	97,7	17476,9	113,9
3.1. Лісовпорядкування та проєктно-вишукувальні роботи	2719,6	2219,4	81,6	1302,6	1009,0	77,5	1175,0	605,6	51,5	-1613,8	27,3
3.2. Рубки формування та оздоровлення лісів та інші заходи	4083,5	4346,4	106,4	6424,7	5541,1	86,2	6316,3	5563,8	88,1	1217,4	128,0
3.3. Допоміжні лісогосп. роботи	5710,2	5909,1	103,5	4146,0	3530,1	85,1	4230,0	3579,8	84,6	-2329,3	60,6
3.4. Відновлення лісів на землях, наданих у постійне користув.	695,8	698,7	100,4	871,8	727,5	83,4	739,7	739,4	100,0	40,7	105,8
3.5. Охорона лісу від пожеж	6589,2	6859,0	104,1	7786,9	7762,9	99,7	9226,0	10104,2	109,5	3245,2	147,3
3.6. Боротьба зі шкідниками та хворобами лісу	68,4	75,3	110,1	64,0	75,8	118,4	83,0	70,5	84,9	-4,8	93,6
3.7. Мисливське господарство	1752,7	1652,9	94,3	1849,6	1517,2	82,0	1641,1	1553,4	94,7	-99,5	94,0
3.8. Загальновиробничі витрати	48901,6	48425,8	99,0	55568,3	53981,8	97,1	57790,1	57392,1	99,3	8966,3	118,5
3.9. Адміністративні витрати	55373,9	55331,3	99,9	59348,8	59264,3	99,9	65194,4	63386,0	97,2	8054,7	114,6
Розділ IV. Спеціальне використання лісових ресурсів	5680991,4	6248769,3	110,0	6800007,5	6578785,8	96,7	6269220,8	6143638,8	98,0	-105131	98,3
4.1. Заготівля деревини у порядку рубок головн. корист.	2083088,0	2100131,2	100,8	2449880,9	2311809,7	94,4	2481486,8	2271483,7	91,5	171352,5	108,2
4.2. Заготівля другорядних лісових матеріалів	4312,3	4176,8	96,9	4392,1	4618,8	105,2	3761,6	3997,3	106,3	-179,5	95,7
4.3. Здійснення побічних лісових користувань	75,2	149,7	199,1	46,0	127,8	277,8	51,0	156,3	306,5	6,6	104,4
4.4. Використання корисних властивостей лісів	752,5	1465,3	194,7	801,1	1118,6	139,6	817,6	1212,0	148,2	-253,3	82,7
4.5. Інші заходи	1780016,9	2139859,2	120,2	1678991,2	1749428,2	104,2	1428510,9	1587038,6	111,1	-552821	74,2
4.6. Загальновиробничі витрати	1191149,7	1325301,3	111,3	1280554,7	1184521,8	92,5	1148505,5	1133739,1	98,7	-191562	85,5
4.7. Адміністративні витрати	621596,8	677685,8	109,0	691442,5	628804,8	90,9	581056,6	568761,4	97,9	-108924	83,9
Всього витрат	11357334,4	13141282,6	115,7	13426304,3	13349897,1	99,4	12396940,4	12635422,4	101,9	-505860	96,2

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

**Капітальні видатки у придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів,
профінансовані підприємствами ДАЛРУ***

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021– 2013 рр.	2021/ 2013 р.
Придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів, млн грн, з них:	129,7	156,4	354,6	323,5	280,4	365,9	163,5	179,4	627,4	497,7	4,8 раза
- лісогосподарської техніки, млн грн;	42,7	86,7	171,4	127,1	112,3	134,2	66,9	72,2	262,5	219,8	6,1 раза
- пожежних автомобілів, млн грн;	1,2	0,38	1,7	4,95	0,71	2,8	3,7	23,3	64,5	63,3	53,8 раза
- засобів боротьби зі шкідниками, млн грн;	0,06	0,012	0,03	0,047	0,081	0,103	0,038	-	0,06	0	100,0 %
- дорожньо-будівельної техніки, млн грн;	13,1	0,536	12,9	4,5	0,019	3,7	1,43	19,6	5,35	-7,75	40,8 %
- екологобезпечних машин і механізмів, млн грн;	0,34	0,18	1,8	0,4	0,114	0,683	0,92	-	1,2	0,86	3,5 раза
- інші придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів, млн грн	72,4	68,6	166,7	186,4	167,1	224,5	90,6	64,3	293,8	221,4	4,1 раза

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

Таблиця Ж.2

**Капітальні видатки у придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів,
профінансовані підприємствами ДАЛРУ (у порівняльних цінах 2013 року)***

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021– 2013 рр.	2021/ 2013 р.
Дефлятор ВВП	100	115,9	138,9	117,1	122,1	115,4	108,2	110,3	124,8		
Дефлятор ВВП наростаючим підсумком	100	115,9	161,0	188,5	230,2	265,6	287,4	317,0	395,6		
Придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів, млн грн, з них:	129,7	134,9	220,3	171,6	121,8	137,8	56,9	56,6	158,6	28,9	1,2 рази
- лісогосподарської техніки, млн грн;	42,7	74,8	106,5	67,4	48,8	50,5	23,3	22,8	66,4	23,7	1,6 рази
- пожежних автомобілів, млн грн;	1,20	0,33	1,06	2,63	0,31	1,05	1,29	7,35	16,30	15,1	13,6 рази
- засобів боротьби зі шкідниками, млн грн;	0,060	0,010	0,019	0,025	0,035	0,039	0,013	0,000	0,015	-0.045	25%
- дорожньо-будівельної техніки, млн грн;	13,10	0,46	8,01	2,39	0,01	1,39	0,50	6,18	1,35	-11,7	10%
- екологобезпечних машин і механізмів, млн грн;	0,34	0,16	1,12	0,21	0,05	0,26	0,32	0,00	0,30	-0,04	90%
- інші придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин, механізмів, млн грн	72,4	59,2	103,5	98,9	72,6	84,5	31,5	20,3	74,3	1,9	1,03 рази

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

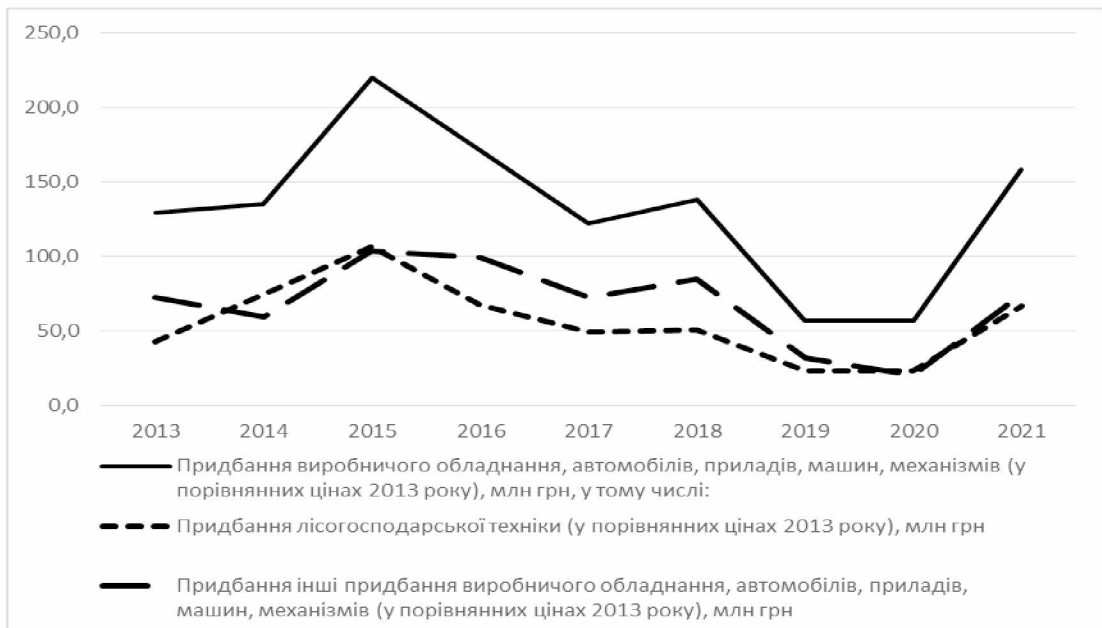

Рис. Ж.1. Динаміка капітальних видатків підприємств ДАЛРУ на придбання виробничого обладнання, автомобілів, приладів, машин і механізмів у порівняльних цінах 2013 року за 2013–2021 рр.*

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

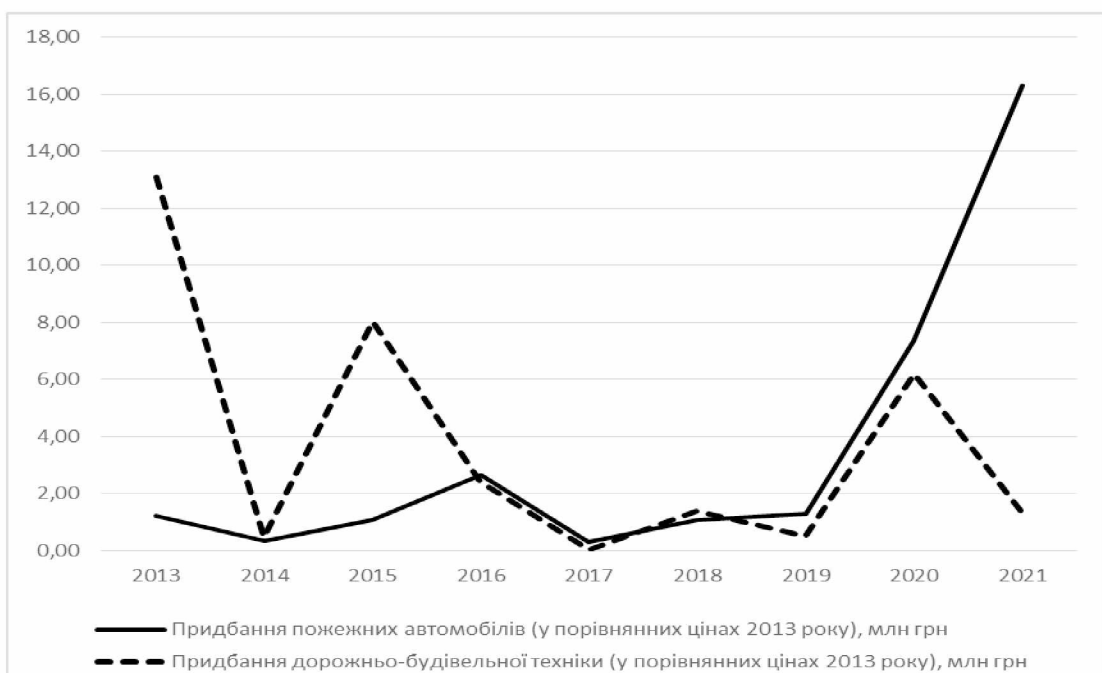

Рис. Ж.2. Динаміка капітальних видатків підприємств ДАЛРУ на придбання пожежних автомобілів і дорожньо-будівельної техніки у порівняльних цінах 2013 року за 2013–2021 рр.*

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

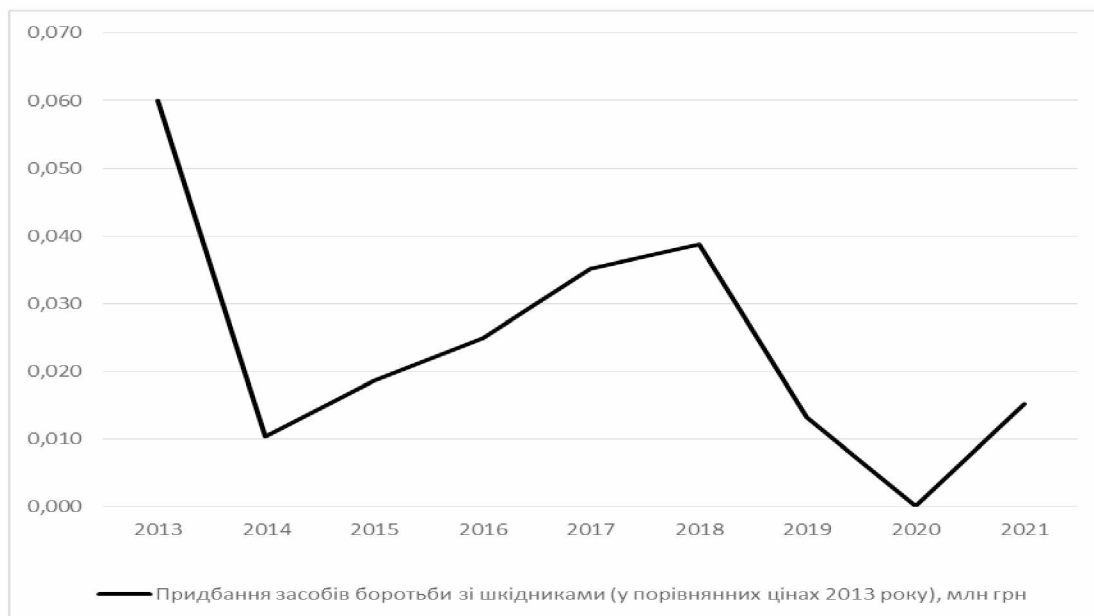

Рис. Ж.3. Динаміка капітальних видатків підприємств ДАЛРУ на придбання засобів боротьби зі шкідниками у порівняльних цінах 2013 року за 2013–2021 рр.*

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

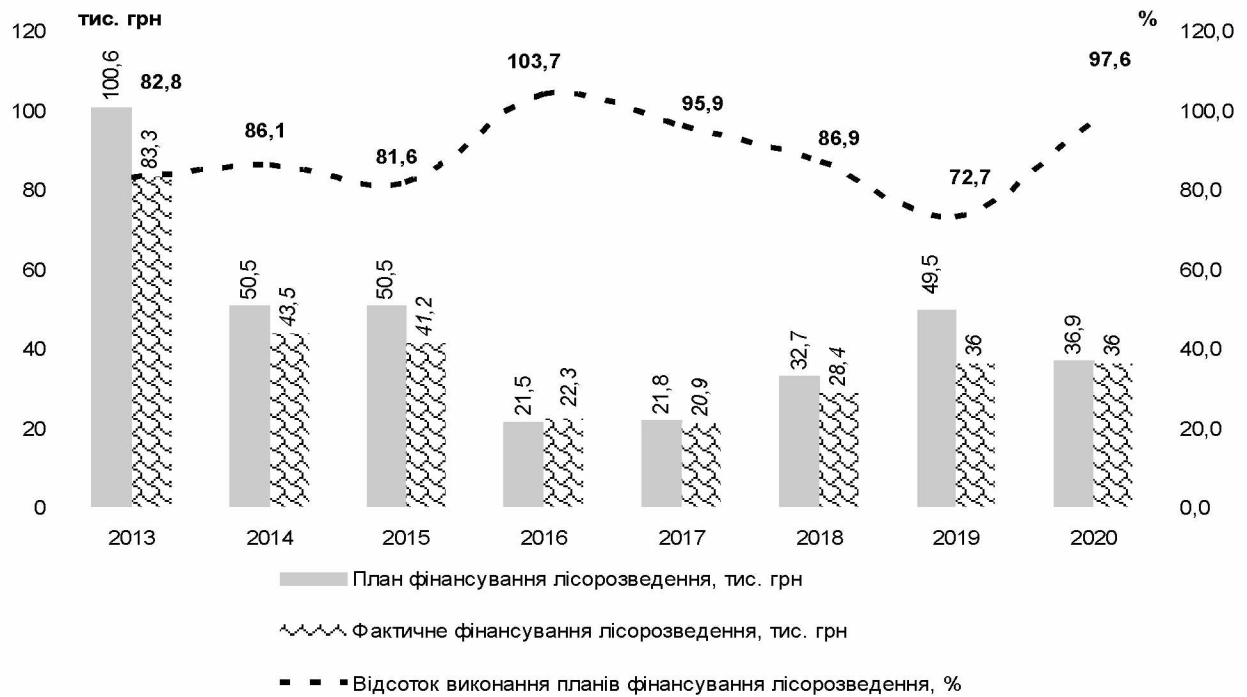

Рис. К.1. Фінансування лісорозведення підприємствами, підпорядкованими ДАЛРУ*

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

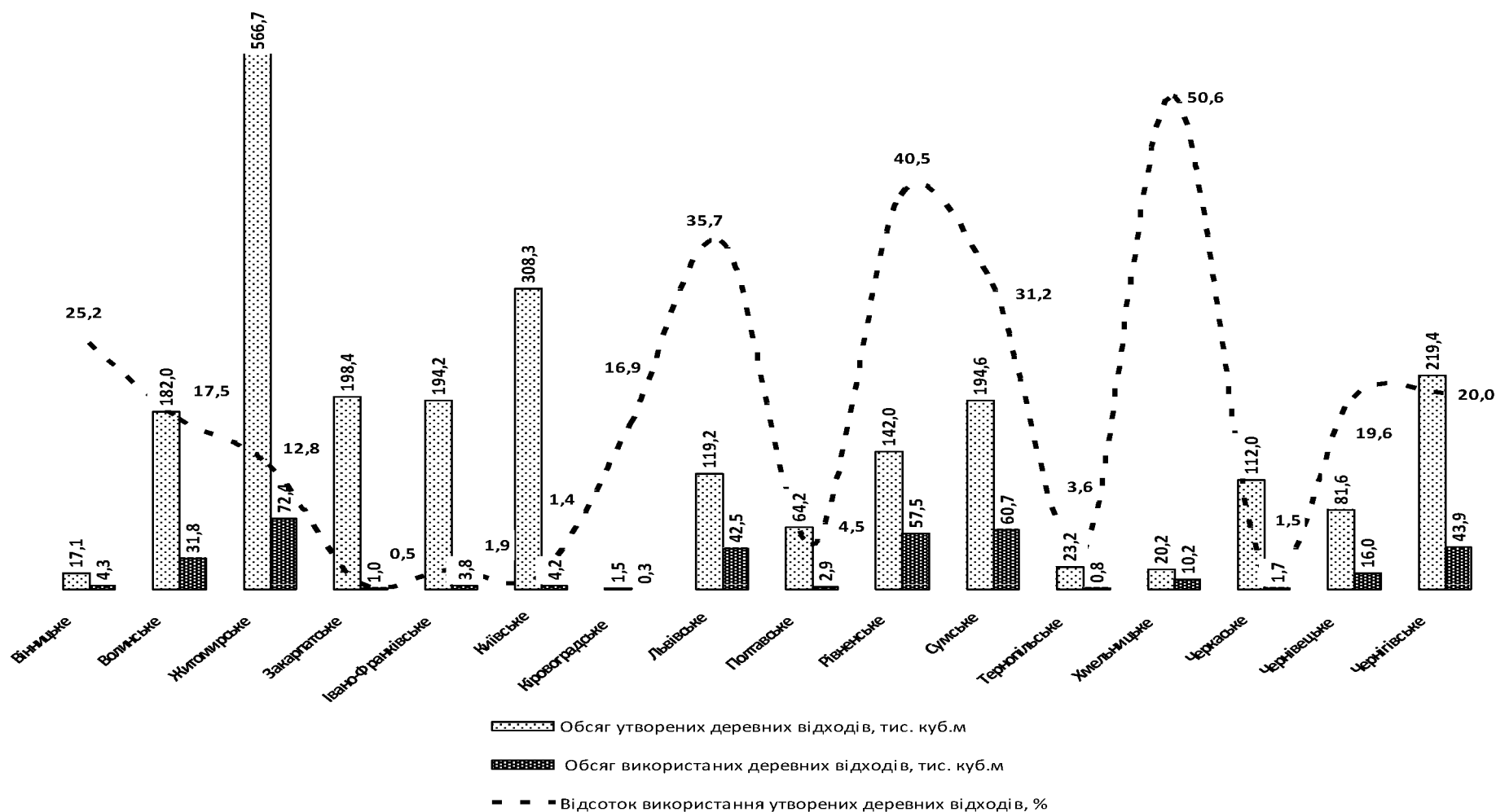

Рис. Л.1. Утворення та використання деревних відходів на підприємствах ДАЛРУ за регіонами їх розміщення у 2021 р.*

Примітка. *Розраховано за даними ДАЛРУ

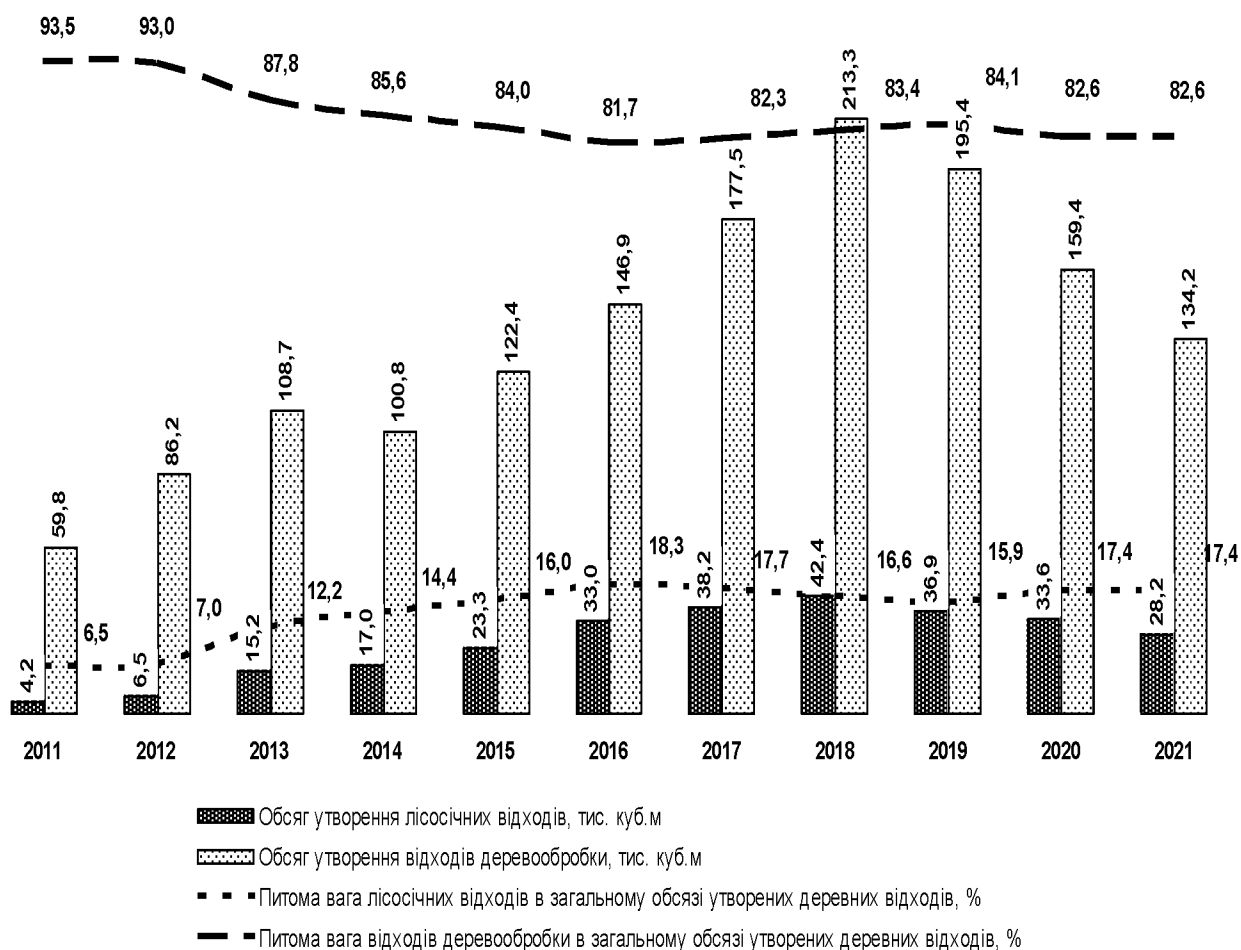

Рис. Л.2. Утворення лісосічних відходів і відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

Таблиця Л.1

**Кореляційна матриця вибору предикторів, які найбільшою мірою детермінують рівень використання відходів
деревообробки в секторі державних лісових господарств Волинської області у 2021–2023 роках***

	Чистий прибуток, млн грн	Рентабель- ність усієї діяльності, %	Заготівля деревини, тис. куб. м	Заготівля деревини рубками головного користу- вання, тис. куб. м	Направ- лено на переробку деревини, тис. куб. м	Обсяг викори- станих відходів дерево- обробки, тис. куб. м	Обсяг утворення відходів дерево- обробки, тис. куб. м	Відсоток викори- стання утворених відходів дерево- обробки, %	Обсяг утворення деревних відходів, тис. куб. м	Частка деревних відходів у сукупному обсязі загото- вленої деревини, %
Чистий прибуток, млн грн	1,000									
Рентабельність усієї діяльності, %	0,668	1,000								
Заготівля деревини, тис. куб. м	0,100	-0,085	1,000							
Заготівля деревини рубками головного користування, тис. куб. м	0,464	0,719	0,324	1,000						
Направлено на переробку деревини, тис. куб. м	0,066	-0,246	0,929	0,090	1,000					
Обсяг використаних відходів деревообробки, тис. куб. м	-0,005	-0,453	0,830	-0,140	0,922	1,000				
Обсяг утворення відходів деревообробки, тис. куб. м	0,122	-0,208	0,936	0,099	0,979	0,895	1,000			
Відсоток використання утворених відходів деревообробки, %	-0,043	-0,583	0,576	-0,305	0,687	0,907	0,646	1,000		
Обсяг утворення деревних відходів, тис. куб. м	0,155	-0,180	0,941	0,144	0,974	0,885	0,998	0,639	1,000	
Частка деревних відходів у сукупному обсязі заготовленої деревини, %	0,278	-0,124	0,732	0,048	0,855	0,753	0,907	0,522	0,911	1,000

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

Таблиця Л.2

**Результати регресійно-кореляційного та дисперсного аналізу
встановлення зв'язку між відсотком використання відходів деревообробки та основними предикторами
в секторі державних лісових господарств Волинської області***

Рік	Відсоток використання утворених відходів деревообробки, %	Направлено на переробку, тис. куб. м	Рентабельність усієї діяльності, %	Обсяг утворення відходів деревообробки, тис. куб. м	Розрахунковий відсоток використання утворених відходів деревообробки, %
2011	22,9	159,2	1,2	59,8	15,9
2012	11,4	215	1,4	86,2	19,4
2013	14,4	236,4	4,7	108,7	16,5
2014	11,2	220	7,2	100,8	12,7
2015	8,0	252,7	12,2	122,4	9,0
2016	14,5	305,2	5,5	146	20,0
2017	34,0	384,5	2,5	177,5	29,1
2018	31,2	423,1	2	213,3	31,2
2019	28,9	388,1	1,1	195,4	29,9
2020	19,9	287,8	1,3	159,4	22,3
2021	26,2	267,7	6	134,2	16,6
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	3	527,764	175,921	4,480	0,047
Залишок	7	274,856	39,265		
Разом	10	802,620			

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

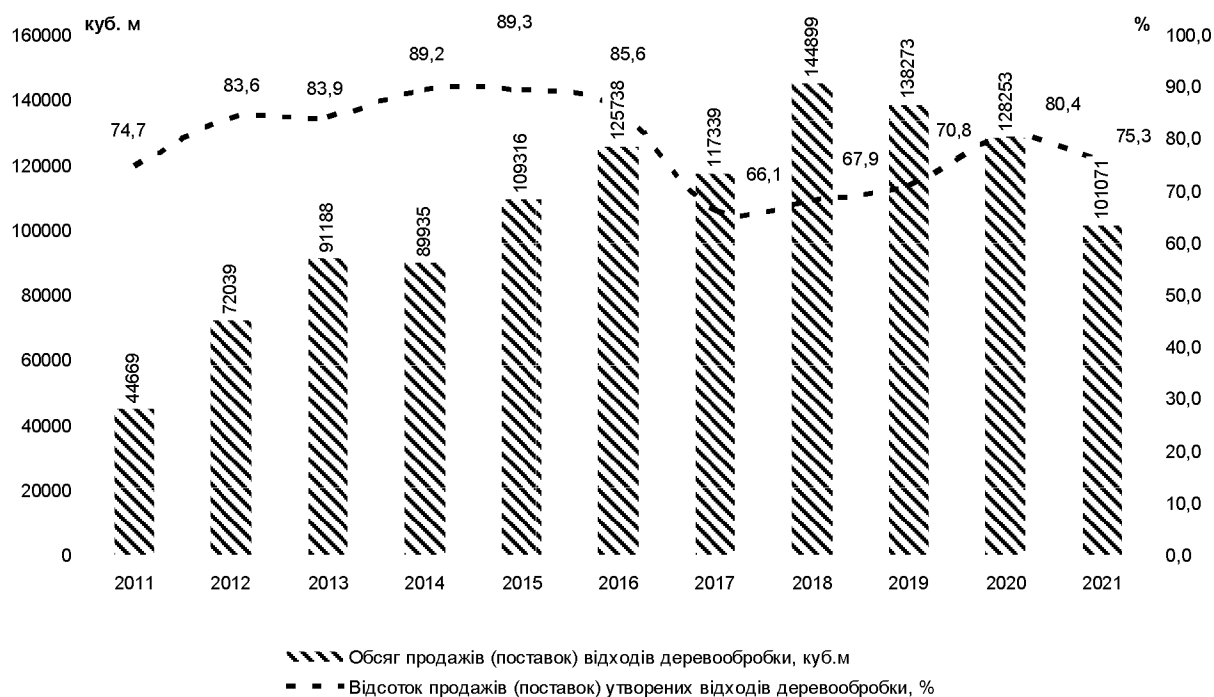

Рис. Л.3. Продажі (поставки) відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

Рис. Л.4. Структура продажів (поставок) відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ, %*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

Рис. Л.5. Структура використання відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ, %*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

Рис. Л.6. Структура утворення деревних відходів на підприємствах ВОУЛМГ, %*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

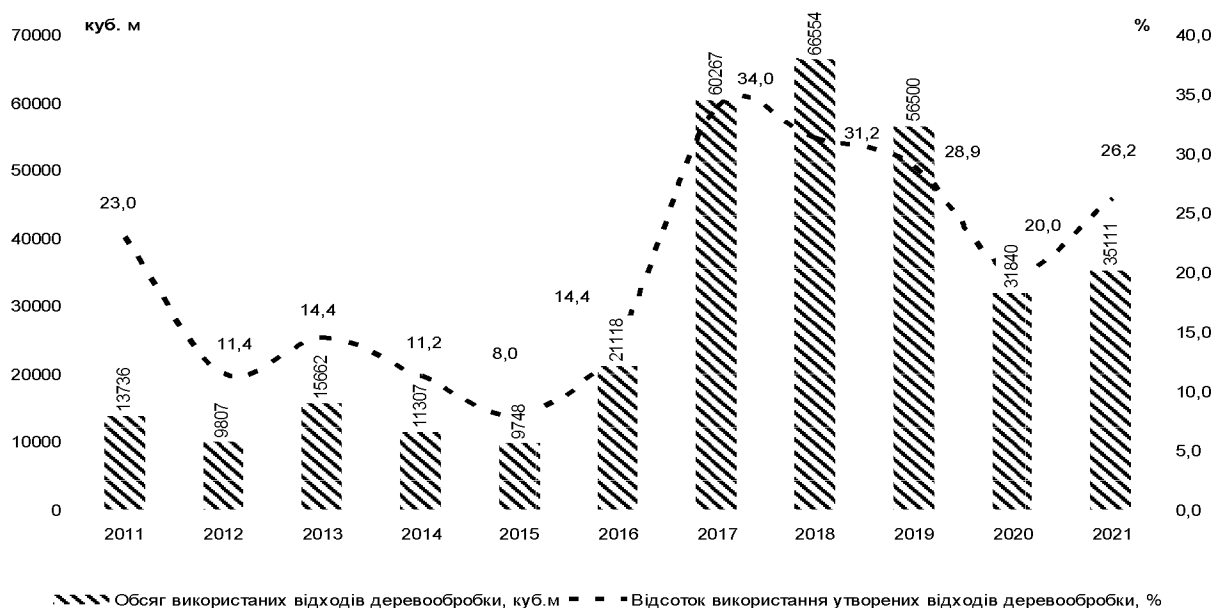

Рис. Л.7. Використання відходів деревообробки на підприємствах ВОУЛМГ*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

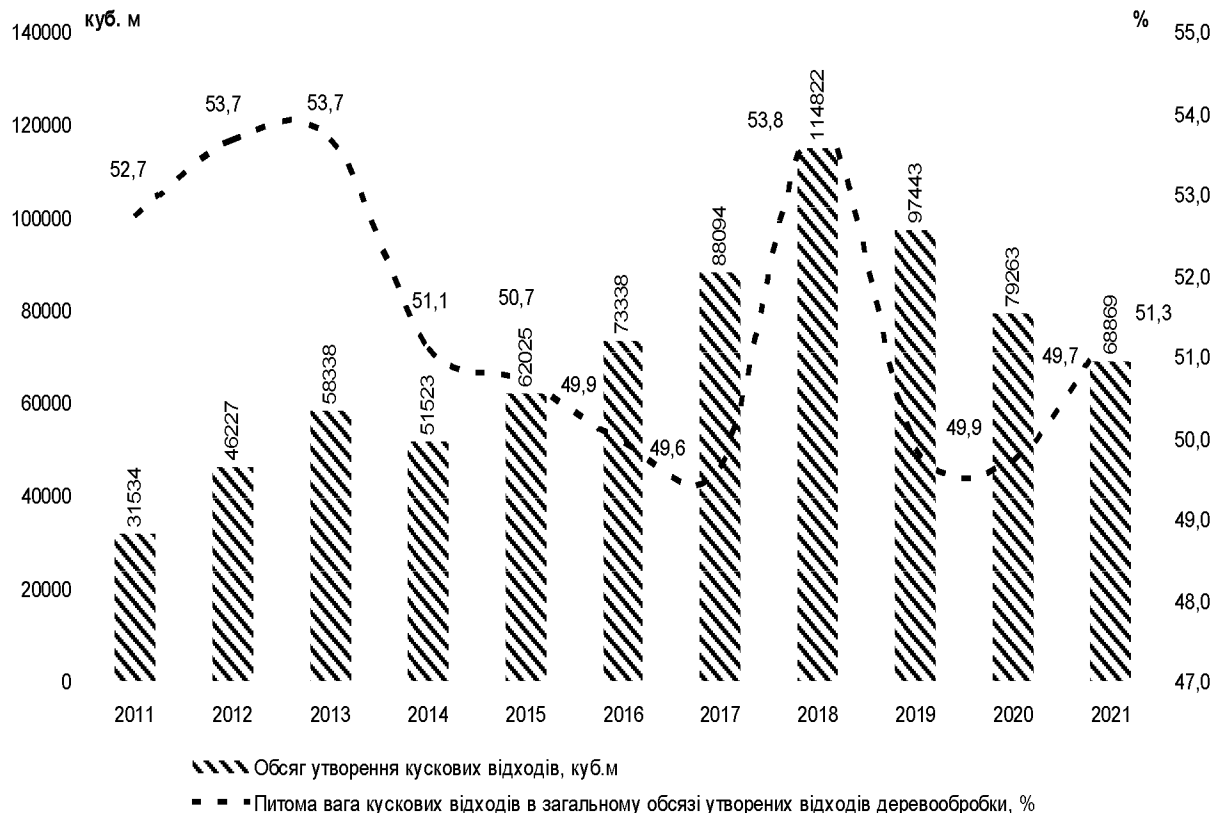

Рис. Л.8. Утворення кускових відходів на підприємствах ВОУЛМГ*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

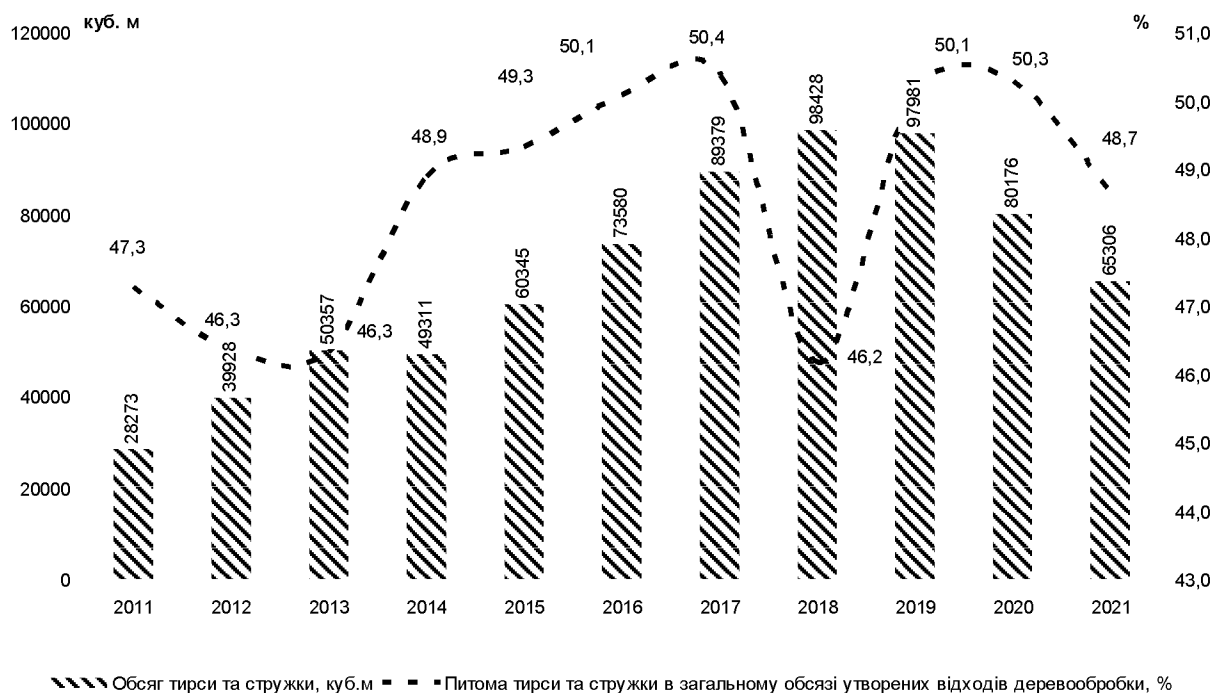

Рис. Л.9. Утворення тирси та стружки на підприємствах ВОУЛМГ*

Примітка. *Розраховано за даними ВОУЛМГ

ВОЛИНЬСЬКА ОБЛАСНА РАДА

майдан Київський, 9, м. Луцьк, 43027, тел. (0332) 778 300

e-mail: post@volynrada.gov.ua, web: https://volynrada.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 00022444

05.08.2024 № 1143/589-24 на № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 26.004.20
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційної роботи Марчука Юрія
Миколайовича «Наукові основи формування фінансово-економічного
механізму лісогосподарювання» в управлінську практику**

Підвищення ефективності лісогосподарювання потребує застосування сучасних форм, методів та способів фінансування процесів відновлення, відтворення та охорони лісів. Необхідною передумовою нарощення обсягів фінансування потреб лісового господарства виступає формування сучасного механізму фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, тому дисертаційна робота Марчука Ю.М. відповідає сучасним викликам, які стоять перед теорією та практикою ведення лісового господарства.

У діяльності Волинської обласної ради при розробці Стратегії розвитку Волинської області на період до 2027 року використовуються запропоновані у дисертаційній роботі Марчука Ю.М. пропозиції щодо диверсифікації методів та інструментів стимулювання процесів лісовідновлення та лісорозведення, а також переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у лісові землі, які корелюють з пріоритетами Президентської екологічної ініціативи «Масштабне заліснення України» та Резолюції ООН 2013 року про відновлення лісових ландшафтів до 2030 року.

Вагоме прикладне значення мають результати дисертаційної роботи Марчука Ю.М., які стосуються формування місцевих фондів фінансування лісового господарства та розбудови інфраструктури поводження з деревними відходами.

Голова

Григорій НЕДОПАД

**ВСЕУКРАЇНСЬКА
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
ТОВАРИСТВО ЛІСІВНИКІВ
УКРАЇНИ**

01601, м. Київ,
вул. Шота Руставелі, 9-А
E-mail: vr-tlu@ukr.net
<https://tlu.kiev.ua/>
Код ЄДРПОУ 14360073

**ALL-UKRAINIAN
PUBLIC ORGANIZATION
UKRAINIAN FORESTERS
SOCIETY**

01601 Kyiv,
Shota Rustaveli St., 9-A
E-mail: vr-tlu@ukr.net
<https://tlu.kiev.ua/>

від 21.01.2025 № 09/02

*Спеціалізованій вченій раді
Д 26.004.20
Національного
університету біоресурсів
і природокористування
України*

Довідка

*про впровадження результатів докторської дисертації Марчука Юрія
Миколайовича «Наукові основи формування фінансово-економічного
механізму лісогосподарювання»*

Нарощення лісоресурсного потенціалу України прямо залежить від суттєвого збільшення обсягів фінансування потреб лісового господарства, що вимагає трансформації існуючого механізму фінансово-економічного забезпечення лісогосподарювання. Обґрунтування пріоритетів та розроблення конкретних механізмів такої трансформації повною мірою знайшло своє відображення у дисертаційній роботі Ю.М.Марчука.

Товариством при розробленні проєктів законодавчих, нормативно-правових та інструктивно-розпорядчих документів використовуються наукові напрацювання Ю.М.Марчука, які стосуються формування фінансово-економічного механізму лісогосподарювання стимулюючого типу з ідентифікацією необхідного комплексу завдань, функцій та методів, а також диверсифікації джерел фінансового забезпечення пріоритетів ведення лісового господарства через підвищення результативності реалізації фінансування в рамках виконання регіональних та місцевих програм, формування Державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства, використання фінансових ресурсів приватних підприємницьких структур, урядів іноземних держав та міжнародних екологічних фондів.

Перший заступник Голови Товариства

Віктор Корнієнко

Спеціалізованій вченій раді Д 26.004.20
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Довідка

про впровадження результатів
докторської дисертації Марчука Юрія Миколайовича
«Наукові основи формування фінансово-економічного механізму
лісогосподарювання»

У зв'язку з формуванням нової глобальної архітектури боротьби з негативними кліматичними змінами та загостренням природно-ресурсних обмежень соціально-економічного піднесення зростає вагомість сфери лісогосподарювання для розвитку національного господарства України. Розширене відтворення ресурсного потенціалу сфери лісогосподарювання вирішальною мірою залежить від результативності застосування інструментів фінансово-економічного механізму.

Саме вирішенню проблеми формування ефективного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання і присвячена дисертаційна робота Марчука Ю.М., що свідчить про її своєчасність та актуальність.

При підготовці Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» №2321-ІХ від 20.06.2022 р. використані результати дисертаційної роботи Марчука Ю. М., які стосуються застосування інноваційних методів ведення лісового господарства, охорони та захисту лісів, використання самозаліснених сільськогосподарських земель та стимулювання процесів лісовідновлення і лісорозведення.

Заслуговують на увагу пропозиції Марчука Ю.М., які передбачають зменшення податкового навантаження на діяльність постійних лісокористувачів та формування спеціальних фондів розвитку лісового господарства на різних таксономічних рівнях.

Народний депутат України

Олександр Матусевич

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ЕНЕРГЕТИКИ, АВТОМАТИКИ І ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 12, навчальний корпус № 8,
тел.: (044) 527-85-80; e-mail: nni.elektrik@gmail.com

29 січня 2025 року

№ 01/1005

Спеціалізованій вченій раді Д 26.004.20
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Довідка
про впровадження результатів
дисертаційної роботи МАРЧУКА Юрія Миколайовича
«Наукові основи формування фінансово-економічного механізму
лісогосподарювання» в освітню та дослідницьку діяльність

Необхідність зміцнення енергетичної самодостатності країни та окремих регіонів і територіальних громад напряму пов'язана з розбудовою інфраструктури заготівлі, сортування та переробки лісосічних відходів і відходів деревообробки з метою виробництва паливних деревних продуктів та різноманітних видів енергії. У дисертаційній роботі Марчука Ю.М. сформовано авторську модель фінансово-інвестиційного забезпечення розбудови інфраструктури поводження з деревними відходами, що має вагоме значення для практики формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання.

Результати дисертаційного дослідження Марчука Ю.М. впроваджені у освітній процес кафедри інженерії енергосистем при викладанні дисциплін, пов'язаних з процесами комбінованого енерговиробництва, зокрема «Комбіноване енергозабезпечення територіальних громад», «Системи електроживлення з полігенерацією», «Децентралізоване енерговиробництво» освітніх програм за спеціальностями 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» та 144 «Теплоенергетика». У навчальному процесі використовуються авторські розробки здобувача, які присвячені виявленню найбільш детермінуючих предикторів, що визначають рівень використання відходів деревообробки для формування регіонального потенціалу біопалив.

Результати наукових досліджень здобувача Марчука Ю.М. також були використані при формуванні дослідницької складової наукового гранту

№202/0129 «Формування технологічних структур децентралізованих енергосистем у повоєнній відбудові інфраструктури територіальних громад в контексті протидії зміни клімату», який виконувався колективом ННІ енергетики, автоматики і енергозбереження та Інститутом загальної енергетики НАН України за підтримки Національного фонду досліджень України конкурсу «Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди». Особливо значущими результатами дисертаційної роботи Марчука Ю.М. вважаємо підходи, пов'язані з методами диверсифікації інструментів бюджетно-податкового та грошово-кредитного стимулювання суб'єктів лісогосподарських та деревообробних підприємств для забезпечення поглибленої переробки деревини і виробництва паливної тріски, інших готових паливних продуктів, які у промислових масштабах можуть бути використані для систем децентралізованого комбінованого енерговиробництва і дадуть змогу суттєво підвищити потенціал живучості енергетичних островів територіальних громад.

Директор, д.т.н., професор

Віктор КАПЛУН